MATI HINT

EESTI KEELE SÕNAFONOLOOGIA

I

A-33514

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA

KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT

MATI HINT

EESTI KEELE SÕNAFONOLOOGIA

I

RÕHUSÜSTEEMI FONOLOOGIA JA MORFOFONOLOOGIA PÕHIPROBLEEMID

Summary:

WORD PHONOLOGY OF ESTONIAN I.

THE MAIN PHONOLOGICAL AND MORPHOPHONOLOGICAL PROBLEMS OF THE ESTONIAN STRESS SYSTEM

Tallinn 1973

фонология слова в эстонском языке I. Основные фонологические и морфофонологические проблемы акцентуационной системы.

Методологическую основу работы составляет тесная связь фонологии и морфофонологии. В работе подвергаются анализу существующие концепции эстонской акцентуационной фонологии и вскрывается их противоречивость, в частности, с точки зрения морфофонологии. Впервые описываются количественные контрасты непервых слогов в эстонских словах. Подробно анализируются делимитативные функции ударений в эстонском языке и дается акцентуационная типология словарного состава эстонского языка. Разработка теоретических проблем увязывается с положениями общего языкознания. Автор вносит конкретные предложения по вопросу о системности в орфологическом нормировании акцентуации.

В своих главных чертах содержание данной монографии изложено в автореферате "Основные фонологические и морфофонологические проблемы акцентуационной системы эстонского языка" (Таллин, 1971, Академия Наук Эстонской ССР, Отделение общественных наук).

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

© Eesti NSV Teaduste Akadeemia

Akadeemik professor

JOHANNES VOLDEMAR VESKI

100. sünniaastapäevaks

E e s s õ n a

Käesoleva tööga alustatakse eesti keele fonoloogia ja morfofonoloogia probleemistiku süsteemipärast esitamist. Tugevasti tsentraliseerivas eesti keeles on rõhusüsteem keskse tähtsusega ka kvantiteedi- ja palatalisatsioonifonoloogia ning segmentaalfoneemide süsteemi käsitlemisel.

Töö hõlmab kõik eesti rõhusüsteemi käsitlemise olulisimad aspektid: eesti rõhusüsteemi seniste kontseptsioonide kriitika, seda eriti morfofonoloogia seisukohast (esimene peatükk), eesti sõnade järgsilpide kvantiteedivõimaluste ja rõhusüsteemi seostamise (teine peatükk), rõhkude liigendava funktsiooni käsitluse fonoloogilises ja morfofonoloogilises plaanis ning ka üldkeeleteaduse seisukohti arvestades (kolmas peatükk), eesti sõnavara rõhufonoloogilise struktuuri kirjelduse koos vastava tüpoloogia ja õigekeelsusprobleemistiku esitamisega (neljas peatükk). Visandatakse ka generatiivsete rõhureeglite süsteem ja analüüsitakse sõnarõhu reeglipära ja anomaaliaid eesti luules. Töö teoreetilised alused ja eeldused esitatakse sissejuhatuses. Viimase aastakümne kestel teoreetilises lingvistikas jõuliselt ilmnenud fonoloogia morfofonologiseerumise tendents on mõjustahud ka käesolevat tööd.

Tööd ei peeta eesti keele grammatika osaks, kuid analüüsi tulemused esitatakse nii, et neid saab kasutada nii traditsioonilisemas kui ka generatiivset tüüpi grammatikas. Püüe universaalsele kasutatavusele ja probleemiarenduste võimalikult kergele jälgitavusele on tinginud mõningase liiasuse nii töös kasutatud transkriptsioonis kui ka materjali ja argumentatsiooni esitamises. Iga peatükk on kujundatud suhteliselt iseseisvaks tervikuks.

Töös kirjeldatavate ja analüüsitavate rõhumudelite aluseks on autori isiklik keelepruuk, mida siiski toetavad või täiendavad autori pikaajalised tähelepanekud oma kolleegide ja lähikondsete kõnes esinevatest rõhumudelitest. Mõningal määral on praktiseeritud ka kirjanduse ettelugemist ja sellega kaasnevat kuuldelist analüüsi. Lisaks sellele on suurel hulgal analüüsitud eesti luules esinevaid sõnarõhumudeleid. (Väikese osa sellest materjalist toob ära käesoleva uurimuse lisa "Licentia poetica nähtused sõnarõhu valdkonnas".)

Selline materjal võiks olla ebakindel alus tõsisemateks järeldusteks, kui tegemist oleks mittesüsteemse nähtusega. Rõhk on siiski küllalt süsteemikindel, selleks et suhteliselt väikese inimeste grupi keelepruugi põhjal teha järeldusi kogu keeleühiskonnas valitsevate tendentside kohta. Autorile lisab kindlustunnet ka see, et tööga ja selles fikseeritud rõhumudelitega on põhjalikult tutvunud praktiliselt kõik eesti keele normeerimisega või eesti keele fonoloogiaga tegelevad isikud, kelle seisukohti ja märkusi on ka sõnastuses arvesse võetud. Ja lõpuks on materjali hulgas ka kõik eesti keele õigekeelsuskoodeksid, mis fikseerivad normikohase rõhu. Enesestmõistetavalt ei peeta esitatavat kirjeldust täielikuks ja lõplikuks, iga täiendus selles raamatus esitatud materjalile on tervitatav.

Mõnest teisestki töö puudusest või vaieldavusest on autor hästi teadlik. Nendeks on eelkõige materjali osaline kordamine mitmes peatükis, umbmäärastegi statistiliste hinnangute puudumine ühe või teise rõhumudeli esinemissageduse kohta ning eksperimentaalfoneetiliste andmete puudumine mõningate probleemaatiliste juhtude puhul (sõnaalgulise silbi rõhuaste aseptika- ja püriit-tüüpi sõnades, vokaaljärjendit katkestava silbipiiri realiseerumise juhud liilia-tüüpi sõnades).

Statistiliste andmete soovitavuses ei ole kahtlust. Kuid usaldusväärse andmestiku

saamine eeldab ulatuslikku analüüsi tuhandetest lindistustest, mille hankimisel oleks arvesse võetud keeleühiskonna vanuseline, elukutseline, hariduslik, murdeline jne. liigendumine. See eeldab teistsugust probleemiasetust. Selle töö probleemiasetuse seisukohalt oleks nii ulatuslik ja kalliksminev lisauurimus vaevalt õigustatud, sest keele süsteemis põhimõtteliselt võimalikke ja tegelikult esinevaid tendentse ja arenemissuundi saab selgitada ka ilma statistiliste hinnanguteta. Eesmärgi selline praktiline piiramine on valitud teadlikult (kuigi osalt paratamatuse sunnil). Olukorras, kus eesti fonoloogia sõlmprobleemid on veel väga puudulikult uuritud, ei saa ühe allsüsteemi uurimisel minna teistest liiga kaugele ette.

Ka eksperimentaalfoneetiliste andmete puudumine on osaliselt vabandatav statistilisest vaatenurgast: problemaatilise ja ebajärjekindlalt esineva nähtuse puhul on foneetilised andmed tõeväärsed alles statistiliselt usaldusväärse kogumi olemasolu korral. Et tegemist on perifeersete probleemidega, siis on selles töös siingi piirdutud süsteemi sisemistest seostest tulenevate võimaluste ja reeglipärasuste väljaselgitamisega. Mitu teistki kitsast eriprobleemi peab jääma vaieldava hüpoteesi tasemele.

Töö on valminud mitme vaheastmega. Esimeseks variandiks on peatükk "Rõhu normeerimine" 1968.a. ilmunud uurimuses "Ortoeepia normeerimise probleeme" (Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateedri kogumikus "Keel ja struktuur" 2). 1971.a. kaitses autor kandidaadiväitekirja "Eesti keele rõhusüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia põhiprobleemid", milles eespool nimetatud peatüki temaatika oli ulatuslikult välja arendatud. Käesolev raamat on kandidaadiväitekirja ümbertöötatud ja veelkordselt laiendatud variant.

Töö kõiki etappe on asjatundlikult arutatud Keele ja Kirjanduse Instituudi sõnaraamatute sektoris, esimest varianti ka Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateedri generatiivse grammatika grupis. Töö väitekirjavarianti on retsenseerinud veel mitu oponenti ja asutust (E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi eesti keele ja kirjanduse kateeder ning Tartu Riikliku Ülikooli soome-ugri ja eesti keele kateedrid). Kõik esitatud seisukohad ja kriitilised märkused on autorile olnud väga väärtuslikud, ka siis, kui neid ei ole võimalik olnud aktsepteerida. Autor avaldab tänu kõigile mainitud teadlaskollektiividele. Erilise tänuga olgu nimetatud V. Hallap, E. Raiet, prof. A. Kask, J. Tuldava, T. Erelt, R. Kull, T.-R. Viitso, H. Rätsep, I. Kont, R. Karelson ja A. Villup.

Ingliskeelse resümee tõlkimisel ja viimistlemisel on põhilise töö teinud V. Hain ja O. Mutt. Korrektse masinakirja eest tänab autor V. Loiti. Sõnaregistrit on aidanud koostada S. Koppel. Tiitlikirja kujundas A. Kährik.

"Eesti keele sõnafonoloogia" järgmistes köidetes käsitletakse fonoloogilisest ja morfofonoloogilisest vaatepunktist kvantiteeti ja astmevahelduse probleeme, palatalisatsiooni ning võõrsõnade eriprobleeme ja üksikute segmentaalfoneemidega seotud küsimusi. Sarja viimane köide esitab eesti ilukirjanduskeele detailse statistilise fonotaktika.

Tallinnas, oktoobris 1972 Autor

S I S U K O R D

0. Sissejuhatus 9
0.1. Rõhu osa lingvistilises süsteemis ja käesoleva töö eesmärk 9
0.2. Töö ülesehitus ja meetod 10
0.3. Kas keeletasandite range eristamine või nende vastastikune sõltuvus? . . 12
0.4. Sõnavara diferentseerimine formaalsete fonoloogiliste tunnuste põhjal . 17
0.5. Terminoloogia 23
0.6. Transkriptsioon ja tähistused 24
0.7. Viitamine 27

1. peatükk: Eesti keele rõhusüsteemi traditsiooniline kontseptsioon ja selle võimalikud fonoloogilised interpretatsioonid koos morfofonoloogilise probleemistikuga 29
1.1. Rõhusüsteemi traditsioonilise käsitluse fonoloogilised interpretatsioonid ja nendega seotud fonoloogilised probleemid 29
1.2. Traditsioonilise rõhukontseptsiooni morfofonoloogilised probleemid . . . 38

2. peatükk: Fonoloogilised kvantiteedikontrastid järgsilpides ning nende seos kaasrõhu fonoloogia ja morfofonoloogiaga 49
2.1. Senised järgsilpide kvantiteedikontrastide kontseptsioonid 49
2.2. Morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu ja morfoloogiliselt seotud kaasrõhu eristamine 62
2.3. Järgsilpide kvantiteedikontrastid ja kaht tüüpi kaasrõhu eristamine . . 70

3. peatükk: Morfofonoloogiline komponentsõna, fonoloogiline komponentsõna ja foneetiline komponentsõna ning nende omavahelised suhted sõnafonoloogias 82
3.1. Sõnavormide rõhumudelid fonotaktika aspektist 82
X 3.2. Fonoloogilise sõna mõiste ja selle mõiste taust teoreetilises fonoloogias 88
X 3.3. Fonoloogiline sõna, morfofonoloogiline sõna ja foneetiline komponentsõna eesti keeles 96

4. peatükk: Eesti kirjakeele sõnavara rõhufonoloogiline struktuur ning morfoloogiliselt seotud rõhkude normeerimise probleemid (noomeni ulatuses) . 114
4.1. Liitsõna struktuuriga võõrsõnad 114
4.2. pürii`t-bensoo`l-impul´`ss-aseptika-tüüpi võõrsõnad 128
4.3. seminar-muuse,um-tüüpi sõnad 141
4.4. album-tüüpi sõnad 145
4.5. Seotud kaasrõhk tuletusliidetes 148
4.6. Sidumata kaasrõhk eesti keeles 154
4.7. Rõhureeglid grammatika süsteemis 165

Lisa: Licentia poetica nähtused sõnarõhu valdkonnas 178

Summary: Word Phonology of Estonian I.
The Main Phonological and Morphophonological Problems of the Estonian Stress System 193
Kirjandus 223
Aineregister 232
Isiku- ja allikaregister 237
Sõnaregister 239

0. S I S S E J U H A T U S

0.1. RÕHU OSA LINGVISTILISES SÜSTEEMIS JA KÄESOLEVA TÖÖ EESMÄRK.

Rõhu erakordselt tähtis osa keelesüsteemi funktsioneerimises ja ajaloolises arenemises on üldtuntud. Kõnevoolu liigendamine rõhkude ja intonatsioonikontuuride abil on lingvistiline universaal. Enamikus keeltes on ka sõnarõhul (resp. sõna rõhumudelil) suur tähtsus: rõhk võib olla otseselt fonoloogiline või siis delimitatiivne (piiristav). Esimesel juhul sõltub rõhu asukohast sõnavormi leksikaalne või grammatiline tähendus (näit. vene <u>muká</u> 'jahu' ja <u>múka</u> 'piin'). Teisel juhul on rõhk fikseeritud sõna või süntagma kindlale silbile (või siis fonoloogiliste reeglite abil defineeritavale silbile); sellisel juhul on rõhu funktsiooniks lingvistiliste üksuste piiri tähistamine.

Eesti keele genuiinses sõnavaras on sõnarõhul delimitatiivne funktsioon, mis lauses mõnevõrra nõrgeneb (kuivõrd osa sõnarõhke võib lauses nõrgeneda). Peale selle on rõhul lauses kulminatiivne funktsioon: ühe sõna või morfeemi esiletõstmine laserõhu tugevaima astmega.

Käesolevas töös käsitletakse eesti keele s õ n a r õ h k u.

Kõigis keeltes, kus rõhk on fikseerunud sõna kindlale silbile, peab nii sünkrooniline kui ka diakrooniline keelekirjeldus välja selgitama rõhusüsteemi osa selliste keeleliste nähtuste funktsioneerimises nagu rõhust olenevad kvantiteedisuhted, rõhuga ja rõhulise silbiga seotud junktuurinähtused, rõhu ja rõhuga seotud nähtuste mõju keele ajaloolisele arengule.

Eesti keele puhul on rõhusüsteemi olulisus selge juba keeleajaloolise põhinähtuse tõttu: astmevaheldus on välja kujunenud tüve rõhulistes esisilpides. Ka sufiksite astmevaheldus on sõltuv rõhust: kõik laadi- või vältevahelduse nähud (keeleajalooliselt defineerituina) esinevad ainult rõhulises silbis (resp. silbis, mis nähtuse kujunemise ajal oli rõhuline). Rõhusüsteem kajastub ka vanas kirjaviisis, milles lühike vokaalidevaheline konsonant kirjutati pearõhulise või kaasrõhulise lühikese vokaali järel kahekordselt (kaasrõhu puhul siiski harva ja juhuslikult), nõrgarõhulise vokaali järel aga ühekordselt (<u>essimenne</u>, <u>innimessed</u>).

Eesti keele grammatikad pühendavad rõhule siiski võrdlemisi vähe tähelepanu. Ka strukturalistlikes käsitlustes on rõhusüsteemi tähtsust alahinnatud. Käesolevas töös osutatakse, et tänapäeva eesti keele fonoloogilises ja morfofonoloogilises süsteemis

on rõhusüsteemi alahindamine põhjendamatu. Rõhusüsteemil on jätkuvalt suur osa tänapäeva eesti keeles toimuvates struktuursetes nihetes ja arengutendentsides.

Rõhusüsteemist sõltuvad või sellega seostuvad nähtused tänapäeva eesti keeles on tuntud ja neid on lühemalt või pikemalt esitatud ka tänapäeva eesti keele kirjeldustes. Nendeks nähtusteks on paljude segmentaalfoneemide ja lingvistiliselt relevantse palatalisatsiooni esinemine ainult pearõhulises silbis või silbis, mis varem on olnud pearõhuline, kolme välte fonoloogilise kontrasti võimalikkus ainult pearõhulises või sellega struktuurselt võrdses morfoloogiliselt seotud kaasrõhuga silbis, sõnaalgulise rõhulise silbiga seotud foneetilised junktuurinähtused (näit. sõnaalgulise klusiili eriline kvantiteet), järgsilpide kvantiteedisuhete sõltuvus silbi rõhulisusest või nõrgarõhulisusest (= rõhutusest) jts.

Suure osa rõhulise ja rõhutu silbi fonoloogilistest erinevustest foneemikoosseisu, foneemide kombinatoorika ja kvantiteedisuhete osas võib kokku võtta s t r u k t u u r s e j u n k t u u r i mõistesse. Eesti keele junktuurinähtused (resp. piirisignaalinähtused) on seni süsteemselt kirjeldamata. Ka käesolevas töös piirdutakse ainult nendele junktuurinähtustele osutamisega, mis otseselt seostuvad rõhusüsteemi funktsioneerimisega. Tähelepanu keskpunktis on rõhusüsteem ise oma fonoloogiliste ja morfofonoloogiliste probleemidega ning rõhusüsteemi seosed järgsilpide kvantiteedisüsteemiga, mis samuti on tänapäeva nõudeid rahuldavalt kirjeldamata.

Rõhusüsteem ja junktuuride süsteem koos moodustavad eesti keele d e l i m i t a t i i v s e t e v a h e n d i t e s ü s t e e m i, kus rõhusüsteem on primaarse tähtsusega. Sellest tuleb lähtuda ka junktuurinähtuste kirjeldamisel.

Järgnevates peatükkides tahetakse anda eesti keele rõhusüsteemi funktsioneerimise teoreetiline käsitlus tänapäeva lingvistiliste teooriate valguses. Kuna rõhusüsteemi morfofonoloogiat käsitletakse õige põhjalikult, siis on töö ühtlasi vajalikuks eeltööks morfofonoloogilise transkriptsiooni konstrueerimisele ja morfoloogia täpsemale kirjeldamisele.

Teoreetilise käsitluse kõrvalproduktiks on sõnade (eriti võõrsõnade) rõhu normeerimise metoodika analüüs. Viimasest tulenevad mitmed praktilised õigekeelsuslikud seisukohavõtud. Töö tulemused on kasutatavad ka luules rõhuga seotud licentia poetica nähtuste väljaselgitamisel ja klassifitseerimisel (vt. Lisa).

0.2. TÖÖ ÜLESEHITUS JA METOD.

Töö koosneb neljast osast.

Esimeses osas kirjeldatakse eesti keele rõhusüsteemi traditsioonilist kontsept-

siooni ning sellega seotud foneloogilisi ja morfofonoloogilisi probleeme. Erilist tähelepanu pööratakse kaasrõhule ja k a a s r õ h u m o r f o f o n o l o o g i a probleemistikule. See probleemistik hõlmab ka kaasrõhu märkimist või mittemärkimist ning tema foneetilist automaatsust või mitteautomaatsust sõnamuutmisparadigmades ja derivatsiooniprotsessides (sama sõna eri muudetes või tuletistes).

Töö teine osa on pühendatud rõhusüsteemi ning kvantiteedisüsteemi seostele, eriti aga k v a n t i t e e d i k o n t r a s t i d e v õ i m a l u s t e l e j ä r g s i l p i d e s ning kvantiteedikontrastide arvu (kaks või kolm) sõltuvusele silbi rõhuastmest. See eesti keele fonoloogilise ja morfofonoloogilise süsteemi seisukohalt tähtis aineala on seni vähegi põhjalikumalt valgustamata, kuigi on olemas kaks enam-vähem terviklikku kontseptsiooni kvantiteedikontrastide võimaluste kohta järgsilpides - traditsioonilise grammatikate ja I. Lehiste oma. Mõlemat varasemat kontseptsiooni analüüsitakse üksikasjalikult ning selgitatakse välja nende kokkupuutepunktid ja lahkuminekud. Näidatakse seniste kontseptsioonide puudulikkust ning formuleeritakse ja põhjendatakse uus rõhukontseptsioon.

Uues rõhukontseptsioonis eristatakse kaht liiki kaasrõhku: morfoloogiliselt seotud ja morfoloogiliselt sidumata kaasrõhku. Esimene neist on fikseerunud kindlale silbile sõnas või morfeemis, teine varieerub vastavalt foneetiliste tingimuste muutumisele ühe ja sama sõna eri muutevormides. Kummagi kaasrõhu osa järgsilpide kvantiteedikontrastide funktsioneerimises on erinev: morfoloogiliselt seotud kaasrõhu puhul on järgsilpides teise ja kolmanda välte fonoloogiline kontrast võimalik, seevastu vaba ehk morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu puhul teise ja kolmanda välte fonoloogilist kontrasti ei esine (vrd. näit. kaasrõhkude asukohta ja kaasrõhuliste silpide vältemärkangute võimalusi sõnavormides nagu vankritesse, pankrotisse ja pankrottide). Näidatakse, et kvantiteediastmete kontrastivõimaluste seisukohalt on morfoloogiliselt seotud kaasrõhk enamasti võrdne sõna pearõhuga ning morfoloogiliselt sidumata kaasrõhk nõrga rõhuga.

Töö kolmas osa käsitleb eesti keele rõhkude osa pikemate sõnavormide rõhulis-rütmilise liigendamise seisukohalt. Pikemate sõnade liigendamine ühe- või teistsuguste foneetiliste ja foneloogiliste vahendite abil on lingvistiline universaal. Eesti sõnavormide liigendamist rõhkude poolt vaadeldakse tihedas seoses üldkeeleteaduslike teooriatega, mis on pühendatud r õ h u s ü s t e e m i l i i g e n d a v a l e f u n k t s i o o n i l e. Selles osas formuleeritakse morfofonoloogilise, fonoloogilise ja foneetilise komponentsõna mõisted eesti keele jaoks. Käsitlus lähtub seisukohast, et s õ n a on lingvistilise üksusena ja terminina õigustatud mõiste ning sõnafonoloogia on lingvistika mõttekas uurimisharu.

Töö neljandas osas antakse eesti keele s õ n a v a r a r õ h u f o n o l o o -

g i l i s e s t r u k t u u r i k i r j e l d u s. Erilist tähelepanu pööratakse rõhumudelite arenemistendentsidele (resp. alternatsioonivõimalustele) tänapäeva eesti keeles ning võõrsõnade rõhumudelitele ja rõhumudelite vaheldumisele võõrsõnade suhtelisel või absoluutsel muganemisel eesti keeles. Palju tähelepanu pühendatakse ka ortoeepianormidele ja võõrsõnade rõhu normeerimise metoodikale. Selle osa temaatika eeldab staatilisest, praegu kehtivate normide registreerimisega piirduvast vaatlusviisist loobumist ning varasemate normide ja norminuutuste arvestamist.

Selles töös käsitletakse eesti keele rõhusüsteemi fonoloogilist ja morfofonoloogilist probleemistikku üsna mitmest aspektist ja mitme erineva lingvistilise teooria seisukohtadelt: traditsioonilise grammatika kirjeldustest ja autonoomse (taksonoomilise) fonoloogia interpretatsioonidest kuni fonoloogia morfofonoloogilise interpreteerimise ja generatiivse grammatika seisukohtadeni välja. Ühe ja sama teoreetiliselt keerulise nähtuse vaatlemine eri seostes ja erinevatelt teoreetilistelt positsioonidelt aitab paremini välja selgitada uuritava nähtuse olemust. Väga keeruliste ja süsteemi kui terviku suhtes marginaalsete probleemide puhul ei püritagi võtta lõplikku seisukohta ühe või teise alternatiivse seletuse kasuks, vaid esitatakse olulisimad arvesse tulevad argumendid kõigi võimaluste poolt ja vastu ning lepitakse nähtuse mitmetahulisusega. Eriti tuleb sellise otsustamatusega leppida keele süsteemiga puudulikult muganenud nähtuste puhul, millega puututakse kokku võõrsõnade käsitlemisel. Süsteemi põhiliste osade puhul esitatakse seletused ühemõtteliselt.

Käsitlus piirdub põhiliselt tänapäeva eesti keele rõhumudelite uususe ja tendentside analüüsiga, kuid ka keeleajaloolised kontseptsioonid (eriti astmevahelduse kujunemine) toetavad selle töö põhiseisukohti.

0.3. KAS KEELETASANDITE RANGE ERISTAMINE VÕI NENDE VASTASTIKUNE SÕLTUVUS?

Viimaste aastakümnete lingvistika põhisuunaks oli d e s k r i p t i i v n e l i n g v i s t i k a, milles keeletasandite (fonoloogia, morfoloogia, süntaks, leksika) range eristamine oli aksioomiks. Selle lingvistilise kontseptsiooni järgi sedastatakse igal tasandil omaette lingvistilised üksused. Need keeleüksused on omavahel teatud moodustamis-kooosnemissuhetes. Kõigepealt on iga üksus ise oma konkreetsete realisatsioonide abstraktsioon (foneem on allofoonide ja morfeem allomorfide abstraktsioon jne.). Igal lingvistiliselt relevantsel üksusel (foneemil, morfeemil) võib olla üks või mitu - mõnes kontseptsioonis ka null või mitu (Meier 1961 : 110 - - 113 jm.) - realisatsiooni ehk representeerijat (foneemil allofoonid, morfeemil allomorfid jne.). Sillaks ühelt keeletasandilt teisele on representeerimissuhted

kõrgema tasandi üksuste realisatsioonide (näit. allomorfide) ja madalama tasandi üksuste (näit. foneemide) vahel. Öeldakse, et foneemide abil representeeritakse allomorfe (ja ka morfeeme, kuigi viimaseid võib esitada veel näiteks morfofoneemide sümbolite või mingite arbitraarsete märkide abil). Süntaktilised konstruktsioonid (ja ka sõnad) koosnevad teatud morfeemiklasside esindajatest, mis on omavahel kindlates suhetes. Lingvistilise struktuuri kirjeldamiseks on deskriptiivse lingvistika järgi vaja järgida kindlaid avastamisprotseduure, mis võimaldavad sedastada kõigepealt foneemid, siis morfeemid, siis süntaktilised konstruktsioonid jne. Kirjeldus on orienteeritud a l t ü l e s, madalamalt tasandilt (fonoloogiast) kõrgemale (Harris 1951; Hockett 1960; Gleason 1961).

Käesoleva töö seisukohalt on oluline eelkõige suhtumine sellise lingvistilise metoodika fonoloogiakontseptsioonisse, mille järgi fonoloogia on omaette terviklik lingvistiline süsteem, mida saab ja tuleb kirjeldada ilma teiste (kõrgemate) tasandite üksuste poole pöördumata või neid kirjeldusse toomata (Hockett 1942). Sama metodoloogiline nõue on kehtestatud isegi fonoloogiliste j u n k t u u r i d e sedastamise suhtes (Moulton 1947:225$_{14}$).

Sellist kontseptsiooni on tänapäeval hakatud nimetama a u t o n o o m s e e h k t a k s o n o o m i l i s e f o n o l o o g i a kontseptsiooniks. Ka selles kontseptsioonis tuleb kirjeldada eri keeletasandite - fonoloogia ja morfoloogia - üksuste suhteid, mis erinevad representeerimise ja moodustamise-koosnemise suhetest. Tuleb käsitleda foneemide omavahelisi funktsionaalseid suhteid morfoloogias, kus peale foneemide koosesinemise (kombinatoorika) tulevad esile ka paradigmaatilised foneemialternatsioonid ühe ja sama morfeemi eri allomorfides. See teebki morfeemi sisestruktuuri ja morfoloogia kirjeldamisel vajalikuks m o r f o f o n e e m i mõiste ja morfofoneemide klassi, kuigi morfofonoloogia tasandit otseselt ei pea eristatama. Morfofoneem koosneb foneemidest ja on seega morfoloogilist ja fonoloogilist kirjeldust seostavaks lüliks.

On omamoodi paradoks, et morfofoneemi mõiste kasvab otseselt välja deskriptiivse lingvistika olulisimast põhimõttest - komplementaarse distributsiooni mõistest: morfofoneeme vajatakse ühe ja sama morfeemi eri allomorfidele ühtse representeerija esitamiseks. Samal ajal on morfofonoloogia deskriptiivse lingvistika süsteemis ikkagi võõrkehaks, sest eri keeletasandite integreeritud käsitlemine (levelmixing) on deskriptiivsele lingvistikale põhimõttena vastuvõetamatu.

Keeletasandite täpset ja põhimõttelist eristamist nõutakse deskriptiivses lingvistikas metodoloogilistel kaalutlustel: deskriptiivne lingvistika ei ole keeleteooria, vaid protseduuride kogum, kusjuures ühe keeletasandi süsteemi elementide ja koosesinemissuhete väljaselgitamiseks postuleeritud protseduure rakendatakse suletud süsteemis

- üksnes käsitletaval tasandil. Fonoloogia grammatikast sõltumatut uurimist on nõutud ka generatiivse grammatika teooria mõnes koolkonnas (Šaumjan 1965:20 jj., 103-105).

Keeleteooriad, mis ei ole otseselt seotud ameerika pragmaatilise deskriptiivse lingvistikaga, käsitavad fonoloogilist süsteemi suuremal või vähemal määral integreerituna keele kogusüsteemi. Sellele vastavalt peetakse nendes teooriates fonoloogilise süsteemi kirjeldamisel loomulikuks arvesse võtta fonoloogilise süsteemi seoseid morfoloogilise (resp. morfofonoloogilise) süsteemiga. Sellisel positsioonil olevatest koolkondadest tuleb eelkõige märkida Londoni koolkonda (vrd. Halliday 1961), stratifikatsioonigrammatikat (vrd.Lamb 1966a:6 jj.) ja Moskva koolkonda (vrd. Avanessov 1956a ja 1956b).

Juba deskriptiivse lingvistika hiilgeperioodil diskuteeris keeletasandite range eristamise kontseptsiooni põhiseisukohtadega K.L. Pike, kes väitis, et mõningase grammatilise (eriti morfoloogilise) lisainformatsiooni arvessevõtmine on fonoloogilises analüüsis paratamatu: teisiti poleks võimalik sedastada junktuurfoneeme morfeemipiiril (Pike 1947 ja 1952). Teatud järeleandmisi tehti ka deskriptiivse lingvistika poolel, mille mõned väljapaistvad esindajad nõustusid vähemalt morfoloogia kirjeldamiseks määratud fonoloogilisse transkriptsiooni (mis ju peab olema fonoloogilise kontseptsiooni peegelduseks) sisse viima mittefonoloogilist lisainformatsiooni või sallisid fonoloogilise kontseptsiooni ja fonoloogilise transkriptsiooni osalist modifitseerimist (refonemiseerimist) morfofonoloogilise lihtsuse saavutamiseks, seda eriti mitmeselt lahenduvate fonoloogiliste probleemide puhul (vrd. Hockett 1947:324 jj.; Harris 1951:96, 118 jj.).

Transformatsioonigrammatikas ja g e n e r a t i i v s e s f o n o l o o - . g i a s e. süsteemfonoloogias ei ole fonoloogia autonoomsusest enam juttugi. Siin on grammatika orienteeritud ü l a l t a l l a: lause genereerimisel rakenduvad kõigepealt grammatika semantilise ja süntaktilise komponendi reeglid ja genereerimisprotsessi väljundiks on lause foneetiline representatsioon. Grammatika fonoloogiline komponent peab fonoloogiliste reeglitena hõlmama kõik klassikaliselt morfofonoloogilisteks nimetatud foneemivaheldused ühe ja sama morfeemi eri alternantides (Halle 1959: 19-46; Chomsky & Halle 1968; Harms 1968). Autonoomse fonoloogilise tasandi järele ei ole mingit vajadust, seda käsitatakse kui täiesti ülearust või isegi ebaadekvaatset (Postal 1968:3-228), või siis tasakaalukamate hinnangute järgi kui foneetilise transkriptsiooni üht eriliiki, millest osa liiaseid (redundantseid) jooni on elimineeritud (Chomsky & Halle 1968:49, 59_3). Viimane hinnang on kõigiti põhjendatud ja õiglane.

Käesolevas töös võetakse arvesse generatiivse grammatika saavutusi rõhufonoloogia uurimisel. Transformatsioonigrammatikas ja generatiivses fonoloogias on rõhusüsteemile pühendatud väga olulisi töid ning selle teooria fonoloogiaalaste praktiliste rakenduste

algusest kuni tänapäevani on rõhusüsteemid üheks kõige põhjalikumalt läbitöötatud lõiguks konkreetsete keelte fonoloogilistes kirjeldustes (Chomsky & Halle & Lukoff 1956; Lees 1961; Kiparsky 1966; Chomsky & Halle 1968:59-162; Halle & Keyser 1971). Morfoloogiliste (ja teiste grammatiliste) faktide arvessevõtmine generatiivse fonoloogia rõhureeglites on seaduspärane. Rõhusüsteemi reeglid on tihedalt seotud segmentaalfoneemide alterneerumist kirjeldavate reeglitega ning ühe- või teistsugune rõhumudel (resp. rakendatud rõhureegel) on tihti segmentaalfoneemide alterneerumist kirjeldavate fonoloogiliste reeglite rakendumise tingimuseks. Mitmes keeles on rõhufonoloogia reeglid otseses seoses ka fonoloogiliselt distinktiivsete või automaatsete kvantiteedialternatsioonidega.

Viimastel aastatel on ilmunud ka nõudlikke traditsioonilisi rõhukirjeldusi, mille meetodeid saab kasutada eestigi keele rõhusüsteemi kirjeldamisel (näit. Redkin 1971).

Esitatav töö ei ole üles ehitatud generatiivse grammatika fonoloogiakomponendi rõhu omistamise ja rõhumudelite alterneerimise reeglistikuna, kuid analüüsi tulemustele toetudes on võimalik sellised reeglid formuleerida ka generatiivse grammatika formalismi nõuetele vastavalt.

Eesti keele rõhusüsteemi funktsioneerimise analüüsimisel jõutakse järeldusele, et rõhusüsteemi enda ja ka rõhusüsteemiga tihedalt seotud kvantiteedisüsteemi funktsioneerimist pole võimalik adekvaatselt seletada ilma morfoloogiaalast informatsiooni kasutamata. Rõhusüsteemi ja järgsilpide kvantiteediastmeid saab adekvaatselt kirjeldada ainult siis, kui morfofonoloogilise süsteemi relevantseid rõhuastmeid eristatakse foneetilise süsteemi automaatsetest rõhuastmetest. Seega ei ole eesti keele rõhusüsteemi ja kvantiteedisüsteemi adekvaatne kirjeldamine autonoomse fonoloogia kõige jäigemalt positsioonilt üldse võimalik. Küll aga on võimalik esitatavas kontseptsioonis kaht liiki informatsiooni teineteisest lahus hoida ja seda on järgnevas töös ka tehtud: morfofonoloogilisel analüüsil saadud informatsioon morfoloogiliselt seotud kaasrõhu kohta on tähistatud oma märgiga ja foneetilisel analüüsil sedastatud kaasrõhk oma märgiga. Üldjuhul on morfoloogiliselt seotud ja morfoloogiliselt sidumata rõhkude (peamiselt kaasrõhu) järjekindlaks eristamiseks vaja morfoloogilist ja morfofonoloogilist informatsiooni, kuigi esineb juhtumeid, kus nii morfofonoloogilises kui ka foneetilises analüüsis on võimalik sedastada p o s i t s i o o n i l i s e l t k o n t r a s t e e r u v a i d k a a s r õ h k e (mis foneetiliselt võivad olla eristamatud). Ka need võimalused on esile toodud. Puhtfoneetiline analüüs annaks ühe kaasrõhuliigi, kuna funktsionaalselt erinevad kaasrõhuliigid (morfoloogiliselt sidumata ja morfoloogiliselt seotud kaasrõhk) on foneetilisel tasandil võrdsed. Kuid, nagu öeldud, lähtutakse siin rõhuastmete funktsionaalsest osast ja mitte nende foneetilisest klassifitseerimisest. Kirjeldamise kõrval peetakse tähtsaks nähtustele teoreetilise s e l e t u s e

andmist.

Selles töös kirjeldataksegi eesti keele rõhu- ja kvantiteedisüsteemi funktsioneerimist morfoloogiliselt seotud ja morfoloogiliselt sidumata rõhkude eristamise teel. Traditsioonilise kontseptsiooniga võrreldes on olulisim uuendus järjekindel vahetegemine ühelt poolt morfoloogiliselt seotud ja teiselt poolt vaba ehk morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu vahel. Sellest uuendusest sõltuvad ka kvantiteedikontrastide interpreteerimises ettevõetud ümberhinnangud. Samasugusele tulemusele oleks võimalik jõuda ka teisel teel: piirdudes ühe kaasrõhuga (nagu traditsioonilises rõhusüsteemis), kuid modifitseerides seda kaasrõhku tema morfofonoloogilise varieerumatuse korral (s.t. morfoloogilise seotuse korral) spetsiaalse j u n k t u u r i g a, mis foneetiliselt defineeritava vaba ehk morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu puhul ei esine. Neist pearõhuga ja morfoloogiliselt seotud kaasrõhuga kaasnevatest junktuurinähtustest on osa foneetilised, osa struktuursed. Foneetilised junktuurinähtused võivad olla fakultatiivsed (s.t. kord esineda, kord mitte esineda, nagu näiteks sõnaalgulise klusiili eriline kvantiteet) või hoopiski puududa. Struktuursetest junktuurinähtustest on osa sedastatavad fonoloogilise analüüsi teel (nagu vokaalid o, ä, ö, ü või palataliseeritud konsonandid järgsilpides), osa aga ainult morfofonoloogilise analüüsi teel (nagu tuletusliidete astmevaheldusliikkus). Seega ei pääse morfofonoloogilistest analüüsikriteeriumidest mööda ka selle teise alternatiivse võimaluse puhul. Sisuliselt on need võimalused väga lähedased. Morfoloogiliste piiride osaline sedastamine on oluline mõlema arvesse tuleva rõhukontseptsiooni puhul (sealhulgas ka foneetiliselt ja struktuurselt markeerimata morfoloogiliste piiride sedastamine).

Käesoleva töö põhiosas valitakse kahe kaasrõhu kontseptsioon, töö lõpus (vt. 4.7) esitatakse analüüsi kokkuvõttena aga ka provisoorne ühe kaasrõhu ja fonoloogiliste-morfofonoloogiliste junktuuride süsteem. Töö põhiosas viidatakse mõnigi kord selle alternatiivse teooria võimalusele ning selle võimalikele eelistele ja probleemidele, ilma junktuurinähtusi siiski süstemaatiliselt klassifitseerimata ja esitamata.

Seoses junktuuriprobleemidega ning morfoloogiliselt seotud ja morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu eristamisega on oluline viidata generatiivse grammatika i n t e r n a l i s e e r i t u d g r a m m a t i k a k o n t s e p t s i o o n i l e, mille järgi kuulaja interpreteerib tajutud signaali vastavalt sellele, millise grammatilise andmestikuga ta kuuldu varustab. Füüsikalise signaali interpreteerimine sõltub niisiis ka keele tundmisest. Tavakohane foneetiline transkriptsioon esindabki pigem pertseptuaalset kui foneetilise transkriptsiooni sümbolitesse kodeeritud füüsikalist reaalsust (Chomsky & Halle 1968:24 jj., 43, 294 jm.; Postal 1968:296, 305, 308 jj.). Nii tuleb ka vahetegemist morfoloogiliselt seotud ja morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu vahel pidada kuulaja keelepädevusel (linguistic competence) põhinevaks, kuna

füüsikaliselt on need kaasrõhud eristamatud.

Et käesolev uurimus on eeltööks ka eesti keele morfoloogia kirjeldamiseks sobiva morfofonoloogilise transkriptsiooni väljatöötamisele, siis tuleb lühidalt selgitada, millist m o r f o l o o g i a k i r j e l d a m i s e m e e t o d i t on siin silmas peetud.

Eesti keele morfoloogia täpse kirjeldamise sobivaks meetodiks peetakse mittedeskriptiivset sünteesivat item and process-meetodit, milles morfoloogilised vormid moodustatakse põhivormiks valitud morfoloogilistest vormidest või tinglikest konstrueeritud baasvormidest kindlate operatsioonide teel (Hockett 1954; Koutsoudas 1963; Matthews 1970; vrd. Juilland 1961:11-15; Volotskaja & Mološnaja 1963:160). See meetod on eesti keele morfoloogia traditsioonilistele kirjeldustele lähedasem kui puhtdeskriptivistlik analüütiline item and arrangement-meetod, mille järgi igas morfoloogilises vormis tuleb sedastada osalevate morfeemide allomorfid. Eriti astmevahelduslike sõnade puhul on viimati nimetatud morfoloogiakontseptsioon väga tülikas (Hint 1970, 1972a ja 1972b; vrd. Hallap 1964a ja 1964b). Traditsiooniline morfoloogia sisaldab formaliseerimata kujul mõlema morfoloogiakontseptsiooni elemente ja lisaks veel ajaloolise grammatika reministsentse. Ajaloolise grammatika definitsioone ja mõisteid on kasutatud ka traditsioonilise sünkroonilise grammatika rõhureeglites (Valgma & Remmel 1968:45). Ilmselt ei ole see metodoloogiliselt päris korrektne (vrd. Hint 1969b:327-332).

Järgnevas töös on rõhu- ja järgsilpide kvantiteedisüsteemi problemaatikat esitades ära toodud siiski mõlema morfoloogiakontseptsiooni seisukohalt olulised kaalutlused, ühtlasi lähemalt tutvustades nende kirjeldusviiside erinevust ning item and process-meetodi eeliseid.

0.4. SÕNAVARA DIFERENTSEERIMINE FORMAALSETE FONOLOOGILISTE TUNNUSTE PÕHJAL.

Sõnavara diferentseerimine päritolu või formaalsete fonoloogiliste tunnuste põhjal on alati olnud aktuaalne. Üheski keeleühiskonnas, kellel on kontakte teisekeelsete ühiskondadega, ei ole sõnavara täiesti homogeenne.

Laenude tulek keelde diferentseerib sõnavara geneetilise koosseisu järgi, aga ka fonoloogiliste, morfofonoloogiliste ja morfoloogiliste tunnuste järgi. Võõrad sõnad sisaldavad häälikuid, häälikuühendeid või rõhumudeleid, mis erinevad genuiinsete sõnade fonoloogilistest mudelitest. Samuti võib laen- või võõrsõnade morfoloogiline muutmistüüp olla genuiinsete sõnade vastavate fonoloogiliste tüüpidega võrreldes erinev. Laen- ja võõrsõnade muganemisel kaovad need erinevused: etümoloogilisest võõrapärasu-

sest hoolimata võivad laen- ja võõrsõnad genuiinsete sõnadega võrdsel määral sobituda keele fonoloogilisse, morfofonoloogilisse ja morfoloogilisse süsteemi. Juhuslikult võivad isegi värsked laenud hästi sobituda laenava keele kõigisse allsüsteemidesse, nagu ka mõned genuiinsed onomatopoeetilised või deskriptiivsõnad võivad rikkuda keele põhilisi fonoloogilisi mudeleid (näit. eesti keeles aitä`h, karmau`hti, liuhka, mille silbistruktuur või rõhumudel on neutraalse sõnavaraga võrreldes eripärased). Seega on fonoloogilisest, morfofonoloogilisest ja morfoloogilisest aspektist lähtudes vaja eristada genuiinset ja laenulist ühelt poolt ning süsteemiga sobivat ja süsteemist hälbivat teiselt poolt.

Mitmegi eesti keele fonoloogia ja morfofonoloogia probleemi puhul on keele fonoloogilise kogusüsteemi diferentseeritud käsitlemine väga oluline. Selliste küsimuste hulka kuuluvad eelkõige spetsiifilised võõrsõnade fonoloogia probleemid, palatalisatsioon (genuiinsetes ja võõrsõnades), võõrsõnades võimalikud erandlikud kvantiteedistruktuurid, aga ka genuiinsete ja võõrsõnade r õ h u m u d e l i d.

Erinevate lingvistiliste teooriate ja kontseptsioonide seisukohad sõnavara diferentseeritud käsitlemise vajalikkuse või võimalikkuse suhtes on lahkuminevad. Äärmuslikemat vaatepunkti esindab järjekindel d e s k r i p t i v i s m, mis eitab sõnavara liigendamist muganemisastme põhjal: laensõnu tuleb käsitleda võrdsel alusel oma sõnadega (Bloch 1950:87). Sellist seisukohta on siiski ka deskriptivistlikus praktikas harva rakendatud. Ameerika deskriptivismi väljapaistvaimad esindajad on nii teoorias kui ka praktikas võõrsõnu tihti käsitlenud eraldi keele genuiinsest sõnavarast ning viimasega fonoloogiliselt ja morfofonoloogiliselt muganenud sõnavarast (näit. Harris 1951:9 jj., 115 jj.; Hockett 1960:420). Eesti keele fonoloogia ja morfofonoloogia probleemide mõnes käsitluses on keele süsteemiga muganemata võõrsõnad võrdsustatud süsteemi genuiinsete (ja viimastega muganenud) elementidega (Hallap 1963; vrd. Hint 1964). Metoodika rangusest hoolimata ei võimalda selline lähenemisviis probleeme lahendada efektiivsemalt kui sõnavara diferentseerimise korral. Puhtakujuline deskriptivistlik analüüs, mis hindab kõike esinevat ühesuguselt, ei suudaks välja selgitada laenude olemasolu isegi bilingvaali kõnes, rääkimata mitme foneemisüsteemi koosesinemise kirjeldamisest.

C.C. Fries ja K.L. Pike loevad laenulisi foneemijärjendeid täielikult assimileerunuteks, kui on täidetud järgmised tingimused: 1) samu foneemijärjendeid esineb genuiinses materjalis, 2) laenuliste foneemijärjendite asukoht grammatiliste piiride (näit. sõnapiiride) suhtes on sama, mis genuiinses sõnavaras, ja 3) laenulist nähtust sisaldavad sõnad on monolingvaalidel üldises kasutuses. Laenulist nähtust võib pidada täielikult assimileerunuks ka siis, kui ta on uute keelevahendite deriveerimise mudeliks genuiinse materjali baasil (Fries & Pike 1949:39 jj.). Need kriteeriumid on

pigem nõrgad kui liiga tugevad.

Fikseeritud rõhuga keeltes satuvad laenatud sõnade rõhumudelid tihti vastuollu genuiinse sõnavara rõhumudelitega. Mitmesse allsüsteemi kuuluvate rõhumudelite olemasolu tees tuleb aktsepteerida ka eesti kirjakeele puhul, kusjuures elava ja pidevalt muutuva süsteemi adekvaatses kirjelduses ei tohi puududa süsteemi muutumise tendentside ja suundade analüüs. Muutumistendentside olemasolu ise eeldab mitme võistleva rõhumudeli olemasolu paljudel juhtudel. See on sünkroonia ja diakroonia kokkupuutepunkte.

Mittedeskriptivistlike koolkondade ja voolude jaoks on sõnavara diferentseerimine iseenesestmõistetav, kusjuures diferentseerimise ulatus sõltub püstitatud eesmärkidest ning kasutatavast metoodikast.

Praha funktsionaalses fonoloogias on peetud loomulikuks, et igas keeles on olemas võõrkeeltest pärinevaid foneemiühendeid, mis keele genuiinse süsteemi suhtes on anomaalsed (Trubetzkoy 1960:284 jj.). Praha lingvistilise koolkonna tänapäevased järgijad peavad keele keskse ja perifeerse süsteemi eristamist ning nende süsteemide uurimist väga tähtsaks (Travaux linguistique de Prague 2, 1966). Põhitähelepanu koondatakse võõrelementide funktsionaalsetele iseärasustele keele kogusüsteemis.

Keelesüsteemi kirjeldamise huve peavad silmas K.L. Pike ja R.B. Lees, kes rõhutavad, et väike hulk võõrsõnu ei või olla takistuseks üldiste reeglite ja formulatsioonide esitamisel; seepärast tuleb nad arvata eranditeks või formuleerida nende jaoks erireeglid (Pike 1947:171; Lees 1961:10-15, 56-58). Üldreeglite formuleerimist ei tohi segada ka anomaalsed arengud (päritolule vaatamata), mis tuleb esitada erandite loeteluna. R.B. Leesi generativistlik seisukoht on generatiivses fonoloogias täiesti üldine. N. Chomsky, M. Halle ja P.M. Postal on sõnavara diferentseerimise vajalikkust põhjalikult argumenteerinud ja sellest lähtunud ka tegelikus fonoloogilises kirjelduses (Halle 1959:44; Chomsky & Halle 1968:158$_{114}$, 174$_{13}$, 373; Postal 1968:70, 120-125, 133 jj., 137 jj., 179). Seejuures võib vajaduse korral diferentseerimine olla detailsem kui ainult omadeks ja võõrsõnadeks jagamine - laene võib veelgi diferentseerida laenuandjate keelte või keelerühmade järgi (ja peale selle eranditeks).

Niisiis tuleb tähelepanu pöörata eelkõige keelematerjali struktuursele heterogeensusele, mitte aga algupära erinevusele.

Nii keele fonoloogilise süsteemi terviklikul sünkroonilisel kirjeldamisel kui ka süsteemiga seotud probleemide esitamisel või üksikute allsüsteemide kirjeldamisel tuleb arvesse võtta materjali mitmesuunalist heterogeensust.

Kõigepealt on keelematerjal ise fonoloogiliselt heterogeenne, sisaldades mitmesuguseid võõra päritoluga jooni (allofoone, juhuslikke võõrfoneeme, süsteemis anomaalseid foneemijärjendeid, võõraid rõhumudeleid), mille genuiinsete häälduamudeli-

tega muganemise aste on erinev. Keelenäidetes võib esineda üksikuid enam või vähem muganenud võõrsõnu või ka terveid võõrkeelseid lauseid, sententse, võõrpärisnimesid, segakonstruktsioone (näit. pro ja contra, galsworthylik) jne.

Osa võõrmaterjalist võib aja jooksul suuremal või väiksemal määral muganeda. Seda ajalist varieerumist võib käsitada kui materjali heterogeensuse teist plaani. Nagu eespool selgitatud, ei või keelesüsteemi adekvaatne kirjeldus piirduda süsteemi esitamisega mingil fikseeritud ajamomendil. Oluline on näidata süsteemi elementide või allsüsteemide arenemistendentse, mida saab aga kindlaks teha jälgides süsteemi (ja tema elementide) muutumist ajas. Absoluutselt sünkrooniline keeleline välkülesvõte, mis on deskriptivismi metodoloogiline ideaal, ei ole just seetõttu piisav keelekirjeldus, et ta ei saa näidata mingeid tendentse.

Keelematerjali ajalisele heterogeensusele lisandub ruumiline heterogeensus: keeleühiskonna eri liikmete keelekasutus pole identne ja fonoloogiliste võõrjoonte assimileerimises võib olla suuri erinevusi, nagu ka võõrast algupära keeleelementide kasutamises. Need erinevused seostuvad indiviidi lingvistilise ja ekstralingvistilise keskkonnaga (elukutse, tutvuskond, sotsiaalne kuuluvus ja päritolu), nad sõltuvad haridusest, võõrkeelte oskusest, teadlike keelekasutajate puhul isegi keelelistest tõekspidamistest, ja võib-olla veel paljudest teistest teguritest. Materjali ruumiline heterogeensus on ajalise varieeruvuse - lingvistilise muutuse - üheks põhitõukejõuks. Sedagi ei või keelekirjeldus ignoreerida (kuigi näiteks deskriptiivse lingvistika üks metoodilisi nõuandeid on piirdumine ühe informandi keelematerjaliga või siis lingvistiliselt identsete isikute rühmalt saadud materjaliga). Rangelt normeeritud kirjakeele süsteemi ja probleemide esitamisel tähendaks ühe õigekeelsussõnaraamatu või ortoepiaõpiku materjaliga piirdumine süsteemi muutumistendentside väljaselgitamisest loobumist. Seetõttu on vaja arvesse võtta ka normist hälbivat uusust ning normide eneste ümbernormeeringuid varasemate õigekeelsusallikatega võrreldes. Kõik see kehtib eriti selgesti rõhumudelite kirjeldamise puhul.

Ka keelematerjali ruumilisel heterogeensusel on aja mõõde - kogu keeleühiskonna uususe muutumine ajas. Selle täpsem kirjeldamine on väga raske.

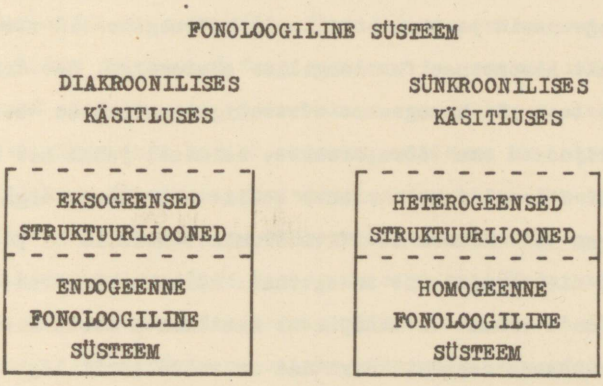
Tähtis on veel selgete kontseptsioonide olemasolu keelematerjali struktuurse heterogeensuse ja geneetilise algupära erinevuse osas. Need mõisted peavad kirjakeele fonoloogilise süsteemi probleemide esitamisel ühel või teisel kujul kasutamist leidma.

Millist mõistete süsteemi peaks fonoloogilise ja morfofonoloogilise problemaatika kirjelduses kasutatama, et teha vahet erineva päritoluga ja erineva tähtsusega koostisosade vahel keele struktuuris?

T.-R. Viitso on kasutanud termineid endogeenne ja e n d o g e e n n e f o n o l o o g i l i n e s ü s t e e m "oma" sõnavara ja "oma" sõnavara fonoloogilise

süsteemi tähistamiseks ning laiema mahuga termineid heterogeenne ja h e t e r o - g e e n n e f o n o l o o g i l i n e s ü s t e e m fonoloogilise kogusüsteemi märkimiseks, mis hõlmab ka võõrapäraseid struktuurijooni (Viitso 1963a:154 jj.; Viitso 1963c:15, 21).

Selline terminite jaotus ei ole sümmeetriline ja jätab varju keeles toimivad protsessid, kõigepealt heterogeensete (võõrapäraste) struktuurijoonte võimaliku ühtesulamise keele fonoloogilise süsteemi kompaktsema osaga, keelenähtuste ülemineku ühe määratluse alt teise alla. Seepärast on otstarbekas jagada terminid sümmeetriliselt diakroonilise ja sünkroonilise vaatepunkti vahel, kasutades diakroonilises mõttes termineid e n d o g e e n n e ja e k s o g e e n n e ning sünkroonilises mõttes termineid h o m o g e e n n e ja h e t e r o g e e n n e. Endogeenseteks tuleb nimetada keele struktuuri arengust tulenevaid jooni (foneeme, foneemijärjendeid, allofoonide ja foneemide distributsiooni, rõhumudeleid) ja eksogeenseteks neid struktuurijooni, mis on kujunenud teiste keelte mõju tulemusel. Homogeenseteks nimetatakse kindlalt keele sünkroonilise fonoloogilise süsteemi tuumikusse kuuluvaid struktuurijooni (nende geneetilisest algupärast hoolimata) ja heterogeenseteks neid võõrapäraseid struktuurijooni, mis ka sünkroonilise keelekirjelduse seisukohalt kuuluvad fonoloogilise süsteemi perifeersemasse osasse või on struktuurilt erinevad genuiinsetest struktuurijoontest. Funktsionaalselt seisukohalt on oluline just homogeense ja heterogeense eristamine, mitte aga endogeense ja eksogeense piiristamine. Samal ajal on diakroonilises mõttes endogeenne fonoloogiline süsteem üks olulisi kriteeriume, mis võimaldab piiristada sünkrooniliselt homogeenset süsteemiosa. Nende terminite rakendust võib kujutada järgmiselt (Hint 1964:29).

Homogeenne süsteem hõlmab struktuurijooned, mis kuuluvad üldisematesse distributsioonimudelitesse, süsteemi heterogeensesse osasse kuuluvad erandlikud ja üksikud, mittegrupeeruvad struktuurijooned. Eriti sünkroonilises käsitluses on piirjoon heterogeense ja homogeense vahel ebaselge ja võib sõltuda lingvisti subjektiivsetest sei-

sukohavõttudest. On võimalik ka seisukoht, et väga suure esinemissagedusega võõrad struktuurijooned (näiteks võõrapärased rõhumudelid bens'iin-tüüpi sõnades) kuuluvad statistilise ja funktsionaalse koormatuse tõttu homogeensesse süsteemi, kuigi nad teravalt erinevad endogeenset päritolu homogeensetest struktuurijoontest (antud juhul rõhumudelitest). Seepärast pole järgnevates peatükkides käsitletavatele rõhumudelitele alati homogeensuse-heterogeensuse klassifikatsiooni lisatud. Sellegipärast on sellise liigituspõhimõtte olemasolu vaja silmas pidada, kuid arvestades, et üleminek homogeensest heterogeensesse pole järsk, vaid skaalataoline: keelematerjalis võib esineda struktuurijooni, mis vaieldamatult on võõrad ja kuuluvad süsteemi heterogeensesse osasse, ja teisi võõrapäraseid struktuurijooni, mille klassifitseerimine on raskem.

Keelekirjelduses, mis võtab arvesse keeles toimuvaid protsesse, ei ole ka diakroonilise ja sünkroonilise juuspeen eristamine võimalik. Diakroonilised protsessid toimivad ka sünkroonilises süsteemis, sedagi tuleb järgnevat rõhusüsteemi problemaatikat lugedes silmas pidada.

Esitatud mõisted ja nende tõlgendused ei ole loomulikult ainuvõimalikud. Selles mõistete süsteemis kujutatakse fonoloogilise süsteemi endogeenset (diakroonilises käsitluses) ja homogeenset (sünkroonilises käsitluses) osa terviklike süsteemidena, millega piirneb võõraid (resp. võõramaid) struktuurijooni sisaldav keelematerjal. Viimane ei moodusta terviklikku fonoloogilist süsteemi. On võimalik mõista heterogeense süsteemi all ka kogusüsteemi, mis hõlmab nii homogeenset (genuiinset e. endogeenset päritolu ja sellega assimileerunud materjali) kui ka võõrast keelematerjali. Selliselt on heterogeenset kogusüsteemi defineerinud näiteks T.-R. Viitso (Viitso 1963a).

Diakrooniliselt eksogeenseid ja sünkrooniliselt heterogeenseid struktuurijooni liitub aja jooksul pidevalt homogeense fonoloogilise süsteemiga. See toimub suure esinemissageduse saavutamise teel või homogeense süsteemiga muganemise teel. Teisel juhul kaotavad võõrad struktuurijooned oma võõrapärasuse, esimesel juhul nad lihtsalt ei tundu enam võõrapärastena. Mõlemal juhul kaasneb selliste protsessidega fonoloogilise süsteemi kui terviku suurem või väiksem modifitseerumine. Niisiis ei pea kõik sünkrooniliselt homogeenne olema diakrooniliselt endogeenne: näiteks kuuluvad foneemijärjend /rl/ või seminar-tüüpi sõnade rõhumudel tänapäeval kahtlemata eesti kirjakeele fonoloogilise süsteemi homogeensesse osasse, kuigi nad on võõra päritoluga ja diakroonilises käsitluses tuleb neid vaadelda eksogeensete nähtustena. On ka kujuteldav olukord, kus diakrooniliselt endogeenne muutub sünkrooniliselt heterogeenseks. Sellist olukorda võib eelkõige oodata süsteemi ulatuslikuma modifitseerumise perioodil, mil sageli tekib erandlikke ja ebareeglipäraseid jooni morfofonoloogias ja foneemide distributsioonis (vrd. Hint 1965:140). Rõhumudelite osas võib sellist modifitseeru-

mist tänapäeva eesti keeles täheldada juhtudel, kus varem alati kaasrõhku kandnud tuletusliited on teatud foneetilistel tingimustel nõrgarõhulised: uus rõhumudel on mõnel juhul juba prevaleeriv ja genuiinne rõhumudel taandub (näit. taandub mine-liite mi-silbi kaasrõhulisus sõnavormides nagu alustamist või saavutamist; samuti taandub kene-liite ke-silbi kaasrõhulisus sõnavormides päi`kesele või väi`kesele, kus enamasti on kaasrõhuliseks kolmas silp; vt. 4.5 käesolevas töös).

Sellised on käesoleva töö olulisimad teoreetilised eeldused, millest sõltuvad ka kasutatavad terminid ja näitematerjali transkriptsiooni põhimõtted.

0.5. TERMINOLOOGIA.

Töö terminoloogia on võrdlemisi traditsiooniline. See lähtub sõnafonoloogia mõttekusest ja vajalikkusest.

F o n o l o o g i a all mõistetakse siin traditsioonilist õpetust fonoloogilistest kontrastidest. Siiski ei ole selle töö fonoloogiline kontseptsioon identne deskriptiivse lingvistika autonoomse fonoloogia kontseptsiooniga. Kuna töös näidatakse, et fonoloogiliselt relevantsete ning kontrasteeruvate rõhu- ja kvantiteediastmete adekvaatne määramine ei ole võimalik ilma informatsioonita rõhumudeli morfofonoloogilise alterneeruvuse kohta, siis on töö fonoloogiakäsitus morfofonoloogilise kallakuga. Fonoloogia morfofonoloogilisus tuleb esile ka fonoloogiliste reeglite abil defineeritavate sidumata kaasrõhkude afonoloogilisuse kontseptsioonis. Loobutakse fonoloogilise ja morfofonoloogilise tasandi järsust piiristamisest. Töö fonoloogiakäsitus ei ole päris identne ka generatiivse grammatika fonoloogiateooriaga, mis eeldaks morfoloogilise kirjelduse ulatuslikku sulatamist fonoloogiasse ja generatiivse grammatika formalismi kasutamist. Viimast ei peeta aga otstarbekaks, enne kui on olemas sobiv formalism ulatuslikuma grammatikafragmendi kirjeldamiseks, millesse kuuluksid ka rõhureeglid. Morfofonoloogilise kallakuga fonoloogiakontseptsioon on hästi kooskõlas ka morfoloogia kirjeldamise meetodiga, millele selles töös orienteerutakse(item and process-meetod).

Rõhusüsteemi traditsioonilise kontseptsiooni analüüsimisel (eriti 1.1, 1.2, 2.1) kasutatakse fonoloogia ja morfofonoloogia mõisteid ka deskriptiivse lingvistika tähenduses, kus fonoloogia on morfofonoloogiast sõltumatu ja morfofonoloogia tähendab fonoloogiatasandil sedastatud fonoloogiliselt kontrasteeruvate segmentaal- ja rõhufoneemide paradigmaatilisi positsioonilisi alternatsioone ühe ja sama morfeemi eri variantides (nagu asja käsitatakse järjekindla deskriptivismi item and arrangement-morfoloogias) või ühe ja sama sõna (kui leksikaalse üksuse) erinevais morfoloogilistes muutevormides (nagu oleks item and process-metoodika deskriptivistliku rakenduse seisukoht).

Rõhumudelite analüüsis on oluline rõhkude positsioonide alterneerumine sõna eri vormides.

Fonoloogia traditsioonilise, foneetikast lähtuva käsituse puhul on tihti kasutatud terminit foneetilis-fonoloogiline.

Terminitel fonoloogia ja morfofonoloogia ning fonoloogiline ja morfofonoloogiline on niisiis selles töös mitu tähendust, olenevalt sellest, milliselt teoreetiliselt platvormilt nähtust parajasti käsitletakse. Iga kord tehakse vaatepunkt ja sellega koos termini tähendus ühemõtteliselt selgeks.

Rõhumudeli all mõistetakse rõhuastmete järjendit: igal silbil on mingi rõhuaste - pearõhk, kaasrõhk või nõrk rõhk. Viimastega on paralleelsed ka terminid pearõhuline silp, kaasrõhuline (morfoloogiliselt seotud kaasrõhuga või morfoloogiliselt sidumata kaasrõhuga) silp ja nõrgarõhuline silp (termineid nõrgarõhuline silp ja nõrk rõhk eelistatakse rõhutule silbile just selle paralleelsuse tõttu, mis rõhutu silbi puhul oleks raskendatud, vrd. vähesobivaid termineid rõhutus või rõhu puudumine terminite paradigmas pearõhk, kaasrõhk, rõhu puudumine).

Sõnafonoloogiaga seostuvad otseselt selle töö lingvistilised üksused. Sõna on fonoloogiliste kontrastide allikas ja sõna kui leksikaalse üksuse eri vormides ilmnevad ka morfofonoloogilised alternatsioonid. Sõna on selles töös kasutusel traditsioonilises tähenduses - kui leksikaalset üksust tähistav mõiste. Sõna erinevaid morfoloogilisi muutevorme nimetatakse sõnavormideks. Kui vaja, siis defineeritakse kõik sõnafonoloogiast lähtuvad mõisted põhjalikult ja mitmeid üldteoreetilisi seisukohti refereerides (vt. 3. ptk.). Kus mingit vääriti mõistmise ohtu ei ole, seal on sõna kasutatud ka sõnavormi fonoloogilise representatsiooni tähistamiseks (sõnavorm fonoloogilisest vaatepunktist, mitte morfoloogilisest). Terminite sisu selgub täielikult alles vastava teoreetilise või metodoloogilise kontseptsiooni esitamisel.

0.6. TRANSKRIPTSIOON JA TÄHISTUSED.

Töö teoreetiliste eelduste järgi on traditsioonilise autonoomse fonoloogia transkriptsioon (resp. transkriptsioonid) foneetilise transkriptsiooni eriliik, millest on kindla metoodika abil osa liiaseid (redundantseid) jooni elimineeritud. Need liiased foneetilised jooned peavad olema nii defineeritud, et neid saab ühemõtteliselt taastada nende esialgses esinemisümbruses. Seega kasutab ka autonoomne fonoloogiline transkriptsioon asendusreeglitena ($x \rightarrow x_1$ /Y—Z/) formuleeritavaid protsesse.

Autonoomse fonoloogilise transkriptsiooni klassifitseerimine foneetiliste transkriptsioonide hulka lubab ka eesti õigekeelsussõnaraamatute transkriptsiooni-

süsteemi käsitada adekvaatse transkriptsioonina, millel on autonoomse fonoloogilise transkriptsiooniga ja traditsioonilise foneetilise transkriptsiooniga võrreldes mõningaid eeliseid ja mõningaid puudusi (arvesse võetakse muidugi ainult nende õigekeelsussõnaraamatute transkriptsiooni, mis märgivad ortograafianormide kõrval ka häälduse norme, s.t. kus on märgitud ka väldet, palatalisatsiooni ja silbipiiri vokaaljärjendites). Õigekeelsussõnaraamatute transkriptsiooni eeliseks on lähedus ortograafiale, puuduseks - ortograafia süsteemipärasuste paratamatu järgimine ja kohatine ebajärjekindlus.

Osa foneetilise reaalsuse edasiandmise järjekindlusetuse juhtudest on seotud eesti ortograafia süsteemiga, näit. klusiilide esimese ja teise välte tähistamine kahe erineva märgiga (kabi - kapi, kuid vrd. kana - kanna, kus teist väldet märgitakse geminaadiga) või morfoloogilise ortograafiaprintsiibi kasutamine (m`üüa ja m`üüja, l`aia ja ma`jja jne.). Nendel järjekindlusetuse juhtudel on tihti morfofonoloogiline põhjendus ja nad ei ole vähemalt selle töö seisukohast häirivad. Teised ebajärjekindlused on puhttehnilised, näit. silbipiiri ebajärjekindel märkimine vokaaljärjendis (1960.a. ÕS-is fi|a`kker ja fi|a´sko, aga müa`lgia; fideji`sm, aga epikurei`sm jne.). See puudus on võrdselt omane nii 1953.a. VÕS-ile kui ka 1960.a. ÕS-ile. Õigekeelsussõnaraamatu transkriptsiooni teaduslikul kasutamisel tuleb tehnilist laadi ebajärjekindlused järjekindlalt parandada.

Alterneeruvatest häälduvariantidest pööratakse näitematerjalis tähelepanu ainult nendele, mis on tingitud rõhumudeli erinevustest, kuna aga palatalisatsiooniga või võõrsõnade spetsiifiliste probleemidega seotud häälduvariante pole enamasti ära toodud (klusiilide ja sibilantide heliline ja helitu hääldus ning vaieldavad kvantiteediastmed).

Kuna käesoleval tööl on ka praktilisi eesmärke keele normeerimise metoodika ja põhimõtete osas, siis on siin õigekeelsussõnaraamatute traditsiooniline transkriptsioon omal kohal, seda enam, et see rahuldab töö transkriptsiooni sobivusele esitatavad põhinõuded.

Eesti kirjakeele ortoepia süstemaatiline normeerimine algab "Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatuga" (I köide 1925, II köide 1930, III köide 1937). Rõhumudelite arenemistendentside väljaselgitamisel (4. ptk.) on kasutatud näitematerjali sellest sõnaraamatust alates. Et töös kasutatakse mitme õigekeelsussõnaraamatu materjali ja et eri õigekeelsussõnaraamatute transkriptsioonid mõnel määral erinevad, siis on koos tehnilise ebajärjekindluse parandamisega otstarbekas ka eri sõnaraamatutest pärineva näitematerjali transkriptsioon ühtlustada.

Töö põhitranskriptsiooniks on 1960.a. "Õigekeelsuse sõnaraamatu" transkriptsioon, milles on tehtud järgmised muudatused: 1) diftongi puhul pannakse kolmanda välte märk

diftongi esikomponendi ette (l`aul, ÕS-is la`ul; vrd. Hint 1968b:96 jj.; Erelt & Kull 1970:87); 2) sõna pearõhku märgitakse punktiga rõhulise vokaali all; kui pearõhuline on pikk vokaal või diftong, siis on pearõhumärk esimese vokaali all (part`ei, avar`ii); selline rõhu märkimise viis ei haki ka transkribeeringu kirjapilti liigselt; 3) silbipiiri märgitakse vokaalfoneemide järjendis järjekindlalt komaga, kuid ainult seal, kus selline silbipiir tõepoolest on võimalik ja esineb (m`uuse,um, mü,a`lgia); selles osas ei järgita ÕS-i norme täiel määral, kuid käesoleva töö seisukohalt on see vähe oluline (vrd. Hint 1968b:107-112). Sõna pearõhu märkimine on paljudel juhtudel liiane.

Peale selle märgitakse kaasrõhku: morfoloogiliselt seotud kaasrõhku kahe kriipsuga vokaali all ja morfoloogiliselt sidumata kaasrõhku kriipsuga vokaali all (akusat`iiv, van`kritele). Traditsioonilise (diferentseerimata kaasrõhkude) kontseptsiooni kirjeldamisel märgitakse igasugust kaasrõhku kriipsuga vokaali all: pan`kro`t´tidele. Kahe kaasrõhu kontseptsiooni esitamisel (2.2) viiakse transkriptsiooni sisse lisatingimus, mis lubab sõnavormi morfofonoloogilisi ja fonoloogilisi komponentsõnu kirjutada ja lugeda iseseisvate sõnadena. Sellises transkriptsioonis poolitavad püstkriipsud ja sidekriipsud sõnavormi komponentsõnadeks: adek|vaa`tne, adek|vaa`tset-tele. Püstkriips kirjutatakse morfoloogiliselt seotud rõhku kandva silbi ette ja liitsõnades komponentsõnade piirile, sidekriips aga morfoloogiliselt sidumata kaasrõhku kandva silbi ette. Kui püst- või sidekriips poolitab kahte silpi kuuluva vokaaljärjendi, siis ei ole otsest vajadust silbipiirifoneemi teise komponentsõna algusse transkribeerida: apri|`oorne või apri|,`oorne.

Mõnel juhul, kui ka ÕS-i täpsustatud transkriptsioon jääb foneetilisest või fonoloogilisest transkriptsioonist liiga erinevaks, kasutatakse ka traditsioonilist soome-ugri foneetilist transkriptsiooni või näitesõna osalist fonoloogilist transkribeerimist (näit. esisilbi kolmandavältelise häälduse puhul sõnas r`e,organis`eerima on esisilbiks /r`ee/, foneetiliselt [rê·,o:ŕGaniZê·rima], ÕS-is re|organis`eerima). Üldiselt pole vajadus foneetilise transkriptsiooni järele kuigi suur.

Kvantiteedikontrastide kirjeldamisel (eriti osades 2.1 ja 2.3) on otstarbekas paralleelselt ÕS-i ortograafiaga kasutada ka kvantiteediastmete fonoloogilist transkribeerimist. Sellise transkriptsiooni põhimõtted on üldtuntud ja neid pole vaja detailselt tutvustada: esimest väldet märgib ühekordne foneemimärk, teist väldet kahekordne foneemimärk (või diftong või konsonantjärjend) ja kolmandat väldet graavise märk, millele järgneb kahekordne foneemimärk (või diftong või konsonantjärjend):

/kalu/ - /kaalu/ - /k`aalu/,
/kapi/ - /kappi/ - /ka`ppi/
(ortograafias kabi - kapi - kappi).

Erinevate transkriptsiooniliikide ja erinevate transkribeerimismooduste kohta antakse seletusi vahetult nende kasutamisel.

Õigekeelsussõnaraamatute modifitseeritud transkriptsiooni kasutatakse ilma sulgudeta, foneetiline transkriptsioon on nurksulgudes, fonoloogiline transkriptsioon kaldsulgudes. Morfofonoloogia probleemide käsitlemisel kasutatakse paaril korral ka morfofonoloogilise transkriptsiooni sulge ✓ ✓, millesse paigutatud sõnade transkriptsioon on morfofonoloogiline ainult rõhusüsteemi morfofonoloogia seisukohalt (arvesse võtmata segmentaalfoneemide morfofonoloogiat).

Järgnev näide esitab kõigi kasutatavate transkriptsioonide leppemärgid (järjekorras morfofonoloogiline, fonoloogiline, õigekeelsussõnaraamatu ja foneetiline transkriptsioon): ✓m`uuse,um✓ → /m`uuse,um/ → m`uuse,um → [mû.Ze,um]. Kus suuremat täpsust pole vaja, seal on kasutatud ka ortograafiat.

Transkribeeringutes ja vormelites kasutatakse veel järgmisi tähistusi. Tärnike sõna ees tähendab, et antud sõna või rõhumudel ei esine või ei ole korrektne (resp. loomulik). V tähistab vokaali, C - konsonanti, R - helilist konsonanti, S - sibilanti, K - klusiili ja f-i. # on sõnalõpu märk. ~ tähistab häälduvariantide vaba alterneerumist. Sama sõna eri morfoloogiliste vormide vahele pannakse koolon.

Mõnes fonoloogilises reeglis on kasutatud fonoloogiliste asendusreeglite tavalisi sümboleid: noolt → asendamise suuna näitamiseks ja pikka kriipsu reegli rakendamise tingimuste tähistamiseks. Näiteks ✓V✓ → V / _ {#, C#} tähendab, et morfofonoloogiliselt seotud kaasrõhk ei realiseeru foneetiliselt ja fonoloogiliselt, kui see kaasrõhk asub sõnalõpulisel vokaalil või sõnalõpulise lühikese konsonandi eelsel vokaalil: ✓l`iili,a✓ → /l`iil`ia/, ✓seminar✓ → /seminar/. l`iili,a-tüüpi sõnad on tekstis enamasti antud morfofonoloogilises sõnaraamatutranskriptsioonis kujul l`iili,a, kuigi silbipiir nominatiivi vormi vokaaljärjendis on pigem morfofonoloogiline kui foneetiline reaalsus.

0.7. VIITAMINE.

Käesolevas töös kasutatakse tekstis viitamise moodust. Viiteks on sulgudes antud autori nimi ja viidatava töö ilmumisaasta, mille järgi pealkirja ja muud andmed leiab bibliograafiast. Viidatavad leheküljenumbrid on aastaarvust eraldatud kooloniga; indeks leheküljenumbri juures näitab, et viidatakse joonealust viidet vastaval leheküljel.

Mitmed viidatud tööd on ilmunud rohkem kui ühes trükis. Bibliograafias tuuakse nad ära kõige kättesaadavama allika järgi, kuid viites esitatakse artikli või raamatu esmakordse ilmumise aasta, kui see on oluline. Bibliograafias on see aastaarv toodud

nurksulgudes. Näiteks:

Veski [1933] = J. V. V e s k i, Eesti Kirjanduse Seltsi keeletoimkonna viimaste otsuste kohta. - Johannes Voldemar Veski keelelisi töid (= Emakeele Seltsi Toimetised Nr. 1). Tallinn 1958, lk. 107-114.

Leheküljenumbreid viidatakse bibliograafias antud kõige käepärasema allika järgi. Esitrüki aastaarv on seega ainult seisukohtade kronoloogilist arengut kajastavaks viidaks.

Venekeelset kirjandust viidates on tekstis autori nimi translitereeritud ladina tähestikku. Bibliograafia esitab venekeelsed tööd ladina tähestikku translitereeritud autori perekonnanime järgi, kuid bibliograafiline kirje ise on venekeelne.

Õigekeelsussõnaraamatuid viidatakse tekstis pidevalt ja olulisematel juhtudel koos aastaarvuga. Neid sõnaraamatuid lühendatakse järgmiselt:

EÕS 1925, EÕS 1930, EÕS 1937 = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat, I, II ja III köide. Tartus, 1925, 1930, 1937.

VÕS 1933 = E. M u u k, Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Teine trükk. Tartu, 1933.

VÕS 1945 = E. M u u k, Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Kaheksas trükk. Tartu 1945.

VÕS 1953 = Väike õigekeelsuse sõnaraamat. Tallinn 1953 (Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Keele ja Kirjanduse Instituut).

ÕS 1960 = Õigekeelsuse sõnaraamat. Toimetanud E. Nurm, E. Raiet ja M. Kindlam. Tallinn 1960 (Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Keele ja Kirjanduse Instituut).

Tihti viidatav allikas on veel Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateedri normatiivsete taotlustega E e s t i k e e l e g r a m m a t i k a I. Häälikuõpetus ja ortograafia, 1. vihik (Tartu 1963) ja 2. vihik (Tartu 1964). Nende lühenditeks on tekstis ja viidetes vastavalt TRÜ EKG I-1 ning TRÜ EKG I-2.

Allikana on kasutatud ka "Võõrsõnade leksikoni" (Tallinn 1961).

1. peatükk

EESTI KEELE RÕHUSÜSTEEMI TRADITSIOONILINE KONTSEPTSIOON JA SELLE VÕIMALIKUD FONOLOOGILISED INTERPRETATSIOONID KOOS MORFOFONOLOOGILISE PROBLEEMISTIKUGA

1.1. RÕHUSÜSTEEMI TRADITSIOONILISE KÄSITLUSE FONOLOOGILISED INTERPRETATSIOONID JA NENDEGA SEOTUD FONOLOOGILISED PROBLEEMID.

1.1.1. Eesti keele rõhusüsteemi foneetikale ja fonoloogiale on seni pühendatud võrdlemisi vähe tähelepanu. Põhjuseks on nähtavasti arvamus, et kõik olulised seigad on selged. Ent see pole nii. Eesti keele rõhusüsteem ja eriti sellega seotud morfofonoloogiline probleemistik ning normeerimispraktikat puudutav küsimuste ring on üsna keeruline nähtuste kompleks, mis osaliselt hõlmab ka kvantiteedi funktsioneerimist ja sõnade leksikaalsete kujude muutumist rõhumudeli muutumise mõjul (näit. sümpt`oom → →süm`ptom). Rõhkude morfofonoloogilisi probleeme pole senini üldse uuritud ning ka süsteemse normeerimise põhimõtted on veel ebaselged.

Järgnev käsitlus piirdub sõnarõhuga ega ole mingil määral mõeldud rõhusüsteemi käsitlemise ajaloo tutvustusena. Seetõttu viidatakse selles käsitluses ainult neile eesti keele rõhusüsteemi kohta avaldatud seisukohtadele, millel on esitatava arutluskäiguga otseseid puutepunkte. Eesti rõhusüsteemi käsitlemise ajalugu on põgusalt tutvustanud T.-R. Viitso (Viitso 1963a:147 jj.).

Ka ei käsitleta rõhu foneetilist olemust. Eelteadmiseks on vaja märkida üksnes, et rõhku käsitatakse silbiga seostatava nähtusena. See on kooskõlas nii rõhu foneetilise kui ka fonoloogilise olemusega (vt. näit. Zinder 1960:294-304; Laziczius 1961: 135-139; Milewski 1963:16; Lehiste 1970:147).

Võib öelda, et rõhu domineerimispiirkonnaks on sõna või sõnaosa, tema fookuseks aga on üks konkreetne silp (vrd. Fudge 1970:84).

Traditsiooniliselt eristatakse eesti keeles kolme rõhuastet: pearõhku, kaasrõhku ja nõrka rõhku. Vastavalt räägitakse ka pearõhulistest, kaasrõhulistest ja nõrgarõhulistest ehk rõhututest silpidest (vt. näit. Lehisto 1960:24, 76_{21}; TRÜ EKG I-1: 107).

Kõigi kolme rõhuastme fonoloogilisust ei ole alati tunnustatud. Nii on traditsioonilistes käsitlustes fonoloogiliseks peetud ainult sõna pearõhku ja sedagi vaid

mõnel määral (Ariste 1953:98; TRÜ EKG I-1:118).

Eesti keele rõhusüsteemi fonoloogiliseks interpreteerimiseks on mitmeid võimalusi.

On võimalik maksimaalselt toetuda asjaolule, et sõna pearõhul on eelkõige ulatuslikud delimitatiivsed (keelelisi üksusi piiristavad) funktsioonid ning et keele genuiinses sõnavaras ja viimasega kohanenud sõnades on sõna pearõhk alati esisilbil (välja arvatud kindlapiirilised erandite rühmad, nagu interjektsioonid ja üksikud onomatopoeetilised sõnad).

Sellise a l l s ü s t e e m i piirides ei ole sõnarõhul distinktiivseid omadusi, vaid ainult delimitatiivsed. Kahtlemata kuuluvad ka delimitatiivsed vahendid keele fonoloogilisse süsteemi, kuid neid võib käsitleda eraldi distinktiivsetest vahenditest, nagu seda tehakse näiteks Praha fonoloogiakoolkonnas (Trubetzkoy 1960:36 jj., 299-306).

Keele tänapäevase sõnavara k o g u s ü s t e e m i s on pearõhk ka sellelt seisukohalt vaadatuna distinktiivse väärtusega, kuna ta võimaldab kontrasteerida sõnapaare nagu

tra`ktorist	ja	traktori`st	või
telefonist	ja	telefoni`st	või
följetonist	ja	följetoni`st	

(elatiivi vormid ja i`st-liitelised nominatiivid; punkt vokaali all märgib pearõhku; vrd. Ariste 1953-98; TRÜ EKG I-1:118). Pearõhu positsiooniline kontrasteerumine on sellistel juhtudel ilmne, kuigi pearõhu fonoloogilisuse selline demonstreerimine pole metodoloogiliselt päris korrektne, sest nendes vastandustes osaleb ka kvantiteet. Primaarne on siiski rõhuerinevus, mis teeb võimalikuks ka kvantiteedierinevuse. Seoses pearõhu esisilbile toomise tendentsiga väheneb selliste vastanduste arv pidevalt, kuigi päriselt ei saa selline kontrast kaduda, sest rõhu esisilbile toomise tendents ei haara kõiki nõrgarõhulise algussilbiga sõnu, mille vormides ja tuletistes rõhuvastandused säilivad: novellist (elatiiv) ja novelli`st, metallist ja metalli`st.

Niisiis on sõna pearõhul keele fonoloogilise süsteemi homogeenses osas eelkõige delimitatiivsed funktsioonid, keele fonoloogilises kogusüsteemis pearõhu delimitatiivsed (piirisignaalilised) funktsioonid aga nõrgenevad (vrd. Viitso 1963a). Sõnavara heterogeenses (võõrapärases) osas ei ole pearõhu asukoht automaatselt määratav ning pearõhuline võib olla mistahes silp, mille struktuur seda võimaldab (näiteks ei saa pearõhuline olla sõna lühike lõppsilp).

P e a r õ h u m ä ä r a m i n e sõna piirides ei tekita raskusi. Siiski pole pearõhu paiknemine alati automaatselt määratav ka juhul, kui on teada, et pearõhk on võõrsõna järgsilbil; vrd. pearõhu erinevat asukohta ühesuguse silbistruktuuriga tsitaat- ja võõrsõnades prolegomena ja tohuvabohu.

Ka genuiinsetest komponentsõnadest koosnevates liitsõnades on pearõhk ja kaasrõhk mõnel juhul vastastikuse vahetatavuse vahekorras, kusjuures osa liitsõnu esineb küllalt sageli pearõhuga liitsõna järelkomponendi esisilbil. Selliste liitsõnade näideteks on abi‿e`lluma, m`aa‿i`lm ja m`aa‿ilmatu (enamasti lühikese prokliitilise esisilbiga ma-), ära‿rää`kimata, n`ii‿sama, s`iin‿samas, s`ee‿sama, s`eal‿samas, t`õe‿poolest, p`ool‿tei`st, ü`ks‿tei`stkümmend, ka`ks‿tei`stkümmend, v`iis‿tei`stkümmend jne. Liitarvsõnades, mille teiseks komponendiks on -tei`st, asub pearõhk liitsõna teisel morfoloogilisel komponendil sagedamini teatud süntaktilistes tingimustes, vrd. v`iis‿tei`st üksiklausungina ja v`iis‿tei`st sa`mmu. Ka adverbid arvatavasti ja nähtavasti ning täielikult võivad emfaasi puhul esineda pearõhuga va-tunnusel või liitel: arvatavasti, nä`htavasti, täielikult (Ariste 1953:98 jj.; TRÜ EKG I-1:118).

Üldiselt on liitsõnades pearõhuline siiski esimese komponentsõna rõhuline silp (genuiinse ja muganenud sõnavara puhul sõna esisilp). Pearõhk genuiinse sõna järgsilbil või liitsõna teise komponendi esisilbil märgib tavaliselt ekspressiivsusetaotlust või siis on tal kulminatiivne funktsioon (mocsi‿s`ai, mitte -pirukas; õuna‿joo`k, mitte -ma`hl jts. juhud). Sellistel juhtudel seostub rõhutamine otseselt semantikaga, rõhud ei ole siin enam defineeritavad liitsõna rõhumudelite abil (vrd. Bierwisch 1968; Laziczius 1961:138).

Üheks liitsõnade erandrühmaks, kus pearõhk liitsõna teisel komponentsõnal on tavaline, on tei`stkümmend-lõpulised liitarvsõnad. Mõnedes liitsõnades, milles pearõhk on teises komponentsõnas, võib täheldada morfoloogilise esikomponendi kvantiteedistruktuuri muutumist näit.: m`aa‿i`lm → [ma,i·lm], s`ee‿sama → [sesa·ma]; kolmandavälteline esisilp omandab foneetiliselt lühikese prokliissilbi kuju. Nendes tüüpides on erandlik rõhumudel morfoloogiliselt või leksikaalselt defineeritav ja tavaliselt ei ole rõhul siin semantilis-ekspressiivset funktsiooni.

Seni pole eesti keele grammatikad võtnud seisukohta, mitu pearõhku on kolme komponendiga ja pikemates liitsõnades ning pikemates võõrsõnades. Sageli on kahe komponentsõna rõhk võrdselt tugev või tugevam kui ülejäänud komponentsõnade rõhud. Sel korral võib aktsepteerida kahe pearõhu olemasolu pikkades, rohkem kui kahe komponendiga liitsõnades: abi‿elu‿lahutus, tule‿kahju‿häire, väi`ke‿laste‿kodu, `uus‿aa`sta‿`öö‿ba`l´l, taga‿vara‿vä`l´ja‿p`ääs jne.

Liitsõna rõhumudel sõltub komponentide liitumise järjekorrast ja komponentsõnade omavahelistest semantilistest seostest: vrd. liitsõnu nagu abi‿elu‿lahutus ja vaba‿abi‿elu, kus komponentideks on abielu ja lahutus ning vaba ja abielu või jälle `uus‿aa`sta‿`öö ja `uus‿aa`sta‿`öö‿ba`l´l, kus komponentideks on vastavalt uusaasta ja öö ning uusaastaöö ja ball (ja mitte uusaasta ja ööball). Seega on juhul `uus‿aa`sta‿`öö‿ba`l´l tegemist liitumisega (((1+1)+1)+1) ja mitte järjekorraga

((1+1)+(1+1)), mis esineb näiteks liitsõnas taga‿vara‿väˈlˈja‿pˈääs. Sellise seose olemasolu ja reeglipära kinnitavad paljud näited: hõbeˌtaˈskuˌkeˈll ja mitte *hõbeˌ‿taˈskuˌkeˈll, taˈskuˌkellaˌkeˈtˈt ja mitte *taˈskuˌkellaˌkeˈtˈt jne. Alati ei ole kolmekomponendilistes ja pikemates liitsõnades võimalik osutada iseseisvalt eksisteerivaid komponente, küll aga saab näidata semantilisi seoseid lõplike moodustajate vahel. Näiteks liitsõnas sˈoojaˌvˈeeˌkrˈaanˈ on esimene ja kolmas komponent pearõhulised, kuigi liitsõna *sˈojaˌvˈee või *sˈoeˌvesi on küsitav; see-eest ei ole aga kahtlust, et semantiliselt seostuvad kõigepealt sˈooja ja vˈee, millele siis lisandub krˈaanˈ iseseisva komponendina.

Pikkade liitsõnade rõhumudelite probleemid lähenevad fraaside rõhumudelite probleemaatikale, mis töö teemasse enam ei mahu. Küsimus on siiski oluline ka käesoleva teema seisukohalt, sest pikkades võõrsõnades (mida ei saa liigendada morfoloogilisteks komponentsõnadeks) võib täheldada samasuguseid rõhumudeleid, näit. suˈprasegmentˈaalne (sellistel juhtudel esinevad pearõhud enamasti üle ühe morfofonoloogilise komponentsõna, vt. 3. ptk.).

Pearõhk ja pearõhuna funktsioneerivad rõhud on äärmiselt olulised kvantiteedisüsteemi funktsioneerimise eeldusena. Pearõhulises silbis (resp. pearõhulise silbi vokaali ja järgneva silbi vokaali vahel) realiseerub maksimaalne hulk fonoloogilisi kvantiteedikontraste. Kõik see kehtib ka struktuurselt pearõhuga võrdse morfoloogiliselt seotud kaasrõhu kohta (vt. edaspidi 2.2 ja 2.3).

K a a s r õ h u distinktiivne väärtus ei saa olla kuigi suur, kui kaasrõhul üldse on distinktiivset väärtust selle sõna ranges tähenduses. Fonoloogilisse süsteemi kuulub kaasrõhk eelkõige delimitatiivse vahendina ning järgsilpide kvantiteedisüsteemi funktsioneerimise eeldusena. Siiski pole kaasrõhu asukoht keele sünkrooniliste andmete põhjal alati automaatselt määratav (taandatav teistele fonoloogilistele teguritele, nagu silpide arv ja struktuur). Selles mõttes on kaasrõhk fonoloogiline (vrd. Lehiste 1960:24; Lehiste 1964:333). Kaasrõhu mitteautomaatsus tuleneb eelkõige sellest, et teatud juhtudel on ta morfoloogiliselt seotud (vt. edaspidi 2.2).

On mitu gruppi fonoloogiliselt liitsõna struktuuri omavaid võõrsõnu, milles pearõhk on kaasrõhuga vastastikuse vahetatavuse vahekorras (vrd. pearõhu ja liitsõna järelkomponendi kaasrõhu vahetatavust ka juhtudel nagu üˈksˌteiˈst, mˈaaˌiˈlm jts.). Kuigi õigekeelsussõnaraamatud on püüdnud seda tüüpi sõnades pearõhu asukohta jäigalt normeerida, ei saa jätta märkamata tendentsi kasutada ka järgsilbile normeeritud pearõhuga sõnadest suurt osa pearõhulise esisilbiga, näiteks sõnu nagu agronˈoom, ambulanˈts, aspirˈiin, automaaˈt, manuskriˈpt jne. (Hint 1968b:15-50; Erelt & Kull 1970:88 jj.). Küsimuse õigekeelsuslikku ja teoreetilist aspekti käsitletakse lähemalt edaspidi (vt. 4. ptk.).

Need näited osutavad, et sõna pearõhk ja kaasrõhk on vahel vastastikku vahetatavad. See tähendab, et need rõhud on kirjeldatud juhtudel keele leksikaalses süsteemis (mitte aga konkreetses kõneaktis) funktsionaalselt võrdsed. Üldiselt on pearõhk ja kaasrõhk nii liitsõnades kui ka kaasrõhuliste tuletusliidetega sõnades vastastikku mittevahetatavad ja seetõttu saab neid käsitada fonoloogiliselt kontrasteeruvatena. Kuid sama võimalik on ka seisukoht, et kaasrõhk, mis on liitumisreeglite abil reeglistatav, ei ole fonoloogiline (vrd. v. Essen 1962:153).

Nagu eespool juba märgitud, on kaasrõhk siiski fonoloogiline selles mõttes, et tema asukoht pole vähemalt võõrsõnades alati sõnavormi foneetilis-fonoloogiliste tunnuste põhjal automaatselt määratav (vrd. kaasrõhu asukohta sõnavormides nagu van`kritele ja pan`krot´ile, kus kriips vokaali all märgib kaasrõhku).

Kaasrõhu ja pearõhu erinevus selgub ka sõnaühendite ja liitsõnade kontrastist:

s`uur li`nn ja s`uur‿li`nn,
väi`ke la`ps ja väi`ke‿la`ps,
väi`ke lastekodu ja väi`ke‿laste‿kodu jne.,

kus liitsõnade teise komponentsõna esisilp on kaasrõhuline, sõnaühendi teise liikme esisilp aga pearõhuline. Liitsõnade rõhumudel on ü h e s õ n a rõhumudel, samal ajal kui sõnaühendis ei domineeri ühe liikme rõhk teise liikme rõhu üle sellisel määral kui liitsõnas. Võib siiski esineda ka liitsõnu, mis nõuavad pearõhku kummagi komponentsõna esisilbile: selliseid on näit. lane-liiteline v`õõra‿m`aalaste (vastandina kolmekomponendilise liitsõna v`õõra‿m`aa‿laste rõhumudelile).

Siin ja edaspidi selles peatükis märgitakse pearõhku punktiga vokaali all ning kaasrõhku kriipsuga vokaali all. Kriips vokaali all tähistab igasugust kaasrõhku, mis vastab traditsioonilises rõhukontseptsioonis defineeritavale kaasrõhule. Hiljem (2. peatükis) viiakse sisse kaht erinevat liiki kaasrõhu diferentseerimine ja ka nende erinev tähistamine.

Rõhusüsteemi fonoloogias ei pääse mööda ka n õ r g a r õ h u fonoloogilisuse probleemist. Nõrka rõhku on loomulik pidada afonoloogiliseks: kõik silbid, millele pole omistatud pearõhku või kaasrõhku, on nõrgarõhulised. Seetõttu on nõrgarõhulised silbid sõnavormi rõhumudelis markeeringuta, nende silpide jaoks pole vaja ka rõhuastme omistamise reeglistikku. (Selline reeglistik võib generatiivses grammatikas arvesse tulla kaasrõhu puhul: morfoloogiliselt seotud kaasrõhu puhul morfoloogiliselt kontekstisidusate reeglite näol ja morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu puhul foneetilis-fonoloogiliselt kontekstisidusate reeglite näol; vt. edaspidi, eriti 2.2 ja 4.5, 4.6, 4.7).

Teiselt poolt on deskriptivistlikus käsitluses nõrka rõhku võimalik käsitada kui pearõhuga ja kaasrõhuga kontrasteeruvat rõhuastet, kontrastipaari liikmena oleks nõrk

rõhk fonoloogiline. Igatahes võib nõrk rõhk jääda fonoloogilises kirjas märkimata.

P e a r õ h u j a n õ r g a r õ h u k o n t r a s t on küll ilmne. Toodagu siiski ka paar kontrastinäidet minimaalsete paaride või ligilähedaste minimaalsete paaride näol:

v`ii limagi ja v`iilimagi,
k`äi jamaga ja k`äiamagi,

kus kontrasteeruvad vastavalt pearõhulised ja nõrgarõhulised silbid -li- ning -ja-.

Liitsõnade, võõrsõnade ja rõhuliste liidetega sõnade abil on hõlpus demonstreerida ka k a a s r õ h u j a n õ r g a r õ h u k o n t r a s t i (ühtlasi osutab see kaasrõhu foneetilis-fonoloogilisele mitteautomaatsusele). Võrreldagu näiteks kaasrõhuliste ja nõrgarõhuliste silpide vastandamist järgmistes sõnarühmades, kus vasakpoolses veerus on kaasrõhulise silbi ette asetatud kaareke ◡ (liitsõnades) või püstkriips | (võõrsõnades ja tuletusliidetega sõnades), parempoolse veeru järel aga ära märgitud kaasrõhulise silbiga positsiooniliselt kontrasteeruvad nõrgarõhulised silbid (kontrastipaari teises ja esimeses sõnas):

a`lg◡ajale ja a`lgajale (-ga-, -ja-),
a`ll◡kavale ja a`lgavale (-ga-, -va-),
võr`k◡kudegi ja võr`kudegi (-ku-, -de-),
na`rr◡rumala ja na`rrumagi (-ru-, -ma-),
pan`k|rot´ile ja van`kritele (-rit-, -t´i-),
pan`k|likule ja on`klitele (-lit-, -ku-),
kopika|list ja ridikülist (-list, -ka-),
eseme|list ja magasinist (-nist, -me-),
kadrina|last ja madrigalist (-list, -na-) jne.

Väära kaasrõhumudeliga on seletatav ka näiteks soomlastel esinev metanalüüsil põhinev väärhäldus P`ääskülasse pro P`ääskülasse (vrd. soome pääsky).

1.1.2. Nõrga rõhu fonoloogilisuse või afonoloogilisuse probleem on seotud üldteoreetilise s u p r a s e g m e n t a a l s e t e j a s e g m e n t a a l s e t e f o n e e m i d e v a h e k o r r a küsimusega. Üldise seisukoha järgi on rõhk (resp. rõhumudel) lausungi suprasegmentaalsesse (prosoodilisse) osasse kuuluv nähtus. Kui lausungi suprasegmentaalset osa käsitada suhteliselt iseseisva mudelina, mis lasub sõnavormi segmentaalse representatsiooni kohal (Trager & Smith 1951:56 jj.; Harris 1951:45-58; Lehiste 1970:148 jj.), siis on põhjust nõrka rõhku ja igasugust kaasrõhku pidada fonoloogilisteks, kuna nad on selle rõhumudeli koostisosad ja ei ole redutseeritavad sama rõhumudeli teistele komponentidele. Ei ole võimalik automaatselt kindlaks määrata, kas pearõhu ja kaasrõhu vahel asub null, üks või kaks nõrgarõhulist

silpi; seetõttu tuleb konkreetsetest sõnadest või lausetest ekstraheeritud suprasegmentaalsetes rõhumudelites nõrku rõhke või nõrgarõhuliste silpide esinemisvõimalusi märkida.

Rõhumudelid on efektiivne moodus liitsõnade, sõnaühendite ja fraaside rõhkude käsitlemisel, samuti saab rõhumudeli muutumist (näiteks sõnaühendist liitsõna moodustamisel) kirjeldada kui erinevate rõhumudelite vastastikuse mõju tulemust. Selline rõhukäsitlus on tuttav väga erinevatele lingvistilistele suundadele, muuhulgas ka deskriptiivsele lingvistikale (näit. Harris 1951:45-58). Ka generatiivse grammatika rõhkude omistamise ja modifitseerimise reeglistikku võib käsitada rõhumudelite vastastikuse mõjustamise seisukohalt. Siiski võtab generatiivse grammatika rõhkude omistamise reeglistik otseselt arvesse sõnavormi segmentaalset ja silbistruktuuri ning morfoloogilist koostist (Chomsky & Halle & Lukoff 1956; Lees 1961:41-50; Chomsky & Halle 1968:69-162; vrd. Lehiste 1970:148).

Rõhkude käsitamine lausungi, fraasi või sõna suprasegmentaalse struktuuri koostisosana (näit. deskriptiivses lingvistikas) rõhutab rõhusüsteemi delimitatiivset funktsiooni: suprasegmentaalsed rõhufoneemid liigendavad teksti süntagmaatiliselt (aja telge mööda), nad määravad ära sõna- ja lauserütmi. Rõhkude tihedam seostamine konkreetsete sõnade ja sõnatüüpide segmentaalse fonoloogilise ning morfoloogilise koostisega (näit. generatiivses grammatikas) loob teoreetilised ja metodoloogilised eeldused rõhusüsteemi redundantsete elementide väljaselgitamiseks.

Deskriptiivses lingvistikas lausungi segmentaalsest osast eristatav suprasegmentaalne osa (mis sisaldab ka rõhumudeli või -kontuuri) ning generatiivses grammatikas praktiseeritavad rõhkude ja rõhumudelite omistamise reeglid on eri võimalused komplitseeritud nähtuse käsitlemiseks. Ka rõhkude fonoloogilisuse erinevat tõlgendamist deskriptiivses lingvistikas (kõik kontrasteeruvad mitteautomaatsed rõhuastmed on fonoloogiliselt relevantsed) ja generatiivses grammatikas (rõhud ei ole fonoloogilised sel juhul, kui nende defineerimiseks või sisseviimiseks saab anda reeglistiku) võib vaadelda leplikult. Olulisem kui fonoloogilisuse hinnangud on probleemide olemus ja nende käsitlemise metoodika. Lõppude lõpuks võib ju erinevate keeleliste üksuste fonoloogilisuse aste ja erikaal fonoloogilises süsteemis olla erinev, mida järsud ja/ei-otsustused ei võimalda näidata.

Eesti keele rõhusüsteemi funktsioneerimist ning rõhu- ja kvantiteedisüsteemi vastastikuseid seoseid saab edukalt analüüsida, lähtudes eeldusest, et rõhke tuleb seostada sõnade m o r f o f o n o l o o g i a g a. Igal sõnal on morfoloogiliselt seotud rõhk või rõhud (pearõhk ja kaasrõhk või ka mitu pearõhku ja kaasrõhku), mille asukoht üldjuhul ei muutu ka sõna morfoloogilise muutmise käigus (vrd. Jakobson 1931). Peale selle võib sõnavormides esineda rõhke, mis sõltuvad juba antud konkreetse sõnavormi

häälikulisest struktuurist ning morfoloogiliselt seotud rõhkude asukohast.

Kõigepealt sõltuvad nõrgad rõhud kaasrõhkude ja pearõhkude asukohast, aga ka osa kaasrõhke sõltub sõna häälikulisest struktuurist ning morfoloogiliselt seotud rõhkude asukohast. Seega tuleb eristada kaht liiki kaasrõhke: m o r f o l o o g i l i s e l t s e o t u d j a m o r f o l o o g i l i s e l t s i d u m a t a k a a s r õ h k u, kusjuures viimase esinemus (nagu ka nõrga rõhu esinemus) on foneetilis-fonoloogiliselt reeglistatav.

Sõnavormi rõhulis-rütmilise ja süntagmaatilise liigendumise mudel kujuneb siis järgmiselt: 1) koos segmentaalsete foneemidega on antud ka morfoloogiliselt seotud rõhud, 2) morfoloogiliselt sidumata kaasrõhud paigutuvad etteantavate foneetilis-fonoloogiliselt defineeritavate (automaatsete) reeglite põhjal, 3) ülejäänud silbid on nõrgarõhulised. Morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu paigutamise reeglites opereeritakse eelkõige morfoloogiliselt seotud rõhkude asukohaga (silpide järjekorranumbriga seotud rõhuga silbist lugedes) ning silpide kvantiteedistruktuuriga.

Sellise teoreetilise lähtekoha puhul ei tule nõrka rõhku ja morfoloogiliselt sidumata kaasrõhku pidada fonoloogiliseks. Seda seisukohta toetab ka asjaolu, et kaasrõhu ja nõrga rõhu positsiooni kontrast ei ole morfoloogilises paradigmas püsiv, vrd. a`lg‿ajale (liitsõna) ja a`lgajale ja a`lgajas. Morfoloogiliselt sidumata kaasrõhk ja nõrk rõhk ei saa identsete foneetilis-fonoloogiliste (ja morfoloogiliste tingimuste) puhul kontrasteeruda; nende vastandused juhtudel nagu osavamale ~ osavamale on näilikud, sest siin on tegemist vaba variatsiooni vahekorras olevate sõnavormidega.

Muidugi on selline fonoloogilisuse defineerimine juba seostatud morfofonoloogiliste seisukohtadega, kuid edaspidi (1.2) osutatakse, et rõhusüsteemi traditsioonilise käsitluse kõige nõrgem koht ongi just morfofonoloogia ja morfoloogia ignoreerimine. Ka rõhkude reeglistamise kontseptsiooni puhul on suprasegmentaalse ja segmentaalse eristamisest olulisem mitteliiase ja liiase (redundantse) eristamine. (Rõhu foneetiline olemus praegusesse probleemiasetusse ei puutu.)

Kogu järgneva analüüsi käigus on kasulik meeles pidada kaasrõhutingimuste poolest foneetiliselt ja tajuliselt sarnaste sõnade (resp. sõnavormide) seeriaid, milles omavahel võrreldakse liitsõnu, liitsõna struktuuriga võõrsõnu, astmevahelduslike tuletusliidetega sõnu ja lihtsõnade vorme.

Liitsõnad: väl`k‿ma`t´t - savi‿po`t´t - kübara‿tu`t´t;
Võõrsõnad: pan`kro`t´ - lilipu`t;
Liitega sõnad: pan`kli`k - vedeli`k - elamusli`k;
Lihtsõnad: van`krit - redelit - (elavamat).

Nende sõnade pearõhulise silbi vältestruktuur ja silpide arv on sarnane, foneetiliselt on sarnane ka sõna lõppsilbi kaasrõhk ja kvantiteet. Struktuurselt (välte-

vaheldusliikkuse, vältemäärangute ja vältekontrastide seisukohalt) jagunevad need lõppsilbid siiski kahte täiesti erinevasse klassi. Liitsõnades, võõrsõnades ja astmevaheldusliike tuletusliidetega sõnades on kaasrõhuline lõppsilp struktuurselt võrdne pearõhulise silbiga, kolme esimese sõnaseeria deklineerimise mudelid (ÕS-i 62. ja 82. muutmistüüp) ei erine ühesilbiliste sõnade deklineerimise mudelitest (või erinevad nendest ainult ortograafias, nagu võõrsõnade ja liitega sõnade puhul). Seda asjaolu rõhutab ka grammatikate traditsioon. Seevastu lihtsõnavormide kaasrõhuline lõppsilp on struktuurselt võrdne nõrgarõhulise silbiga juhtudel nagu alet või vilet. Neid fakte saab hõlpsasti arvesse võtta rõhu- ja kvantiteedisüsteemi generatiivses käsitluses, kus rõhuastmeid modifitseeritakse junktuuride hierarhia abil, junktuurid aga sedastatakse eelkõige grammatika kirjeldamise huve silmas pidades (Chomsky & Halle & Lukoff 1956; vrd. Viitso 1969; vt. 4.7 käesolevas töös).

Traditsiooniline kolme rõhuastme kontseptsioon jääb fonoloogilisel tasandil paradoksaalseks: on võimalik esitada rõhu- ja kvantiteedisüsteemi fonoloogiline interpretatsioon, mille järgi osa kaasrõhujuhtumeid - nimelt foneetilis-fonoloogiliselt defineeritava ehk morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu juhud - on afonoloogilised. Seda saab tõestada fonoloogilise analüüsi kriteeriumide abil. Ent sageli on puhtfonoloogiliste kriteeriumide põhjal võimatu ütelda, kas tegemist on morfoloogiliselt seotud või morfoloogiliselt sidumata kaasrõhuga, sest morfoloogiliselt sidumata kaasrõhk saab mõnel juhul esineda samades positsioonides, kus morfoloogiliselt seotud kaasrõhkki, ning morfoloogiliselt seotud kaasrõhk võib potentsiaalselt esineda kõigis positsioonides, kus normaalselt esineb ka morfoloogiliselt sidumata kaasrõhk. Näiteks juhtudel pan`krot´i ja van`krite on teine silp kaasrõhuline, esimesel juhul on kaasrõhk morfoloogiliselt seotud, teisel aga mitte. Ainult segmentaalsete foneemide järjendi põhjal võib olla võimatu määrata kaasrõhu liiki ka kolmandas silbis allatiivi vormi osavale ning liitsõna nominatiivi osa‿vale puhul. Jne. Aga isegi sellistel juhtudel on vahetegemine kaasrõhu kahe liigi vahel oluline, sest kaasrõhu liigist võib sõltuda kaasrõhulise silbi kvantiteedifonoloogiline määrang: vrd. osa‿võtu ja osavate, kus liitsõnas on kaasrõhuline silp teises vältes, mitteliitsõnas aga teise ja kolmanda välte kontrasti suhtes neutraliseerunud kvantiteedis; samasugune on olukord võõrsõnade puhul, vrd. pan`krot´i ja van`krite jne.

Liitsõna järelkomponendi rõhk ja sidumata kaasrõhk või ka astmevaheldusega tuletusliidete seotud kaasrõhk võivad üksikjuhtudel olla eristatavad ka sarnase silbistruktuuriga sõnades, aga siis on arvatavasti õigem kirjutada see eristatavus junktuurinähtuste, mitte aga kaasrõhkude erinevuse arvele, vrd. näiteks juhte nagu pei`t‿l`eid ja pei`tleid, vahe‿m`aid ja pahemaid, ime‿la`st ja hämelast, karja‿la`st ja karjalast, l`eid‿la`st ja l`eidlast jts., kus potentsiaalsete kontrastipaaride

esiliikmed on liitsõnad. Siin on küsimus ikkagi liitsõna äratundmises kas siis liitsõna teise morfoloogilise komponendi alguse markeeritud hääldamise või väikese pausi tõttu.

Eesti keele kvantiteedifonoloogia ja -morfofonoloogia üks väga oluline seik on teise ja kolmanda välte fonoloogilise kontrasti neutraliseerumine nii nõrgarõhulistes kui ka sidumata kaasrõhuga silpides. See osutab, et vähemalt morfofonoloogilises süsteemis funktsioneerivad nõrk rõhk ja morfoloogiliselt sidumata kaasrõhk võrdväärsetena. Seetõttu leiab kaasrõhu fonoloogiline paradoks lahenduse alles rõhufonoloogia morfofonoloogilisema käsitamise puhul.

Järgnevas näidatakse, miks traditsiooniline kolme rõhuastme kontseptsioon on äärmiselt ebausutav morfofonoloogilise reaalsusena. Ühtlasi osutatakse morfoloogia kirjeldamise erinevustele ühe kaasrõhu kontseptsiooni ning kahe funktsionaalselt erineva kaasrõhu kontseptsiooni puhul.

1.2. TRADITSIOONILISE RÕHUKONTSEPTSIOONI MORFOFONOLOOGILISED PROBLEEMID.

Traditsioonilisest rõhukontseptsioonist lähtumisel komplitseerib morfoloogilist kirjeldust kõigepealt morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu märkimine, sest ühe ja sama leksikaalse üksuse (sõna) eri morfoloogilistes vormides (sõnavormides, või täpsemalt - nende fonoloogilistes realisatsioonides) on morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu asukoht erinev ning selliste kaasrõhkude arv muutuv. Grammatiliste formatiivmorfeemide liitmisel sõnatüvele muutub sõna struktuur tervikuna ja see puudutab eriti kaasrõhu realiseerumise foneetilisi tingimusi järgsilpides. Võrreldagu näiteks järgmisi paradigmasid, kus kriips vokaali all tähistab kaasrõhulist silpi:

van`kri,	redeli,	varasem,	tublim,
van`krit,	redelit,	varasema,	tublima,
van`krite,	redelite,	varasemat,	tublimat,
van`kritele;	redelitele;	varasematele;	tublimatele.

Lisaks sellele on võimalikud veel paralleelhäälduse redelitele ja varasematele, võib-olla ka van`kritele ja varasemat. Kõiki neid rõhumudelite vaheldusi tuleb traditsioonilise deskriptivistliku kontseptsiooni järgi pidada morfofonoloogilisteks alternatsioonideks, mis nõuavad iga sõnamuutmistüübi puhul täpset kirjeldamist. Erinevate rõhumudelitega tüvevorme ja grammatilisi formatiivmorfeeme tuleb pidada ühe morfeemi eri allomorfideks, mille esinemistingimusi tuleb jällegi täpselt kirjeldada. Selline deskriptiivse lingvistika vaimus läbiviidud morfoloogiline kirjeldus oleks tarbetult keeruline ja küllastatud reeglitest, mis morfoloogiliste vormide vahelisi seoseid

ainult ähmastaksid.

Kui kõiki selliseid kaasrõhujuhte hõlmataks foneetiliselt tingitud kaasrõhu reeglistikuga, siis poleks neid kaasrõhke vaja märkida ning morfoloogia kirjeldamine muutuks palju hõlpsamaks. Selline lahendus eeldab aga morfoloogiliselt seotud ja morfoloogiliselt sidumata (e. foneetiliselt tingitud) kaasrõhu eristamist.

Ükskõik, kas morfoloogilise kirjelduse meetodiks on puhtdeskriptivistlik item and arrangement-meetod või generatiivsem item and process-meetod, ikka põhjustaks morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu arvessevõtmine morfoloogilise kirjelduse ülemäärast keerukust - esimese meetodi puhul allomorfide hulga suureks paisutamise teel ja nende esinemistingimuste detailiseerituma kirjeldamise teel ning teise meetodi puhul kaasrõhu märkimise teel kõigis morfoloogiliste ja morfofonoloogiliste protsesside või reeglite resultaatides ning rakendamistingimustes.

Morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu muutlikkus ühe ja sama leksikaalse üksuse erinevate morfoloogiliste vormide fonoloogilistes representatsioonides on üks olulisi vastunäidustusi traditsioonilise rõhusüsteemi kasutamisele morfoloogia kirjeldamisel.

Teine põhiline vastuväide rõhusüsteemi traditsioonilise kontseptsiooni kasutamisele morfoloogia kirjeldamisel tuleneb rõhu- ja kvantiteedifonoloogia seosest, konkreetsemalt sellest, et traditsioonilise rõhukontseptsiooni järgi tuleks foneetiliselt kaasrõhulises silbis alati võimalikuks pidada teise ja kolmanda välte kontrasti ning kolmandat väldet, kui küsimuses olev silp ainult sisaldab foneemiühendeid, mis saavad kolmandavältelisust kanda.

Puhtfoneetilisest vaatepunktist on selline seisukoht põhjendatav, nagu ka näiteks igasuguse kaasrõhu ja igasuguse poolpika sõnalõpulise klusiili võrdsustamine. Viimane on ka eesti keele ortograafias praeguseks resulteerunud palju vaieldud ja problemaatilises kirjaviisis pan`kro`t´ (EÕS-is pan`kro`t´t), ko`tle`t´ (EÕS-is ko`tle`t´t), kabine`t´ (EÕS-is kabine`tt) jne., kus ühtlustamispõhimõtteks on häälduslikult ühesuguse kvantiteediga sõnalõpu t ühesugune ortograafiline edasiandmine juhtudel nagu härrat, pidurit, kabinet, vankrit, pankrot jne. (Kask 1933:89 jj.; Kask 1970:28; vrd. Võrk 1966:51 jj.; Hint 1966b:311). Millistele raskustele selline mehaaniline võrdsustamine viib pan`kro`t´ - kabine`t´-tüüpi sõnade ortograafias ja morfoloogias, see on üldtuntud (Hint 1968b:27 jj.; vt. edaspidi 4.1). Samalaadsed raskused kerkivad esile ka siis, kui aktsepteerida teise ja kolmanda välte kontrasti ning kolmanda välte võimalikkus kõigis kaasrõhulistes silpides.

Kontseptsioonis, milles kõik kaasrõhud on võrdsed ning foneetiline printsiip on nii otsustava tähtsusega, et see on morfofonoloogilisest printsiibist kõrgemale seatud isegi ortograafia detailides, ei ole mingit põhjust määrata välteid ühes kaasrõhulises silbis ja jätta määramata teises. Kui lähtepunktiks on foneetiline tasand ilma lisa-

informatsioonita morfofonoloogiast, siis ei ole asjade teistsugune käsitamine üldse võimalik. Iseasi on, et tegelikult ei piirdu traditsioonilise grammatika seisukohad vältekontrastide küsimuses foneetilise tasandiga, vaid võtavad arvesse eelkõige just morfofonoloogiat (välteid määratakse ainult pearõhulistes silpides ja astmevaheldus-likes järgsilpides; vt. 2.1). Samal ajal piirdub traditsiooniline grammatika kaasrõhkude määrangute osas järjekindlalt ainult foneetilise tasandiga.

Siinne kriitika käibki eelkõige traditsioonilise grammatika selle vastuolu kohta, mis on rõhumäärangud ja vältemäärangud teineteisest lahutanud: rõhumäärangud on viidud puhtfoneetilisele alusele ja vältemäärangud suurel määral morfofonoloogilisele ja semantilisele alusele (TRÜ EKG I-1:109-115, 118-120). Järjekindel oleks ka rõhumäärangute viimine morfofonoloogilisele alusele või siis ka vältemäärangute andmine foneetiliste kriteeriumide järgi. Järgnevas näidatakse, milliste raskusteni foneetilised vältemäärangud viiksid morfofonoloogias.

Näiteks noomeni morfofonoloogias tuleks silbitüüpe [– V_1V_2C#] , [– V_1V_2RK̀#] , [– V_1V_2KS#] , [– V_1V_2SK#] , [– VSK#] , [– VRK̀#] , [– VKS#] , [– VK̀#] jt. pidada sõnalõpulises positsioonis kaasrõhulistena kolmandavältelisteks ja nõrgarõhulistena mittekolmandavältelisteks (V on vokaal, C on konsonant, R on heliline konsonant, S on sibilant, K on klusiil ja # on sõnalõpu märk ning loetletud silbitüübid esinevad juhtudel nagu paremais, paremailt, paremaiks, paremaist, parajast, parajalt, parajaks, parajat jne.).

Sellise kontseptsiooni puhul tuleb paljude grammatiliste formatiivmorfeemide jaoks sedastada lisaks kaasrõhulistele kolmandavältelistele allomorfidele veel nõrgarõhulises silbis esinevad mittekolmandavältelised allomorfid (juhtudel nagu tulelt, tulest, tuleks, alet jne.) ning fikseerida nende esinemistingimused. Ometi pole erinevate allomorfide postuleerimisel praegusel juhul midagi ühist morfoloogilise kirjeldusega, erinevad rõhutingimused on täielikult määratud sõnavormi kogustruktuuri poolt. Seetõttu ei kuulu need erinevad rõhumudelid ei morfoloogiasse ega morfofonoloogiasse, vaid on automaatsete, foneetilisel tasandil rakenduvate reeglite tulemuseks. Õieti polegi morfoloogiliselt sidumata rõhkude puhul rõhumudeleid võimalik defineerida morfeemide jada põhjal, sest sõnavormi rõhumudelit saab kirjeldada silpidega opereerides. Grammatilise formatiivmorfeemi (näit. -st või -lt käändelõpuna) foneetiline kvantiteet sõltub sõnalõpulise silbi rõhuastmest, kusjuures nii see rõhuaste kui ka kvantiteet võivad olla automaatsed, afonoloogilised. Samasugune probleem kerkib sõnasisestes silpides esinevate grammatiliste formatiivmorfeemide puhul.

Kvantiteedifonoloogiline lisaraskus on järgmine: kui need silbid on kaasrõhulistena kolmandavältelised, siis vokaalidevahelises asendis peaks neis silbitüüpides olema võimalik ka teise ja kolmanda välte kontrast (sõnavormide nagu paremaile või

parajate kolmandas silbis). Et sellist kontrasti ei esine, see näitab lihtsalt, et kontseptsioon ei vasta täpselt lingvistilisele reaalsusele. (Edaspidi käsitletakse probleemi seda aspekti üksikasjalikumalt, vt. 2. ptk.)

Sellist laadi probleeme tekitab traditsioonilisest rõhukontseptsioonist lähtumine puhtdeskriptivistliku item and arrangement-tüüpi morfoloogilise kirjelduse puhul.

Kui jääda traditsioonilise rõhukontseptsiooni juurde, siis kerkivad generatiivsemas item and process-tüüpi morfoloogilises kirjelduses morfoloogiliste vormide moodustamise reeglites samalaadsed probleemid. Item and process-tüüpi morfoloogias moonutab kirjeldatud kvantiteedi- ja rõhukontseptsioon otseselt põhiliste morfoloogiliste reeglite olemust.

Näiteks on eesti kirjakeele noomeni deklineerimise üks valdavaid reegleid, et mitmuse omastav moodustatakse ainsuse osastavast. ÕS-i (1960) muutmistüüpide 1-5, 7-34 ja 88-90 jaoks oleks seda reeglit kõige lihtsam sõnastada järgmiselt: mitmuse omastav moodustatakse ainsuse osastavast, lisades viimase vormile e ehk

$$\# \rightarrow e \, \# \quad \text{/sing. part.} — \text{/}$$

resulteerub pluurali genitiivina. Selleks, et pluurali genitiivi moodustamise reeglit nii lihtsana formuleerida, tuleb loobuda väitest, et kõik järgsilpide sõnalõpulised kaasrõhulised silbid võivad olla (kindla struktuuri puhul) kolmandavältelised. Genitiivi vormides ei ole ju vastavad sõnasisesed silbid kolmandavältelised (sõnavormides nagu van`krite või redelite). See tähendab, et ka sõnavormide nagu van`krit või redelit lõppsilbid ei ole morfofonoloogiliselt kolmandavältelised, kuigi nad on foneetiliselt paralleelsed sõnavormidega nagu pan`kro`t´ ja kabine`t´, mille lõppsilbid o n morfofonoloogiliselt kolmandavältelised (nagu ka sõnavormid ro`t´t ja ke`t´t). Morfofonoloogiline reaalsus on kvantiteediastmete kontrasteerumisvõimaluste osas tegelikult ka fonoloogiline reaalsus: teine ja kolmas välde ei kontrasteeru morfoloogiliselt sidumata kaasrõhuga silpides.

Niisiis on ühelt poolt sõnavormide pan`kro`t´ ja kabine`t´ ning teiselt poolt sõnavormide van`krit ja redelit lõppsilbid foneetiliselt paralleelsed nii oma rõhu kui ka sõnalõpulise klusiili kvantiteedi poolest (patalisatsiooni arvesse võtmata). Need silbid funktsioneerivad morfofonoloogias siiski täiesti erinevalt: esimestel juhtudel vältevahelduslike silpidena paradigmades pan`kro`t´ : pan`krot´i : pan`kro`t´ti ja kabine`t´ : kabinet´i : kabine`t´ti ning teisel juhul ilma fonoloogiliste kvantiteedialternatsioonideta sõnavormides van`krit : van`krite ja redelit : redelite. Seega tuleb sõnavormide van`krit ja redelit lõppsilbi välde ja koos sellega ka kaasrõhku käsitada erinevana sõnavormide pan`kro`t´ ja kabine`t´ lõppsilbi kaasrõhust ja kvantiteedist. Jälle on jõutud välja f o n e e t i l i s e j a m o r f o f o n o l o o g i l i s e r õ h u s ü s t e e m i e r i n e v u s e n i ja nende prakti-

lise eristamiseni.

Morfoloogiliselt seotud kaasrõhk ning koos sellega teise ja kolmanda välte kontrasteerumise võimalus tuleb aktsepteerida ainult liitsõnade, liitsõna struktuuriga võõrsõnade ja mõningate tuletusliidetega sõnade puhul (vt. täpsemalt 4. ptk.).

Traditsioonilise rõhukontseptsiooni sobimatus item and process-tüüpi morfoloogilise kirjeldusega saab veel ilmsemaks, kui esile tuua ebaparalleelsus, mis valitseb ühelt poolt esma- ja teisevälteliste kolmesilbiliste ning kolmandavälteliste kahesilbiliste tüvedega sõnade ning teiselt poolt neljasilbiliste tüvedega sõnade singulari partitiivi lõppsilbi rõhulisuse ja koos sellega ka kvantiteedimäärangute vahel (traditsioonilise seisukoha järjekindla rakendamise puhul).

Võrreldagu näiteks kaasrõhulise lõppsilbiga sõnavorme ki`ndlat ja madalat ning nõrgarõhulise lõppsilbiga sõnavorme madalamat ja virisejat. Et esimestes on lõppsilp kaasrõhuline, siis tuleks seda silpi traditsioonilise kontseptsiooni järgi pidada foneetilise paralleelsuse tõttu sõnavormidega pan`kro`t´ ja kabine`t´ ka kolmandavälteliseks. Teistes sõnavormides (madalamat, virisejat) on lõppsilp nõrgarõhuline ega saa seetõttu traditsioonilise kontseptsiooni järgi olla kolmandavälteline. Seetõttu tuleb nendes kahes sõnarühmas nii singulari partitiivi kui ka pluurali genitiivi moodustamist kirjeldada erinevate reeglite abil. Pluurali genitiivi vormides ki`ndlate ja madalate ei saa lõppsilbi eelset geminaati pidada kolmandavälteliseks ühegi mõistliku fonoloogilise kontseptsiooni raames. Seega oleks pluurali genitiivi moodustamise reeglis juhtudel ki`ndlat→ki`ndlate ja madalat→madalate vaja defineerida kaasrõhuliste silpide kvantiteedivaheldus, teistel juhtudel sellist vaheldust aga poleks.

Olukorra teeb veel segasemaks mitme rõhumudeli olemasolu pikematest kui kolmesilbilistest sõnadest: madalamat kõrval võib mõnikord esineda ka madalamat, abistavamat kõrval ka abistavamat jne. Ja lõpuks esinevad veel ka rõhuvaheldused madalamat : madalamate, virisejat : virisejate jne.; s.t. pole alust väita, et rõhumudel madalamate saadakse partitiivi rõhumudelist madalamat ja mitte rõhumudelist madalamat. Kui pluurali genitiivis esineb alternatiivne rõhumudel madalamate, siis pole ka selle puhul võimalik väita, et see on saadud partitiivi rõhumudelist madalamat ja mitte rõhumudelist madalamat. Niisiis tuleks morfoloogias defineerida ka kõik võimalikud kaasrõhumudelite vaheldused. Jne.

Nii järjekindlalt deskriptivistlikus kui ka item and process-tüüpi morfoloogiakirjelduses tuleks kõiki selliseid rõhu- ja kvantiteedimudelite vaheldusi arvesse võtta. See muudaks niigi keerulise eesti keele morfoloogia ja morfofonoloogia veelgi kirjumaks ja arusaadamatumaks ning paisutaks ka järgsilpide kvantiteedivahelduste ja kaasrõhumudelite varieerumise osa morfoloogiliste vormide eristamisel palju suuremaks, kui see morfoloogilises süsteemis tegelikult on. Tuleks ju kaasrõhuliste silpide kvan-

titeedierinevusi juhtudel van`krit ja van`krite, redelit ja redelite ning paremaid ja paremaile, ülaseil ja ülaseile jne. pidada omalaadseks järgsilpide vältevahelduseks, sest kui kaasrõhulisi lõppsilpe saab foneetilise paralleelsusega opereerides foneetilisel tasandil tõepoolest pidada kolmandavältelisteks, siis samu silpe sõnavormide eelviimaste silpidena ei saa pidada kolmandavältelisteks enam ühelgi juhul.

Tegelikult järgsilpides sellist kvantiteedivaheldust ei esine või vähemalt puudub sellel vaheldusel igasugune lingvistiline tähtsus. Morfoloogia seisukohast on pluurali genitiivi moodustamise reegel käsitletavais tüüpides ühesugune ja sellisena käsitab asja ka traditsiooniline grammatika, kus näiteks see reegel on antud just loomulikul kujul: pluurali genitiiv moodustatakse singulari partitiivist e lisamise teel (vt. näit. Laugaste & Teder 1954:114 jj.). (Tuleb siiski märkida, et vähemalt kooligrammatikate reeglid on kirjutatud keele reeglid, kus seda laadi probleeme ei tõstatatagi.) Kõik see näitab, et foneetiliste faktide mehaanilisel võrdsustamisel põhinev deskriptivistlik rõhukäsitus ja morfoloogiline kirjeldus ei ole tegelikult kõlblikud, kuna nad moonutavad lingvistilist süsteemikust.

Probleemi lahenduseks saab olla ainult vahetegemine morfoloogiliselt seotud ja morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu vahel. Morfoloogilises kirjelduses on oluline ainult morfoloogiliselt seotud kaasrõhk (juhtudel nagu pan`kro`t', kabine`t' jne.) ning ka teise ja kolmanda välte fonoloogiline kontrast on võimalik ainult morfoloogiliselt seotud rõhu puhul. Vähemalt morfoloogia kirjeldamise transkriptsioonis tuleb morfoloogiliselt sidumata kaasrõhk jätta märkimata. Vajaduse korral viiakse see kaasrõhk foneetiliste reeglite abil sisse juba morfoloogiliselt formeeritud sõnavormide foneetilistesse representatsioonidesse.

Niisiis tuleb morfoloogia kirjeldamise transkriptsioonis (mida võib nimetada nii morfofonoloogiliseks kui ka fonoloogiliseks transkriptsiooniks, olenevalt fonoloogia defineerimisest) kaasrõhku märkida ainult liitsõnade järelkomponentides, liitsõna struktuuriga võõrsõnades ja seotud kaasrõhuga tuletusliidetes (eriti astmevahelduslikes tuletusliidetes), s.o. juhtudel, kus kaasrõhu asukoht leksikaalse üksuse eri morfoloogilistes vormides ei muutu. Sellise lahenduse puhul langeb ära ka teise ja kolmanda välte eristamise probleem morfoloogiliselt sidumata kaasrõhuga järgsilpides. Pluurali genitiivi moodustamine singulari partitiivist toimub ühe ja sama reegli abil nii juhtudel van`krit : van`krite ja redelit : redelite kui ka juhtudel osavamat : osavamate jne.

See probleemikompleks on keskse tähtsusega kogu noomeni morfoloogias ja morfofonoloogias. Ta kerkib üles näiteks ka astmevahelduseta line-, lane-, kene-, mine-liiteliste sõnade puhul (kuigi neid liiteid käsitatakse - teatud reservatsioonidega - kui morfoloogiliselt seotud kaasrõhku omavaid) ning ne- ja s-sõnade puhul. Võrreldagu näi-

teks kaasrõhulise lõppsilbiga partitiivi vorme ü`ldist (ne-sõna), mesilast (lane-sõna), keelelist (line-sõna), ka`ngelast (lane-sõna), olemust (s-sõna), kadrinalast (lane-sõna), taktikalist (line-sõna), marjakest (kene-sõna), olemist (mine-sõna) ning nõrgarõhulise lõppsilbiga partitiivi vorme panust, katust, vanust (s-sõnad), vastastikust (ne-sõna) jne. Võetagu arvesse veel ka rõhu võimalikke kõikuvusi neljasilbilistes sõnavormides nagu esemelist ja kopikalist (line-sõnad), milles kaasrõhuline võib olla nii viimane kui ka (teise häälduvariandi puhul) eelviimane silp. Kõigi nende sõnatüüpide singulari partitiivi ja pluurali genitiivi vormide vahel on jällegi lihtne seos (e lisamise reegel), mille formuleerimisel opereerimine kaasrõhu positsioonilise vaheldumisega ja viimasest automaatselt sõltuvate afonoloogiliste kvantiteedierinevustega ainult risustaks kirjeldust. Neil juhtudel tuleb morfoloogia kirjeldamise transkriptsioonis rõhku märkida traditsioonilisest foneetilise kaasrõhu kontseptsioonist erinevalt (vrd. ka 4.7 käesoleva töö lõpus).

Ka morfoloogiliselt seotud ja morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu eristamise korral kerkib eriprobleeme, mille allikaks on asjaolu, et mõned fonoloogiliselt defineeritavad sõnatüübid (morfoloogilise tüübi alltüübina) võivad teatud juhtudel esineda nii morfoloogiliselt seotud kui ka sidumata kaasrõhu mudelitega.

Nimelt tuleb astmevahelduslikke tuletusliiteid käsitleda kui morfoloogiliselt seotud kaasrõhku omavaid, kuid ühesilbiliste kolmandavälteliste põhitüvede (tüveosa enne viimast tuletusliidet) puhul esinevad tuletiste nagu ar`stli`k, kun`stni`k, pan`kli`k jts. neljasilbilised sõnavormid kahesuguse rõhumudeliga: reeglipärase morfoloogiliselt seotud kaasrõhu mudeliga (ar`stlikule, kun`stnikule, pan`klikule) ja paralleelselt ka morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu mudeliga (ar`stlikule, kun`stnikule, pan`klikule).(Sellise kujuga sõnavormide puhul ei ole enam võimalik üteldа, et tuletusliide on neis teises vältes; tuletusliide on seal teise ja kolmanda välte kontrasti suhtes neutraliseerunud kvantiteedis). Viimasena mainitu on siiski võimalik ainult liite nõrga astme puhul: morfoloogiliselt sidumata kaasrõhk ei saa tuletusliites esineda sõnavormides nagu kun`stni`kkude või pan`kli`kkude.

Morfoloogia kirjeldamise transkriptsioon peab leidma sobivad tehnilised vahendid sellegi probleemi adekvaatseks käsitlemiseks, võimaldades ära märkida selle sõnatüübi eriolukorra järjekindlalt seotud kaasrõhuga või järjekindlalt sidumata kaasrõhuga esinevate sõnadega võrreldes.

Kvantiteedi ja rõhu seose küsimus kerkib teisel kujul üles eespool märgitud astmevaheldusеta tuletusliidete -line, -lane, -mine, -kene, -lisus puhul. Need liited esinevad enamasti morfoloogiliselt seotud kaasrõhuga, s.t. neid liiteid sisaldavates sõnavormides ei saa kaasrõhu paiknemist määrata foneetilis-fonoloogiliste reeglite abil: kirjutamine, hobusekene, kadrinalane jne. Ühesilbiliste põhitüvede järel ja

vahel ka kolmesilbiliste põhitüvede järel võivad need liited aga kaotada morfoloogiliselt seotud kaasrõhu ja esineda paralleelvormidena ka morfoloogiliselt sidumata (foneetiliselt defineeritava) rõhumudeliga: t`eelistele ~ t`eelistele, t`öölistele ~ ~ t`öölistele, jä`rgmisele ~ jä`rgmisele, saavutamisele ~ saavutamisele jne. Mõnikord on sidumata kaasrõhuga hääldus üldisem kui morfoloogiliselt seotud kaasrõhuga hääldus: päi`kesele (~ päi`kesele), kirjutamist (~ kirjutamist) jts.

Nähtust kirjeldatakse normatiivsest aspektist lähemalt edaspidi (vt. 4. ptk.). Siin on oluline märkida, et kuigi real juhtudel tuleb nende liidete kirjeldamisel kaasrõhku käsitleda morfoloogiliselt seotuna, ei järgne sellest veel teise ja kolmanda välte kontrasteerumise võimalikkus või nende väldete määramise mõttekus astmevahelduseta tuletusliidete morfoloogiliselt seotud kaasrõhuga silpides. Sõnavormides nagu kadrinalast või t`öölist on lõppsilbid küll morfoloogiliselt seotud kaasrõhuga ja omavad foneetilist struktuuri, mis saaks kanda kolmandat väldet, kuid siiski ei ole need silbid ei morfofonoloogia ega fonoloogia seisukohalt kolmandavältelised. Morfoloogias toimub neil juhtudel singulari partitiivist pluurali genitiivi moodustamine lihtsalt e lisamise teel, ilma et kaasneks mingeid kvantiteedi alterneerimise reegleid. Genitiivsetes sõnavormides kadrinalaste või t`ööliste ei saa aga eelviimast silpi (resp. viimase ja eelviimase silbi vokaalide vahelist konsonantühendit) pidada ei teise- ega ka kolmandavälteliseks, sest astmevahelduse puudumise tõttu ei ole selles positsioonis teise ja kolmanda välte määramisel mingit mõtet. Seetõttu pole ka sõnalõpulised last- ja list-silbid kolmandavältelised.

Need näited osutavad, et kvantiteet ei funktsioneeri morfofonoloogias täiesti paralleelselt isegi mitte m o r f o f o n o l o o g i l i s e rõhusüsteemiga. Siiski avaldavad morfofonoloogiline rõhusüsteem ja kvantiteedi morfofonoloogiline funktsioneerimine teineteisele suurt mõju. Just selle mõjuga tuleb seletada kõnealuste astmevahelduseta liidete esinemist morfoloogiliselt sidumata kaasrõhuga: võib nentida tendentsi viia need liited morfoloogiliselt seotud rõhuga liidete hulgast üle morfoloogiliselt sidumata rõhuga liideteks. Kui rõhu morfoloogiline seotus on teise ja kolmanda välte kontrasteerumise võimalikkuse eeltingimuseks, siis kaob sellise kontrasti puudumise puhul vajadus ka morfoloogiliselt seotud kaasrõhu järele (vt. lähemalt 4.5).

Selline on probleemi kirjeldus.

Morfofonoloogilise transkriptsiooni tasandil tuleb nende liidetega seoses niisiis lahendada järgmised probleemid: 1) osutada, et astmevahelduseta liidete morfoloogiliselt seotud kaasrõhk võib teatud juhtudel asenduda morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu mudeliga; need juhud on defineeritavad tüve häälikulise struktuuri ning morfoloogilise tuletusliite põhjal; 2) defineerida, et astmevahelduseta tuletusliidete morfoloogiliselt seotud kaasrõhuga silpides ei tule välteid ja vältekontraste määrata. Seega tuleb

morfofonoloogilises transkriptsioonis eristada astmevahelduslike ja astmevahelduseta tuletusliidete morfoloogiliselt seotud kaasrõhku. Arvatavasti on nii otstarbekas kui ka põhjendatud moodus sellise vahe sisseviimiseks morfofonoloogiliste ja fonoloogiliste junktuuride kasutamine, ühendades rõhud ja junktuurid üheks delimitatiivsete vahendite süsteemiks (vt. 4.7 käesoleva töö lõpus). Morfofonoloogilise transkriptsiooni konkreetne konstrueerimine ei ole aga enam käesolevasse töö ülesanne.

Morfofonoloogilises rõhusüsteemis esineb selliseidki morfoloogiliselt seotud kaasrõhke, mille foneetiline realiseerumine võib teatud juhtudel olla ülepea vaieldav. Selliste juhtude näideteks on l`iili,a-tüüpi sõnad (ÕS-i 2. muutmistüüp): k`uuri,a, p`aari,a, nu`tri,a jne., mille singulari nominatiivi, inessiivi ja adessiivi ning pluurali nominatiivi vormides (l`iili,a, l`iili,as, l`iili,al, l`iili,ad) võib isegi vokaaljärjendit i,a katkestav silbipiir jääda manifesteerumata, rääkimata sellest, et viimase silbi a ei ole neis sõnavormides rõhuline. Ent sõnamuutmisparadigma teised morfoloogilised vormid ei jäta kahtlust, et nii vokaaljärjendeid katkestav silbipiir kui ka morfoloogiliselt seotud kaasrõhk on selles sõnatüübis morfofonoloogiliselt reaalsed: l`iili,atest, l`iili,aile, l`iili,atega jne.

(T.-R. Viitso on autori tähelepanu juhtinud sellele, et isikuti on võimalik ÕS-i l`iili,a-tüübi kokkulangemine ÕS-i 8. kõ`rge-tüübiga; vokaalidevahelise silbipiiri ning morfofonoloogilise kaasrõhu probleem langeb sel juhul ära. Siiski jääb probleem püsima suure osa keelekasutajate jaoks, kellel sõnavormid l`iili,ate või l`iili,asse on neljasilbilised. Pealegi on väheusutav, et Viitso tähelepanek käiks kõigi l`iili,a-tüüpi sõnade kohta, sest kui häälduse l`iiljate on süsteemipärane, siis häälduse nu`trjate või kontrasti kadumine k`aarjate ja p`aari,ate või M`aarjale ja `aari,ale vahel on märksa ebatõenäolisem. Küsimus on siin selles, kas l`iili,a-tüüpi sõnad kalduvad või ei kaldu üle minema tavaliste kolmandavälteliste sõnade hulka, mille vormides esineb ainult sidumata kaasrõhke.)

Morfofonoloogiline transkriptsioon peab seda morfoloogiliselt seotud kaasrõhku l`iili,a-tüübis märkima. Keelekirjeldus peab ühtlasi andma reeglid selle rõhu obligatoorseks või fakultatiivseks kustutamiseks teatud morfoloogiliste vormide foneetilis-fonoloogilistes väljundites (representatsioonides). Kustutamisreegleid on võimalik defineerida fonoloogiliselt, sõna lõppsilbi struktuurist lähtudes, näiteks

√,V # √ → /V # / ja √,VC # √ → /VC # / või

√CV # √ → /CV # / ja √CVC # √ → /CVC # /

(koma on neis reeglites silbipiiri konsonantne (morfo)foneem, kriips vokaali tähise all märgib morfofonoloogilist kaasrõhku ja # on sõnavormi lõpumärk).

Seotud kaasrõhk kustutatakse ka mõningates derivatsiooniprotsessides, näit. Süüria = √S`üüri,a √ ja -lane - s`üürialane : tüve seotud kaasrõhk kaob ning

säilib lane-liite seotud kaasrõhk kui olulisem; tüve lühikese silbi seotud kaasrõhul pole lane-liite liitumise puhul enam foneetilise realiseerumise võimalust üheski sõnavormis. Foneetilise realiseerumise võimalusi pole siis enam ka vokaaljärjendit katkestaval silbipiiril.

Seegi morfofonoloogiline-fonoloogiline rõhuprobleem on eesti keele morfofonoloogias üsna laialt esindatud, hõlmates ka seminar-m`uuse,um-tüüpi võõrsõnad (variser, naa`tri,um, t`oori,um jne.), mille lõppsilp ainsuse nimetavas ei pea olema kaasrõhuline, teistes sõnavormides on selle silbi vokaal aga kahtlemata kaasrõhuline (ja kuna rõhk ei vaheta oma asukohta üheski sõnavormis, siis on ta just morfoloogiliselt seotud kaasrõhk, vrd. m`uuse,umi, m`uuse,umisse, m`uuse,umidele jne.; viimases sõnavormis on ka eelviimane silp rõhuline, kandes morfoloogiliselt sidumata kaasrõhku). Üksikisikuti võib siiski tuua näiteid m`uuse,um-tüüpi sõnade üleminekust sidumata kaasrõhuga a`lbum-tüüpi (vt. 4.3).

Kõnealused juhud näitavad, et morfofonoloogilise rõhusüsteemi ja foneetiliselt realiseeruvate rõhuastmete vahel võib olla olulisigi erinevusi. Need erinevused leiavad seletuse küsimuses olevate sõnade muutmisparadigmade ning kaasrõhu foneetilise realiseerumise tingimuste jälgimisel. Siin vajatakse morfofonoloogilist ja foneetilist tasandit seostavaid reegleid

/l`iili,a/ → l`iili,a → l`iil`ia,
/m`uuse,um/ → m`uuse,um,
/seminar/ → seminar.

Mõnel juhul tuleb arvestada ka võõrsõnade esialgseid, lähtekeelepäraseid rõhumudeleid, mis hiljem on asendunud eestipärasemate rõhumudelitega, jättes siiski jälje morfofonoloogilisse rõhusüsteemi.

Traditsioonilist kolme rõhuastme kontseptsiooni ei päästa raskustest ka järgsilpide kvantiteedikontrastide funktsioneerimise variant, mille on esitanud I. Lehiste.

I. Lehiste seisukoha järgi on kaasrõhulistes järgsilpides teise ja kolmanda välte kontrast alati võimalik ja välte määramine seega vajalik, ainult sõnalõpulistes silpides - ka kaasrõhulistes lõppsilpides - ei esine teise ja kolmanda välte kontrasti (Lehiste 1965b; Lehiste 1970:158 jj.). Seega siis oleks näiteks juhtudel nagu paremaid või paremat sõna lõppsilbis teise ja kolmanda välte kontrast neutraliseerunud, kuid sõnavormides nagu paremaile või paremate tuleks eelviimase silbi väldet ikkagi määrata. Selline seisukoht ei muuda eespool kirjeldatud morfofonoloogilisi probleeme olemuslikult. Vahe on vaid selles, et traditsioonilises kontseptsioonis tuleks kaasrõhulistes lõppsilpides (nagu juhtudel paremat) väldet määrata ja nõrgarõhulistes lõppsilpides mitte (nagu juhtudel alet või vilet), seevastu I. Lehiste variandis ei tule sõnalõpulistes järgsilpides teist ja kolmandat väldet eristada.

(Tegelikult ei defineeri I. Lehiste järgsilpide kvantiteedikontrastide võimalusi kaas rõhu kaudu, vaid silpide järjekorranumbri ja eelneva silbi välte kaudu; see erinevus on käesolevas probleemiasetuses tähtsusetu, edaspidi - vt. 2.1 - tutvustatakse I. Lehiste kontseptsiooni adekvaatsel kujul.)

Traditsiooniline rõhukontseptsioon jätab keerulised morfofonoloogilised probleemid vastuseta, õieti ei ole neid probleeme seni kuskil arutatudki. Seepärast tuleb ta asendada kontseptsiooniga, milles rõhu funktsioneerimist morfofonoloogilisel ja foneetilisel tasandil käsitatakse struktuurselt erinevate nähtustena. Morfoloogiliselt seotud kaasrõhku, mis eelkõige esineb astmevahelduslikes silpides, on põhjust seostada k foneetiliste ja struktuursete junktuurinähtustega, niipalju kui neid esineb.

Selles töös esitatav rõhukontseptsioon eristab morfofonoloogilisel tasandil kol rõhuastet: pearõhku, morfoloogiliselt seotud kaasrõhku ja nõrka rõhku. Ka foneetilise tasandil eristatakse kolme rõhuastet: pearõhku, kaasrõhku ja nõrka rõhku, kuid siin kaasrõhu mõiste laiem, kuna ta sisaldab ka morfoloogiliselt sidumata kaasrõhku, mis foneetilis-fonoloogiliselt defineeritav. Morfofonoloogilise tasandi nõrk rõhk on jäl laiem foneetilise tasandi nõrgast rõhust, hõlmates ka foneetilise tasandi sidumata kaasrõhu esinemisala. Foneetilise tasandi rõhusüsteem on niisiis traditsiooniline rõhukontseptsioon.

Küsimus morfofonoloogilise ja fonoloogilise eristamisest eesti rõhusüsteemi interpreteerimisel ei ole ainult terminoloogiline. Võib osutuda, et morfofonoloogilise ja foneetilise rõhusüsteemi vahel mingit erilist fonoloogilist vaheastet ei ole vaja sedastada. Seetõttu võib morfofonoloogiat arvesse võtvat uut rõhukontseptsiooni nimetada ilma vastuollu sattumata ka fonoloogiliseks. Fonoloogia morfofonoloogiline mõistmine on hästi kooskõlas ka generatiivse fonoloogia teooriaga, mille seisukohti rangel järgides oleks kogu eesti keele rõhusüsteem sõnavara homogeenses osas esitatav rõhu omistamise reeglistikuna.

Järgnevas (2. ptk.) käsitletakse kaasrõhu fonolcogilisi ja morfofonoloogilisi probleeme teisest aspektist - järgsilpide kvantiteedisüsteemi funktsioneerimist kirjeldades.

2. peatükk

FONOLOOGILISED KVANTITEEDIKONTRASTID JÄRGSILPIDES NING NENDE SEOS KAASRÕHU FONOLOOGIA JA MORFOFONOLOOGIAGA

2.1. SENISED JÄRGSILPIDE KVANTITEEDIKONTRASTIDE KONTSEPTSIOONID.

Kuigi kaasrõhu distinktiivne väärtus ei ole suur, on kaasrõhu osa eesti keele fonoloogilises ja morfofonoloogilises süsteemis siiski oluline. Seda esiteks seepärast, et kaasrõhk ei ole paljudel juhtudel automaatne, s.t. kaasrõhu asukoht ei ole alati foneetiliselt või fonoloogiliselt defineeritav, vaid on tihti defineeritav ainult morfofonoloogiliselt.

Kõige olulisem on siiski rõhusüsteemi ja kvantiteedisüsteemi tihe põimumine.

Kvantiteedikontrastide võimalusi pearõhulises silbis on mitmed uurijad põhjalikult kirjeldanud. Seevastu kvantiteedikontrastide võimalused järgsilpides on jäänud nii foneetilisest kui ka fonoloogilisest uurimisest kõrvale. Traditsioonilises ja kooligrammatikas piirdub välteprobleem esisilbiga (resp. pearõhulise silbiga), rahvusvaheliste sõnade vältevahelduslikku silbiga ning astmevahelduslike tuletusliidetega. Siiski on traditsioonilise grammatika seisukohad välte määramise mõttekuse osas ning kaasrõhu esinemise võimaluste suhtes arvestatavad kui enam-vähem terviklik kontseptsioon.

Kõige viimastel aastatel on I. Lehistelt ilmunud mitu tööd, milles kvantiteedikontrastide võimalusi järgsilpides ei seostata nende silpide rõhuoludega (eelkõige artikkel "The Function of Quantity in Finnish and Estonian" 1965.a.). Võimalike fonoloogiliselt kontrasteeruvate kvantiteediastmete arv (kaks või kolm) seatakse sõltuvusse ainult silbi järjekorranumbrist (pearõhulisest silbist lugedes) ja eelneva silbi kvantiteediastmest: kolmeastmeline kvantiteedikontrast esineb paaritu järjekorranumbriga silpides või kolmandavältelisele silbile järgnevas silbis; mujal ja sõnalõpulises järgsilbis on teise ja kolmanda välte kontrast neutraliseeritud (Lehiste 1965b; Lehiste 1970:157-159; vrd. Lehiste 1966).

Kolmandaks kontseptsiooniks, mis seletab järgsilpide kvantiteedikontrastide võimalusi, on M. Hindi morfoloogiliselt seotud ja morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu kontseptsioon (vt. eelkõige autori "Ortoepia normeerimise probleeme" 1968.a.).

Selles arendatud seisukohtade järgi on rõhu- ja kvantiteedisüsteem tihedalt seotud: teise ja kolmanda välte fonoloogiline kontrast saab esineda vaid morfoloogiliselt seotud rõhuga silpides; kvantiteedi funktsioneerimist seostatakse otseselt morfofonoloogiaga. M. Hindi kontseptsioonil on mitmeid olulisi kokkupuutepunkte kvantiteedisuhete traditsioonilise kirjeldusega (Hint 1968b:7-57; vrd. Hint 1967; Hint 1968a).

Järgnevas probleemide arutelus osutatakse kõigepealt, miks varasemad järgsilpide kvantiteedikontseptsioonid vajavad revideerimist. Seejärel näidatakse, et teise ja kolmanda välte fonoloogiline kontrast järgsilpides on eelkõige morfofonoloogiliselt tingitud nähtus, mille puhtfonoloogiline defineerimine jääb kokkuleppe tasemele, mis nähtust ei seleta ega ole ka sisuliselt adekvaatne.

T r a d i t s i o o n i l i s t e s g r a m m a t i k a t e s kerkib rõnusüsteemi ja järgsilpide kvantiteedivõimaluste seos esile ainult astmevahelduslike sufiksitega sõnade ja vältevahelduslikku lõppsilbiga võõrsõnade ortoeepia, foneetika ja morfoloogia kirjeldamisel (astmevaheldus esineb ainult pearõhulises või kaasrõhulises silbis). Silpides, kus väldete vaheldumisel semantiline, morfoloogiline või morfofonoloogiline funktsioon puudub, välteid üldiselt ei määrata. Siiski peetakse järgsilpide astmevahelduseta näälikuühendeid teisevältelisteks, vähemalt konsonantühendite puhul on selline seisukoht fikseeritud Tartu Riikliku Ülikooli "Eesti keele grammatikas", kus tuuakse näiteid teisevälteliseks nimetatavaist konsonantühendeist nõrgarõhulise silbi järel: valitsema, jalutlema, purustama, põrandal, karaski, mõtisklema, porgand, vilets jne. Samas märgitakse, et sellistel juhtudel pole välte määramine oluline (TRÜ EKG I-1:97 jj.).

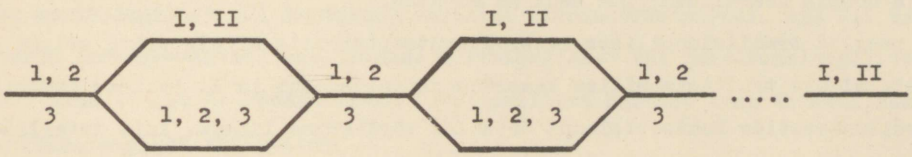
On ilmne, et probleem puudutab ka kaasrõhulisi silpe, kuigi nimetatud grammatika esitab kaasrõhulise silbi järel näiteid ainult astmevahelduslikest konsonantühenditest (e`lm- ja ko`nd-liitelised sõnad), kus välte määramine on oluline.

Rõhumääranguid vältemäärangutega otseselt ei seostata (välja arvatud juhud, kus järgsilp on pearõhuline). Rõhke määratakse foneetiliste kriteeriumide järgi, väldete määramise mõttekus aga otsustatakse eelkõige mittefoneetiliste kriteeriumide järgi. Siin on vastuolu: on ju nii rõhud kui ka välted keele foneetilis-fonoloogilise süsteemi koostisosadeks ning mõlematel on oma osa ka morfofonoloogias. Seetõttu ei saa traditsioonilises kontseptsioonis selgeks, miks kõik väldete vaheldusega (astmevahelduslikud) silbid on rõhulised, aga kõik rõhulised ja astmevahelduslike silpidega ühesugust foneetilist struktuuri omavad silbid ei ole astmevahelduslikud ning miks kõigis sellistes silpides välteid ei määrata. Arvesse tulevad jälle juhud nagu van`krit ja pan`kro`t´ ja pan`kli`k ning paberit ja kabine`t´ ja habemi`k jts., kus osal juhtudel määratakse sõnalõpuline klusiil kolmandavälteliseks, teistel juhtudel aga ei peeta välte määramist mõttekaks.

I. L e h i s t e töödes esitatakse järgsilpide kvantiteedikontrastide kontseptsioon, milles rõhusüsteem ja kvantiteedisüsteem on täielikult iseseisvad või vähemalt pole järgsilpide kvantiteedikontrastide võimalused sõltuvuses rõhust (Lehiste 1965b; 1966; 1970).

Seda kontseptsiooni järgides on I. Lehiste kaasrõhulise silbi järel järgsilpide konsonantgeminaatidele omistanud fonoloogiliselt kolmanda välte ka siis, kui see geminaat ei ole astmevahelduslik ega saa kontrasteeruda teisevältelisega: juhtudel nagu ki`ndlasse või elamusse sedastab I. Lehiste kolmandavältelise ss-i, juhtudel nagu talusse aga kontrasteerumatu, teise ja kolmanda välte vahepealse geminaadi (Lehiste 1966:32). Vokaalidevaheliste geminaatklusiilide väldet on Lehiste määranud järgmiselt: juhtudel nagu aa`state või tu`ndmatut on vokaalidevaheline t teises vältes ja juhtudel nagu va`stamata või ma`ksmata kolmandas vältes (Lehiste 1966:14-16).

Selliste välteotsustuste aluseks on nähtavasti skeem, mille järgi teise ja kolmanda välte kontrast on järgsilpides võimalik kas kolmandavältelise silbi järgses silbis või paaritut järjekorranumbrit kandvas silbis. See I. Lehiste järgsilpide välte-võimaluste skeem on järgmine (Lehiste 1965b:455; Lehiste 1970:51, 157-159; vrd. Lehiste 1966:15, 39 jm.):

Kõigis järjekorranumbri poolest paaritutes (järg)silpides (välja arvatud sõna lõppsilp) või paaritu ja paarissilbi vahel on võimalik kolmeastmeline kvantiteedikontrast (tähistatud 1, 2, 3). Kolmeastmeline kvantiteedikontrast on võimalik veel paarissilpides (resp. nende silpide vokaali ja järgneva silbi vokaali vahel), kui paarissilbile eelneb kolmandavälteline silp (tähistatud 3-ga). Esma- ja teisevältelisele silbile (tähistatud 1, 2) järgnevas paarissilbis (resp. selle silbi ja järgneva silbi vokaali vahel) on võimalik vaid kaheastmeline kvantiteedikontrast: teise ja kolmanda välte kontrast on seal neutraliseerunud ning nende väldete asemel esineb seal ebamäärane vahepealne kvantiteet (I ja II tähistavad lühikese ning pika ehk neutraliseerunud kvantiteedi võimalikku kontrasti juhtudel nagu tulega ja tuleku = /tuleka/ ja /tulekku/ või haleda ja valeta või haletse = /haleta/, /valetta/, /haletse/, resp. /halettse/).

Konkreetseid kolmeastmeliste kvantiteedikontrastide näiteid Lehiste ei esita üheski viidatud töös, kus refereeritav järgsilpide kvantiteedikontrastide teooria on esitatud. Äratab aga tähelepanu, et kolmeastmeliste kvantiteedikontrastide võimalik-

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

kust postuleerib Lehiste neis järgsilpides, mida traditsiooniliselt peetakse kaasrõhulisteks (vrd. TRÜ EKG I-1:118 jj.). Seejuures rõhutab Lehiste, et järgsilpides võimalike kvantiteedikontrastide arvu saab kirjeldada ilma kaasrõhku arvesse võtmata, ainult silpide järjekorranumbri paaritust-paarisust ja eelneva silbi väldet arvesse võttes (Lehiste 1965b:455). Eelneva silbi vältest, silbi järjekorranumbrist ja struktuurist (pikk või lühike silp) aga sõltub ka foneetilise kaasrõhu olemasolu.

Kui Lehiste kontseptsioon tõesti ammendavalt ja rahuldavalt kirjeldaks vältekontrastide võimalusi järgsilpides, siis oleks tegelikult ükskõik, kas nende kontrastivõimaluste kirjeldamisel lähtuda sõna silbistruktuurist ja pidada kaasrõhku vaid maksimaalset kvantiteedikontrastide võimet omavate silpide automaatseks saatenähtuseks, või siis määrata kvantiteedikontrastide võimalused kaasrõhu abil, pidades viimast tingimuste ahelas vajalikuks lüliks. Lehiste peab kvantiteeti ja kaasrõhku küllaltki iseseisvateks nähtusteks. Seda nad siiski ei ole, ainult et Lehiste kontseptsioonis on võimalik kaasrõhk taandada nähtuseks, mida ei pea kvantiteedi kontrastivõimaluste väljaselgitamisel järgsilpides otseselt arvesse võtma. Teisal mainib siiski ka Lehiste, et kolmas välde on seostatud rõhuga (Lehiste 1966:41 jj.). See seos on hoopis olulisem ja hoopis keerulisem, kui seni on arvatud.

Kaasrõhu reeglid traditsioonilises kaasrõhukontseptsioonis ei ole eriti selged ja täpsed. Seetõttu ei ole traditsioonilise kaasrõhukontseptsiooni ja I. Lehiste järgsilpide kvantiteedikontrastide kontseptsiooni detailne võrdlemine lihtne, kuid detailide esitamine pole ka vajalik. (Edaspidi selgitatakse, et ka I. Lehiste järgsilpide kvantiteedikontrastide kontseptsioon ei ole piisavalt range, sest ainult foneetilise ja fonoloogilise informatsiooni põhjal pole võimalik täpselt ütelda, millal on järgsilp teise- või kolmandavälteline ja millal teise ning kolmanda välte kontrasti suhtes neutraliseeritud kvantiteedis, olgu see kvantiteet siis foneetiliselt lähedane teise või kolmanda välte kvantiteedile.)

Traditsiooniline kaasrõhukontseptsioon kasutab kaasrõhu asukoha defineerimisel nii foneetilist kui ka morfoloogilist informatsiooni (esimest viidates silpide järjekorranumbrile ja struktuurile ning esisilbi vältele, teist loetledes derivatsioonisufikseid, mis alati või teatud foneetilistel tingimustel on kaasrõhulised). Seejuures ei tehta nende kahe informatsiooniliigi vahel mingit vahet. See on ka arusaadav, sest traditsioonilise foneetilise vaatepunkti jaoks on kaasrõhk ikka ühesugune kaasrõhk, olenemata sellest, kas tema asukoha kirjeldamiseks piisab foneetilistest andmetest või tuleb kasutada ka morfoloogilisi andmeid.

I. Lehiste arvab eestikeelse sõna fonoloogilist formeerimist võivat kirjeldada ilma morfoloogilise või morfofonoloogilise informatsioonita, kuigi ta möönab, et sõna fonoloogilise kuju määramisel fonoloogilised ja morfoloogilised tegurid põimuvad

(Lehiste 1965b:449). Siiski on selles küsimuses I. Lehiste põhiseisukoht, et teatud tasandil on eestikeelse sõnavormi fonoloogilist kvantiteedistruktuuri võimalik kirjeldada ilma kaasrõhu poole pöördumiseta ning ilma morfoloogilise lisainformatsioonita. Selle seisukoha järgi koosnevad pikemad eestikeelsed sõnad kõrgema tasandi fonoloogilistest üksustest, milleks üldjuhul on iseseisva sõna silbi- ja kvantiteedistruktuuri matkivad kahe silbi järjendid. Need kahesilbilised üksused on fonoloogiatasandil iseseisvad ega vaja morfoloogilist või morfofonoloogilist defineerimist. (Nähtavasti tähistab I. Lehiste terminiga f o n o l o o g i l i n e s õ n a mõnikord seda kahesilbilist järjendit, kuigi see ei saa eriti selgeks; vrd. Lehiste 1965b:455 jj.; Lehiste 1970:42, 51, 156-167).

I. Lehiste teooria väärib suurt tähelepanu, sest see on esimene küllaltki täpselt formuleeritud teooria, mis seletab eestikeelsete sõnavormide fonoloogilist formeerimist. Teiseks on see teooria oluline ka üldteoreetilisest küljest: kui I. Lehiste mudel vastab lingvistilisele reaalsusele, siis on see kinnituseks, et eesti sõnavormide fonoloogiat (eriti kvantiteedifonoloogiat) saab kirjeldada ilma morfoloogia või morfofonoloogia poole pöördumata. Kui I. Lehiste mudel ei vasta täpselt keelelisele reaalsusele, siis tuleb järgsilpides võimalike kvantiteedikontrastide kirjeldamisel sisse tuua morfoloogilist või morfofonoloogilist lisainformatsiooni. Aga kui vastuvõetava teooria formuleerimisel kasutatakse morfoloogilist või morfofonoloogilist informatsiooni, siis ei ole ka sedastatavad fonoloogilised üksused enam täiesti iseseisvad ega morfofonoloogiast sõltumatud.

Kõigepealt tuleb peatuda teise ja kolmanda välte neutraliseerumise juhtudel I. Lehiste kontseptsioonis.

Nagu eespool juba märgitud, neutraliseerub I. Lehiste kontseptsioonis teise ja kolmanda välte kontrast kõigepealt esma- ja teisevälteliste sõnade teises silbis ning teise ja kolmanda silbi vahelistes konsonantühendites (aga ka neljandas silbis, kui kolmas silp pole kolmandavälteline jne.). Seega juhtudel nagu huvitav = /huvittav/, lühike = /lühikke/, sinepit = /sineppitt/ või talusse = /talusse/ on vokaalidevaheline geminaat neutraliseerunud, teise ja kolmanda välte vahepealses kvantiteedis. Võrdluseks märgitagu, et traditsioonilises rõhukontseptsioonis peetakse kõnealuseid silpe rõhututeks e. nõrgarõhulisteks. See on kvantiteedikontrastide neutraliseerumise kõige üldisem juhtum I. Lehiste kontseptsioonis. Ka foneetiliselt on neutraliseerunud kvantiteediga geminaatide kestus tihti teise ja kolmanda välte vahepealne (Lehiste 1966: 5-8, 16 jj., 25 jj.). (I. Lehiste näitesõnad siin ja edaspidi on kirjakeele või ÕS-i ortograafias, siin kasutatav fonoloogiline transkriptsioon on üks võimalikke.)

Teiseks neutraliseerub teise ja kolmanda välte kontrast I. Lehiste kontseptsioonis sõnalõpulistes silpides: juhtudel nagu alet = /alett/, tahvlit = /tahvlitt/,

pliiatsit = /pliijattsitt/, osmik = /osmikk/, metsik = /metsikk/ jne. Ka siin on sõna lõpuliste klusiilide foneetiline kestus teise ja kolmanda välte vahepealne (Lehiste 1966:21, 29; Lehiste 1965b:455). Traditsioonilise kaasrõhukontseptsiooni järgi kannavad pikad sõnalõpulised silbid kaasrõhku, kui nad on järjekorras paaritud või järgnevad kolmandavältelisele silbile, seega juhtudel nagu pliiatsit ja tahvlit (vrd. TRÜ EKG I-1:119). Selles punktis siis pole traditsiooniline kaasrõhukontseptsioon ja I. Lehiste järgsilpide kvantiteedikontrastide kontseptsioon paralleelsed.

Sõnalõpulise /kk/ foneetilise kestuse läheduse tõttu juhtudel osmik ja metsik ühelt poolt ning juhtudel imelik ja elanik (ÕS-i ortograafias imeli`k ja elani`k) teiselt poolt peab I. Lehiste ka viimaste sõnade lõpuklusiili kvantiteeti teise ja kolmanda välte vahepealseks (Lehiste 1966:29).

Selles punktis erineb Lehiste kontseptsioon kardinaalselt traditsioonilisest vaatepunktist, mille järgi astmevahelduslike liidete astmevahelduslikud häälikud ja häälikuühendid on sõna lõppsilbis kolmandas vältes. Kaasrõhulises silbis - ka juhtudel imeli`k ja elani`k - on ik-lõpulised liited ikka vältevahelduslikud.

Puhtfonoloogilisest seisukohast võiks I. Lehiste kontseptsiooni toetada kvantiteedikontrastide neutraliseerumise skeemi laiendamine ka ühesilbilistele sõnadele (ainus silp sõnalõpulise silbi osas ja sõnalõpuline silp võrdses olukorras ühesilbilise sõnaga). On ju üldtuntud tõde, et ühesilbilistes sõnades pole teise ja kolmanda välte fonoloogiline kontrast võimalik. Traditsioonilises vältekontseptsioonis peetakse ühesilbilisi sõnu ning sõnalõpulist lühikese konsonandiga kontrasteeruvat astmevahelduslikku klusiili või sibilanti kolmandavälteliseks keeleajaloolistel ja morfofonoloogilistel kaalutlustel ning ka foneetiliste kestuste läheduse tõttu ühesilbilistes ja kahesilbilistes kolmandavältelistes sõnades (juhud nagu ko`t'`t ja ko`t'`ti jne.). Ühtneist argumentidest ei saa ignoreerida.

I. Lehiste seisukoht ühesilbiliste sõnade fonoloogilise kvantiteedistruktuuri lahendamises jääb aga vastuoluliseks ja esitatud andmete nappusest tingitult ka mõneti ebaselgeks. I. Lehiste eristab ühesilbilistes sõnades kontrasteeruvatena kaht sõnalõpulise klusiili või sibilandi kvantiteediastet - lühikest ja pikka - ja peab pika kvantiteedi realisatsioone kolmandavälteliseks, nii et lõppkokkuvõttes avaldub kolmas välde ühesilbilistes klusiiliga lõppevates sõnades I. Lehiste järgi järgmiselt (Lehiste 1966:5, tabel 1, 21 jj.):

Vokaal		Sõnalõpuline klusiil	
pikk	= III vältes	lühike	= I vältes (need)
lühike	= I vältes	pikk	= III vältes (vett)
pikk	= III vältes	pikk	= III vältes (niit)

See on täies kooskõlas traditsiooni ja fonoloogilise intuitsiooniga. Ent edasi

kvantiteedi funktsioneerimise analüüsis võrdsustab Lehiste sõnalõpulise pika klusiili kvantiteedi kolmandavältelises pikavokaalilises sõnatüübis niit (ÕS-i ortograafias nii`t) ja nõrgarõhulise silbi lõpus juhtudel nagu alet, kus vaieldamatult esineb teise ja kolmanda välte kontrasti suhtes neutraliseerunud kvantiteediga klusiil (Lehiste 1966:44). Selline seisukoht sobib hästi Lehiste skeemiga, mille järgi sõnalõpulises silbis saab kontrasteeruda ainult kaks kvantiteediastet.

Vahepealse, neutraliseerunud kvantiteediastme määramist juhtudel nagu niit on I. Lehiste õigustanud foneetilise kestuse lähedusega kõnealusel puhul ja klusiilide neutraliseerunud kvantiteedi puhul sõnades nagu alet. Foneetilise kestuse sarnasust on I. Lehiste pidanud primaarse tähtsusega faktoriks ka sõnalõpuliste klusiilide arvamisel ühte ja samasse teise ja kolmanda välte vahepealsesse kvantiteeti juhtudel osmik ja elanik (ÕS-i transkriptsioonis elani`k). Kvantiteedi erinevale funktsioneerimisele kummaski tüübis ei ole tähelepanu pööratud. I. Lehiste foneetilistel mõõtmistulemustel baseeruv fonoloogiline kontseptsioon ei seleta kvantiteedi erinevat funktsioneerimist nendel juhtudel.

Juhtude niit ja alet käsitlusega on tihedalt seotud kolmas I. Lehiste kirjeldatud kvantiteediastmete kontrasti neutraliseerumise võimalus.

I. Lehiste käsitab teise ja kolmanda välte neutraliseerumise juhuna ka klusiilide vokaalidevahelist kvantiteeti saata-tüüpi sõnades, sest seal on klusiili kestus lähedane klusiili kestusele juhtudel nagu niit ja alet (ÕS-i ortograafias saa`ta, nii`t ja alet). Foneetilistest paralleelidest on tehtud liiga otsesed fonoloogilised järeldused (Lehiste 1966:5, tabel 1, 39-41; Lehiste 1965b:451; vrd. Hint 1967).

Kahtlemata toimub ka niit- ja saata-tüüpi sõnade pearõhulistes silpides kvantiteedi neutraliseerumine, kuid seda ei saa võrrelda kvantiteedi neutraliseerumisega juhtudel nagu alet või huvitav. Viimati mainitud tüüpides neutraliseerub konsonantide (ning ka konsonantühendite ja diftongide) teise ja kolmanda välte kontrast nende silpide rõhuastme tõttu: nõrgarõhulises silbis ei saa esineda teise ja kolmanda välte fonoloogilist kontrasti (vrd. samasugust olukorda konsonantühendite ja diftongide puhul sõnades nagu haletsema või haledaile). Juhtudel niit ja saata puudub klusiili teise ja kolmanda välte kontrasteerimise võimalus mitte silbi järjekorranumbri või rõhutingimuste tõttu, vaid segmentaalse ja kvantiteediümbruse tõttu: klusiil esineb pika vokaali järel, mida võib käsitada kolmandavältelisena (vrd. Lehiste 1966:39, 70_{17}).

Teiselt poolt on hoopis ootuspärasem pidada siin klusiili kolmandavälteliseks ning teise ja kolmanda välte kontrasti neutraliseerituks vokaali osas. Selline seisukoht vastab kõige paremini vältetajule ja nii on probleemi ka traditsiooniliselt käsitletud (TRÜ EKG I-1:100).

Vokaali on saa`ta-tüüpi kolmandavältelistes sõnades raske pidada kolmandavälte-

liseks ka seetõttu, et oma kvantiteedistruktuuri poolest ja klusiili kvantiteedi poolest on saa`ta-tüüpi sõnad täiesti paralleelsed ai`ta- ja kar`ta-tüüpi kolmandavälteliste sõnadega, kus klusiil esineb diftongi või lühikese vokaali pluss helilise konsonandi järel. Viimati mainitud juhul (kar`ta-tüübis) pole kolmandat väldet võimalik omistada ühelegi häälikule ega häälikuühendile peale t. Kui aga kolmandavältelistes sõnades või silpides peab olema vähemalt üks kolmandavälteline häälik või häälikuühend, siis peab t tüüpides kar`ta, ai`ta ja saa`ta olema kolmandavälteline. Teiseks alternatiiviks on omistada kolmandavältelisus kogu silbile (mitte sõnale või kahesilbilisele sõnaosale, sest paralleelsetel nii`t- või ai`t- või par`t-tüüpi juhtudel võrdub sõna silbiga). Aga sel juhul on silp kolmandavälteline eeskätt klusiili kvantiteedi tõttu.

Kõige selle tõttu ei saa saa`ta-, ai`ta- ja kar`ta-tüüpides esinevat klusiili teise ja kolmanda välte kontrasti puudumist või selle kontrasti neutraliseerumist võrrelda alet- ja huvitav-tüüpides esineva kvantiteediastmete neutralisatsiooniga: esimestel juhtudel on neutraliseerumise tulemuseks ikkagi kolmandavälteline sõna, viimati mainitud juhtudel on klusiiliga lõppevate silpide kvantiteet aga tõepoolest teise ja kolmanda välte kontrasti suhtes neutraliseerunud. Esimestel juhtudel ei järgne segmentaalse kvantiteedi neutralisatsioonist silbikvantiteedi neutraliseerumist, teistel juhtudel aga järgneb. Seegi asjaolu on seotud kontrasteeruvate kvantiteediastmete sõltuvusega rõhusüsteemist.

Kõigele lisaks ei olegi klusiilide teise ja kolmanda välte kontrast pearõhulise silbi pika vokaali või diftongi või lühikese vokaali pluss helilise konsonandi järel täielikult neutraliseerunud. Vähesed segmentaalselt saa`ta-, ai`ta- ja kar`ta-tüüpidega paralleelsed sõnad on teisevältelised: liipa-laapa, beeta (β), täika, koiku, harta, konku; Meeta, Aita, Marta jne. Ka oleviku 2. isiku mitmuse vormid teete, saate ning pluurali partitiivi vormid viite (viis : viie), täite (täis : täie), varte (vars : varre), õunte, heinte jne. on normatiivselt teisevältelised. Kõigis neis peab siis klusiilgeminaadi kvantiteet fonoloogiliselt erinema saa`ta-, ai`ta- ja kar`ta-tüüpides esinevast geminaadist. Muidugi on seda tüüpi teisevältelised sõnad fonoloogilises süsteemis perifeersemad kui saa`ta-, ai`ta-, kar`ta-tüüpi kolmandavältelised sõnad, kuid juba kontrastivõimaluse olemasolu näitab, kuivõrd põhimõtteliselt on kvantiteedikontrastide neutraliseerumine esisilbis erinev kvantiteedikontrastide neutraliseerumisest nõrgarõhulistes järgsilpides.

Sellega kvantiteedikontrastide neutraliseerumise juhud I. Lehiste kontseptsioonis piirduvad.

T r a d i t s i o o n i l i s e s k o n t s e p t s i o o n i s kvantiteediastmete neutraliseerumisest ei räägita, kuid traditsioonilise grammatika terminoloo-

giat arvesse võttes võib ütelda, et kõikjal, kus teise ja kolmanda välte olemasolu nimeliselt ei mainita, peetakse välte määramist ebaoluliseks, ehk teiste sõnadega: need välted ei kontrasteeru sellistel juhtudel. Tegelikult ei kontrasteeru kolmanda vältega ka teisevälteliseks nimetatud konsonantühendid nõrgarõhulise silbi järel - nagu sõnades valitsema, purustama jne. (TRÜ EKG I-1:97 jj.); kuid seda laadi vastuoksused pole traditsioonilises grammatikas kuigi haruldased ja neist võib praegu mööda vaadata.

Traditsioonilise kontseptsiooni järgi määratakse teist ja kolmandat väldet järgsilpides ainult vastava silbi astmevaheldusliikkuse puhul (vähesed põhjendatud erandid lisaks, nagu li`kkus- ja `eeruma-sufiksite kolmandavälteliseks määramine jts. juhud). Ebaselgeks jääb ainult kvantiteedisüsteemi ja rõhusüsteemi seose iseloom, eriti kaasrõhu osas, sest väldet määratakse pearõhulises silbis ja astmevaheldusliikus silbis (TRÜ EKG I-1:107-112). Astmevaheldusliikud silbid on küll alati rõhulised (kas pea- või kaasrõhulised), kuid kaasrõhk esineb ka mitteastmevaheldusliikes silpides, olles seega laiem nähtus. Traditsioonilise rõhukontseptsiooni seisukohalt on selline süsteem ootuspärane, sest kaasrõhku defineeritakse nii foneetiliselt kui ka morfoloogiliselt, samal ajal kui astmevaheldus (ka väldete vaheldus) on morfofonoloogiline protsess. (Et nii rõhkude kui ka astmevahelduse definitsioonidesse tuuakse traditsioonilises grammatikas sisse ajaloolise grammatika võtteid, see on metoodiline ebajärjekindlus, mis käesolevat probleemiarendust otseselt ei puuduta; vrd. Hint 1969b:327-332.)

Traditsiooniline väldete ja vältekontrastide määramine piirdub silpidega, milles välteerinevused süsteemselt osalevad kas siis leksikaalse või grammatilise tähenduse eristamisel. Tinglikult võib seda iseloomustada ka kui s e m a n t i l i s t v ä l t e k o n t r a s t i d e k o n t s e p t s i o o n i.

I. L e h i s t e kontseptsioon on selge f o n o l o o g i l i s e s u u n i t l u s e g a: kontrasteeruvate kvantiteediastmete arvu ei tehta sõltuvaks morfoloogilistest ja morfofonoloogilistest teguritest, sellistest nagu astmevahelduse olemasolu või puudumine küsimuses olevas positsioonis või silbis. Et kvantiteedikontrastide võimalusi ei seostata silpide rõhuoludega, siis jääb selles kontseptsioonis kaasrõhk õieti õhku rippuma ja pole selge, kas kaasrõhku saab tuletada silpide kvantiteediastmetest ja järjekorranumbritest või on ta nii iseseisev, et kuulub suprasegmentaalse foneemina sõna või morfeemi koostisse. I. Lehiste kvantiteedikontseptsioon ei lahenda kaasrõhu fonoloogilise staatuse küsimust.

I. Lehiste kvantiteedikontseptsiooni kõige problemaatilisemaks osaks jääb siiski kvantiteet ise. I. Lehiste järgi peaks teise ja kolmanda välte kontrast olema võimalik igas mittesõnalõpulises paaritu järjekorranumbriga silbis ja igas kolmandavältelisele silbile järgnevas silbis, mis ei ole sõnalõpuline.

Siiski ei kontrasteeru teine ja kolmas välde kõigis Lehiste skeemi järgi kontras-

tivõimelistes silpides. Vältemärangud nagu kindlasse (= ki`ndlasse) ja elamusse kolmandavältelise ss-geminaadiga või aastate (= aa`state) ja tundmatut (= tu`ndmatut) teisevältelise vokaalidevahelise t-geminaadiga või vastamata (= va`stamata) ja maksmata (= ma`ksmata) kolmandavältelise t-geminaadiga (Lehiste 1966:15 jj., 32 jm.) on täiesti kokkuleppelised, sest tegelikult teise ja kolmanda välte kontrasti siin ei esine. Seetõttu on ka kõigil neil juhtudel tegemist teise ja kolmanda välte neutraliseerumisega. Fonoloogilist kvantiteedikontrasti sõnade nagu aastate ja maksmata teises silbis ei esine.

Kõnealuste klusiilgeminaatide kestusel on lai variatsiooniruum, mistõttu üks või teine konkreetne realisatsioon võib olla lähemal tüüpilisele teise või kolmanda välte realisatsioonile esisilbis (resp. pearõhulises silbis). Fonoloogilise kontrasti seisukohalt on oluline ainult selle kvantiteedi vastandamine lühikesele kvantiteediastmele samas järgsilbilises positsioonis: taa`stada ja ma`ksude ning aa`state ja ma`ksmata või aa`stase ning aa`stasse.

Ei ole raske näha seost I. Lehiste kontseptsiooni ja järgsilpides reaalselt esinevate kolmeastmeliste kvantiteedikontrastide võimaluste vahel. Nimelt on astmevaheldus ja teise ning kolmanda välte kontrasteerumine võimalikud just neis silpides, milles I. Lehiste defineerib kolmeastmelise kvantiteedikontrasti võimalikkuse. Astmevaheldus võib aga kõnealustes silpides esineda või mitte esineda. Tema esinemine või puudumine on aga määratud hoopis morfoloogilise ja morfofonoloogilise süsteemi poolt. Fonoloogilise süsteemi osa järgsilpide astmevaheldusliikkuses-astmevaheldusetuses piirdub nende silpide määramisega, kus astmevaheldus ning teise ja kolmanda välte diferentseerimine esineda võib.

On ainult üks oluline lahkuminek I. Lehiste kontseptsioonis kvantiteedi kolmeastmelist kontrasteerimist võimaldavate silpide ning astmevaheldust võimaldavate silpide vahel: I. Lehiste skeem ei luba kolmeastmelisi kvantiteedikontraste sõna lõppsilbis, samal ajal kui lõppsilp võib olla astmevaheldusliik. Kuid muidugi ei saa ka astmevaheldusliikus lõppsilbis teine ja kolmas välde kontrasteeruda, nagu eespool juba on korratud. Seepärast saab kinnine lõppsilp olla kas lühike (aa`stad) või pikk (aa`stat) või hoopis astmevaheldusliik (pan`kro`t´). Pikk astmevaheldusetа sõnalõpuline silp on teise ja kolmanda välte kontrasti suhtes neutraliseerunud kvantiteedis, astmevaheldusliikku sõnalõpulist silpi peetakse aga traditsioonilises kontseptsioonis morfofonoloogiliste, ajalooliste ja foneetilise parallelismi kaalutluste tõttu kolmandavälteliseks (TRÜ EKG I-1:95 jm.).

Niisiis lihtsustab I. Lehiste skeem järgsilpide kvantiteediastmete kontrasteerimise võimalusi, väljendades pigem põhimõtteliselt võimalikku olukorda eesti sõnade järgsilpides kui seal reaalselt esinevaid teise ja kolmanda välte kontraste. Kui

I. Lehiste skeemi sisse viia korrektiiv sõna lõppsilbi osas, siis väljendab see skeem astmevahelduseks võimeliste silpide positsioone ja astmevahelduse foneetilis-fonoloogilisi eeltingimusi ning alles selle tuletisfunktsioonina ka võimalust astmevahelduse alusel neis silpides teist ja kolmandat väldet kontrasteerida.

Samal ajal tuleb märkida, et I. Lehiste skeem on algoritmiliselt range. Ta otse nõuab välteotsustuste langetamist, sest järgnevate silpide välted on omavahel seotud: eelmise silbi väldet teadmata ei ole paarissilpides (resp. paaris ja paaritu silbi vahel) Lehiste skeemi järgi garanteeritud välte õige määramine. Et algoritm tõesti õigesti töötaks, selleks tuleb teda iga järgsilbi kohal täiendada küsimusega: kas antud silp osaleb astmevahelduses (enamasti vältevahelduses)? Vastusest sellele küsimusele sõltub, kas silbi kvantiteediastmeks saab määrata teist ja kolmandat väldet või tuleb sedastada neutraliseerunud kvantiteediaste.

I. Lehiste järgsilpide kvantiteedikontseptsioonil on huvitav eelkäija eesti värsiteoorias. E. R o o s i töös "Eestikeelse kvantiteeriva heksameetri süsteem" (1938) liigitatakse eesti sõnavormid silpide arvu ja silbiväldete järgi, kusjuures sõnavormi igale silbile antakse vältemäärang. Need vältemäärangud kattuvad mitmes olulises punktis I. Lehiste vältemäärangutega.

Nii näiteks võrdsustab E. Roos silbivälted sõnades nagu tundlikku ja raskeisse, piiskoppi ja äärmisse (Roos 1938:33), imelikku ja kõnelusse, avariile ja ilusaisse (samas:43), kohtunikke ja ilmumisse (52), tundliku ja võitlete (29) jne.

E. Roos peab sõnalõpulisi silpe kolmandavältelisteks nii juhtudel nagu kontrapunkt, debütant, kontramark, õnnelik, südamlik, filoloog, filosoof jne., kus need silbid tõepoolest on kolmandavältelised, kui ka juhtudel võitmatuks, nõgestest, hirmsamaks, sõnatut, keerubit, rumalat, kõveraks, kataraktist, aparaadilt, animaalset, ideaalseid, imelikkust jne., kus teise ja kolmanda välte kontrasti tegelikult ei esine (samas:26, 31, 37, 43, 45, 50 jm.).

Siin lähevad E. Roosi ja I. Lehiste vältemäärangud lahku - I. Lehiste ei määra sõnalõpulisi silpe kolmandavältelisteks. Ometi pole Roosi ja Lehiste süsteemide lahknevus põhimõtteline, sest mõlemad peavad võimalikuks määrata järgsilpide väldet lähtudes silpide pikkusest. E. Roosil on kriteeriumiks silbi struktuur, I. Lehistel peale selle sõna struktuur tervikuna ning kestuse mõõtmise eksperimentaalfoneetilised andmed. Silbiväldete tegelikule fonoloogilisele kontrasteerumisele ei omista kumbki autor vajalikku tähelepanu.

E. Roosi ja I. Lehiste kontseptsioonide üks põhiline erinevus on selles, et E. Roosil ei ole üldse neutraliseerunud vältekontrastide mõistet. See on ka mõistetav. Esiteks polnud Roosi ajal fonoloogia teooria põhimõistedki üldtuttavad. Teine põhjus on Roosi süsteemis eneses: selles süsteemis on silbiväldet vaja määrata kõikjal, iga

silbi puhul, sest eesmärgiks on normatiivne poeetika, milles kõik on süstematiseeritud. Värsiteooria seisukohalt võib selline silbipikkustega opereerimine olla täiesti piisav, kuid see ei ole piisav lingvistilise analüüsi puhul.

E. Roosi välteanalüüsis on otseseid vigugi. Näiteks määrab ta mõne sõnasisese kolmandavältelise silbi teisevälteliseks: piiskopluselt (silbivältetega III-II-I-III, vt. lk.51), piiskoplikku (III-II-III-I, 57), samas siiski kontsertlikkus (III-III-III-II, 57).

E. Roosi süsteemi hindamisel võib piirduda värsiteooria mõõdupuuga. Ent sellestki seisukohast vaadelduna on töös lingvistilisi lapsusi, mis ka tema värsisüsteemile kasuks ei tule. Olulisimat neist on A. Kaalep juba märkinud: E. Roos ei tee sõnarõhust endale üldse probleemi, vaid opereerib ainult silbipikkustega (Kaalep 1959:116). Nii rühmitab ta võrdväärseteks sõnu nagu konarlikkus ja musikaalsel või kõnetluste ja poeedita (Roos 1938:44,52), arvestamata seda, et nende sõnade rõhumudelid on täiesti erinevad.

E. Roos on võtnud selge seisukoha sõnalõpuliste lühikeste kinniste silpide rõhulisuse küsimuses: sõnade nagu kõneleb, tõreleb, värises, jumalal, ilusam, hiilides lõppsilpe peab ta kaasrõhulisteks (samas:23 jj., 28 jm.) ja teisevältelisteks (õieti kuuluksid samasse tüüpi ka kolmandavälteliste sõnavormide teised silbid sõnades nagu vankris, julgel, vaimsus jne.). Vältemäärang on siin täiesti arbitraarne, kuid rõhu küsimus on keerulisem.

Normatiivses grammatikas ei peeta selliseid silpe kaasrõhulisteks ja küsimus jääb lahtiseks ka käesolevas uurimuses. Ilmselt sõltub nende silpide rõhulisus või rõhutus kõige otsesemalt lause rõhumudelist ja seega tuleb probleem nihutada lause rõhuolude valdkonda. Normaalses kõnes on nad arvatavasti enamasti nõrgarõhulised. Värsis kannavad need silbid tihtipeale tõepoolest kaasrõhku (värsirõhu sunnil). Nii võiks neid silpe värsiteoorias pidada potentsiaalselt kaasrõhulisteks silpideks, mille paigutamine kaasrõhulisse positsiooni võib anda rohkem või vähem vastuvõetavaid tulemusi - olenevalt terve värsi rõhu- ja kvantiteediskeemist ning võimalikest enkliisi- ja liesooninähtustest (vt. käesoleva töö Lisa). Tuleb siiski tähelepanu juhtida asjaolule, et selliste silpide häälduming kaasrõhulisena võib moonutada nii terve silbi kui ka sõnalõpuliste konsonantide loomulikku kvantiteeti, seda eriti lause või värsirea lõpus.

Kokkuvõttes võib ütelda, et foneetikale baseeruv traditsiooniline kontseptsioon ei suuda seletada, miks kaasrõhu ning teise ja kolmanda välte kontrasteerumise vahel ei ole kahepoolset seost: astmevaheldusliku silbid (s.t. teise ja kolmanda välte kontrastis osalevad silbid) on küll alati kaasrõhulised, aga kaugeltki kõik kaasrõhu-

lised silbid ei osale teise ja kolmanda välte kontrastis. Kontrasti puudumist saab seletada küll astmevaheldusetusega, ent siis kerkib küsimus, miks osa kaasrõhulisi silpe on astmevaheldusetud. Lisaks sellele on järgsilpide astmevaheldusetus hoopis teist laadi kui pearõhulise silbi astmevaheldusetus: astmevahelduseta pearõhuline silp on ikka mingis konkreetses vältes, samal ajal kui astmevahelduseta järgsilbis - ka astmevahelduseta kaasrõhulises järgsilbis - on teise ja kolmanda välte kontrast neutraliseerunud (vrd.. Raun 1968:195).

I. Lehiste kontseptsioon läheb kaasrõhust mööda ega suuda seletada, miks tema poolt maksimaalselt kontrastivõimelistena defineeritud silpides väidetavad kvantiteedikontrastid tegelikult kord esinevad (nagu näiteks juhtudel p`uusliku ja p`uusli`kku või luu`stiku ja luu`sti`kku) ja kord ei esine (nagu näiteks juhtudel ki`ndlasse ja elamusse ss-i osas või aa`state ja ma`ksmata vokaalidevahelise t-geminaadi puhul). Kui lingvistilisele teooriale esitada nõue, et ta peab nähtusi ka seletama ja mitte ainult piirduma nähtuste (ebatäpse) kirjeldamisega, siis tuleb need kontseptsioonid võtta revideerimisele.

Kaasrõhu ja kvantiteedi seost võib siiski sõnastada ka I. Lehiste väidetele vastavalt: neid saab käsitleda teineteisest sõltumatutena. Aga sellise lähteteesi puhul on teist või kolmandat väldet teise ja kolmanda välte kontrasti suhtes neutraliseerunud kvantiteedist võimalik eristada ainult morfofonoloogilise teadmuse abil, sest see erinevus on määratud morfoloogilise ja morfofonoloogilise süsteemi poolt. Seejuures käib kolmanda vältega ning teise ja kolmanda välte kontrastiga alati kaasas ka kaasrõhk. Üks kahest vajab morfofonoloogilist defineerimist: kas siis teise ja kolmanda välte kontrast järgsilpides või need kaasrõhujuhud, mis on sellise kontrasti eeltingimuseks.

Lõppkokkuvõttes jõutakse ikkagi välja morfofonoloogiasse ja morfofonoloogilise informatsiooni vältimatuse juurde, seda enam, et ka seotud kaasrõhu puhul ei esine järgsilpides alati teise ja kolmanda välte fonoloogilist kontrasti (astmevahelduseta tuletusliidete puhul). Järgsilpide vältekontrastide t ä p n e määramine ei ole ilma morfofonoloogilise informatsioonita võimalik.

Järgnevas esitatakse kontseptsioon, mille järgi teise ja kolmanda välte kontrasti võimalus järgsilpides sõltub sellest, kas kõnealune silp kannab morfoloogiliselt seotud või morfoloogiliselt sidumata kaasrõhku.

2.2. MORFOLOOGILISELT SIDUMATA KAASRÕHU JA MORFOLOOGILISELT SEOTUD KAASRÕHU ERISTAMI

Senises eesti keele kaasrõhku käsitlevas kirjanduses leidub üksikuid vihjeid, m viitavad võimalusele kaasrõhku diferentseerida. Nii näiteks on märgitud, et liitsõna des on põhisõna (s.t. morfoloogilise järelkomponendi) esimene silp i l m e k a l t kaasrõhuline (TRÜ EKG I-1:120). Liitsõna järelkomponendi puhul on räägitud ka t e i s e a s t m e p e a r õ h u s t (Viitso 1963b:283), sõnatüübis piiskoppi, kotletti, kompvekki aga r a s k e s t k a a s r õ h u s t vastandatuna kergele kaasrõhule sõnavormides nagu kanepi., piletit, kaustikut (Veski 1933c:124).

Selliste konstateeringute aluseks on asjaolu, et keele fonoloogilises ja morfofonoloogilises süsteemis funktsioneerib liitsõna järelkomponendi rõhuline silp täies sarnaselt pearõhulise silbiga, hoolimata sellest, et need rõhuastmed on foneetiliselt erinevad. Kui mõned lausefonoloogia nähtused välja arvata, siis funktsioneerib liitsõna järelkomponendi kaasrõhk pearõhu sarnaselt ka kvantiteedifonoloogias. Siit selgi esimene võimalus kaasrõhu diferentseerimiseks: liitsõna järelkomponendis esineval kaasrõhul (komponentsõna pearõhul) võib olla teistsuguseid funktsioone kui mõnel teisel kaasrõhul.

Kaasrõhu seost sõna morfoloogilise struktuuriga on märgitud teistelgi juhtudel: nii traditsioonilises kui ka moodsamas käsitluses on kaasrõhku seostatud teatud derivatsioonisufiksitega (TRÜ EKG I-1:119; Tauli 1966:156 jj.). Kui see ühendada seisukohaga, et rõhk (pearõhk või kaasrõhk) on vältimatu eeltingimus teise ja kolmanda välte kontrasteerumiseks (vrd. Raun 1968:195), siis on mõttekas üritada seletada teise, kolmanda välte kontrastivõimalusi ja neutraliseerumisjuhtumeid mittepearõhulistes (kaas- ja nõrgarõhulistes) silpides, toetudes foneetiliselt (resp. fonoloogiliselt) defineeritava ja morfoloogiliselt defineeritava kaasrõhu erinevusele või erinevale funktsioneerimisele eesti keele fonoloogilises ja morfofonoloogilises süsteemis.

Erineval alusel defineeritavate kaasrõhuliikide foneetiline eristamatus ei saa olla vastuargumendiks uuele kontseptsioonile, mis seletab kvantiteedisüsteemi funktsioneerimist paremini kui senised. Pealegi on võimalik osutada mitmetele süsteemipärastele nähtustele, mis lubavad morfoloogiliselt seotud kaasrõhku paljudel juhtudel eristada foneetiliselt defineeritavast kaasrõhust (Hint 1968b:7-57; Hint 1967; Hint 1968a).

Lühiduse huvides nimetatakse edaspidi morfoloogiliselt seotud kaasrõhku enamasti lihtsalt s e o t u d k a a s r õ h u k s ning vaba, morfoloogiliselt sidumata kaasrõhku s i d u m a t a k a a s r õ h u k s.

Seotud kaasrõhu defineerimisel ei pääse mööda morfofonoloogilistest ja morfoloogilistest kriteeriumidest. Seoses sellega tuleb võtta seisukoht ka kaasrõhu erineva

funktsioonide kohta eesti keele morfoloogilises, morfofonoloogilises, fonoloogilises ja foneetilises süsteemis (enamik lausefonoloogia nähtusi jääb väljapoole käesoleva töö problemaatikat).

Eesti keele morfoloogilises, morfofonoloogilises ja fonoloogilises süsteemis on oluline eeskätt s e o t u d k a a s r õ h k, mis esineb liitsõnade järelkomponentide esisilpides (aga kui pearõhk on liitsõna järelkomponendis, siis ka liitsõna esikomponentide esisilpides), võõr- ja rahvusvahelistes sõnades ning kindlatel tingimustel mõningates tuletusliidetes (vt. edaspidi).

A s t m e v a h e l d u s on võimalik ainult morfoloogiliselt seotud rõhku kandvates silpides. Seetõttu sõltuvad kaasrõhu morfoloogilisest seotusest või sidumatusest nii sõna morfoloogiline muutmistüüp kui ka sõnamuutmise morfofonoloogilised protsessid. Teise või kolmanda välte määramine on järgsilpides mõttekas ainult morfoloogiliselt seotud rõhu (pearõhu või seotud kaasrõhu) olemasolu korral. Ilmneb, et fonoloogiat ei ole võimalik morfofonoloogiast täielikult lahutada: järgsilpide fonoloogiliste kvantiteedikontrastide kindlakstegemisel tuleb kasutada morfoloogilist ja morfofonoloogilist informatsiooni kaasrõhu olemuse kohta.

Ei saa eitada, et seotud kaasrõhu sellise eristamise metoodika sisaldab mõningaid ringi elemente. Kuid nähtavasti on distributsioonil ja grammatilise informatsiooni arvestamisel põhinevas fonoloogilises analüüsis selline ring vältimatu, nagu metoodika uurijad on tõdenud (vrd. Haugen 1951:220 jj.). Küsimus ringi olemasolust muutub väheoluliseks, kui omaks võtta seisukoht, et sedastatud struktuuride tõesus ei sõltu nende struktuuride avastamise viisidest, vaid nende vastavusest tegelikkusele ning sellest, kuidas sedastatud struktuurid sobivad käsitletava keele üldisemasse teooriasse ja seletavad teisi keelelisi fakte. Niisugune on näiteks generatiivse grammatika ja Londoni koolkonna teoreetikute positsioon (vrd. Fudge 1970:90). Pealegi tulevad ringi elemendid esile ainult materjali analüüsis - ja on loomulik, et analüüsis võib kasutada kõiki vahendeid, mis võimaldavad analüüsitavat nähtust paremini eritleda. Analüüsi tulemuste kokkuvõtlikus sünteesivas käsitluses esitatakse süsteem aksiomaatilisena, ilma ringi elementideta. Käesoleva töö põhiosaks on analüüs koos analüüsimetoodikaga, provisoorne sünteesiv käsitlus esitatakse töö lõpus (vt. 4.7).

Seotud kaasrõhul on ka delimitatiivseid funktsioone: ta võtab osa pikema sõnavormi liigendamisest rõhulis-rütmilisteks üksusteks, millest igaüks sisaldab rõhulist silpi ning mis oma silbi- ja kvantiteedistruktuuri poolest sarnanevad lühemate iseseisvate sõnadega. (Või ka vastupidi: seotud kaasrõhk võtab osa pikema sõnavormi formeerimisest, liites olemasolevale sõnaosale uusi seotud rõhku kandvaid morfofonoloogilisi üksusi.)

S i d u m a t a k a a s r õ h k etendab osa peamiselt keele foneetilises süs-

teemis, mille reeglid ka määravad tema asukoha (üht seotud rõhku sisaldava sõnaosa piirides). Foneetilise süsteemi seisukohalt on sidumata kaasrõhk oluline ka pikkade morfoloogiliselt seotud rõhku kandvate sõnaosade liigendajana: sidumata kaasrõhk langeb morfoloogiliselt seotud rõhust lugedes teisele või kolmandale või teisele ja neljandale või kolmandale ja viiendale silbile jne., olenevalt seotud rõhuga silbi vältest ning sellele järgnevate silpide arvust ja struktuurist (vrd. TRÜ EKG I-1:118 jj.). Pikema sõnavormi liigendamist ja ka formeerimist võib käsitada kui morfofonoloogilist-foneetilist protsessi, milles oma osa on nii seotud kui ka sidumata kaasrõhul.

Keele morfoloogilises ja morfofonoloogilises süsteemis funktsioneerib sidumata kaasrõhk nõrga rõhu sarnaselt. Sellist rõhku kandvates silpides on teise ja kolmanda välte kontrast neutraliseeritud, nagu nõrgarõhulisteski silpides.

Järgnevas kasutatakse transkriptsiooni, milles pearõhku on märgitud punktiga rõhulise silbi esimese vokaali all, sidumata kaasrõhku kriipsuga vokaali all ja seotud kaasrõhku kahe kriipsuga vokaali all. Peale selle on transkriptsioonis kasutatud sõnavormide liigendamist rõhulis-rütmilisteks üksusteks: morfoloogiliselt seotud rõhku (pea- või kaasrõhku) kandvad sõnaosad eraldatakse püstkriipsude abil, sidumata kaasrõhuga algava sõnaosa ette on pandud sidekriips. Nii saadakse rõhulis-rütmilised üksused või k õ n e t a k t i d, mis matkivad iseseisvate sõnade struktuuri.

Et neid üksusi oleks ka eraldi võetutena võimalik häälduda õige kvantiteedistruktuuriga (või neis vähemalt silbivälteid õigesti määrata), selleks on sõnasisese rõhulise vokaali eel ÕS-i ortograafia k, t, t', p, f, š-le vastavat häälduslikku geminaati edasi antud püst- või sidekriipsuga kahe silbi vahel jagatud ortograafilise geminaadina ka seal, kus ÕS-i ortograafias kirjutatakse ühekordne k, t, t', p, f, š, s.t. pika vokaali või diftongi või helilise konsonandi järel ning järgsilpides, näit. vaa`t-|-tama, pai`k-kama, pal`k-kama, van`krit-tele, pilot|t`aaž, hipop|potamus, akusat|t`iiv jne. Ortograafia täpsustamine on tingitud klusiilide ning f ja š ortograafia eripärast eesti keeles (geminaati antakse edasi ühe tähega).

Selle transkriptsiooni tagasiviimine ÕS-i ortograafiasse toimub lihtsate asendusreeglite abil: `k|k → `k, k|k → k, `k-k → `k, k-k → k ÕS-i ortograafias (k tähistab siin kõiki küsimuses olevaid häälikuid ja tähti: k, t, t', p, f, š). Need ümberkirjutamisreeglid rakenduvad k, t, t', p, f, š-le pearõhuliste ja seotud kaasrõhuga silpide järel, milles neile eelneb VV või VR (kus V on vokaal ja R heliline konsonant), samuti nõrgarõhuliste silpide järel: kon`k|kur`ss → kon`kur`ss, harak|kiri → → harakiri, pal`k-kama → pal`kama, uluk-kite → ulukite jne., kus teisena antud transkribeeringud on ÕS-i ortograafias (lisatud on ainult rõhumärgid). Ümberkirjutamisreeglid ei toimi üle sõnapiiri liitsõnades: väl`k|kabe → väl`kkabe; sõnapiirina tuleb käsitada ka ko`nd-liitega juhtumeid: sal`k|ko`nd → sal`kko`nd (vrd. Viitso

1971:128 jj.).

Kõnetaktide piirimärgid (püstkriips ja sidekriips) paigutatakse silbitamisreeglite ja junktuuritunnuste (sõnapiiride) põhjal. Komponentsõnade piiri märgitakse liitsõnades järjekindlalt kaarekesega püstkriipsu all: miini|o`t´si-jatele (ÕS-is on sõnapiiri märgitud kolmel erineval viisil: miini/o`t´sija, miini~ pi`lduja, kim`p‿toe`sti`k, miini~ pi`lduja‿tuli; nii kirju tähistusviisi kasutamisel pole vähemalt selles töös mingit mõtet). Pearõhku on vaja märkida ainult siis, kui sõnavormis on mitu morfoloogiliselt seotud rõhku või kui pearõhk pole morfoloogiliselt seotud rõhku sisaldava sõnaosa esimesel silbil (konfli`kt, hüdran`t jne.). Liigendusmärgina kirjutatud sidekriipsule esimesena järgnev vokaal kannab alati sidumata kaasrõhku ja liigendusmärke kasutavas transkriptsioonis on sidumata kaasrõhu märk õieti liiane. Enamasti kasutatakse näidete esitamisel teadlikult liiast transkriptsiooni, et rõhuastmete funktsionaalset erinevust reljeefsemalt esile tuua.

Palatalisatsiooni ja kolmandat väldet on üldiselt märgitud nagu ÕS-is: akuudimärk ´ konsonandi järel tähistab palataliseeritust ning graavisemärk ` tähe ees kolmandavältelisust. Diftongide ja pikkade vokaalide kolmanda välte puhul on graavisemärk esimese vokaali ees.

Liigendusmärke kasutavas transkriptsioonis kerkib s i l b i p i i r i m ä ä r a m i s e probleem. Silbitamise põhireegel on traditsiooniline: sõnasisene silp algab ühe konsonandiga.

Junktuurinähtustele ja morfeemistruktuuri reeglitele apelleerides võetakse fonoloogilise silbipiiri määramisel arvesse järgmisi erijuhte.

1. Liitsõnades peetakse fonoloogiliseks silbipiiriks morfoloogiliste komponentsõnade piiri (vrd. Hallap 1961:223; Wiik 1968:24).

2. Silp algab (resp. võib alata) kahe konsonandi järjendiga, kui silbipiiril on nelja või viie konsonandi järjend, mille viimasteks konsonantideks on klusiil + r, l või s (sõnades nagu eksklusiivne, ekskrement, ekstrale, ekstsellents, eksplitsiitne, eksproprieerima; ka vintsklema ja karsklane). Reegli rakendamine on tihti alternatiivne ning sõltub konkreetse sõna häälduamisvõimalustest ning foneemide ja foneemijärjendite distributsiooniandmetest. Sellise silbitamise põhjenduseks on struktuurne ja statistiline fakt, et sõna ning järelikult ka sõnalõpuline silp lõpeb eesti keeles harva kolme konsonandi järjendiga, samal ajal kui konsonantühendid klusiil + r, l või s on sõnaalgulistena võrdlemisi sagedased.

3. Teatud juhtudel tuleb ka kolme silbipiirilise konsonandi järjendis silbialgulisena aktsepteerida kaks konsonanti - siis kui kolme konsonandi järjendi eelviimaseks liikmeks on klusiil või sibilant. See tuleb eriti arvesse nõrgarõhulise ja rõhulise silbi piiril, näiteks sõnades interstadi,`aalne või interpree`t, sest rs või rp ei

esine nõrgarõhulise silbi lõpus sõnalõpulises asendis, st ja pr aga esinevad sõnaalgulistena. Sedagi silbitamisvõimalust tuleb pidada alternatiivseks.

4. Eelmiste punktide all kirjeldatud konsonantjärjendeid võidakse käsitada silbialgulistena isegi vahetult vokaalijärgses asendis, eriti siis, kui nad järgnevad nõrgarõhulisele vokaalile ja neile järgneb morfoloogiliselt seotud rõhku kandev vokaal (sõnades nagu integr`aal, paragr`hv, šagr`ään, sest g ei esine nõrgarõhulise silbi lõpus). Sedagi reeglit ei ole vaja pidada absoluutseks.

Kõik need reservatsioonid traditsioonilise silbitamisreegli suhtes lähtuvad seisukohast, et foneetiline ja fonoloogiline silp ei pea kokku langema, kusjuures fonoloogilise silbi piiri määramisel on esmajärgulise tähtsusega keele süsteemi foneemikombinatoorika seaduspärasused (v. Essen 1962:110-113; vrd. Malmberg 1962:378 jj.).

Käesolevas töös on silbitamisreeglid olulised vaid sedavõrd, kuivõrd on vaja piiristada pikkade sõnade kõnetakte. Tõsisemad probleemid kerkivad ainult võõrsõnade puhul ja siingi ei ole ühel või teisel alternatiivsel silbitamismoodusel otsustavat osa rõhuproblemaatika seisukohalt. Seetõttu võib eesti sõnavormide silbitamise problemaatika jääda detailsemalt käsitlemata, kaasa arvatud küsimus, kas ka nõrgarõhuline silp võib rõhulise silbi järel alata leenisklusiili ning liikvida või poolvokaali järjendiga (sõnades põdra, vigla, kabja, ladva jts.), nagu mõnelt poolt on väidetud (Raun & Saareste 1965:11; Hallap 1963:117 jj.; Viitso 1963c:10 jj.). Käesolevas töös märgitakse sellist silbialgust ainult nõrgarõhulise vokaali järel, rõhulise vokaali ees.

Näitesõnu on poolitatud ainult kõnetaktide piiril, kusjuures poolitamismärgiks on siis vastavalt kas püst- või sidekriips, mida on korratud ka uue rea alguses.

Mitteesinevad sõnavormid või ebaharilikud liigendamismudelid on tähistatud tärnikesega * sõnavormi ees.

Esitatud modifitseeritud transkriptsioon on ainult üks võimalikke tehnilisi lahendusi selle töö probleemide käsitlemiseks. See transkriptsioon liigendab pikad sõnavormid osa- või komponentsõnadeks, mille sees on võimalik igale silbile anda kindel kvantiteedimäärang (esimene, teine või kolmas välde või teise ja kolmanda välte kontrasti suhtes neutraliseerunud kvantiteet).

Pikkade sõnavormide formeerumist võib kujutada seotud rõhku kandvate morfoloogiliste üksuste aheldumisena. Iga selline üksus omab siis üht seotud rõhku. Võõrsõnades pole morfoloogiline analüüs eesti keele seisukohalt alati motiveeritud, seetõttu võib nendes üks morfoloogiline üksus omada ka mitut seotud rõhku. Sidumata kaasrõhk võib pikemaid morfoloogilisi üksusi omakorda liigendada, asudes foneetiliselt defineeritavate faktorite poolt määratud kohale; sidumata kaasrõhu domineerimispiirkond (sõnaosa) asub niisiis seotud rõhu domineerimispiirkonna (sõna või sõnaosa) sees.

Ühe r õ h u d o m i n e e r i m i s p i i r k o n n a k s nimetatakse sõna-

osa, milleks rõhud (ja teatud määral ka junktuurinähtused) jagavad pikemaid sõnavorme. Rõhu domineerimispiirkondi kujutatakse hierarhilistena: kõrgema (morfofonoloogilise) tasandi seotud rõhk domineerib sõnaosas kuni järgmise seotud rõhu domineerimispiirkonnani ning madalama (foneetilise) tasandi sidumata kaasrõhk domineerib sõnaosas kuni järgmise mistahes rõhu domineerimispiirkonnani (uue kõnetakti alguseni). Mõned näited: vaba|rii`klu-sele, jõnger|ma`n'ni-dena, kurat|li`kku-sena, usaldus|li`kku-sele, vaba|dikuna jne.

Sidumata kaasrõhu ohii saadud liigendused ei ühti morfeemipiiridega ja ka morfoloogiliselt seotud kaasrõhu domineerimispiirkond ei pea üks-üheselt seostuma üksustega, mida nimetatakse morfeemideks. Mõlemal kaasrõhul on oma funktsioonid sõnavormide liigendamisel ja kvantiteedikontrastide võimaldamisel või neutraliseerumisel. Et sidumata kaasrõhk tegelikult esineb silpides, milles teise ja kolmanda välte kontrast ei ole võimalik, ja et see kontrast on võimalik ainult seotud rõhuga silpides (mitte aga kõigis seotud rõhu domineerimispiirkonna silpides), siis ei ole kvantiteedifonoloogia seisukohalt erilist tähtsust ka küsimusel, missugune on õieti seotud (kaas)rõhu domineerimispiirkonna ulatus, kas seotud rõhu domineerimispiirkond lõpeb sidumata kaasrõhku kandva silbi ees või ulatub järgmise seotud rõhuga silbini. Nende küsimuste juurde tullakse tagasi edaspidi, esialgu tuleb esitada argumendid, mis võimaldavad seotud ja sidumata kaasrõhku eristada.

Kõigepealt on oluline asjaolu, et sidumata kaasrõhk võib ühe ja sama sõna eri muudetes paikneda eri silpidel - foneetiliste tingimuste muutudes võib muutuda ka foneetiliselt tingitud kaasrõhu asukoht. On võimalik, et ka ühel ja samal sõnavormil on kaks alterneeruvat rõhumudelit (näit. usalda-vamale ~ usal-dava-male). Seevastu seotud kaasrõhk üldjuhul ei nihku, ta on fikseeritud kindlale silbile sõna kõigis muudetes ja igasugustes foneetilistes tingimustes, mis sama sõna eri muutevormides võivad esineda (vrd. 1.1 eespool).

Seotud ja sidumata kaasrõhu erinevust on kõige lihtsam näidata vastanduste abil, milles osalevad ühelt poolt liitsõnad ja teiselt poolt mitteliitsõnad, millel on liitsõnadega sarnane välte- ja silbistruktuur (komponentsõnade piiril võimalikke foneetilise junktuuri nähtusi võib praegu ignoreerida).

Seotud kaasrõhk.		Sidumata kaasrõhk.
a`lg↓ajale	-	a`lga-jale,
ilu↓tuleta	-	ilusa-mate,
võr`k↓kudede	-	võr`ku-dele.

Hoolimata ühesugusest silpide arvust ja sarnasest vältestruktuurist on neis sõnavormides kaasrõhu asukoht erinev. Lisaks sellele võib sidumata kaasrõhk oma asukohta

muuta, võrreldagu näiteks esitatutega sõnavorme a`l-gaja, ilu-sama, võr`k-kude (kolmesilbilistes sõnavormides on kaasrõhuline kolmandavältelisele esisilbile järgnev teine silp, kui kolmas silp on lühike).

On vaevalt usutav, et sidumata ja seotud kaasrõhk foneetiliselt erineksid. Kui sarnase rõhumudeliga sõnapaarides on liitsõna üldse võimalik eristada mitteliitsõnast (juhtudel nagu võr`k‿kude ja võr`kude, a`ll‿kava ja a`lgava jne.), siis tänu junktuurinähtustele (piirisignaalidele) liitsõnades või võimalusele teha liitsõna komponentsõnade vahel häälduspaus. Liitsõnades esinev ebatavaline, sidumata kaasrõhu mudelile vastandatud rõhumudel ise on samuti struktuurseks junktuurinähtuseks.

Samasugune rõhumudelite kontrast esineb võõrsõnade puhul (vastandatuina eesti mitteliitsõnadele).

Seotud kaasrõhk.		Sidumata kaasrõhk.
pan`k|rõt'ile	-	van`krit-tele,
ko`t|let'isse	-	ko`plit-tesse.

Nendel juhtudel ei ole rõhumudeli muutmine võimalik: rõhumudelid * pan`krot'-tile või * ko`tlet'-tile ei ole normaalsed ja ka rõhumudelid van`k-ritele või ko`p-litesse on ebatavalised.

Rõhumudelite kontrast tuleb esile veel astmevahelduslike tuletusliidetega sõnu lihttüveliste sõnadega võrreldes.

Seotud kaasrõhk.		Sidumata kaasrõhk.
jan' `t|likule	-	man`tlit-tele,
kun' `st|nikule	-	mu`strit-tele,
varese|li`k	-	vara-semat (~varase-mat).

Seotud kaasrõhu all toodud näidetes on vältemärangud vajalikud ning viimastes näiteseeriates on seotud kaasrõhuga vokaalile järgnev klusiil (t' või k) vaieldamatult kas teises või kolmandas vältes. Seevastu sidumata kaasrõhuga silpides ei ole väldete selline vastandamine võimalik.

Kui astmevahelduslikule liitele eelneb ühesilbiline tüvi, siis on neljasilbilistes sõnavormides mõeldav siiski ka paralleelne rõhumudel sidumata kaasrõhu reeglite järgi: jan' `tlik-kule, kun' `stnik-kule, sa`mblik-kele, ar`stlik-kule jne. Ent sellise liigendamise ja rõhumudeli korral kaotab ka astmevahelduslik liide oma selge vältemärangu: rõhumudeli kun' `stnik-kule puhul pole enam võimalik ütelda, et liite k-geminaat on teises vältes. Nende küsimuste juurde tullakse põhjalikumalt töö neljandas peatükis (vt. 4.5).

Fakt, et ühesuguse silbistruktuuriga ja ühesuguse silpide arvuga sõnad omavad erinevaid kõnetaktimudeleid, peab leidma kajastuse ka fonoloogilises kontseptsioonis.

Kas rõhumudelite kontrasteerumist pidada fonoloogiliseks või morfofonoloogiliseks nähtuseks, see on probleemile lahenduse otsimisel irrelevantne.

Morfoloogiliselt seotud kaasrõhk ja sidumata kaasrõhk võivad niisiis kontrasteeruda rõhulise silbi positsiooni mõttes. Kuid selline kontrast pole obligatoorne ja paljudes sõnavormitüüpides (fonoloogilistes sõnatüüpides) see kontrast neutraliseerub.

Järgnevates sõnapaarides on seotud ja sidumata kaasrõhk eristamatud ka rõhulise silbi positsiooni (järjekorranumbri) põhjal.

Seotud kaasrõhk.		Sidumata kaasrõhk.
väl`k|ma`t´t pan`k|ro`t´ pan`k|li`k	-	van`k-rit,
savi|po`t´t lili|pu`t vede|li`k	-	rede-lit,
para|do`ks	-	para-jaks,
elamu|lu`kk elamus|li`k	-	(varase-mat),
võr`k|kude	-	võr`k-kude,
pei`t|l`eid	-	pei`t-leid,
pan`k|rot´i pan`k|liku	-	van`k-rite,
lili|puti	-	rede-lite,
kiri|male	-	pari-male,
vahe|m`aid	-	pahe-maid,
vahe|m`aile	-	pahe-maile.

Jne. (varase-mat on alternatiivne rõhutamine, esineb ka vara-semat).

Kui sellistel juhtudel morfoloogiliselt seotud kaasrõhuga ei kaasne foneetilise junktuuri nähtusi, siis võivad sidumata ja seotud kaasrõhk olla eristamatud. Ainult uute silpide lisamine sõnavormidele ja kaasrõhulise silbi foneetilise ümbruse muutmine võib anda foneetiliselt ja fonoloogiliselt defineeritavaid andmeid kaasrõhu eri liikide sedastamiseks: kui kaasrõhk paikneb mõnes sõnavormis ümber, siis on tegemist sidumata kaasrõhuga. Sidumata kaasrõhk võib sõna mõnes muutevormis kaduda ja taas juurde tekkida (van`ker : van`k-rit : van`kri : van`k-rite : van`krit-tele jne.), seotud

kaasrõhk mitte. Seotud kaasrõhu identifitseerimine pole mõnel juhul ilma morfofonoloogilise teadmuseta ilmselt võimalik.

Kõike eelnevat kokku võttes tuleb veel kord rõhutada: eesti keeles on sidumata ja seotud kaasrõhu erinevus lingvistiline reaalsus. Sidumata kaasrõhu asukoht on foneetiliselt (mittemorfoloogiliselt) defineeritavate tegurite (sõnavälde, silpide arv, silpide struktuur) poolt määratud. Seotud kaasrõhu asukoha määravad leksikaalne, morfoloogiline ja morfofonoloogiline süsteem. Leksikaalsed elemendid (sõnatüved) ja rida morfoloogilisi elemente (tuletusliited) omavad seotud rõhke. Nende elementide liitumisel (liitsõnade ja tuletiste moodustamisel), aga ka tuletistega sõnade muutmisel esinevad morfofonoloogilised protsessid määravad ära sõnavormi seotud rõhkude lõpliku hierarhia ja rõhkude alterneerumise võimalused (kun'`stnik-tüüpi juhud jts.).

2.3. JÄRGSILPIDE KVANTITEEDIKONTRASTID JA KAHT TÜÜPI KAASRÕHU ERISTAMINE.

Fonoloogia jaoks on olulise tähtsusega küsimusteks, kas rõhulisus sõltub vältest ning kas teise ja kolmanda välte kontrasti võimalikkus sõltub rõhulisusest. Teine küsimus ei saa lõplikku vastust fonoloogilises süsteemis. Alles morfofonoloogilises süsteemis ning sidumata ja seotud (kaas)rõhku eristades saab näidata järgsilpide teise ja kolmanda välte fonoloogilise kontrasti realiseerumise võimalusi, samuti teise ja kolmanda välte kontrasti neutraliseerumise juhtumeid.

Fonoloogiatasandil peab igal juhul paika väide, et kolmandavälteline silp on rõhuline (kas pea- või kaasrõhuline); samal ajal ei saa puhtfonoloogiliste kriteeriumide najal alati otsustada, kas järgsilp on kolmandavälteline või ei ole (s.t. kas teise ja kolmanda välte kontrast on seal võimalik või ei ole). Seda saab ütelda alles siis, kui on teada, kas silp kannab morfoloogiliselt seotud või sidumata rõhku. Ainult esimesel juhul on teise ja kolmanda välte kontrast võimalik.

Rõhulisuse tõttu alustab kolmandavälteline silp ka alati uut kõnetakti (erandlikud pürii`t- ja amido|pür`iin-tüüpi juhud välja arvatud, vt. 3.3 ja 4.2). Sellepärast liigenduvadki pearõhulist kolmandavältelist esisilpi ja teist astmevahelduslikku (seotud morfoloogilise rõhuga) silpi omavad sõnad nii, et esisilp jääb omaette kõnetaktiks (pan`k|rot'ile, pan`k|ro`t'tide jne.), kuigi keeles on tugev tendents liigendada kõnevool rõhkude abil kahesilbilisteks üksusteks (vrd. Lehiste 1965b; Lehiste 1970:163-167).

Järgsilpide kvantiteedikontrastide võimaluste üle arutledes on otstarbekas eristada teise- ja kolmandavältelisi silpe ning lühikesi ja pikke silpe. Traditsiooniliselt peetakse järgsilpi pikaks, kui silbituumaks on pikk vokaal või diftong või kui

silp lõpeb konsonandiga (TRÜ EKG I-1:103-105). Sellega on kõik kinnised silbid ilma pikemata arvatud pikkadeks silpideks.

Eesti keele kvantiteedisuhete kirjeldamise seisukohalt ei anna selline kattuv liigitamine võimalust eristada ühelt poolt järgsilpe, milles esineb pikk häälik või häälikuühend (diftong silbituumana, võõrsõnades ka pikk vokaal silbituumana, konsonantühend või pikk konsonant silbilõpuna), ja teiselt poolt silpe, milles kõik häälikud on lühikesed. Selline vahetegemine oleks aga oluline, kuivõrd ainult häälikuühendit (diftongi, konsonantühendit) või silbilõpulist pikka konsonanti sisaldavatel silpidel on struktuur, mis teeb kolmanda välte esinemise võimalikuks (ja võimaldab seega ka teise ja kolmanda välte kontrasti). Seepärast võib vajalik olla traditsioonilist silpide liigitelu kvantiteedisuhete täpsemaks kirjeldamiseks revideerida.

V. Tauli on defineerinud sõnalõpulises positsioonis pikkadeks silpideks ainult neid silpe, mis sisaldavad pikka vokaali või diftongi või silbilõpulist konsonantühendit või pikka konsonanti; lühikese vokaali järel lühikese konsonandiga lõppevaid silpe on ta sõnalõpulises asendis pidanud lühikesteks (Tauli 1966:155; vrd. Raun & Saareste 1965:18). Selline seisukoht võetakse omaks ka käesolevas töös.

Olukord on keerulisem sõnasisestes järgsilpides, mille silbilõpuks on geminaadi esikomponent või konsonantühendi esiliige (ki`ndlasse, ki`ndlate, madalasse, madalate, t`eadmata, ilusalle, ki`ndlasti jne.). Vahetegemine lühikeste ja pikkade järgsilpide vahel on oluline eelkõige sidumata kaasrõhu reeglite või reeglipära kirjeldamiseks: eespool defineeritud pikad silbid on tihti kaasrõhulised sellistes positsioonides, kus lühike järgsilp kaasrõhku ei kanna, näiteks sõna lõpus k`auge-mast (~ k`au-gemast) või ka sõna sees madala-mate (vrd. k`au-gema või k`au-gemal või mada-lamaga). Pikkades järgsilpides on kaasrõhk kahtlemata ka ilmekam kui lühikestes silpides. Sõna lühikese kinnise lõppsilbi hääldamine kaasrõhulisena moonutaks silbi normaalset kvantiteeti (juhtudel nagu k`augemal või kavalal). Otsene seos on olemas ka järgsilpide geminaat-konsonantide ja sidumata kaasrõhu reeglite vahel, vrd. näit. veo`k-kitegi, kuid veo`ki-legi, ilusa-mate, aga ilu-samaga (~ ilusa-maga) või ilu-dustele. Seega võiks geminaadile eelnevat sõnasisest järgsilpi pidada pikaks ka uue määratluse järgi, kuna aga konsonantühendi lühikese esikomponendiga lõppev järgsilp oleks definitsiooni järgi lühike (juhul nagu ki`ndlasti).

Ilmselt on järgsilpide kvantiteedisuhete kirjeldamiseks ja sidumata kaasrõhu reeglistiku täpseks esitamiseks vaja järgsilpe veel detailsemalt diferentseerida, eristades lühikesi lahtisi ja lühikesi kinnisi ning pikki järgsilpe (näit. -la, -las ja -last paradigmas kavala, kavalas, kavalast), kuid need terminid tuleb lahus hoida terminitest esmavälteline, teisevälteline ja kolmandavälteline, reserveerides viimased ainult neile silpidele, milles need kvantiteediastmed fonoloogiliselt kontrastee-

ruvad (Hint 1968b:11-13). Pikadki järgsilbid võivad olla lahtised (juhul nagu madalaile) või kinnised.

Siin pikkadeks järgsilpideks defineeritud silbitüüpide erilist osa kaasrõhu funktsioneerimises on märgitud ka traditsioonilises käsitluses (TRÜ EKG I-1:119).

Järgnevas käsitluses algab argumenteerimine sõnalõpulistest silpidest ja seetõttu on oluline, et kõigepealt sõnalõpulises positsioonis eristataks silbitüüpe CVC (kus silbilõpuline konsonant on lühike) ja silbitüüpe CV_1V_2C, CV_1V_2, CVC_1C_2, CVC (viimases on silbilõpuline konsonant pikk). Esimene on niisiis lühike silp ja viimased pikad silbid. (Alternatiivse terminoloogia puhul oleks esimene silp pikk ja teised ülipikad.)

Lühikeste kinniste silpide näideteks on sõnalõpulised silbid sõnavormides olemus, kavalus, kavalas, kavalal, kavalad, alatud, parajad, pimedas, põlenul, paremal, hi`rmsad, k`augel, är`kvel, kavaldab, är`kab jne. Pikkade silpide näideteks on sõnalõpulised silbid sõnavormides ilusaid, nu`mbreis, puhanuil, viljatuid, olijaid, olesklejaid, luuletai, hi`rmsaks, mürinaks, pimedast, arvatavast, armastust, liialdamast, kustutist, pimedust, pri`skelt, k`augelt, parimat, keelatut, kustutit jne.

Käsitletagu kõigepealt kvantiteedi kontrasteerumise võimalusi nõrgarõhulises ja sidumata kaasrõhku kandvas sõnalõpulises silbis. Nii nõrgarõhulises kui ka sidumata kaasrõhuga sõnalõpulises järgsilbis on võimalik ainult kaheastmeline kvantiteedikontrast. See on ammu tuntud tõsiasi ja selline on üldjoontes ka traditsioonilise grammatika seisukoht: morfoloogiast tugevasti mõjustatud traditsioonilises grammatikas ei ole astmevaheldusega sõnade sõnalõpulisi pikki silpe peetud kolmandavältelisteks. Käesolevas aktsepteeritakse täielikult traditsioonilise grammatika seisukoht, mille järgi välte määramine nõrgarõhulistes ja sidumata kaasrõhuga järgsilpides ei ole mõttekas. Just selliselt tuleb mõista traditsioonilise grammatika praktikat märkida kolmandat väldet ainult seotud rõhuga järgsilpides (võõrsõnades ning astmevaheldusliike tuletusliidete puhul). Ka õigekeelussõnaraamatute praktika on samasugune. Sellepärast jääb siin üle ainult täpsemalt kirjeldada kvantiteedi kaheastmelist (lühike ja pikk) kontrasteerumist nõrgarõhulistes ja sidumata kaasrõhuga järgsilpides. Traditsiooniliselt peetakse esma- ja teisevälteliste sõnade teist silpi nõrgarõhuliseks, kolmandavälteliste sõnade teist silpi aga kaasrõhuliseks juhul, kui ta on pikk (uue määratluse järgi). Ka kolmesilbilistes esma- ja teisevältelistes sõnavormides on kolmas pikk silp kaasrõhuline, muidu aga nõrgarõhuline.

Tabel 2.3:1

Lühikese ja pika klusiili kaheastmeline fonoloogiline kontrast nõrgarõhulistes ja sidumata kaasrõhuga järgsilpides.

Kontrast	A. Teises sõnalõpulises silbis vokaali järel			B. Kolmandas sõnalõpulises silbis vokaali järel		
d - t	palad	-	palat	kavalad	-	kavalat
= /t/ - /tt/	viled	-	vilet	põlevad	-	põlevat
	piigad	-	piigat	sulavad	-	sulavat
	tublid	-	tublit	viinerid	-	viinerit
	van`krid	-	van`krit			
	k`auged	-	k`auget			
	ka`nged	-	ka`nget			
b - p	ulub	-	tulup	vireleb	-	—
= /p/ - /pp/	paneb	-	kanep	tõreleb	-	—
	kireb	-	sinep	valgustab	-	—
	künnab	-	küllap			
	kestab	-	sestap			
	sa`lgab	-	—			
— - k	—	-	tulek	Sellises positsioonis on		
= — - /kk/	—	-	valik	k alati astmevahelduslik:		
	—	-	olek	imeli`k — imeliku jne.;		
	—	-	viiruk	siis on ka kõnealune silp		
				seotud kaasrõhuga.		

Kontrast	C. Teises sõnalõpulises silbis sonorandi järel			D. Kolmandas sõnalõpulises silbis sonorandi järel		
d - t	talund	-	tagant	mõmisend	-	—
= /t/ - /tt/	usund	-	kodunt	kolisend	-	—
	porgand	-	akent			
	käpard	-	tütart			
	ebard	-	emalt	—	-	uniselt
		-	ainult	—	-	mõningalt

Tabeli 2.3:1 järg

Kontrast	C. Teises sõnalõpulises silbis sonorandi järel	D. Kolmandas sõnalõpulises silbis sonorandi järel
d - t	kõ`rbend	—
= /t/ - /tt/	—	kõ`rgelt
	la`ngend	—
	—	ra`ngelt
	I`ssand	—
g - —	oleng	—
= /k/ - —	solvang	—
	haarang	—

Lühikese ja pika klusiili kontrast sõnalõpulise silbi sonorandijärgses positsioonis on ilmselt funktsionaalselt alakoormatud. Ka foneetiliselt ja tajuliselt ei ole kontrast selles ümbruses nii ilmekas kui vokaali järel. Mõnedes murretes sellist kontrastivõimalust polegi; nii esineb tartu murdes selles positsioonis alati lühike klusiil: [emälD], [tüttärD] jne. (vrd. ka lõunaeestilisi perekonnanimesid nagu Kupard või Vaband), mõnes põhjapoolses murdes jälle pikk klusiil (vrd. ka põhjaeestilisi perekonnanimesid nagu Erelt või Koonart).

Samalaadne on olukord lõuna-eesti murrete komparatiivi tunnusega: tartu murdes on selleks [mB] ([paremB], [iluZamB], [kiǹDlamB]) ja mulgi murdes [mp̀]. Ühe murde piirides [B] ja [p̀] ei kontrasteeru ka komparatiivi tunnuses. Mõnes mulgi või võru murrakus on küll nõrgarõhulise silbi järel [mB]-line ja kaasrõhulise silbi järel [mp̀]-line komparatiivi tunnus, kuid siingi ei esine otsest kontrasti, vaid tegemist on reeglipärase foneetiliselt defineeritava komplementaarse distributsiooni vahekorraga.

Kirjakeeles kujunenud kontrastivõimalus on vähese kandepinnaga nii murdetausta poolest kui ka foneetilise ilmetuse ja funktsionaalse alakoormatuse tõttu.

Nõrgarõhulise neljanda ja viienda silbi lõpus ning potentsiaalselt sidumata kaasrõhuga viienda silbi lõpus esinevad põhiliselt ainult lühikese d (= /t/) ja pika t (= /tt/) kontrastid: veiderdajad - veiderdajat, usaldavamad - usaldavamat jne.

Et äsja esitatud tabelis on mõned lahtrid täitmata, see on suurel määral tingitud sellest, et morfoloogilised tunnused ja lõpud ei sisalda kõiki klusiile ühtlaselt või et kõik klusiilid ei esine sõna lõpus ühtlaselt. Mõned neist tühikuist täituvad vokaalidevahelises positsioonis, teisi tekib jälle seal juurde. Kõige olulisem on siiski see, et ka vokaalidevahelises positsioonis - näiteks eelviimase ja viimase silbi piiril - piirduvad klusiilide kvantiteedikontrastid nõrgarõhulises silbis või selle järel

ning sidumata kaasrõhuga silbis või selle järel ainult lühikese ja pika kvantiteedi kontrastiga, mis sel juhul avaldub lühikese üksikklusiili ja geminaadi vastandusena. K o l m e a s t m e l i n e k v a n t i t e e d i k o n t r a s t p o l e n õ r g a r õ h u j a s i d u m a t a k a a s r õ h u p u h u l v õ i m a l i k ü h e s k i s i l b i s. Tabelid 2.3:2 ja 2.3:3 kirjeldavad analoogiliselt eelmise tabeliga (2.3:1) kaheastmelisi kvantiteedikontraste vokaalide vahel. Need tabelid ei kinnita I. Lehiste seisukohti kolmeastmeliste kvantiteedikontrastide võimalustest järgsilpides.

Tabelites märgitakse neljasilbiliste sõnavormide kolmas silp ning kolmandavälteliste kolmesilbiliste sõnavormide teine silp traditsiooni järgides kaasrõhuliseks.

Tabel 2.3:2

Klusiilide kaheastmeline kvantiteedikontrast sõnasisestes silpides vokaalide vahel

Kontrast	A. Nõrgarõhulises silbis resp. nõrgarõhulise silbi järel			B. Sidumata kaasrõhuga silbis resp. sidumata kaasrõhuga silbi järel		
d - t	talude	-	talute	väriseda	-	värisete
= /t/ - /tt/	palade	-	palati	lepitada	-	lepikute
	vilede	-	pileti	mõnuleda	-	mõnulete
	valida	-	palitu	la`ngeda	-	la`ngete
	piigade	-	niidate	ju`lgeda	-	ju`lgete
b - p	(marabu)	-	kanepi			
= /p/ - /pp/	(sahibi)	-	sinepi			
	[koĭmaBa] (murdeti)	-	siirupi			
g - k	tulega	-	tuleku	hämaraga	-	(geminaat k on sel-
= /k/ - /kk/	valigu	-	valiku	parimaga	-	lises positsioonis
	jalaga	-	malaka	värisege	-	alati astmevaheldus-
	noodaga	-	oodaku	ki`ndlaga	-	lik ja siis on ka silbil seotud kaasrõhk)

Tabel 2.3:3

s-i kaheastmeline kvantiteedikontrast sõnasisestes silpides vokaalide vahel

Kontrast	A. Nõrgarõhulises silbis resp. nõrgarõhulise silbi järel			B. Sidumata kaasrõhuga silbis resp. sidumata kaasrõhuga silbi järel		
s - ss	alasi	-	alasse	alamuse	-	alamusse
= /s/ - /ss/	karuse	-	karusse	varajase	-	parajasse
	aluse	-	talusse	kaalutuse	-	kaalutusse
	Kerese	-	keresse	ju`lguse	-	ju`lgesse
	viinase	-	viinasse	se`lguse	-	se`lgesse
	rublase	-	rublasse	t`aevase	-	t`aevasse
	jne.			jne.		

Lühikese ja pika klusiili kontrast võib sõna sees esineda ka helilise konsonandi ees. Sellistel juhtudel on tegemist nõrgarõhuliste silpide järel esinenud kaheastmeliste kvantiteedikontrastide ülekandumisega tuletusliidete eelsesse positsiooni: vrd.

ebardli`k - kuratli`k,
käpardli`k - vallatlema,
vanadlane - usutlema,
(metateetiline vorm) - käsitlema,
jne.

Helilisele konsonandile järgnev vokaalieelne klusiil (ümbruses R — V, kus R on heliline konsonant) ei anna järgsilpides kvantiteedikontraste, silbialgulisena esineb ikkagi lühike klusiil: vanaldane, kavaldama jne. Ainult arhailistes luulekeelevormides võib selles ümbruses esineda ka geminaat, luues niisiis potentsiaalselt võimaluse kirjakeele seisukohalt ebatüüpilise kvantiteedikontrasti sedastamiseks: tütarta, vanalta, emalta jts. (Siiski ka perekonnanimede käändevormides nagu Viiralti või Erelti on selline kvantiteedistruktuur normikohane.)

Seevastu helitu konsonandi ees (praktiliselt ainult s) nõrgarõhuliste järgsilpide kvantiteedikontrastid neutraliseeruvad: varitsema, viletsus, hingitsema, teravutsema, põnevutsema.

Lühikese ja pika klusiili kontrasti säilimine helitu konsonandi ees nõrgarõhulises või sidumata kaasrõhuga järgsilbis on võimalik ainult morfoloogilisel piiril. See vastandamisvõimalus on siis piirisignaaliks (junktuurinähtuseks): kaladki (vrd. palatki), teravadki (vrd. teravatki) jne. Selline fonoloogiline piirisignaal pole kuigi oluline teksti morfoloogilisel liigendamisel. Küll aga võib kontrasti säilimist morfoloogilisel piiril kasutada abikriteeriumina neutraliseerunud kvantiteedikontras-

ide fonoloogilise transkriptsiooni valimisel: juhtudel nagu *varitsema*, *viletsus*, *hingitsema*, *teravutsema* jne. võib *s*-eelse klusiili neutraliseerunud kvantiteeti edasi anda nagu vastavat kvantiteeti sõna lõpus või helilise konsonandi ees, seega /varittsema/, /vilettsus/, /hinkittsema/, /teravuttsema/ jne. Selline transkriptsioon sobib kokku ka tajutava kvantiteediga ning morfeemimuutmatuse printsiibiga, vrd. /käsittlema/ ja /käsittsema/ (ja /käsittama/). Morfeemimuutmatuse printsiibi järgi tuleb morfeemide ja sõnade transkribeerimisel võimalust mööda vältida vormide erinevat transkribeerimist. Esitatud transkriptsioon sobiks hästi ka sõnavormide fonoloogiliste representatsioonide sünteesimise põhimõtetega: sõnavormide ja potentsiaalselt võimalike sõnakujude formeerimisel ei vajataks täiendavaid reegleid ühe klusiili kustutamiseks *s*-i eest:

/*esitt*/ : lisada /*lema*/ → /*esittlema*/,
/*vilett*/ : lisada /*s*/ → /*viletts*/,
/*pesitt*/ : lisada /*sema*/ → /*pesittsema*/ jne.

Kuid muidugi on võimalik (ja põhjendatav) ka transkriptsioonikokkulepe, mille järgi neutraliseerunud kvantiteedi juhtudel transkribeeritakse fonoloogiliselt /*vilets*/, /*pesitsema*/, /*käsitsema*/ jne. (nagu kehtivas ortograafiaski).

Ühesugustes tingimustes esinevate klusiilide ühesuguse transkribeerimise põhimõte laieneks ka /*k*/-le ja /*p*/-le (kuivõrd viimane järgsilpides üldse *s*-i ees esineb). Niisiis kui /*pesittsema*/ ja /*olettsema*/, siis ka /*pesekksin*/ ja /*olekksin*/ ja /*setappsi*/; kui /*viletts*/, siis ka /*olekks*/ ja /*vilekks*/. Ja vastupidi: kui /*pesitsema*/ ja /*vilets*/, siis ka /*peseksin*/ ja /*peseks*/ jne. Transkribeeringutel /*olekks*/ ja /*vilekks*/ on veel morfofonoloogiline lisapõhjendus: konditsionaali morfeemi ja translatiivi morfeemi tuleb ühesilbiliste pikavokaaliliste ja diftongiliste tüvede järel ilmselt transkribeerida kujul /-*kks*/: /ˋ*maakks*/, /ˋ*teekks*/, /ˋ*võikks*/, /ˋ*võikksin*/, /ˋ*teekksin*/ jne., sest selline transkribeerimisviis võimaldab ka kolmanda välte märgi silbi ette kirjutamise puhul eristada kontraste nagu

liigse = [lîĜZe] = /ˋ*liikse*/ ja *viiksin* = [vîˋksin] = /ˋ*viikksin*/ või
võidsin = [veˋiDZin] = /ˋ*võitsin*/ ja *võitsin* = [veˋitsin] = /ˋ*võittsin*/

(vrd. Hint 1966a; Hint 1969a:6 jj., 12). Kuid arvatavasti leidub morfofonoloogilisi põhjendusi ka alternatiivse transkribeerimismooduse kasuks.

s annab üksikhääliku ja geminaadi e. lühikese ja pika kvantiteedi kontrasti nõrgarõhulistes ning sidumata kaasrõhuga järgsilpides (resp. nende järel) ainult vokaalide vahel. Kvalitatiivne ja kvantitatiivne erinevus helilises ümbruses esineva [Z] ja helitus ümbruses esineva [s]-i vahel ei ole fonoloogiline: [paràZ] = /*paras*/, [parastama] = /*parastama*/ jne. (Ka murdeline häältdus [paraà] või [kaťtuà] ei anna kvantiteedikontraste.) Nõrgarõhuliste silpide tuumale järgnev /*ss*/-geminaat ei ole

fonoloogiliselt erinev sidumata kaasrõhuga silpide tuumale järgnevast /ss/-geminaadist. Seetõttu on juhtudel nagu talusse või ki`ndlasse või elamusse järgsilpide ss-geminaadi välte määramine täiesti ülearune, erinevused geminaadi kestuses on ümbrusest tingitud või vaba variatsiooni piires, fonoloogiline kontrast puudub.

Jääb üle käsitleda veel konsonantühendite ja diftongide kvantiteeti nõrgarõhulistes ja sidumata kaasrõhuga silpides (resp. nende järel). Eespool defineeritud lühikesed silbid (struktuuriga CV või CVC, kus C on lühike konsonant) ei saa sõnalõpulistena olla vältevaheldusliku ega võimalda teise ja kolmanda välte kontrasti. Vältevaheldus on võimalik ainult silpides, mis 1) sisaldavad diftongi või 2) lõpevad konsonantühendiga või 3) lõpevad konsonandiga ega ole samal ajal sõna viimaseks silbiks. Sellise silbistruktuuri korral on vältevaheldus ja teise ning kolmanda välte kontrast järgsilpides võimalik ainult morfoloogiliselt seotud rõhu olemasolu korral (kas pearõhk või morfoloogiliselt seotud kaasrõhk).

Nõrgarõhuliste ja sidumata kaasrõhuga silpide puhul konsonantühendites ja diftongides kvantiteedi kontrasteerumist välteerinevuste mõttes ei esine, võib ainult rääkida järgsilpide silbistruktuuri tüüpide erinevustest, kuid see pole eesti keelele spetsiifiliselt omane nähtus ning seda on võimalik taandada sõnade või silpide segmentaalse koosseisu erinevusele. Näiteks sõnalõpulisi silpe sõnades äbar ja vasar või jalas ja teenus ühelt poolt ning vabarn ja kasarm või jalast ja veenusk teiselt poolt võib käsitada silbistruktuurilt ja segmentaalselt koostiselt erinevatena, mitte aga kvantiteedi poolest kontrasteeruvatena. Välteerinevuse mõiste eeldab ikkagi väldete kontrasteerumise võimalust, seda aga nõrgarõhulise silbi või sidumata kaasrõhuga silbi puhul ei ole.

Väldete kontrasteerumise võimaluste osas jääb olukord muutumatuks ka siis, kui need sõnalõpulised silbid muuta sõna lõppu vokaali lisamise teel sõnasisesteks. Võrreldagu järgmisi näiteid.

Tabel 2.3:4

Vältekontrastide puudumine järgsilpide konsonantühendites ja diftongides.

A. Nõrgarõhulises sõnalõpulises silbis	B. Nõrgarõhulises sõnasiseses silbis	C. Sõnalõpulises sidumata kaasrõhuga silbis	D. Sõnasiseses sidumata kaasrõhuga silbis
tuleks	tuleksin	parandaks	parandaksin
oleks	oleksin	valitseks	valitseksin
läheks	läheksin	vaa`taks	vaa`taksin
valest	valesti	haledast	haledasti
valjust	valjusti	ju`lgest	ju`lgesti

Tabeli 2.3:4 järg

A. Nõrgarõhulises sõnalõpulises silbis	B. Nõrgarõhulises sõnasiseses silbis	C. Sõnalõpulises sidumata kaasrõhuga silbis	D. Sõnasiseses sidumata kaasrõhuga silbis
—	—	sädemeid	sädemeile
—	—	pahemaid	pahemaile
—	—	nu`mbreid	nu`mbreile

Jne.

Käsitletutega ühesugust või sarnast segmentaalset koosseisu omavad silbid võivad olla vältevahelduslikud või võimaldada selgeid vältemääranguid, kui nad kannavad morfoloogiliselt seotud kaasrõhku, näiteks liitsõnades ja võõrsõnades vahe|m`aile, vahe|m`aid, pei`t|l`eid, pei`t|l`eide, para|do`ks, para|doksi, para|do`ksi, l`eid|la`st, l`eid|laste jne. on välte määramine põhjendatud ja vajalik.

Esitatust järgneb, et järgsilpides saab kolmeastmelisi kvantiteedikontraste konstrueerida ainult seotud kaasrõhuga sõnavormide kaasatõmbamisel kontrastiahelatesse:

ava-laga - ava|liku - ava|li`kku,
pala-vaga - pala|viku - pala|vi`kku,
häma-raga - häma|riku - häma|ri`kku jne.

Et teise ja kolmanda välte kontrast on võimalik ainult morfoloogiliselt seotud kaasrõhku kandvates järgsilpides ning et nõrgarõhulistes ja sidumata kaasrõhuga järgsilpides on võimalik ainult (klusiilide ja s-i puhul) lühikese ja pika kvantiteedi kontrast, mis põhimõtteliselt erineb esimese ja teise välte kontrastist (kuna pikk kvantiteet on teise ja kolmanda välte kontrasti suhtes neutraliseerunud), siis kõige selle tõttu ei ole rangelt võttes järgsilpides kolmeastmeliste kvantiteedikontrastide konstrueerimine enamasti üldse õigustatud.

Rangelt võttes esinevad järgsilpides kaht tüüpi kvantiteedikontrastid: nõrgarõhulistes silpides ja sidumata kaasrõhuga silpides klusiilide ja s-i lühikese ja pika kvantiteedi kontrast (millega paralleelselt võib käsitleda veel erinevaid silbistruktuuritüüpe, kus kvantiteedi kontrasteerumist ei esine) ning morfoloogiliselt seotud rõhuga järgsilpides teise ja kolmanda välte kontrast. Esimesest vältest on järgsilpides põhjust rääkida ainult väheste liitsõna struktuuriga võõrsõnade puhul, mille teine komponentsõna ei ole vältevahelduslik ja on esmavälteline bugi|vugi, tohuva|bohu, harak|kiri (vt. edaspidi). Kolme kontrasteeruva kvantiteediastme näiteks kaasrõhulistes järgsilpides on i välted sõnavormides harak|kiri - allat|tiivi - allat|t`iivi. Seepärast kasutatakse selles töös teise ja kolmanda välte nimetust ainult seoses silpidega, mis kannavad morfoloogiliselt seotud rõhku. Sellistes silpides on teise ja kolmanda välte kontrast ka normatiivselt võimalik või obligatoorne. Järgsil-

pides esineb see kontrast ainult seotud kaasrõhu ja võimaliku pearõhu korral: liitsõnade järelkomponentides (nende rõhulises silbis), võõrsõnades ning astmevahelduslikes tuletusliidetes. Kolmandavältelised on ka astmevahelduslike tuletusliidete tugevast astmest tuletatud astmevahelduseta liited, näiteks morfeemijärjendites -li`kkus või -`eeruma. Teisevältelised on samade sufiksite nõrga astme vormid morfeemijärjendites -likult ja -eeritus.

Väldete vaheldumise ja väldete kontrasteerumise võimalikkus pole järgsilpides niisiis määratud ainult foneetiliste ja fonoloogiliste tegurite poolt (silbi struktuur ja rõhulisus), vaid ka morfoloogiliste ja morfofonoloogiliste tegurite poolt (rõhu morfoloogiline seotus ja sõnamuutmise tüüp). Foneetiliste ja fonoloogiliste kriteeriumide põhjal võib olla võimatu eristada teineteisest morfoloogiliselt sidumata ja morfoloogiliselt seotud kaasrõhku. Ainult üksikjuhtudel võib fonoloogiliste tunnuste põhjal ütelda, et tegemist on morfoloogiliselt seotud kaasrõhuga (rõhu ebatavaline asukoht sõna silpide arvu ja silbistruktuuri silmas pidades, junktuurinähtused järgsilpides). Ka järgsilpides esinevate häälikute ja häälikuühendite tegelik pikkus ei anna enamasti küllalt alust otsustamaks, kas tegemist on teise või kolmanda vältega või nende väldete kontrasti suhtes neutraliseerunud kvantiteediga. Foneetilised ja fonoloogilised kriteeriumid järgsilpide kvantiteedisuhete selgitamisel on kaugel absoluutsusest, nad on vaid tõenäosuslikud (ja seejuures madala tõenäosusega). Seetõttu jäävad puhtfoneetilistele ja fonoloogilistele kriteeriumidele toetuvad vältemäärangud järgsilpides tihti meelevaldseteks ja alles morfofonoloogilisel tasandil saab selgeks, kas tegemist on neutraliseerunud kvantiteediga või omavahel kontrasteeruda võivate väldetega. Samal ajal on kontrasteeruvate väldete kindlaksmääramine eesti keeles nii fonoloogia kui ka morfofonoloogia seisukohalt väga tähtis. Et vältemäärangud ja kvantiteediastmete kontrasteerumisvõimaluste väljaselgitamine on tihti sõltuvad morfoloogilistest ja morfofonoloogilistest kriteeriumidest, see osutab f o n o l o o g i l i s e j a m o r f o f o n o l o o g i l i s e s ü s t e e m i u l a t u s l i k u l e j a t i h e d a l e p õ i m u m i s e l e.

Ülalpool esitatu ei tähenda seda, et kvantiteet ja kvantiteediastmete kontrastivõimalused ühepoolselt sõltuvad rõhusüsteemi fonoloogiast ja morfofonoloogiast. Kindlasti on ka kvantiteedil oma osa rõhuastmete ja sõnavormi fonotaktilise liigendamise süsteemis (see ilmneb eriti sidumata kaasrõhu puhul). Kuid nii teoreetiliselt kui ka puhtpraktiliselt on järgsilpide kvantiteedisuhete kirjeldamisel hõlpsam lähtuda rõhusüsteemist kui primaarsest ja kvantiteedisüsteemist kui rõhusüsteemist olenevast. Ka keeleajalooliselt on asjaolude selline käsitamine põhjendatud. Sellise kontseptsiooni sisuliseks põhjenduseks sünkroonilises kirjelduses on tõsiasi, et kvantiteedisüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia probleeme ei saa järgsilpide osas lahendada ilma rõhu-

süsteemi morfofonoloogiat appi võtmata. Fonoloogilise süsteemi seisukohalt kõrgemal asuv morfofonoloogiline süsteem määrab ära võimalused kontrasteeruvate kvantiteediastmete realiseerumiseks.

I. Lehiste on defineerinud kvantiteedisüsteemi kui primaarset ja rõhusüsteemi kui sekundaarset (Lehiste 1960:24, 76_{21}; vrd. Viitso 1963a:148). I. Lehiste väide, et kvantiteet funktsioneerib aktiivselt morfofonoloogilises süsteemis, rõhk aga mitte, on tagasitõrjutav, osutades, et kontrasteeruvate relevantsete kvantiteedikontrastide realiseerumine sõltub järgsilpides just morfofonoloogilisest rõhusüsteemist. Seega on ka rõhk morfofonoloogiliselt aktiivne. Ka on I. Lehiste ise teisal märkinud kaasrõhu ettemääramatust (mitteautomaatsust) ja morfoloogiliste faktorite osa sõna fonoloogilisel kujundamisel (Lehiste 1965b:449, 455; Lehiste 1964:333; vrd. Lehiste 1960:76_{21}). Tuleb veel ainult rõhutada, et foneetilis-fonoloogilises süsteemis ei piirdu kaasrõhu ettemääramatuse (mitteautomaatsuse) juhud võõr- ja laensõnadega.

Rõhusüsteemi morfofonoloogiat käsitletakse lähemalt veel käesoleva töö kolmandas ja neljandas peatükis. Praeguse käsitluse lõpetuseks esitatakse tabel 2.3:5, mis võtab kokku rõhusüsteemi seosed järgsilpide kvantiteedikontrastide süsteemiga. See tabel on üsna hästi kooskõlas traditsioonilise grammatika arusaamadega ja ka intuitsiooniga.

Tabel 2.3:5

Fonoloogilised kvantiteedikontrastid järgsilpides

	Morfoloogiliselt seotud rõhuga silpides (pearõhulistes ja seotud kaasrõhuga silpides)	Morfoloogiliselt sidumata rõhuga silpides (nõrgarõhulistes ja sidumata kaasrõhuga silpides)
Fonoloogilised kvantiteedikontrastid	3 väldet: esimene välde, teine välde, kolmas välde	2 kontrasteeruvat kvantiteeti: lühike = esimene välde, pikk = mitteesimene välde

K v a n t i t e e d i f o n o l o o g i a seisukohalt funktsioneerib morfoloogiliselt sidumata kaasrõhk nõrga rõhu sarnaselt ning morfoloogiliselt seotud kaasrõhk pearõhu sarnaselt. See järeldus on täiel määral kooskõlas käesoleva raamatu esimese peatüki põhijäreldusega, et rõhusüsteemi morfofonoloogias on sidumata kaasrõhk nõrga rõhu sarnane ning seotud kaasrõhk pearõhu sarnane.

3. peatükk

M O R F O F O N O L O O G I L I N E K O M P O N E N T S Õ N A, F O N O L O O G I L I N E K O M P O N E N T S Õ N A J A F O N E E T I L I N E K O M P O N E N T S Õ N A N I N G N E N D E O M A V A H E L I S E D S U H T E D S Õ N A F O N O L O O G I A S

3.1. SÕNAVORMIDE RÕHUMUDELID FONOTAKTIKA ASPEKTIST.

Igasugune lingvistiline kirjeldus eeldab kirjelduses kasutatavate üksuste ja nende üksuste hierarhia defineerimist. Alles seejärel on võimalik kirjeldada üksuste omavahelisi suhteid.

Kui kirjelduses morfoloogilist, morfofonoloogilist ja fonoloogilist tasandit üksteisest eraldada, siis tuleb kõigil neil tasanditel defineerida ka kirjelduses kasutatavad üksused sõltumatult teise tasandi üksustest. On kaheldav, kas morfofonoloogilise ja fonoloogilise tasandi range eristamine on mõttekas ja kõigis keeltes võimalikki. Fonoloogia areng suundub morfofonoloogiasse - fonoloogia morfofonologiseerub (Halle 1959; Chomsky & Halle 1968; Postal 1968; Harms 1968).

Eespool (1. ja 2. ptk.) on osutatud, et ainult m o r f o fonoloogilisele rõhusüsteemile toetudes on võimalik seletada kvantiteedi f o n o l o o g i l i s t funktsioneerimist järgsilpides. Fonoloogia sellist sõltumist morfofonoloogiast tuleb silmas pidada ka silbist ulatuslikumate fonoloogiliste ja morfofonoloogiliste üksuste seoste selgitamisel.

Fonoloogilise kirjelduse minimaalseks üksuseks on f o n e e m ning morfofonoloogilise kirjelduse minimaalseks üksuseks m o r f o f o n e e m. Nende üksuste täieliku süsteemi vastastikused suhted selguvad alles morfoloogilises kirjelduses.

Käesolevas töös ei pöörata erilist tähelepanu foneetilise ja fonoloogilise tasandi ulatuselt järgmisele üksusele - s i l b i l e, sest silbistruktuuri kirjeldamine eeldaks täieliku detailse fonotaktika ja fonostatistika esitamist. Erinevate silbitüüpide funktsioneerimist ulatuslikumate morfoloogiliste sõnavormide rõhulis-rütmilisel liigendamisel käsitletakse üksikasjalikumalt.

Järgnevas kirjeldatakse sõnavormide fonotaktika kõige kõrgemat tasandit ning sellega seotud probleeme: rõhulistest silpidest sõltuvat s õ n a v o r m i d e l i i g e n d u m i s t o s a d e k s - k õ n e t a k t i d e k s, mida vastavalt formuleeritavale kontseptsioonile nimetatakse fonoloogilisteks ja morfofonoloogilis-

teks (komponent)sõnadeks ning foneetilisteks komponentsõnadeks.

Rõhu delimitatiivseid funktsioone käsitlevates teoreetilistes kirjutistes on nende komponentsõnade sarnaseid rõhulis-rütmilisi üksusi nimetatud ka rõhurühmeks (stress group, vt. Pike 1958:119 jj.; Pike 1967:392-401) ja kõnetaktiks (Sprechtakt, vt. Itkonen 1946:VII jj., 31-33, 53 jm.).

Erilist tähelepanu ei pöörata siin morfoloogilise kirjelduse põhiüksusele - morfeemile, sest morfeem pole eriti vajalik üksus item and process-tüüpi morfoloogilises kontseptsioonis, millele käesolevas töös orienteerutakse. Selle kontseptsiooni järgi on morfoloogia peaülesandeks morfoloogiliste vormide moodustamise kirjeldamine, mitte aga morfoloogilise sõnavormi analüüsimine morfeemideks. Kuivõrd aga järgnevates osades kirjeldatavate morfofonoloogiliste protsesside ja morfofonoloogiliste rõhumudelite üheks allikaks on tuletusliited ning nende lisamine tüvele, siis morfeemi mõiste siiski osaleb siinsetes arutlustes - seda eriti morfeemidega seotud (morfoloogiliselt seotud) rõhu mõiste kaudu.

Foneetilise, fonoloogilise ja morfofonoloogilise (komponent)sõna ning ka morfoloogilise sõnavormi mõiste taustaks on teenekas lingvistiline mõiste - sõna. S õ n a on mõne moodsa lingvistikateooria seisukohalt liiga mitmetähenduslik, selleks et teda kasutada terminina. Siiski on sõna mõiste vajalike täpsustustega kasutatav ka kõige pedantsemates ja suurimat järjekindlust taotlevates keelekirjeldustes. Käesolevas töös on vaja täpsemalt formuleerida sõna mõiste vahekord morfoloogilise sõnavormi (e. morfoloogilise sõna e. sõnavormi) mõistega ning morfofonoloogilise ja fonoloogilise sõna või komponentsõna mõistega.

Eriti deskriptiivne lingvistika on palju ära teinud sõna kui lingvistilise üksuse diskrediteerimiseks. Selleks on omajagu kaasa aidanud sõna ja sõnataoliste üksuste ebaõnnestunud, formaalsust taotlevad definitsioonid (näit. Hockett 1960:166-173; Kuznetsov 1964). On siiski osutatud, et ka formaalsust rõhutavates keelekontseptsioonides on sõna väga kasulik ja tihti asendamatu mõiste, mille laialivalguvusest ja mitmetähenduslikkusest tingitud raskustest saab üle sel teel, et selle mõiste sisu defineeritakse kõigi nende keeletasandite suhtes, mille kirjeldamisel teda kasutatakse (Bolinger 1963; Juilland 1961:16 jj.; 22$_3$; Revzin 1962:53-57). Generatiivse grammatika teoorias ja generatiivses fonoloogias on sõna keele loomulikuks üksuseks ja fonoloogiliste reeglite eelduseks ning s õ n a f o n o l o o g i a kogu generatiivse grammatika fonoloogilise komponendi tähtsaimaks koostisosaks (Chomsky & Halle 1968:366-370).

Deskriptiivses lingvistikas on sõna üldiselt defineeritud kui minimaalset vaba vormi ehk minimaalset lausungit. Selline definitsioon on lähedane sõna traditsioonilise mõiste sisule. Fonoloogia jaoks on oluline, et ka minimaalsed lausungid on erineva pikkusega ja erineva struktuuriga, et neid erineva pikkusega ja struktuuriga minimaal-

seid lausungeid saab võrrelda ja klassifitseerida ning pikemaid nendest liigendada formaalsete tunnuste põhjal (rõhud, toonid, silpide arv ja struktuur, vokaalharmoonia pidevus või katkemine jts.). Näiteks erinevad minimaalsed lausungid tule ja tulevi`k teineteisest silpide ja rõhkude arvu poolest.

Sõna kui minimaalne vaba vorm ehk minimaalne lausung tähendab morfoloogiapoolsest küljest mõistetuna kõige loomulikumalt morfoloogilist sõnavormi. Klassikalise deskriptivistliku fonoloogia jaoks pole oluline, kas minimaalne lausung on üks või teine konkreetne morfoloogiline vorm. Deskriptivistlik fonoloogiline analüüs lähtub ainult lausungi häälikulisest kujust, mitte tema morfoloogilisest struktuurist (morfeemkoostis ja morfoloogiline vorm). Sellise lähtekoha puhul vaadeldakse näit. võõrsõnalist lausungit parado`ks, translatiivi vormi parajaks ja konditsionaali vormi kõneleks kui ühesugust struktuuri omavaid, kusjuures kõiki neid võiks liigendada osadeks CVCV ja $CVC_1C_2$, kuna esinevad iseseisvad lausungid, mis on tüüpi CVCV (sara, kõne) või $CVC_1C_2$ (ja`ks, pe`ks, to`ks). Esialgsete lausungite teise osise nõrgemat rõhku võib aga pidada ümbrusest tingituks ja selle järgi defineeritavaks (esinemine teise komponendina selliste üldistatud fonoloogiliste struktuuride järjendis). Kas selline lähenemine võimaldaks näiteks eesti keele sõnavormide fonoloogilist liigendumist adekvaatselt kirjeldada, seda arutatakse edaspidi (3.3) detailselt.

Mis puutub sõna kui minimaalse lausungi morfoloogiapoolsesse mõistesisusse, siis on siingi eri suhtumised võimalikud. Kuigi morfoloogia jaoks on konkreetselt esinev minimaalne lausung leksikaalse sõna (sõna traditsioonilises tähenduses) mingi konkreetne grammatiline vorm, on selle morfoloogilise sõnavormi morfeemkoostise analüüsimisel erinevate morfoloogiakontseptsioonide jaoks erinev tähtsus.

Item and arrangement-tüüpi analüütilises morfoloogiakontseptsioonis otsitakse ja leitakse igas sõnavormis morfeemialternante (allomorfe), mille kombineerumine on selle sõnavormi andnud. Item and process-tüüpi morfoloogiakontseptsioon rahuldub sõnavormi moodustamisreeglite ja grammatilise spetsifikatsiooni kindlaksmääramisega (Hockett 1954; Koutsoudas 1963; Matthews 1970; Hint 1972b). Esimene kontseptsioon leiaks näiteks sõnavormis n`oale tüve, genitiivi ja allatiivi allomorfid. Teine kontseptsioon piirduks nentimisega, et tegemist on allatiivi vormiga leksikaalsest sõnast nuga; kui on antud allatiivi vormi moodustamise reegel või reeglid, siis on selle sünteesiva morfoloogiakontseptsiooni nõudmised rahuldatud. Sõnavormide fonoloogiline struktuur on viimasele morfoloogiakontseptsioonile oluline seetõttu, et morfoloogiliste vormide moodustamise reeglid peavad kirjeldama kõiki muudatusi, mis reegli rakendamise (näiteks silbi või kahe silbi pikkuse morfeemi lisamise) tulemusena lähte- ehk baasvormis toimuvad. Omakorda jälle on reeglite rakendatavus determineeritud lähtevormi kindla morfoloogilise ja fonoloogilise struktuuri poolt, s.t. lähtevorm peab vastama kindla-

tele tingimustele, et uue morfoloogilise vormi moodustamise reegel temale rakenduks. Näiteks peab olema kindlaks määratud, et varasemate moodustamisreeglite rakendamise tulemusena saadi pluurali genitiivi vorm van`krite; sellele vormile tuleb allatiivi vormi saamiseks lisada -le, ühtlasi muutes väljundvormi rõhumudelit: van`kritele. Morfoloogia reeglite esitamise jaoks on oluline kindlaks määrata, milline osa sellistest morfoloogiliste reeglitega kaasnevatest rõhumudelite muutustest tuleb kanda morfofonoloogilisel, milline osa fonoloogilisel ja foneetilisel tasandil toimivate reeglite arvele.

Sõnavormi rõhumudel määrab ära sõnafonoloogia kõige ulatuslikumate fonotaktiliste üksuste piirid - üldjuhul alustab iga rõhuline silp uut fonotaktilist üksust. Võib öelda, et rõhuline silp domineerib nõrgarõhuliste silpide üle, moodustades koos viimastega (mida eesti keeles on null kuni kaks, erandjuhtudel ka kolm) rõhulis-rütmilise terviku - kõnetakti. Nende kõnetaktide teoreetiline staatus ning nende seosed morfofonoloogilise, fonoloogilise ja foneetilise tasandiga ongi käesoleva peatüki aineks.

Vastata tuleb järgmistele küsimustele. Kas kuulub sõnavormide rõhulis-rütmiline liigendamine ainuüksi fonoloogiasse deskriptivistlikus mõttes - nagu ka eesti keele sõnavormide rõhu- ja kvantiteedistruktuurilise liigendumise kohta on väidetud (vrd. Lehiste 1965b:455 jj.; Lehiste 1970:156, 163-167) - või on ka morfofonoloogial siin oma osa? Kas kõnetaktid on deskriptivistlikult fonoloogiatasandi üksusteks või ei ole nende täpne defineerimine ilma morfofonoloogiliste andmeteta võimalik? Kus neid kõnetakte tuleks nimetada sõnavormi morfofonoloogilisteks, kus fonoloogilisteks ja kus foneetilisteks komponentsõnadeks ning missugused on nii nimetatud ja defineeritud kõnetaktide ja sõnaosade hierarhilised vahekorrad.

Nende üksuste ulatuse defineerimine sõltub sellest, kas sedastada sõnavormis niimitu rõhulis-rütmilist üksust, kuipalju on sõnavormis rõhulisi silpe, või määrata rõhkude hierarhiast lähtudes kindlaks ka rõhulis-rütmiliste üksuste hierarhia. Viimasel juhul võivad hierarhia kõrgemad üksused hõlmata ka madalamaid; siis kuuluvad hierarhias kõrgemate rõhkude domineerimispiirkonda kõik hierarhiliselt madalamat rõhku omavad silbid.

Rõhkude hierarhia eesti keele sõnafonoloogias on järgmine: sõna pearõhk, morfoloogiliselt seotud kaasrõhk, morfoloogiliselt sidumata kaasrõhk, nõrk rõhk. Nõrk rõhk kõnetakte ei moodusta, vaid nõrgarõhulised silbid kuuluvad rõhuliste silpide domineerimispiirkonda. Selles töös lähtutakse rõhkude hierarhiast.

Järgneva käsitluse lähtekohaks on niisiis sõnavormide rõhumudeli formeerimine (süntees) ja liigendamine (analüüs). Analüüsi üksuseks on rõhulise silbi domineerimispiirkond (sõna või sõnaosa), kusjuures eriti tuleb silmas pidada, et selle sõnaosa kirjelduses peab antama ka rõhuliste silpide kvantiteediastmete täpne määrang. Eelmis-

test peatükkidest on selge, et osa sõnavormi rõhkudest sõltub morfoloogilistest elementidest (näit. pearõhk sõnatüves ja morfoloogiliselt seotud kaasrõhk tuletusliitega sõnavormis pan`k|li`kkude), osa rõhke aga ei sõltu morfoloogilistest elementidest (näit. kaasrõhk sõnavormis pan`tritele).

Pikemate sõnavormide formeerimise seisukohalt on oluline, et iga tüvele või juba olemasolevale sõnavormile lisatud silp võib sõnavormi varasemat rõhumudelit muuta, kas jättes varasema sõnaosa rõhumudeli endiseks ja lisades uue rõhu ja seega ka uue kõnetakti (näit. elamus pluss -li`k → elamus|li`k) või muutes sõnavormi endist rõhumudelit ja kujundades kõnetaktid ümber (näit. varasemat pluss -e → varasemate).

On ilmne, et rõhumudelite vaheldumist ei saa täies ulatuses taandada ei morfofonoloogilistele protsessidele ega ka automaatsetele fonoloogilistele reeglitele. Esimene ei ole võimalik seetõttu, et ühesuguse silpide arvuga ja ühesuguse kvantiteedistruktuuriga sõnadel on erinevast morfoloogilisest koostisest hoolimata liiga tihti ühesugune rõhumudel, näiteks ilustusena, vagurusele, valetajale, käratsevale jne. Teine ei ole jällegi võimalik kontrasteeruvate rõhumudelite olemasolu tõttu ühesuguse silpide arvuga ja tüvevältega sõnadest: pi`kli`kule, pa`plitele jne. Niisiis on sõnavormi rõhumudeli kujundamisel oma osa nii rõhkude morfoloogilisel seotusel kui ka foneetilistel rõhureeglitel, mida kahtlemata mõjustavad kõnevoolu liigendamise universaalsed tendentsid. (Tuleb veel märkida, et ükskõik kui suures ulatuses morfofonoloogiat ka ei tõmmataks kaasa rõhulis-rütmiliste üksuste hierarhia ja fonotaktika selgitustesse, on rõhuprobleemides eelkõige relevantne ikkagi rõhu- ja kvantiteedimorfofonoloogia ja -foneetika, mitte aga segmentaalfoneeme või morfofoneeme puudutavad morfofonoloogilised vaheldused.)

Enne eesti keele rõhkude fonotaktika teoreetiliste probleemide esitamist käsitletakse kõnetakti (sõnavormi rõhulis-rütmilise koostisosa) võimalikku teoreetilist staatust üldkeeleteaduslikust aspektist ja ulatuslikuma lingvistilise kontseptsiooni raamides (3.2).

Rõhkude fonotaktika ei ole põhimõtteliselt mingi eriline fonotaktika. Fonotaktika all mõistetakse suhete ja reeglite hulka, mis määravad ära üheliigiliste fonoloogiliste üksuste (näit. foneemid või silbitüübid) koosesinemise võimalused ja suurema ulatusega (kõrgema tasandi) fonoloogiliste üksuste (silp foneemide suhtes, fonoloogiline komponentsõna silbi suhtes, sõna ja lausung fonoloogilise komponentsõna suhtes) moodustamise võimalused madalama astme fonoloogilistest üksustest. Üldiselt eeldatakse, et fonotaktika on grammatikast teatud ulatuses sõltumatu (Lamb 1966a:22 jj.; Lamb 1966b:537): fonotaktilised reeglid kitsendavad fonoloogiliste üksuste kombineerumisvõimalusi, modifitseerides näiteks keelatud foneemijärjendeid, mis morfeemipiiridel reeglipäraselt tekkida võiksid (näit. la`ps pluss partitiivi -t →* la`pst → la`st;

u`ks pluss partitiivi -t →*u`kst → u`st; lum- pluss partitiivi -d - *lu`md → → lu`nd). Fonotaktiliste reeglite sõltumatust morfoloogia ja süntaksi mudelitest näib tõestavat morfofonoloogia olemasolu kõigis keeltes. Siiski on mõne lingvistilise teooria järgi segmentaalfoneemide morfofonoloogilisi vaheldusi võimalik (ja põhjendatud) käsitada kui pindstruktuuri nähtust vastandatuna süvastruktuurile. Käesolevas töös näidatakse, et ka rõhkude fonotaktika probleeme ja rõhumudelite morfofonoloogilisi vaheldusi on põhjust käsitleda just sellise dihhotoomia seisukohalt: sidumata kaasrõhu positsioonide vaheldused ühe ja sama sõna eri muudetes on foneetilise pindstruktuuri nähtused, mis ei ole grammatikaga otseselt seotud.

Samal ajal näitab eesti rõhusüsteem, et fonotaktika siiski ei ole grammatikast täiesti sõltumatu: kui fonotaktika reeglid ühtlustaksid kõigi sõnavormide rõhumudelid, siis ei oleks sidumata ja seotud kaasrõhu positsiooniline kontrasteerumine võimalik.

Eelnevas on välditud fonoloogilise sõna kasutamist terminina. Seda seepärast, et selline termin eeldaks fonoloogilise ja morfofonoloogilise tasandi eristamist ning keeleliste üksuste defineerimist kummalgi tasandil eraldi. Enne eesti keele rõhkude fonotaktika probleemide esitamist tuleb terminit fonoloogiline sõna võtta siiski fonoloogilise ja morfofonoloogilise tasandi suhtes neutraalsena ning leppida järgmise ebamäärase definitsiooniga: f o n o l o o g i l i n e s õ n a tähendab morfoloogiliste sõnavormide fonoloogilistes representatsioonides rõhu- ja kvantiteedikontuuride kordumise põhjal sedastatavaid foneemijärjendeid, mis matkivad minimaalsete iseseisvate morfoloogiliste sõnavormide fonoloogilist struktuuri (resp. vastavad potentsiaalsete sõnade fonoloogilisele struktuurile). Fonoloogilises sõnas peab olema võimalik täpselt määratleda fonoloogiliselt kontrasteeruvaid kvantiteediastmeid.

Fonoloogiliste üksuste hierarhias on fonoloogiline sõna silbi ja lausungi vahepealne, ta on silbi pikkune või silbist pikem (mitu silpi) ning lausungist lühem või lausungi pikkune. Fonoloogilise sõna ulatust võib defineerida ka järgmiselt: fonoloogilise sõna miinimumpiiriks on minimaalse ulatusega foneemijärjend, mis saab esineda iseseisva lausungina; tema maksimumpiiriks on maksimaalse pikkusega iseseisva lausungina esinev foneemijärjend, mida ei saa enam liigendada kaheks iseseisva sõna struktuuri omavaks foneemijärjendiks. Ühesilbiline lausung on samaaegselt lausung, fonoloogiline sõna ja silp.

Fonoloogilise sõna ulatus võib kokku langeda morfoloogilise sõnavormi ulatusega. Morfoloogilise sõnavormi fonoloogiline representatsioon koosneb siis ühest fonoloogilisest sõnast (näit. ar`st, paneme). Morfoloogilise sõnavormi fonoloogiline representatsioon võib aga koosneda ka mitmest fonoloogilisest sõnast (ar`st|li`k, propa|ganda); siis on sobiv osalevaid fonoloogilisi sõnu nimetada f o n o l o o g i l i s t e k s k o m p o n e n t s õ n a d e k s. Et s õ n a defineeriti eespool kui mingit

konkreetset morfoloogilist sõnavormi, siis sobib sõnaks nimetada ka selle morfoloogilise sõnavormi fonoloogilist representatsiooni, kui niisugused vaatepunkti erinevusest tingitud vahetegemised on üldse vajalikud.

3.2. FONOLOOGILISE SÕNA MÕISTE JA SELLE MÕISTE TAUST TEOREETILISES FONOLOOGIAS.

Fonoloogiline sõna (phonological word) on fonoloogiakirjanduses üldtuntud termin, mille määratlustes on siiski vähe üksmeelt (vrd. Hockett 1949:36-40; Trager & Smith 1951:49-66; Lyons 1969:68 jj.; Lehiste 1970:42, 51, 156, 163-166; Revzin 1962:20-22; Ahmanova 1966:423).

Fonoloogilise sõna või fonoloogilise komponentsõna mõiste defineerimise aluseks on asjaolu, et lausungid liigenduvad rõhulis-rütmiliselt (või oma tooni- või kvantiteedistruktuuri poolest) nii, et neis on võimalik korduvatena eristada kindla rõhulis-rütmilise struktuuriga ühe kuni mitme silbi pikkusi foneemijärjendeid. Fonoloogilise komponentsõna tüübid defineeritakse minimaalsete lausungite põhjal - saadakse niipalju fonoloogilise komponentsõna tüüpe, kuipalju erinevaid rõhu- ja kvantiteedikontuure (või toonikeeltes toonikontuure) iseseisvates minimaallausungites esineb. Fonoloogiliste komponentsõnade tüüpide sedastamise protseduur on sama, mis rõhu- või toonikontuuride sedastamisel (vrd. Harris 1951:45-58). Seejuures tuleb fonoloogiliste sõnade tüüpide invariantide sedastamisel arvesse võtta, et pikemates lausungites - fraasides - võivad need tüübid modifitseeruda olenevalt ümbrusest.

Fonoloogiline komponentsõna ei lange kokku silbiga, kuna silp võib olla rõhutu ja rõhutu silp tavaliselt ei esine iseseisva lausungina. Sellised silbid on fonoloogiliste komponentsõnade koostisosadeks (eesti keeles tavaliselt nende järgsilpideks). Eesti keeles ei saa kõik silbitüübid esineda iseseisva lausungina ka siis, kui nad on rõhulised (ainult kolmandavälteline rõhuline silp saab olla ühesilbiline lausung). Mõned silbitüübid võivad rõhulistena olla fonoloogilise komponentsõna tüüpideks ja vastavalt võivad mõned rõhulised silbid olla samaaegselt fonoloogilisteks sõnadeks või fonoloogilisteks komponentsõnadeks (näiteks eesti keeles kolmandavältelised silbid). Sõna (morfoloogilise sõnavormi fonoloogiline representatsioon) võib koosneda ühest fonoloogilisest sõnast või mitmest fonoloogilisest komponentsõnast.

Sõnafonoloogia kirjeldab teksti fonotaktilist korrastatust (võimalikke foneemijärjendeid) just sõna või fonoloogilise sõna ulatuses. Fonoloogilisi sõnu võib juba kirjeldada üldisemalt - VC-terminites (või ka detailsemalt - V, K, S, R-terminites, kus V on vokaal, K - klusiil, S - sibilant, R - heliline konsonant jne.). Selliseid sõnavalemeid on nimetatud kanoonilisteks vormideks (Hockett 1960:284; Nida 1961:65 jj.),

foneemitüüpideks (Harms 1962:10; Viitso 1962:46 jj.) või fonoloogilisteks struktuuritüüpideks (Hint 1965:113 jj.; Ravila 1959:98; Ravila 1961:113 jj., 117; vrd. Itkonen 1946:VII jj., 18 jm.). Viimased kaks nimetust on olnud kasutusel ka eesti keele fonoloogia kirjeldustes.

Fonoloogiline analüüs peab välja selgitama, missugused foneemid missuguseid positsioone täidavad kõigis fonoloogilistes struktuuritüüpides. Sünteesiv fonoloogiline mudel peab näitama nende fonoloogiliste struktuuritüüpide kõikvõimalike konkreetsete representeerijate moodustamist segmentaalfoneemide lineaarse aheldumise ja suprasegmentaalsete foneemide asetumise kaudu lineaarsete foneemide või foneemijärjendite kohale (iga foneemi puhul arvesse võttes positsioonilisi ja koosesinemise piiramisi).

Sellised üldistatud sõnatüübid kirjeldavad mitte ainult konkreetselt esinevaid morfoloogilisi sõnavorme (resp. sõnu), vaid ka potentsiaalseid sõnu, mille mõistel on tänapäeva fonoloogias üsna oluline koht (Chomsky & Halle 1968:380 jj., 416 jj.; Postal 1968:138, 164, 177-179 jm.; Revzin 1962:20-22).

Fonoloogilise komponentsõna mõiste on praktiliselt vajalik. Sõnade fonoloogilist kuju abstraheerivate struktuuritüüpide suure hulga ja suure ulatuse (pikkuse) tõttu oleks paljudes keeltes struktuuritüüpide analüüsi tulemuste kirjeldamine ja ka struktuuritüüpe sünteesiva mudeli koostamine sõnadest lähtudes väga raske. Distributsiooniandmed ja ka sünteesiv mudel oleksid liiga suure ulatusega ja vähese ülevaatlikkusega.

Seetõttu on vaja leida formaalne moodus, mis võimaldaks pikkade sõnade fonoloogilisi struktuuritüüpe liigendada väiksemateks üksusteks, nii et ulatuslikumat struktuuritüüpi oleks võimalik käsitada kui väiksema ulatusega struktuuritüüpidest koosnevat ja viimastest formeeritavat. Kui sõna õnnestub nende printsiipide järgi rahuldavalt liigendada, siis on fonoloogilisi kontraste ja silpide struktuuri vaja kirjeldada ainult nendes väiksemates struktuuritüüpides. Näiteks eesti keeles on kolmandavälteline silp alati rõhuline ja alustab üldjuhul uut fonoloogilist (komponent)sõna. Äsja kirjeldatud põhimõtte järgi võib siis tõdeda, et kolmandavälteline silp on üldjuhul fonoloogilise komponentsõna esisilbiks. Seevastu tervete sõnade struktuuri kirjeldades tuleks ütelda, et iga silp võib olla kolmandavälteline, kuna ka järgsilbid tõepoolest võivad olla kolmandas vältes (astmevahelduslike liidete puhul ja võõrsõnades). Viimasel juhul oleks kirjeldus ulatuslikum ja ebaülevaatlikum.

Lausungi fonotaktilise korrastatuse kirjeldamisel on foneemist ulatuslikumaks üksuseks ka silp. Silbiga võrreldes on fonoloogilisel (komponent)sõnal see eelis, et fonoloogilise (komponent)sõna seos reaalse kõnega on vahetum kui silbil: lausungi liigendamisel fonoloogilisteks komponentsõnadeks saadakse kõnelõigud, mille fonoloogiline struktuur matkib iseseisvate lausungite fonoloogilist struktuuri. Ulatuslikumate lausungite fonoloogilist formeerimist kujutatakse aga minimaalsete iseseisva lausungi

fonoloogilist struktuuri omavate kõnelõikude lineaarse aheldamisena.

Fonoloogilise sõna kui fonoloogilise üksuse defineerimiseks on kaks põhimõtteliselt erinevat võimalust, mis viivad ka erinevatele tulemustele.

Esiteks on võimalik lähtuda pikema lausungi fonoloogilisest liigendamisest lausungi rõhulis-rütmilise struktuuri alusel. Keeltes, kus sõnadevahelised piirid teatud pikkusega fraasides võivad olla struktuurselt ja foneetiliselt märgistamata, saadakse siis üksused, mis ei pea kattuma sõnapiiridega - üks üksus võib sisaldada ka rohkem kui ühe morfoloogilise sõnavormi fonoloogilise representatsiooni (sõna). Ka eesti keeles jõutakse sellistele tulemustele neil juhtudel, kus lausungis esineb ühesilbilisi kõnes mittekolmandavältelisi enkliitilisi ja prokliitilisi sõnu. Näiteks lause Ta läheb rappa = taläheb ra`ppa (või taläheb ra`ppa või talläheb ra`ppa) jaguneks kaheks fonoloogiliseks sõnaks (vrd. Kask 1967:3). Selline lähenemine eelistab teoreetiliselt ja metoodiliselt a n a l ü ü s i ning rajaneb konkreetse materjali konkreetsel analüüsil, kusjuures analüüsi tulemus saab olla ainult ühene (erinevusi võib olla ainult materjali transkribeerimise mooduses).

Teine võimalus on lähtuda sõnadest kui iseseisvatest minimaallausungitest (resp. potentsiaalselt iseseisvatest minimaallausungitest) ja kirjeldada pikemate lausungite formeerimist minimaallausungitest. Pikema lausungi s ü n t e e s i m i s e l toimuvad osalevate esialgsete minimaallausungite rõhukontuurides kindlad reeglistatavad muutused. Ka liitsõnade rõhumudelite kujunemist kirjeldatakse sel teel: kahe pearõhulise komponentsõna aheldumisel saadakse uus lausung (liitsõna), milles teise komponentsõna pearõhk on (tavaliselt) redutseerunud kaasrõhuks karja ja poi`ss → → karja|poi`ss. On oluline, et pikemate resultantlausungite formeerimisel ei pea sünteesi tulemus olema üheselt ära määratud - sünteesimisreeglid võivad anda mitu väljundit. Näiteks minimaallausungitest (sõnadest) ta, läheb ja rappa võib formeerida kõik äsja esitatud rõhumudelid ja lisaks veel t`a läheb ra`ppa, kus asesõna ta on kolmandavälteline ja kannab lauserõhku, mis on astme võrra kõrgem tavalisest sõna pearõhust. Seega siis tuleks viimast lauset (resp. üht selle kuju) kirjutada õieti järgmiselt:
1 3 2
t`a läheb ra`ppa, kus 1 osutab suurimat rõhuastet, 2 sellest astme võrra nõrgemat jne. Lauserõhk toimib minimaallausungite rõhkude suhtes kas esiletõstjana või redutseerijana: pikemas lausungis - lauses või fraasis - muutub ühe sõna pearõhk lause või fraasi pearõhuks, ülejäänud sõnade-minimaallausungite rõhud aga redutseeruvad selle esiletõstetud rõhu suhtes ühe astme võrra. Eesti keeles võivad koos rõhkude muutumisega toimuda ka kvantiteedimuutused, mis mõjustavad sõnade väldet foneetilises mõttes.

Kuidas lausete ja fraaside rõhumudelite kujundamine eesti keeles täpselt toimub, selle kohta puudub nii usaldusväärne teooria kui ka usaldusväärselt analüüsitud materjal. Võib ainult öelda, et nagu sõnafonoloogias, nii ka lausefonoloogias on morfoloo-

giliselt sidumata kaasrõhk sõltuvuses morfoloogiliselt seotud rõhkude asukohast ning seega viimastest lähtudes fonoloogiliselt reeglistatav. Seetõttu ei ole sünteesivas rõhumudelikäsituses minimaallausungite sidumata kaasrõhke vaja märkida, vaid need võib sisse viia pärast resultantlausungi rõhumudeli seotud rõhkude hierarhia fikseerimist. See lihtsustab käsitlust.

On selge, et sünteesiva rõhukontseptsiooni väljatöötamisele peab eelnema analüüs, kuid analüüs ei pea olema uuringu lõppeesmärk, vaid analüüsiandmeid tuleks kasutada sünteesiva rõhukontseptsiooni lähtekohana. Sõnafonoloogia seisukohalt on lähtumine sünteesist igati eelistatav. Sellises kontseptsioonis on sõnafonoloogia lausefonoloogiaga orgaaniliselt seotud, kusjuures sõnafonoloogiat saab ikkagi (põhjendatult) pidada omaette uurimisalaks, kuna sõna fonoloogilisele kujule mõju avaldavad lausefonoloogilised mõjustused on sellise kontseptsiooni raames kõige paremini reeglistatavad.

Järgnevas viidatakse paarile tänapäevasele teooriale, mis rahuldavalt seletavad sõnafonoloogia ja lausefonoloogia vahekorda (rõhkude osas) ja põhjendavad sõnafonoloogia autonoomiat (ükskõik, kas fonoloogiat mõista siis deskriptivistlikult-taksonoomiliselt või morfofonoloogiliselt-generatiivselt). Ühtlasi käsitletakse f o n o l o o g i l i s e s õ n a mõiste osa nendes teooriates.

Kui pikemate lausungite (liitsõnade, fraaside ja lausete) rõhu- ja kvantiteedikontuure käsitada morfeemi staatust omavate omaette valmis üksustena - nimetatagu neid G.L. Trageri ja H.L. Smithi järgi s u p e r f i k s i d e k s - siis võib liitsõnade, fraaside ja lausete formeerimist kujutada kui minimaallausungite paigutumist valmis superfiksi alla, kindlasse vormi. Seejuures ei sobi iga minimaallausungi rõhukontuur igasse superfiksi (toimub valik) ning superfiks võib põhjustada muutusi tema alla paigutuvate minimaallausungite rõhu- ja kvantiteedikontuuris (Trager & Smith 1951:56 jj.; vrd. Lehiste 1966:47). See kontseptsioon on suurel määral analüütiline, kuna sedastatakse valmis superfiksid. Arvatavasti on sellise kontseptsiooni puhul võimalik välja töötada kirjutamistehnika, mis lubab superfikse märkida moodustatud lausungi juurde nii, et on võimalik säilitada ka lõplikus lausungis osalevate minimaallausungite esialgne rõhumudel (transkribeeritult). Superfiksi elemendid diktaerivad siis kindlad rõhuastmete ja kvantiteedi muutused, mida arvesse võttes saab uut resultantlausungit õigesti lugeda; näiteks nii, et superfiksi pearõhk tõstab ühe minimaallausungi pearõhku astme võrra (lauserõhuks), superfiksi teise astme rõhk jätab minimaallausungi pearõhu muutmata (millega see rõhk on astme võrra nõrgem lause või fraasi pearõhust) ja superfiksi kolmanda astme rõhk redutseerib osaleva minimaallausungi pearõhku astme võrra. Jne. Rõhkude muutmisega koos võib toimuda ka kvantiteedimuutusi. Kirjeldamismeetodi selline modifikatsioon eeldab lisareeglite formulee-

rimist ja lähendaks seda meetodit oluliselt generatiivse fonoloogia praktikale.

Generatiivses fonoloogias ei ole niivõrd oluline valmis rõhumudelite sedastamine kuivõrd reeglite formuleerimine, mis kirjeldavad rõhkude asukohta sõnavormis või morfeemis, aga ka rõhkude muutumist morfeemi, sõna või fraasi inkorporeerimisel ulatuslikumasse üksusse (tuletatud sõnasse, liitsõnasse, fraasi või lausesse). Kui on teada rakendatud reeglid ja genereerimisprotsess, siis saab taastada ka lähteüksuste rõhumudelid. Sõnafonoloogiat ja sõnarõhufonoloogiat seostab ulatuslikumate keeleüksuste rõhumudelitega reeglite süsteem (Chomsky & Halle & Lukoff 1956; Chomsky & Halle 1968:59-162, 236-245).

G. L. T r a g e r ja H. L. S m i t h on oma töös "An Outline of English Structure" (1951) nii fonoloogilise sõna kui ka tema vahekorra kohta sõnaga ja morfoloogia kirjeldamise üksustega inglise keele põhjal välja töötanud suprasegmentaalsete nähtuste kirjeldamise kontseptsiooni, milles sõnafonoloogiast lähtudes on rõhumudeleid süstematiseeritud nii puhtfonoloogilisest (autonoomse taksonoomilise fonoloogia mõttes) kui ka morfoloogilisest seisukohast. Et Trageri ja Smithi fonoloogilise sõna kontseptsioon on ühtlasi üks kõige põhjalikumaid fonoloogilise sõna käsitlusi üldse, siis refereeritakse järgnevas seda täpsemalt. Trageri ja Smithi fonoloogilise sõna kontseptsiooni taustal saab ühtlasi selgeks fonoloogilise sõna teiste definitsioonide sisu, mistõttu see kontseptsioon on sobivaks teoreetiliseks sissejuhatuseks eesti keele rõhulis-rütmiliste üksuste defineerimisele ja nendega seotud sõnafonoloogia probleemide esitamisele. Trageri ja Smithi seisukohad pole päris vabad sisemistest vastuoludest ja mõnele neist vihjatakse alljärgnevas. Nende kontseptsioonis ei puudu ka teatav generatiivne element, mis eriti esile kerkib süntaktofoneemika (lausefonoloogia) puudutamisel. Siiski on nende põhilähtekohaks fonoloogia ja morfoloogia selgepiiriline eristamine.

Trageri ja Smithi kontseptsiooni tutvustamise lähtepunktiks võib võtta m o r f o l o o g i l i s e s õ n a (morphemic word; käesoleva töö terminoloogias on see morfoloogiline sõnavorm). Fonoloogia jaoks on oluline, et morfoloogilist sõna käsitatakse segmentaalse morfeemi (või segmentaalsete morfeemide) ja suprasegmentaalse morfeemi ühendina. S e g m e n t a a l s e d m o r f e e m i d on juurmorfeemid (base morphemes) ja sufiksid. S u p r a s e g m e n t a a l s e d m o r f e e m i d on superfiksid ja intonatsioonimudelid (toonikontuurid).

S u p e r f i k s i d koosnevad rõhufoneemidest ja plussjunktuuridest (fonoloogilistest junktuuridest). Superfiks sisaldab ühe pearõhu, ta võib peale selle sisaldada sekundaarseid rõhke (ka liitsõna järelkomponentide ja fonoloogiliselt liitsõna struktuuri omavate võõrsõnade teise fonoloogilise komponentsõna rõhk on Trageril ja Smithil sekundaarne rõhk). Sekundaarsed rõhud esinevad ainult koos plussjunktuuriga.

Superfiks võib veel sisaldada tertsiaarseid rõhke (kaasrõhke) ja nõrku rõhke. Superfiks võib niisiis olla morfoloogilise sõna suprasegmentaalne koostismorfeem, aga ka ulatuslikuma üksuse - morfoloogilise fraasi - koostisosa (vrd. Nida 1961:69).

Superfiksi lisamine segmentaalsele juurmorfeemile (või segmentaalsele juurmorfeemile koos sufiksitega) annab m o r f o l o o g i l i s e s õ n a. Morfoloogilises plaanis koosneb morfoloogiline sõna niisiis ühest segmentaalsest juurmorfeemist ja suprasegmentaalsest superfiksmorfeemist või segmentaalsest juurmorfeemist koos segmentaalse(te) sufiksmorfeemi(de)ga ja suprasegmentaalsest superfiksmorfeemist. Morfoloogiline sõna võib sisaldada plussjunktuure (tuletusliidetega sõnades nagu /sláy+nis/) ja plussjunktuure koos sekundaarse rõhuga (liitsõna struktuuriga võõrsõnades ja võõrnimedes nagu /pléy+tȍw/ 'Plato'; liitsõna struktuuriga võõrsõna mõistet Trager ja Smith otseselt ei kasuta).

Oluline on, et morfoloogiline sõna võib Trageril ja Smithil sisaldada ainult ühe juurmorfeemi, võib aga siiski sisaldada plussjunktuure ja sekundaarseid rõhke. Seega aktsepteerivad nad plussjunktuuri ja liitsõna järelkomponendi rõhu esinemise ühe juurmorfeemi sees. Näiteks morfoloogiline sõna /pléy+tȍw/ 'Plato' koosneb morfoloogilises plaanis ühest juurmorfeemist, aga fonoloogilises plaanis on ta fonoloogiline fraas, mis koosneb kahest fonoloogilisest sõnast (/+/ on plussjunktuur ning /ˊ/ pearõhu ja /ˋ/ sekundaarse rõhu märk Trageril ja Smithil). Morfoloogia objektiks on morfoloogiline sõna (morfoloogiliste sõnade moodustamine või analüüsimine).

M o r f o l o o g i l i n e f r a a s (morphemic phrase) sisaldab rohkem kui ühe segmentaalse juurmorfeemi (iga juurmorfeem annab ühe morfoloogilise sõna), muude tunnuste poolest on ta sarnane morfoloogilise sõnaga. Fraasi moodustamisel põhjustab fraasisuperfiks modifikatsioone fraasi kuuluvates morfeemides, nende modifikatsioonide käsitlemine kuulub aga süntaksisse ja süntaktofoneemikasse (lausefonoloogiasse). Intonatsioonimudeli lisamisel morfoloogilisele sõnale või morfoloogilisele fraasile saadakse m o r f o l o o g i l i n e l a u s e (morphemic clause). Intonatsioonimudelid koosnevad toonifoneemidest ja ühest terminaalsest junktuurist (ehk terminaalsest kontuurist). Terminaalsete junktuurfoneemide karakteristikuks on tooni muutumine (mis signaliseerib lause või fraasi terviklikkust või lõpetatust). Lausete moodustamine ning lausete moodustamisel ja allegrokõnes esinevate morfeemikujude modifikatsioonide käsitlemine on süntaksi ja süntaktofoneemika objektiks. Morfoloogia objektiks on morfoloogiline sõna ilma intonatsioonimudeliteta. Tegelikult on selline morfoloogiline sõna abstraktsioon, millele reaalse kõne objektid otseselt ei vasta, kuna sõna ei häälda ta ilma intonatsioonita.

Morfoloogiline sõna võib f o n o l o o g i l i s e s p l a a n i s olla fonoloogiline sõna (phonemic word) või fonoloogiline fraas (phonemic phrase).

F o n o l o o g i l i s e l f r a a s i l on samasugused rõhu- ja junktuurfoneemide tingimused, mis morfoloogilisel sõnal ja morfoloogilisel fraasil. Fonoloogiline fraas sisaldab ühe pearõhu ja võib sisaldada plussjunktuure ja sekundaarseid rõhke, samuti tertsiaarseid ja nõrku rõhke. Fonoloogilisel fraasil puudub intonatsioonimudel (ta ei ole reaalselt häälditav). Intonatsioonimudeli lisamisel fonoloogilisele fraasile saadakse häälditava ja reaalselt esineva f o n o l o o g i l i s e l a u s e (phonemic clause) representatsioon.

F o n o l o o g i l i n e s õ n a sisaldab ühe pearõhu ja võib sisaldada tertsiaarseid ja nõrku rõhke. Fonoloogiline sõna ei või sisaldada ei plussjunktuure ega sekundaarseid rõhke. (Ootuspärane oleks fonoloogilist sõna defineerida ka kui plussjunktuurijärgset sekundaarset rõhku omavat fonoloogilist kompleksi - ulatusega järgmise pearõhuni või sekundaarse rõhuni, võib ju fonoloogiline fraas sisaldada peale pearõhu ka sekundaarseid rõhke koos plussjunktuuridega. Kuid nähtavasti käsitavad Trager ja Smith sekundaarset rõhku omavat fonoloogilist kompleksi fraasisuperfiksi poolt pearõhulisest sekundaarrõhuliseks modifitseeritud fonoloogilise kompleksina, kõik seda laadi modifikatsioonid kuuluvad Trageril ja Smithil aga süntaksi ja süntaktofoneemika valdkonda.) Intonatsioonimudeli lisamisel fonoloogilisele sõnale saadakse fonoloogiline lause.

Morfoloogilises plaanis võivad nii fonoloogiline sõna kui ka fonoloogiline fraas olla morfoloogiline sõna või morfoloogiline fraas. Näiteks ingl. /teykər/ 'taker' on fonoloogiline sõna ja samaaegselt ka morfoloogiline sõna, mis koosneb morfeemidest √teyk-, √-ər ja √-/ˇ/ (√ on Trageri ja Smithi kirjaviisis morfeemi sümboliks, /´/ on pearõhk ja /ˇ/ nõrk rõhk ning √-/ˇ/ on superfiksmorfeem). Samal ajal võib fonoloogiline sõna /teykər/ olla morfoloogiline fraas 'take her', kusjuures fraasisuperfiks ps√-/ˇ/ on modifitseerinud fraasi osismorfeeme. Fonoloogiline fraas /pléy+tðw/ 'Plato' on morfoloogiline sõna; fonoloogilise fraasi tavalisim vaste morfoloogiatasandil on morfoloogiline fraas.

Trageri ja Smithi teooria ja selle terminoloogia on rakendatavad nii analüüsist kui ka sünteesist lähtuva käsitluse puhul. Selles kontseptsioonis on järjekindlalt läbi viidud fonoloogilise ja morfoloogilise tasandi eristamine ning kummalgi tasandil on eraldi defineeritud üksuste hierarhia. Ka tasanditevahelisi suhteid on kirjeldatud piisavalt. Otstarbekas on intonatsiooni elimineerimine morfoloogia kirjeldamisest ning intonatsioonifonoloogia eraldamine segmentaalsete foneemide ja rõhufonoloogiast. (Eesti keelt puudutava kirjelduse puhul oleks see õieti paratamatus, kuna seni puuduvad ulatuslikumad andmed eesti keele intonatsiooni kohta.)

Fonoloogilise sõna vastuvõetava käsitluse on andnud ka Ch. F. H o c k e t t, kes on fonoloogilist sõna defineerinud kui foneemijärjendit, mis esineb iseseisva lausun-

gina (resp. omab sellise lausungi struktuuri) ja mida ei saa enam murda kaheks või enamaks samuti iseseisvalt esinevaks foneemijärjendiks. Hockett rõhutab sellise määratluse sõltumatust tähendusest - fonoloogilist sõna piiristavad fonoloogilised junktuurid (Hockett 1949:36-40).

Fonoloogilise sõna defineerimisel on väga olulised ka mallikaalutlused (korduvate fonoloogiliste mudelite ja nende tüüpide jälgimine). Et fonoloogilist junktuuri fonoloogilise sõna piiril ei või segi ajada grammatilise piiriga, seda on Hockett rõhutanud teisalgi: /pley+tow/ 'Plato' ja /key+tow/ 'Cato' koosnevad kahest fonoloogilise junktuuriga eraldatud osast, foneemijärjenditel /pley/, /key/ ja /tow/ on sellise struktuur, et nad saavad esineda iseseisva makrosegmendina ehk lausungina (Hockett 1955:171 jj.).

Milline on nende fonoloogiliste sõnade suhe morfoloogia kirjeldamise üksustega, see fonoloogilist kirjeldust otseselt ei pea huvitama. Kuid pole huvituseta märkida, et kahest fonoloogilisest sõnast koosnevates inglise keele (võõr)sõnades gramophone, telegraph, telephone sedastab Hockett (teisal) ka kaks juurmorfeemi (Hockett 1960:240 jj.). Ka E.A. Nida on inglise keele võõrsõnades catastrophe ja catalogue sedastanud kaks morfeemi (Nida 1961:122). Kuidas sellist morfoloogilist analüüsi ka ei põhjendataks, ikka tuleb silmas pidada teatud lahknemise võimalikkust fonoloogilise sõna ja morfoloogilise sõnavormi või morfeemi vahel. Ka mitteliitsõnaline morfoloogiline sõnavorm võib koosneda rohkem kui ühest fonoloogilisest komponentsõnast ja lauses või fraasis võivad kaks morfoloogilist sõnavormi kokku anda ühe fonoloogilise sõna.

Selline on fonoloogilise sõna mõiste üldteoreetiline taust selles ulatuses, mis on vajalik fonoloogilise sõna ja rõhumudelite vaheliste seoste täpseks formuleerimiseks.

On kaks põhivõimalust keele rõhusüsteemi kirjeldamiseks. Erinevaid rõhumudeleid ja nende vastastikuseid mõjusid väiksema ulatusega keeleüksuste aheldumisel ulatuslikumateks (või väiksemate üksuste inkorporeerimisel suurematesse üksustesse) saab kujutada valmisvormelite abiga. Superfikside (mõnes terminoloogias ka suprafikside) kontseptsioon on üheks selliseks valmisvormeleid kasutavaks kirjeldussüsteemiks. Teiseks võimaluseks on rõhureeglite generatiivne või kirjeldav süsteem. Sõnarõhu kirjeldamisel ei ole nende meetodite erinevused eriti suured. Käesolevat uurimust on mõjustanud mõlemad võimalused.

3.3. FONOLOOGILINE SÕNA, MORFOFONOLOOGILINE SÕNA JA FONEETILINE KOMPONENTSÕNA EESTI KEELES.

3.3.1. I. L e h i s t e on fonoloogilise sõna mõistet kasutanud ka eesti keele kvantiteedimudelite kirjeldustes. Üht tema poolt antud fonoloogilise sõna definitsiooni tuleb pidada igati õnnestunuks: fonoloogilist sõna võib eesti keele jaoks defineerida kui lõiku, milles manifesteeruvad kvantiteedimudelid (Lehiste 1970:51; vrd. Ravila 1961). Selle definitsiooni interpreteerimisel ja detailiseerimisel taandab I. Lehiste kvantiteedikontrastide realiseerumise võimalused ja ka fonoloogilise sõna piiristamise võimalused foneetilistele ja fonoloogilistele faktoritele, nagu silpide arv, silpide järjekorranumber sõnas ja silpide kvantiteediaste. I. Lehiste teooriat on eespool üksikasjalikult tutvustatud (2.1).

Fonotaktika ja fonoloogilise sõna definitsioonide jaoks on oluline, et Lehiste väidab k a h e s i l b i j ä r j e n d i olevat suure tähtsusega iseseisva fonoloogilise üksuse, mis fonoloogiliste üksuste hierarhias asub silbist kõrgemal ja mida on võimalik sedastada puhtfonoloogiliste, morfofonoloogiast sõltumatute kriteeriumide abil (Lehiste 1965b:455 jj.; Lehiste 1970:154-156, 163-166; vrd. Lehiste 1965a:180).

Ei ole mingit kahtlust, et kahe silbi järjend on paljudes keeltes ja ka eesti keeles tähtis fonotaktiline üksus. Välteerinevuste selgitamisel kasutavad sellist üksust ka traditsioonilised grammatikad (vrd. L. Võrk 1966:4, 7). Eespool (1. ja 2. ptk.) on selgitatud, et kvantiteedikontrastide võimalusi järgsilpides ei saa siiski täielikult taandada silpide järjekorranumbrile ja eelmise silbi kvantiteediastmele - järgsilbi kvantiteedi täpseks määratlemiseks on vaja ka morfofonoloogilist informatsiooni. Kui fonoloogilist sõna tõepoolest defineerida kui lõiku, milles manifesteeruvad kvantiteedimudelid, siis ei saa fonoloogilist sõna defineerida kui kahe silbi järjendit, mis sedastatakse puhtfonoloogiliste kriteeriumide abil. Kas järgsilbis on tegemist kaheastmelise kvantiteedikontrasti võimalusega lühike - pikk (nagu sõnades a`tlase - ka`tlasse) või põhimõtteliselt kolmeastmelise vältekontrastiga, seda ilma morfofonoloogilise informatsioonita alati ütelda ei saa. Võrreldagu näiteks ka erinevaid kvantiteedimääranguid sidumata kaasrõhuga ja seotud kaasrõhuga teises silbis sõnavormides nagu ka`tlasse ja a`tlassi ja a`tla`ssi või kolmandas silbis sõnavormides nagu malakate ja marakrat´i ja marakra`t´ti, kus kaasrõhuliste silpide kvantiteediastmeteks tuleb määrata vastavalt neutraliseerunud kvantiteet, teine välde ja kolmas välde.

Järelikult on morfofonoloogiline informatsioon ning vahetegemine morfoloogiliselt seotud ja morfoloogiliselt sidumata kaasrõhu vahel vajalik ka fonoloogilise sõna tüüpi

ulatuslikumate fonoloogiliste üksuste sedastamisel.

Rõhud liigendavad pikemad sõnavormid kõnetaktideks, milles domineerib üks rõhuline silp. Kõigepealt tuleb kindlaks määrata, millised on erinevate rõhuliikide domineerimispiirkonnad.

Milline on s i d u m a t a k a a s r õ h u domineerimispiirkonna (sõnaosa) teoreetiline staatus? Sidumata kaasrõhuga silbile võib järgneda kõige enam kaks nõrgarõhulist silpi, millele veel ühe nõrgarõhulise silbi lisamisel lisandub kohe ka üks sidumata kaasrõhk - tavaliselt muutub siis sõna eelviimane silp kaasrõhuliseks (vrd. püsiva, aga püsi-vale, karvase, aga karva-semaid või karvase-maid). Pikemas sõnas võib toimuda ka olemasolevate sidumata kaasrõhkude ümberpaigutumine (ilma uut rõhku lisamata), nii et igasse kõnetakti jääks ikkagi kaks kuni kolm silpi, mitte aga neli.

Praegu võib kõrvale jätta asjaolu, et eesti keeles on kolmandavälteliste sõnade rõhumudelid erinevad esma- ja teisevälteliste sõnade rõhumudelitest (kolmandavältelise silbiga algavas kõnetaktis on maksimaalselt kaks silpi, kolmesilbilistes kolmandavältelistes sõnades oleks teine silp juba kaasrõhuline). On aga huvitav, et pikemate sõnade liigendamine kahe- ja kolmesilbilisteks kõnetaktideks on pigem füsioloogiliselt tingitud lingvistiline universaal kui eesti keelele spetsiifiliselt omane nähtus (Itkonen 1946:34; Pike 1958:119 jj.; Pike 1959:90 jj., 250; Pike 1967:393-409, 419; Gårding 1967:18, 177 jm.; Lehiste 1970:42; 163-167). (Eesti keele puhul on kahesilbiliste üksuste suur tähtsus ka keeleajalooliselt mõistetav.) Seega kuulub selliste üksuste käsitlemine universaalsesse grammatikasse ja iga konkreetse keele puhul tuleks ära märkida ainult universaalsest põikavad eriolukorrad.

Selline seisukoht seaks kahtluse alla ka sidumata kaasrõhu põhjal foneetiliselt defineeritava fonoloogilise sõna mõiste, sest sidumata kaasrõhu domineerimispiirkondi - ühe-, kahe- ja kolmesilbilisi kõnetakte - tuleb eristada kõnetaktidest, mis algavad morfoloogiliselt seotud rõhku kandva silbiga. Morfoloogiliselt seotud rõhkude asukoht ei ole sellisel määral tingitud universaalsetest tendentsidest kui seda on morfoloogiliselt sidumata rõhkude paigutumine. Eesti keeles erinevad viimased esimestest mitme väga olulise seiga poolest.

Kõigepealt on märkimisväärne, et ainult morfoloogiliselt seotud kaasrõhku kandva silbiga saab seostada grammatilisel piiril esinevaid junktuurinähtusi. Sõna eri silpide struktuur on erinev, need erinevused aga annavad andmeid silbi asukoha kohta grammatilise piiri suhtes. Nii võib piirimarkeriteks tinglikult pidada ka segmentaalfoneemide ja nende kombinatsioonide piiratumat esinemist sidumata kaasrõhuga kõnetaktides - seal ei esine näiteks /ä ö ü õ o/ ega ka /h/, mis rõhulises silbis seetõttu signaliseerivad, et tegemist on sõna esisilbiga. Sidumata kaasrõhuga silpides ei ole lingvistiliselt relevantset palatalisatsiooni. Erinev on seotud rõhuga ja sidumata

kaasrõhuga silpide foneemkoosseisu statistiline struktuur. Jne. Seetõttu tuleb ka foneemide fonotaktikat, nende positsioonilisi ja koosesinemise piiramisi kirjeldada morfoloogiliselt seotud rõhkude poolt piiratud sõnaosade ulatuses - seotud rõhuga silbist järgmise seotud rõhuga silbini.

Kõik see osutab, et sidumata kaasrõhuga algav kõnetakt ei ole võrdne seotud kaasrõhuga algava kõnetaktiga.

Teine väga oluline erinevus sidumata ja seotud kaasrõhuga algavate kõnetaktide vahel on k v a n t i t e e d i m ä ä r a t l u s t e e r i n e v u s nendes. Kui fonoloogiline sõna eesti keeles on I. Lehiste järgi lõik, milles manifesteeruvad kvantiteedimudelid, siis on morfoloogiliselt seotud kaasrõhuga fonoloogiline sõna täiesti erinev morfoloogiliselt sidumata kaasrõhuga fonoloogilisest sõnast (kui mõlemaid nimetada fonoloogilisteks sõnadeks): esimeses on võimalik määratleda kontrasteeruvatena kolm kvantiteediastet (esimene, teine ja kolmas välde), teises ainult kaks (lühike ja pikk kvantiteet). Seda asjaolu on eespool (2.3) põhjalikult käsitletud.

Kõnetaktide kahe eri tüübi tähistamiseks on mõeldavad kolm terminit - foneetiline, fonoloogiline ja morfofonoloogiline sõna. Kõike ülalöeldut arvesse võttes nimetatakse edaspidi sidumata kaasrõhuga algavat kõnetakti f o n e e t i l i s e k s k o m p o n e n t s õ n a k s. Foneetiline komponentsõna ulatub sidumata kaasrõhuga silbi algusest järgmise kõnetakti alguseni ehk üldjuhul järgmise rõhulise silbini (uus sõna ja uus kõnetakt võib siiski alata ka nõrgarõhulise silbiga, näit. juhtudel v`õim-lemis|kult`uur või ri`s't|sugut-tamis|eugeenika algavad viimased komponentsõnad kult`uur ja eugeenika nõrgarõhulise silbiga; nendes liitsõnades on foneetilisteks komponentsõnadeks sidumata kaasrõhuga algavad kõnetaktid -lemis ja -tamis). Järgnevates näidetes on viimased kõnetaktid foneetilisteks komponentsõnadeks: vana-duse, või`tlu-sesse, tõe`s-tust, tõe`s-tuse, tõe`s-tusele, osa-vama, aren-dada, rahut-tutel jne. Foneetilisi komponentsõnu võib sõnas olla rohkem kui üks: rahut-tute-legi, osa-vama-legi jne.

Morfoloogiliselt seotud rõhu domineerimispiirkonda nimetatakse m o r f o f o n o l o o g i l i s e k s s õ n a k s. Morfofonoloogiline sõna ulatub üldjuhul morfoloogiliselt seotud rõhuga silbist järgmise morfoloogiliselt seotud rõhuga silbini (viimane välja arvatud). Erijuhtudel võib morfofonoloogiline sõna siiski alata ka nõrgarõhulise silbiga, näiteks sõnaühendis s`uur imp`eeri,um on morfofonoloogilisteks sõnadeks s`uur ja imp`eeri,um. Kui ühes sõnavormis on mitu morfoloogiliselt seotud rõhku, siis nimetatakse ühe seotud rõhu domineerimispiirkonda m o r f o f o n o l o o g i l i s e k s k o m p o n e n t s õ n a k s. Morfofonoloogilise sõna ja morfofonoloogilise komponentsõna koosseisu kuuluvad ka foneetilised komponentsõnad, mis paiknevad kahe morfoloogiliselt seotud rõhu vahel. Sõnavormides sega|progra`mm,

näi`t|li̲kus-ta̲ma, v`õim-le̲mis↓kult`uur, kun´`st|ni̲`kku-de̲na, para|gra̲`hvi-de̲ga, vaba↓ri̲i`k|li̲`kku on morfofonoloogilisteks komponentsõnadeks püstkriipsudega eraldatud sõnaosad. Väga tihti koosneb sõnavorm ühestainsast morfofonoloogilisest sõnast (mida sel juhul pole vaja nimetada komponentsõnaks). Sidumata kaasrõhkude esinemine või puudumine morfofonoloogilise (komponent)sõna definitsiooni ei muuda; morfofonoloogiline (komponent)sõna võib seega olla ka mitme kõnetakti pikkune.

F o n o l o o g i l i s e k s k o m p o n e n t s õ n a k s sobib nimetada ulatuslikuma sõnavormi kõnetakti, mis algab morfoloogiliselt seotud rõhuga ja lõpeb seotud või sidumata kaasrõhuga silbi piiril. Fonoloogiline komponentsõna on seega morfofonoloogilise sõna või morfofonoloogilise komponentsõna esimene kõnetakt. Kui morfoloogiline sõna või morfofonoloogiline komponentsõna algab nõrgarõhulise silbiga, siis kuulub ka see silp fonoloogilise komponentsõna koosseisu. Sõnavormides näi`t|li̲kus-ta̲ma, v`õim-le̲ma, kun´`st|ni̲`kku-de̲na, a̲utomo|b`iili-de̲le, a̲uto|maa`ti-de̲ga, lava↓kult`uur on fonoloogilisteks komponentsõnadeks näi`t, li̲kus, v`õim, kun´`st, ni̲`kku, a̲utomo, b`iili, a̲uto, maa`ti, lava ja kult`uur. Fonoloogiline komponentsõna on morfofonoloogiline komponentsõna ilma foneetilis(t)e komponentsõna(de)ta. Kui morfofonoloogilisse komponentsõnasse foneetilisi komponentsõnu ei kuulu, siis on morfofonoloogiline komponentsõna samaaegselt ka fonoloogiliseks komponentsõnaks. Sõnavormis, mis koosneb ainult ühest morfofonoloogilisest sõnast ilma foneetilis(t)e komponentsõna(de)ta, on see morfofonoloogiline sõna samaaegselt ka f o n o l o o g i l i s e k s s õ n a k s (ja teda pole vaja nimetada komponentsõnaks). Sel juhul on sõnavormis ainult üks morfoloogiliselt seotud rõhk ning puuduvad ka sidumata kaasrõhud.

Kui komponentsõna ja sõna alati kasutada ülalkirjeldatud tähendustes, siis osutab juba morfofonoloogilise komponentsõna mõiste, et sõnavormis on rohkem kui üks morfofonoloogiline komponentsõna. Fonoloogilise komponentsõna mõiste osutab siis, et sõnavormis on rohkem kui üks kõnetakt (ka foneetiline komponentsõna on kõnetakt).

Rõhkude põhjal piiristatutena võib äsja defineeritud rõhulis-rütmilisi üksusi kokku võtta järgmiselt.

	Algab	Lõpeb
Morfofonoloogiline (komponent)sõna	= .	= .
Fonoloogiline (komponent)sõna	= .	= . või -
Foneetiline komponentsõna	-	= . või -

Selles tabelis märgivad võrdusmärk ja punkt morfoloogiliselt seotud rõhku ja sidekriips morfoloogiliselt sidumata rõhku ning piiristamine lõpeb tähendab tegelikult, et küsimuses olev rõhulis-rütmiline üksus lõpeb vastavat rõhumääratlust omava silbi ees (kuigi uures arvesse ei võeta nõrgarõhulise prokliissilbiga algavaid morfofonoloogilisi ja fonoloogilisi komponentsõnu). Morfofonoloogiline komponentsõna, morfofonoloo-

giline sõna, fonoloogiline komponentsõna, fonoloogiline sõna ning foneetiline komponentsõna võivad lõppeda ka pausi ees.

Tabel näitab ka, millisel juhul on morfofonoloogiline ja fonoloogiline (komponent)sõna kattuvad mõisted (kui fonoloogiline komponentsõna lõpeb seotud rõhuga silbi ees).

Foneetilised komponentsõnad iseseisvalt esineda ei saa.

Selgitagu veel paar näidet kõiki definitsioone. Sõnavorm kun´`st on samaaegselt morfoloogiline ja fonoloogiline sõna, sõnavormis kun´`st|ni`k on kaks morfofonoloogilist ja fonoloogilist komponentsõna, sõnavormis kun´`st|ni`kku-dele on morfofonoloogilised komponentsõnad kun´`st ja ni`kku-dele, fonoloogilised komponentsõnad kun´`st ja ni`kku ja foneetiline komponentsõna dele. Samalaadse tulemuse annaks analüüs ka liitsõnades ja liitsõna struktuuriga võõrsõnades (näit. sama↓`aegset-tena ja para|gra`hvi-dele).

Kahtlemata on sõnafonoloogia piirideski võimalik rõhulis-rütmilisi üksusi ka teisiti määratleda. Nende üksuste alaliigitamine funktsionaalsete tunnuste alusel oleks siiski paratamatu.

Siinses käsitluses jääb üldmõisteks r õ h u l i s - r ü t m i l i n e ü k s u s, mis on kas kõnetakti pikkune (fonoloogiline ja foneetiline komponentsõna) või võib olla ka mitme kõnetakti pikkune (morfofonoloogiline komponentsõna). Igal spetsialiseeritud mõistel on oma kindel lingvistiline mõte. Morfofonoloogiline sõna või komponentsõna on mõiste, mis on vajalik morfoloogilises kirjelduses. Morfoloogilised ja morfofonoloogilised protsessid tuleb formuleerida just selle üksuse ulatuses. Ka segmentaal- ja rõhufoneemide distributsiooni ning kvantiteediastmete kontrasteerumist tuleb kirjeldada morfofonoloogilise sõna (või komponentsõna) ulatuses.

Fonoloogiline (komponent)sõna ja foneetiline komponentsõna on selle töö rõhulis-rütmiliste üksuste hierarhias koordineeritud mõisteteks, mis on subordineeritud morfofonoloogilise (komponent)sõna mõistele. Morfofonoloogiline (komponent)sõna esindab seega maksimaalset struktuuriüksust, mida on vaja kirjeldada ka sõnafonoloogia nõudmiste rahuldamiseks. (Arvesse tuleb siiski võtta, et näiteks astmevahelduslikes tuletusliidetes on segmentaalfoneemide hulk piiratud, kuigi need liited alustavad uut morfofonoloogilist komponentsõna.) Fonoloogiline sõna ja komponentsõna ning foneetiline komponentsõna erinevad teineteisest nii segmentaalfoneemide esinemuse ja kombinatoorika kui ka rõhu- ja kvantiteedifonoloogia seisukohalt. Käesoleva töö jaoks on eelkõige oluline kvantiteedi kontrastivõimaluste erinevus nende üksuste rõhulistes silpides (või rõhulise ja nõrgarõhulise silbi vokaalide vahel): kolm kontrasteeruvat kvantiteediastet (väldet) on võimalikud fonoloogilise (komponent)sõna seotud rõhuga silpides ning kaks kontrasteeruvat kvantiteediastet foneetilise komponentsõna sidumata rõhuga

silpides. Ka segmentaalfoneemidel on fonoloogilise (komponent)sõna esisilbis kõige suurem esinemisvabadus ning kõige vähem distributsioonikitsendusi.

Eelnevas esitatud morfofonoloogilise, fonoloogilise ja foneetilise (komponent)-sõna definitsioonid on hästi kooskõlas teoreetilise lingvistika seisukohtadega, mille järgi keelepädevuse (linguistic competence) ja keelekasutuse (linguistic performance) üksused on erinevad (vrd. Lehiste 1970:156, 163). Morfofonoloogiline (komponent)sõna on keelepädevuse üksus, seevastu foneetilist komponentsõna võib pidada keelekasutuse üksuseks, sest tema piirid on määratud foneetiliste realiseerimisreeglite poolt, mis on suurel määral universaalse iseloomuga. Siin antud definitsiooni järgi on ka fonoloogiline (komponent)sõna pigem keelekasutuse kui keelepädevuse üksus. (Keelepädevuse ja keelekasutuse üksuste erinevust võib võrrelda ka vahetegemisega keele ja kõne vahel; vrd. de Saussure 1931.) Keeleteooria peab käsitlema mõlemat liiki üksusi ja kirjeldama nende omavahelisi seoseid.

Hierarhilises keelekirjelduses ülalt alla (näit. generatiivse grammatika põhimõtete järgi läbiviidud kirjelduses) on oluline just morfofonoloogiline komponentsõna.

Sellises seoses tuleks kaaluda morfofonoloogilise komponentsõna ja fonoloogilise komponentsõna mõistete täpsustamist morfoloogiliste piiride arvessevõtmise suunas. Et selline probleem on oluline ainult morfoloogilises kirjelduses, mitte aga rõhkude fonoloogia ja morfofonoloogia seisukohalt, siis piirdutakse järgnevas ainult paari näitega morfoloogiliste piiride ja kõnetaktide piiride erinevuse kohta.

Kui morfofonoloogilist ja fonoloogilist komponentsõna käsitada üksustena, mille piiri määravad silbitamisreeglid, siis ei lange nende komponentsõnade piirid ja tegelikud morfoloogilised piirid kokku mitmel reeglipäraselgi derivatsioonijuhul.

Olulisemad neist on järgmised.

Astmevahelduslikku sti`k-liite puhul on morfoloogiline piir enne silbipiiri; astmevahelduslike i`st- ja i`sm-liidete puhul on morfoloogiline piir pärast silbipiiri. Morfoloogia ja eriti derivatsiooniprotsesside kirjeldamisel võib osutuda otstarbekaks defineerida morfofonoloogilisi komponentsõnu vastavuses morfoloogiliste piiridega ning fonoloogilisi komponentsõnu vastavuses silbipiiridega:

/laeva|sti`kku/ → /laevas|ti`kku/,
/anarh|i`st/ → /anar|hi`st/,
/kommun|i`sm/ → /kommu|ni`sm/ jne.

(Pandagu tähele, et esitatud näidete transkriptsioon ei pea olema ei morfofonoloogiline ega ka rangelt fonoloogiline, vaid demonstreerib morfofonoloogilise ja fonoloogilise vaatepunkti erinevust ainult morfoloogilise piiri ja silbipiiri suhtes.) Tuletusliidete morfoloogilise piiri ja fonoloogilise komponentsõna piiri vahelise suhte küsimus kerkib mõnel juhul üles ka astmevahelduseta liidete puhul, millel normaalselt

on olemas morfoloogiliselt seotud kaasrõhk (näit. t`öö|listele ~ t`öölis-tele, vt. edaspidi 4.5).

On väga kaheldav, kas morfoloogilis-etümoloogilisi piire saab morfofonoloogiliste komponentsõnade piiristamisel arvesse võtta ka liitsõna struktuuriga võõrsõnades, kus eesti keele seisukohalt reeglipäraseid derivatsiooniprotsesse ei esine. Sõnu nagu manuskri`pt, katastroo`f, demokraa`t, demograa`f, automob`iil tuleb morfofonoloogilisteks komponentsõnadeks liigendada formaalsete f o n o l o o g i l i s t e kriteeriumide abil, mitte aga võõrsõnaetümoloogiate põhjal. Esitatud näitesõnade võimalikud morfofonoloogilised (mitte etümoloogilised) komponentsõnad on siis manu|skri`pt või manus|kri`pt või manusk|ri`pt (ka häälduserinevused - eriti s-i intensiivsuse ja u pikkuse varieerumine - võivad erinevaid liigendusi põhjendada), kata|stroo`f või katas|troo`f või katast|roo`f, demok|raa`t (liigendus demo|kraa`t eeldab häälldust [te·moGrá:t̀], mida ei saa kirjakeeles pidada päris korrektseks), demo|graa`f (g = [G] ei esine sõna lõpus) ja automo|b`iil, kusjuures viimase sõna puhul võib siiski arvestada võimalust, et foneetiliselt manifesteeruv junktuur ning leksikaalse analüüsi võimalikkus iseseisvate sõnade auto ja mobiilne olemasolu tõttu võib anda põhjust ka liitsõnaliseks liigenduseks auto|mob`iil.

Mõnel juhul kaotab eesti keele rõhu- ja kvantiteedimudel võõrsõna etümoloogiliste osiste piirid täielikult: negent|roo`pi,a, binoku|l`aarne, anor|gaaniline, akli|mati|s`eeruma (vrd. klimato|l`oogi,a), odeko|lo`n´n jne.

Vahel langeb eesti keele seisukohalt põhjendatav fonoloogilis-struktuurne liigendus kokku võõrsõna etümoloogiliste osiste piiridega, näit. juhtudel nagu alfabee`t ja antip`ood. Nii fonoloogilises kui ka ÕS-i ortograafia modifitseeritud transkriptsioonis tuleb kõnetaktide piiride märkimisel siiski alati tagada sõna ortoepiliselt õige häälduse võimalus. Seetõttu saab etümoloogilisi komponentsõnu juhul nagu alfa|bee`t = = [a·lf̆faBé:t̀] teineteisest täpselt eraldada, juhul nagu antip|p`ood = [a·nt̆tippô:D] aga mitte, sest transkribeeringut anti|p`ood oleks õige lugeda kui [a·nt̆tiBô:D], mis ei ole korrektne hääldus. (Fonoloogilises transkriptsioonis tulevad need probleemid reljeefsemalt esile, näit. kujul /alfa|pee`tt/ ja /anttipp|p`oot/.)

Sellised transkriptsiooni ja häälduse suhte probleemid kerkivad üles väga paljude võõrsõnade morfofonoloogiliste komponentsõnade piiristamise puhul: arhite`kt on kas arhi|te`kt = [a·r̆hhiDe:k̀t] või arhit|te`kt = [a·r̆hhitte:k̀t], adjutan`t on kas adju|tan`t = [a·ĎjuDa:nt̀] või adjut|tan`t = [a·Ďjutta:nt̀] jne. Ortoeepia seisukohalt ongi just morfofonoloogiliste komponentsõnade piiril asuv ortograafiline t kõige sagedamini probleemiks: ei ole alati selge, kas see t häälldub geminaadina ja tuleb märkida ka eelmise komponentsõna lõppu (nagu kahtlemata juhul amat`öör = amat|t`öör) või hääldub see ortograafiline t üksikklusiilina, mida eelmise komponentsõna lõppu ei tule

transkribeerida, nagu võib subjektiivne norm olla sõna adjutan`t = adju|tan`t puhul. k puhul võib selletaoliseks sõnaks olla näiteks kata|ko`mb = [ka·ttaGo:mB]. Üldiselt järgib ortoeepia sellistel juhtudel ortograafiat, kuigi lohakas hääldu ses on (struktuurselt põhjendatud) tendents just fonoloogiliste komponentsõnade piiril hääldada ortograafilisi k, p, t-d meediatena [G, B, D] (vrd. Vääri 1958:176).

On võimalik, et võõrsõnade etümoloogia hea tundmine ja lähtekeele morfeemianalüüs kajastuvad mõnede isikute hääldu ses. Sellist häälda misma neeri ei saa siiski normiks teha kogu keeleühiskonnale, samuti ei saa seda võtta fonoloogilise analüüsi aluseks.

Komponentsõnade transkribeerimise küsimus kerkib üles ka eesti liitsõnade nagu õunap`uu, e`ttep`oole, kullasse`pp, plekisse`pp, Piiriss`aar, Kübassaare jts. puhul. Nende liitsõnade teise komponentsõna algusklusiili või sibilandi gemineerumine ei ole üldine leksikaalselt defineeritav protsess (vrd. häälda misi pajup`uu = [pa·jù‿Bû:] ja õunap`uu = [ɐ̯ŭ·nappû:]~[ɐ̯ŭ·nappu], tahap`oole = [ta·hà‿Bô:le] ja e`ttep`oole = = [e·ì̯tte‿Bô:le]~[e·ì̯teppô:le] või toonese`pp = [tõ·ne‿Ze:p̄] ja töllasse`pp = = [tɐ̯·Ĭlasse:p̄]). Seetõttu tuleb neid erandlikke esikomponente ka sellistena transkribeerida: õunap|p`uu ja kullas|se`pp jne. Teisiti öeldes, seda gemineerumist ei ole võimalik pidada teise komponentsõna p`uu või se`pp reeglipäraseks omaduseks, vaid gemineerumine on üksiksõnade erandlik omadus. Samasuguseid nähtusi esineb ka liitsõnade ühesilbiliste esikomponentide järel sõnades nagu raudtee = [rau·ì̯tê:]~[rau·ì̯te] ja koosolek = [kô̯·sso:lek̀]~[kô̯·Zo:lek̀].

Kõnetakti piiri ja etümoloogilise piiri vahelistele lahknevustele viidatakse ka allpool ja selle töö neljandas peatükis, konkreetsete ortoeepiaprobleemide käsitlemisel.

Morfofonoloogilise komponentsõna morfoloogiliselt seotud rõhk (pearõhk või kaasrõhk) ei nihku ühelt silbilt teisele, kuidas ka seotud kaasrõhuga silbi foneetiline ümbrus ei muutuks (defineeritavad erandjuhud välja arvatud). Seotud kaasrõhu nihkumine foneetilis-fonoloogilise ümbruse mõjul tähendab tegelikult seotud rõhumudeli asendumist rõhumudeliga, milles kaasrõhk enam ei ole morfoloogiliselt seotud. Sõna rõhumudel muutub. Selline muutus võib kaasa tuua ka sõna morfofonoloogilise struktuuri muutumise: kaks morfofonoloogilist komponentsõna liituvad üheks ja sõna morfoloogiline muutmistüüp ei jää endiseks. Eesti keeles on sellise protsessi kohta mitu näidet, milles sõnade endine liitsõnaline struktuur on veel hästi läbi näha.

Üldtuntud on rätsep-sõna, milles liitsõna rõhumudel on asendunud mitteliitsõna rõhumudeliga. Koos sellega on ka liitsõna muutmistüüp asendunud (kirjakeeles) mitteliitsõna muutmistüübiga: rätsep, rätsep-pale, rätsep-pate ja mitte enam *rä`tt|se`pp, *rä`tt|sepale, *rä`tt|se`ppa-dele jne. (vrd. Lehiste 1964:335). Kõnekeeles esinevad ka

analoogilised teisevältelised vormid pot'sep-pale ja pot'sep-pate, kus t' siiski säilitab palatalisatsiooni, samal ajal kui rätsep-sõnas on etümoloogiline palatalisatsioon kadunud. Nii seotud kui ka sidumata kaasrõhu mudelitega on normeeritud kirjakeeles lubatud ü`mb|ri`k ~ ümbrik ja kolh`oos|ni`k ~ kolhoosnik (teisena antud sõnakujud on teisevältelised ja astmevahelduseta).

Liitsõna rõhumudeli on kaotanud kohanimi Tallinn. ÕS (1960) käsitab Tallinna nime veel traditsiooniliselt liitsõnana ja reglementeerib vastavalt ka tema muutmistüübi: Ta`l'li`nn : Ta`l'linna : Ta`l'li`nna, sisseütlev Ta`l'li`nna (nagu õ`rn : õrna : : õ`rna). Normi kohaselt tuleks kõiki selle kohanime käändevorme hääldada kaasrõhulise teise silbiga ja geminaadilise nn-iga teise ja kolmanda silbi piiril. Vähemalt neljasilbilistes sõnavormides sellist hääldust praktiliselt ei esine, seal muutub kaasrõhuliseks kolmas silp ja see toob süsteemipärasuse sunnil enamasti kaasa ka geminaadilise nn-i lühenemise üksik-n-iks: Ta`l'linasse, Ta`l'linale, Ta`l'linaga, Ta`l'linata. Geminaadilise nn-i lühenemine on täiesti loomulik, sest sellise rõhumudeli korral käsitatakse sõna mitteliitsõnana (ühest morfofonoloogilisest sõnast koosnevana) ja nn-geminaat ei saa esineda nõrgarõhulise silbi järel (teise ja kolmanda silbi piiril). Normaalses häälduses on see linnanimi mitteliitsõna, kuuludes rõhumudeli ja muutmisviisi poolest ühte sõnaga ka`l'lim, mitte aga sõnaga li`nn ja li`nn-lõpuliste nimedega (nagu Ka`pli`nn = Capetown).

Niisiis on sel juhul ortoepianormi muutmine paratamatu (kusjuures võiks sallida nii süsteemipärast üksik-n-ilist kui ka süsteemi seisukohalt erandlikku geminaat-nn-ilist hääldust). Tallinna nime ortograafiat arutati 1920-30-ndatel aastatel korduvalt Akadeemilises Emakeele Seltsis, kuna see nominatiivikujuline nimi on erandiks eesti genitiivikujuliste ja vokaallõpuliste kohanimede hulgas. Nois diskussioonides puudutati harva hääldust, kuid siiski on J.V. Veski 1932.a. 6. novembri koosolekul juhtinud tähelepanu sellele, et Tallinna nime ei tajuta ega hääldata enam liitsõnana, nagu liitsõnalisuse on minetanud ka rätsep (Elisto 1933; vrd. Veski 1923:93). Viimase puhul on sõna morfoloogilise ja morfofonoloogilise koostise muutus resulteerunud ka ortograafilise muutusena, kuna Tallinna nime puhul on rahvuslik ja rahvusvaheline traditsioon häälduse le ning sõna morfofonoloogilisele struktuurile mittevastava ortograafia muutmatuks kinnistanud. Ortograafiline vorm ei tohiks siiski takistada häälduse normi reguleerimist, eriti kui traditsioon (põhjendatult) säilitab teisigi häälduse st põikavaid ortogramme (zooloogia, zootehnika, khaki).

Tallinn ja rätsep on näideteks selle kohta, kuidas liitsõna kaotab ühe seotud kaasrõhu ja morfo(fono)loogilise komponentsõna, kuigi viimase semantiline sisu on veel täiesti tuhmumata. vere-lõpulised kohanimed ja teised liitsõna struktuuriga eesti kohanimed on jälle näideteks selle kohta, kuidas semantiliselt ähmane morfofonoloogiline

komponentsõna võib säilitada morfofonoloogilise iseseisvuse: Ra`k|vereni, mitte *Ra`kve-reni, ja Ra`k|verele, mitte *Ra`kve-rele. (Foneetilise ümbruse mõjul võib järgsilbi geminaadi puhul seotud kaasrõhk mõne isiku häälduses siiski asenduda sidumata kaasrõhuga: Ra`kve-resse ~ Ra`k|veresse.)

Morfoloogiliselt seotud rõhu loovutamist endistes liitsõnades (koos morfofonoloogiliste komponentsõnade ühinemisega) ei või ära segada morfoloogiliselt seotud rõhu erineva asukohaga etümoloogiliselt ühesuguse algupäraga võõrsõnades, mis eesti keele seisukohalt on siiski eri võõrsõnad erineva kõnetaktilise liigendusega, nagu näiteks para|l`üüs ja paralü|saa`tor, avant|t`üür ja avantü|ri`st, alkohol ja alko|hoolik või alko|h`oolne, poten`ts ja potentsi|,`aalne, `aad|re`s´s ja adres|s`ee-rima, süst`eem ja süste|mati|s`ee-rima jne. Etümoloogiliselt ühtekuuluvate võõrsõnade erinevad rõhumudelid ei ole eesti keele eripära, näiteks ka saksa, inglise, vene jt. keelte rõhkude fonotaktilised reeglid toimivad selles suhtes eesti keele sarnaselt.

3.3.2. Morfoloogiliselt seotud rõhku omavatel fonotaktilistel üksustel on suur tähtsus sõnade fonoloogilise ja morfofonoloogilise struktuuri kirjeldamisel. Erilise tähtsuse omandavad need selles töös morfofonoloogilisteks ja fonoloogilisteks (komponent)sõnadeks nimetatavad üksused võõrsõnade struktuuri analüüsimisel ning võõrsõnade muganemise ja eestipärastumise käsitlemisel. Kõnesolevad üksused on otstarbekad ka selliste dünaamiliste (resp. diakrooniliste) protsesside kirjeldamisel nagu võõrsõnade üleminek ühest fonoloogilisest ja morfoloogilisest tüübist teise ning nende tüüpide vaheliste seoste väljaselgitamisel.

Genuiinsete eesti sõnade puhul on morfoloogiliselt seotud rõhuga sõnaosade tähtsus suur ka keeleajaloo seisukohalt: ainult sellistes sõnaosades saab esineda astmevaheldus.

Käesolevas töös pühendatakse palju ruumi võõrsõnadele, sest just võõrsõnade struktuuri on vähe uuritud. Samal ajal võimaldavad võõrsõnade rõhumudelid ja nende rõhumudelite muutumine eesti keele rõhumudelite survel teha olulisi järeldusi eesti keele tüüpiliste rõhumudelite kohta. Ka fonoloogiliste komponentsõnade tüüpide defineerimisel tuuakse suurem osa näiteid võõrsõnade hulgast.

Enne definitsioonide esitamist tuletatagu veel kord meelde, et f o n o l o o g i l i s e k s (k o m p o n e n t) s õ n a k s peetakse üldjuhul morfofonoloogilise (komponent)sõna osa morfoloogiliselt seotud rõhuga silbist kuni järgmise foneetilise või morfofonoloogilise (komponent)sõna alguseni (foneetiline komponentsõna algab silbiga, mis kannab sidumata kaasrõhku). Kui sõnavormis on ainult üks rõhk, siis langevad morfofonoloogiline ja fonoloogiline sõna kokku.

Eesti keeles on põhjust defineerida kaks fonoloogilise (komponent)sõna põhitüüpi - I/II° ja III°, mille alatüüpideks on ainult võõrsõnades ja interjektsioonides esi-

nevad fonoloogilised (komponent)sõnad aII° ja aIII°. I, II ja III märgivad valemites komponentsõnade välteid (esimene ja teine välde etendavad rõhusüsteemi funktsioneerimises sarnast osa, mispärast nad on ühendatud); a valemi ees märgib nõrgarõhulist prokliissilpi rõhulise silbi ees. Pearõhu asukohta on selle peatüki näitesõnades märgitud 1960.a. ÕS-i järgi (ka seal, kus see on vaieldav).

I/II°. Üks esma- või teisevälteline seotud rõhuga (pearõhuline või kaasrõhuline) silp, millele järgneb üks või kaks nõrgarõhulist silpi. Järgnevates näidetes on struktuuri I/II° omavad fonoloogilised komponentsõnad kahe joonega alla kriipsutatud ja komponentsõnad üksteisest püstkriipsuga eraldatud: abraka|dabra, ala|ba`ster, argu|men´`t, akro|baa`t, aspi|ran`t, akusat|t`iiv, akro|baatika, abone|men`t, abo|nen`t, avant|t`üür, abori|g`een, atseto|fen`oon, hipop|potamus, kompa|n`ii, harak|kiri, tohuva|bohu, prole|gomena, topo|nüümika, profü|laktika, propa|ganda, kilo|parsek, kokete|r`ii, suri|muri, sodi|podi, bugi|vugi~bugi|vugi, eldo|raado, mode|raato, predik|kaadi; kogu|konna, kurat|liku jne.

III°. Üks seotud rõhuga (pearõhuline või kaasrõhuline) kolmandavälteline silp, millele võib järgneda üks nõrgarõhuline silp. Järgnevates näidetes on struktuuri III° omavad fonoloogilised komponentsõnad kahe joonega alla kriipsutatud ja komponentsõnade piir märgitud püstkriipsuga: `aa|l`oe, `aad|re`s´s, a`p|tee`k, a`p|tee`ker, a`s|fal`t, akro|baa`t, akusat|t`iiv, akusat|t`iivne, allat|t`iiv, allat|t`iivne, fo`ks|tro`tt, kom`p|ve`k|li`k, kom`p|pa`s´s, kom`p|re`s´s, kon`tra|pun`kt, r`ein|le`nder, rei`s|f`eeder, for`m|alde|h`üüd, abo|nen`t, abone|men`t, argu|men´`t, aprik|k`oos, aspi|r`iin, asso|nan`ts, avant|t`üür, konjunkti|vii`t, obsku|ran`tne, p`eo|l`eo, kokete|r`ii, rande|v`uu, kantse|l`ei, p`uus|la`k, kurat|li`k, sal`k|ko`nd jne.

Morfoloogiliselt seotud kaasrõhk ja sõna pearõhk funktsioneerivad nii fonoloogilises kui ka morfofonoloogilises süsteemis väga sarnaselt. Peale väheste erandjuhtude võib sõnafonoloogia piirides kaasrõhuga ja pearõhuga fonoloogilisi komponentsõnu käsitleda kui ühe ja sama põhiüksuse positsioonilisi variante, mis sagedasti esinevad üle ühe: anti|kommu|ni`st|li`k, anti|patri|oo`t|li`k, anti|sotsi|`aalne, supra|segment|t`aalne jne. Nendega on paralleelsed ka liitsõnad nagu abi↓elu↓lahutus või tule↓kahju↓häire jne. Liitsõna komponentide liitumisjärjekord (vt. eespool 1.1.1) võib siiski anda ka teistsuguseid rõhumudeleid, nagu vaba↓abi↓elu või `uus↓aa`sta↓`öö↓ba`l´l (aga vrd. `uus↓aa`sta↓va`stu↓võ`tt); võõrsõna-

dest on uusaastaööballi rõhumudel näit. häälduse̲l r`e|ge̲ne|ra̲tsi|,`oon (kolmandavältelise esisilbiga). Häälduse̲variantidena on võõrsõnadest võimalikud teisedki keerulisemad rõhumudelid (vt. selle osa lõpus ning edaspidi 4.1 ja 4.2).

Mitme pearõhu olemasolu pikkades liitsõnades ja paljudest (morfo)fonoloogilistest komponentsõnadest koosnevates võõrsõnades tuleb paratamatult aktsepteerida. Selle poolt räägivad ka juhud, kus pika võõrsõna esimene fonoloogiline komponentsõna on üksik kolmandavälteline silp (või siis lõpeb kolmandavältelise silbiga) ning sõna kolmas fonoloogiline komponentsõna algab kolmandavältelise (või astmevahelduslikku) silbiga: fo`rm|a̲lde|h`üüd, atsee`t|a̲lde|h`üüd, fok`aal|i̲nfektsi|,`oon, tsü`st|a̲de|n`oom jne. (Juhitagu tähelepanu ka ÕS-i kirjaviisile, mille järgi enamik sellistest sõnadest on liitsõnad: formaldeh`üüd, atsee`t/aldeh`üüd, fok`aal/infektsi`oon, kus ∪ ja / märgivad liitsõna komponentsõnade piiri.) Üldjuhul määrab pearõhk ühes fonoloogilises komponentsõnas naaberkomponentide seotud rõhud kaasrõhkudeks. Sõnafonoloogia ulatuses on rõhkude vaheldumine pikkades võõrsõnades ühe pearõhu põhjal defineeritav. Sellepärast polekski seotud kaasrõhku ja pearõhku vaja käsitada põhimõtteliselt erinevate nähtustena, nende erinevus on suurel määral positsiooniline. (Selliste erinevuse käsitlemine kuuluks pigem fraasi- kui sõnafonoloogiasse.)

Erandjuhud on siiski võimalikud. Võõrsõnades on erandlike rõhumudelite allikaks sellised võõrsufiksid, mis on alati pearõhulised. Siin - nagu ka pikkade liitsõnade erandlike rõhumudelite puhul - on rõhumudel defineeritav ainult sõna deriveerimisprotsessi abil. Seetõttu on puhtpraktiliselt sõnastruktuuri kirjeldamisel siiski vaja vahet teha pearõhuliste komponentsõnade ja kaasrõhuliste komponentsõnade vahel. Sellepärast defineeritakse ülalpool esitatud näidete põhjal kummastki fonoloogilise (komponent)sõna tüübist kaks alatüüpi (valemites märgivad araabia numbrid rõhuastmeid).

I/II-1°. Fonoloogiline (komponent)sõna, mis algab esma- või teisevältelise p e a r õ h u l i s e silbiga, millele järgneb üks või kaks nõrgarõhulist silpi (ha̲ri|li̲ku, a̲rgu|me̲n'did).

I/II-2°. Fonoloogiline komponentsõna, mis algab esma- või teisevältelise s e o t u d k a a s r õ h k u kandva silbiga, millele järgneb üks või kaks nõrgarõhulist silpi (ha̲ri|li̲ku, a̲rgu|me̲n'did).

III-1°. Fonoloogiline (komponent)sõna, mis algab kolmandavältelise p e a r õ h u l i s e silbiga, millele võib järgneda üks nõrgarõhuline silp (ku̲n'`st|ni̲`k, ko̲n`tra|pu̲n`kt).

III-2°. Fonoloogiline komponentsõna, mis algab kolmandavältelise s e o t u d k a a s r õ h k u kandva silbiga, millele võib järgneda üks nõrgarõhuline silp (ku̲n'`st|ni̲`kku, ko̲n`tra|pu̲n`kt).

Problemaatiline on fonoloogilise komponentsõna piiristamine seminar-m`uuse,um- ja l`iili,a-nu`tri,a-tüüpi võõrsõnade mõnedes vormides. Need raskused on seotud sellega, et morfofonoloogiliselt relevantne seotud kaasrõhk ei realiseeru foneetiliselt sellist tüüpi sõnade kõigis vormides (vt. eespool 1.2 lõpuosa). Tegemist on ilmselt rõhusüsteemi suhtes marginaalse või erandliku nähtusega - võõrsõnadega, mis täpselt ei mahu eesti keele rõhusüsteemi. (Meenutatagu, et osa muuseum-tüüpi sõnadest on keelde tulnud saksa või vene keele kaudu, kus rõhuline on sõna teine silp.)

Probleemi lahenduseks võib olla vahetegemine foneetiliselt realiseeruva ning foneetiliselt mitterealiseeruva morfofonoloogilise rõhu vahel:

√m`uuse|,um √ → m`uuse,um,
√m`uuse|,umi √ → m`uuse|,umi,
√m`uuse|,umile √ → m`uuse|,umile;
√l`iili|,a √ → l`iili,a (→ l`ii|l`ia),
√l`iili|,al √ → l`iili,al (~ l`ii|l`ial),
√l`iili|,ale √ → l`iili|,ale jne.

Sellise selgituse õigsuse poolt räägib mitu veenvat kaudset argumenti, mis esitatakse seda tüüpi sõnade detailsemal käsitlemisel (4.3). Praegu on oluline, et selliste sõnade olemasolu nõuab reservatsioonide ja täienduste tegemist morfofonoloogilise ja fonoloogilise (komponent)sõna määratlustesse. Ilma kontseptsiooni muutmata ei saa sõnavormide nagu m`uuse,um ja l`iili,a üksikut lõppsilpi pidada omaette fonoloogiliseks sõnaks, sest neil silpidel ei ole iseseisva sõna struktuuri, neid iseseisva sõnana (lausungina) hääldades moonutuksid need silbid kolmandavältelisteks. Seetõttu tuleb formuleerida üks fonoloogilise sõna erandtüüp IIIa°.

IIIa°. Üks k o l m a n d a v ä l t e l i n e (pearõhuline) s i l p, millele järgneb k a k s n õ r g a r õ h u l i s t s i l p i: m`uuse,um, l`iili,ad, nu`tri,ad jne. Kui valemis ka pearõhku eraldi märkida, siis on selle fonoloogilise sõna tüübi valemiks IIIa-1°.

Sellega oleks fonoloogilise sõna ulatus defineeritud põhiseisukohtade järgi: esimesest seotud rõhuga silbist kuni esimese ettetuleva foneetiliselt realiseeruva rõhuga silbini (või pausini). Sellist üksust ei saa ka enam tõepoolest murda kaheks üksuseks, millel veel oleks iseseisva sõna fonoloogiline struktuur.

Ebaselge on veel, kuidas tuleb neil juhtudel määratleda morfofonoloogilise komponentsõna piir, sest morfofonoloogilises süsteemis on foneetiliselt mitterealiseeruv seotud kaasrõhk sõnavormide muuseum ja liilia lõppsilpides reaalsus, mida kogu deklinatsiooniparadigma ja nende sõnade morfoloogiline muutmistüüp tõestab. Probleem pole praktiliselt eriti oluline ja võib jääda detailselt käsitlemata. Näib aga olevat võimalik seisukoht, et kõnealusel erandjuhul on morfofonoloogilise komponentsõna ulatus

väiksem fonoloogilise komponentsõna ulatusest (vastupidine olukord esineb tihti ja reeglipäraselt). m`uuse,um- ja l`iili,a-tüüpi sõnad illustreerivad morfofonoloogilise ja fonoloogilise tasandi interaktsiooni üht üsna keerukat juhtu.

Samasugune on morfofonoloogilisel tasandil m`uuse,um-tüüpi kuuluvate mittekolmandavälteliste sõnade (seminar, kara,ul jne.) problemaatika. Fonoloogiatasandil ja fonoloogilise sõna definitsioonides need sõnad siiski nii suuri raskusi ei tekita, sest fonoloogilised sõnad seminar, kara,ul jne. mahuvad fonoloogilise sõna põhitüübi I/II^{0} alla ja mingi erandtüübi formuleerimine pole vajalik. Seda tüüpi sõnade erandlikkus seisneb selles, et nende nominatiivi lõppsilp on morfofonoloogilise süsteemi seisukohalt rõhuline, see rõhk jääb aga foneetiliselt manifesteerumata ja ilmneb ainult pikemates sõnavormides.

Võõrsõnade (ja mõnede interjektsioonide) fonoloogilise struktuuri kirjeldamiseks tuleb defineerida kaks fonoloogilise sõna lisatüüpi, mis hõlmavad ühe nõrgarõhulise prokliitilise silbi liitumist pearõhulise silbi ette fonoloogilise sõna põhitüüpides II-1^{0} ja III-1^{0} (harukordadel ka kaasrõhulise silbi ette tüüpides II-2^{0} ja III-2^{0}).

aII^{0}. Üks t e i s e v ä l t e l i n e seotud rõhuga (enamasti pearõhuline) silp, m i l l e l e e e l n e b ü k s n õ r g a r õ h u l i n e s i l p ja järgneb üks või kaks nõrgarõhulist silpi. Näiteid: akustika, aseptika, kibitka, konkista, kruseiro, magneeto, mahorka jne. Ka sellise struktuuriga komponentsõnad võivad esineda ulatuslikumate võõrsõnade osistena (kahekordselt alla kriipsutatud): kamaarin-skaja, aritmo|mee`ter (~aritmo|mee`ter), kaleidos|koo`p (~kaleidos|koo`p). Viimane sõna võib mõnes häälduses olla ka näiteks selle kohta, kuidas nõrgarõhuline silp liitub kaasrõhulise (mitte pearõhulise) silbi ette: kaleidos|k`oop (säärasele võimalusele on osutanud V. Hallap). Selliseid sõnu on väga vähe ja nad on süsteemis marginaalsed (lisaks veel näiteks delimitat|t`iivne ja demobili|s`eerima, mis on erandlikud ka selle poolest, et prokliitsilbiga komponentsõnad on esmavältelised).

aIII^{0}. Üks k o l m a n d a v ä l t e l i n e seotud rõhuga (enamasti pearõhuline) silp, m i l l e l e e e l n e b ü k s n õ r g a r õ h u l i n e s i l p ja võib järgneda üks nõrgarõhuline silp. Näiteid: ag`aav, bens`ool, frig`iidne, furg`oon, impul´`ss, kat`ood, kontra`stne, kont`einer, kolh`oos, lavendel, mikr`oob, proje`kt, proje`ktor, pürii`t, subre`tt; aitä`h, nono`h, karlu`psti jne. Sellise struktuuriga fonoloogilised sõnad on komponentsõnadeks ka pikemates võõrsõnades. Järgnevates näidetes on komponentsõnade vahele asetatud püstkriips ja fonoloogiline komponentsõna aIII$^{0}$ kahekordselt alla kriipsutatud: amido|pür`iin, atseto|fen`oon, hetero|sügoo`tne, parteno|gen`ees, lümfo|granulo|mat`oos jne. (Fonoloogilises transkriptsioonis on selliste komponentsõnade piiri märkimine vajalik, kuna sellistelgi

piiridel võib esineda junktuurinähtusi, vt. edaspidi 4.2.)

Fonoloogiliste sõnade tüüpide detailsemal süstematiseerimisel tuleks äsja defineeritud tüüpe märkida vastavalt kui aII-1° ja aIII-1° (kibitka, mahorkale ja proje`kt, lave`ndel).

Morfoloogiliselt m`uuse,um- ja l`iili,a-tüüpi sõnade puhul tuleb fonoloogilise sõna täiendavaks tüübiks aktsepteerida prokliissilbiga kõnetakt, milles kolmandavältelisele pearõhulisele silbile eelneb üks nõrgarõhuline silp ja võib järgneda kaks nõrgarõhulist silpi: akv`aari,um, tell`uuri,um, tril`oogi,ad, kol`ooni,as, Hisp`aani,as, par`oodi,ad jne. See erandlik fonoloogilise sõna tüüp tuleneb muidugi tüüpide IIIa-1° ja aIII-1° ühtesulamisest ja seda võib tähistada kui tüüpi aIIIa-1°.

Selle osa lõpetuseks võetagu kokku eesti keele sõnade rõhulis-rütmilise liigendamise kirjeldamiseks defineeritud fonoloogilise sõna tüübid.

1. Pearõhulised fonoloogilised (komponent)sõnad.

Esma- ja teisevältelised:

I/II-1°: harak|kiri, argu|men´`t;

aII-1°: kibitka, mahorka.

Kolmandavältelised:

III-1°: kon`tra|pun`kt, `aa|l`oe;

IIIa-1°: m`uuse,um, l`iili,ad;

aIII-1°: lave`ndel, prože`ktor;

aIIIa-1°: tell`uuri,um, kol`ooni,ad.

2. Kaasrõhulised fonoloogilised (komponent)sõnad.

Esma- ja teisevältelised:

I/II-2°: harak|kiri, hari|liku.

Kolmandavältelised:

III-2°: `aa|l`oe, hari|li`kku.

Fonoloogiliste komponentsõnade alatüüpe võib defineerida veel täpsemalt - ka silpide arvu järgi igas tüübis. Selle töö järgmises peatükis on seda vajaduse korral ka tehtud, täielikku tüübistikku siiski esitamata.

Sõna jagamisel fonoloogilisteks komponentsõnadeks jäävad kehtima järgmised kaks seaduspärasust: 1) fonoloogilisse komponentsõnasse ei kuulu rohkem kui üks kolmandavälteline silp; kolmandavältelise silbi lisamisel sõnale suureneb ka fonoloogiliste komponentsõnade arv ühe võrra, s.t., iga kolmandavälteline silp on rõhuline (pan`k|ro`t´, tõ`pra|li`k, kon`tra|pun`kt, bol´še|vi`st|li`k jne.); 2) seotud rõhuga silbile järgneb sama fonoloogilise komponentsõna piirides ülimalt kaks nõrgarõhulist

silpi; veel ühe silbi lisamisel lisandub sõnavormi kaasrõhk ja endise fonoloogilise komponentsõna piir muutub (majade, aga maja-desse jne.); morfoloogiliselt seotud rõhuga silbi lisamisel suureneb loomulikult fonoloogiliste komponentsõnade arv (näiteks astmevahelduslike liidete lisamisel).

Sidumata kaasrõhk määrab pikkades sõnavormides ära fonoloogilise komponentsõna lõpupiiri. Morfoloogiliselt seotud rõhuga tüvele või tuletusliitele järgnevad morfoloogilised tunnused ja lõpud on sõnavormi lõppsilpideks, mille arvust ja struktuurist sõltub sidumata kaasrõhu paigutumine. Igal juhul paigutub sidumata kaasrõhk selliselt, et tema ette jääb morfoloogiliselt seotud rõhuga fonoloogiline komponentsõna, millel on eespool kirjeldatud struktuur. Seotud rõhkude paigutumine ei ole sõna silpide arvu ja struktuuri põhjal automaatselt määratav, kuid needki rõhud paigutuvad selliselt, et saadakse äsja defineeritud kõnetaktid.

Avaramas fonoloogilises kontseptsioonis saab ka morfoloogiliselt seotud rõhkude paigutumist defineerida - kui fonoloogiline kontseptsioon lubab ulatuslikult kasutada morfoloogilist ja morfofonoloogilist informatsiooni, näiteks seotud rõhku omavate tuletusliidete ja sõna morfoloogilise muutmistüübi äramärkimise teel. Isegi astmevaheldu seta kibitka-aseptika-haltuura-tüüpi võõrsõnade puhul piisab morfoloogilise muutmistüübi teadmisest (koos sõna fonoloogilise silbistruktuuri tundmisega), et eksimatult määrata pearõhk sõna teisele silbile. Interjektsioonides (aitä`h, toho`h, karlu`ps) on seotud rõhu asukoht teisel silbil reeglistatav grammatilise (sõnaliigilise) määratlusega interjektsioon. Ainult võõrsõnade väikeses erandrühmas (tohuvabohu, amidopüriin, vt. 4.2) jääb mõni seotud rõhkudest reeglistamata igal juhul ja peab olema otseselt antud.

Kogu käesolev käsitlus lähtub seisukohast, et kõigil sõnadel - ka võõrsõnadel - on eesti keeles kindel rõhulis-rütmiline organisatsioon, milles pearõhk ja seotud kaasrõhk eraldavad välja silbijärjendeid, mis oma fonoloogilise struktuuri poolest matkivad iseseisvaid sõnu.

See ei tähenda, et sellise teooria omaksvõtmisel ei jää püsima mitmeid raskusi võõrsõnade rõhulis-rütmilise struktuuri kirjeldamisel. On võimalik, et vähesed võõrsõnad sobituvad nii halvasti eesti keele rõhu-, kvantiteedi- ja silbistruktuuriga, et neid on selles töös defineeritud terminites raske kirjeldada.

Raskete sõnade hulka kuuluvad esijoones sellised, mille järgsilpides on vokaaljärjendeid, millest pole selge, kas neid häälda takse kahe silbina või diftongina; viimasel juhul on problemaatiline ka diftongi kvantiteet ja rõhulisus. Sellisteks sõnadeks on näit. materialism, revisionist, karüoloogia, karüatiid, heroiseerima, ekspluateerima, anaeroobne, assotsiatiivne, seksuoloogia, bibliograafia, sensualistlik, desorienteerima jne. Erinevate häälduse variantide tüpiseerimine on siin raske

ülesanne. Sellistest sõnadest kõige keelepärasemalt hääldavad järgsilbis u-lõpulist diftongi sisaldavad sõnad (restaureerima, aneurüsm); i-lõpulist diftongi sisaldavad sõnad ei tekita häälduspробleemi üldse (soloikism). Järgsilbi i-algulist vokaaljärjendit kaldutakse hääldama j-i ja vokaali ühendina sõnades nagu materialism või revisionist (vt. ka 4.2 nende sõnadega seotud teoreetilisi probleeme). Mõnel üksikjuhul näitab sõna morfoloogiline muutmistüüp ära ka hääldуse: näiteks sõnas pensionär peab teises silbis olema diftong, mitte aga kahte silpi jaotuv vokaaljärjend, sest sõna kuulub seminar-tüüpi.

Teatud variatiivsust hääldamises võib põhjustada ka teadmus resp. teadmatus võõrsõna etümoloogilis-morfoloogilisest struktuurist. Näiteks on süsteemipäraselt võimalik mitut moodi häälдada sõnu anaeroobne, aloogiline, bisüllaabiline, regeneratsioon jne. Häälдusvariantides on rõhulis-rütmiline liigendamine ning kvantiteet vastastikuses seoses, sellepärast ei ole võimalike häälдustüüpide hulk siiski kuigi suur. Esitatud näitesõnadest on võimalikud näiteks häälдused ja rõhutamised anae|r`oobne ja a`n|aer`oobne, aloogi|line ja `a|loogi|line, bisül|laabi|line ja b`i|süllaabi|line, regene|ratsi|,`oon ja r`e|gene|ratsi|,`oon, kus eraldi fonoloogiliste komponentsõnadena esinevad esisilbid a`n-, `a-, b`i-, r`e- on kolmandavältelised. Selline esisilbi kolmandavälteline häälдus on ilmselt mõjustatud etümoloogilis-morfoloogilisest analüüsist, kuid mõnikord on sellise eesliite kolmas välde struktuurne paratamatus: r`e|organi|s`eerima, i`n|determi|ni`st|li`k, d`e|hero,i|s`eerima. Enamikul juhtudel on siiski tavalisem esma- või teisevälteline esisilp: bisül|laabi|line, ekspo|sitsi|,`oon, mitte * e`ks|positsi|,`oon. Juhud nagu hero,i|s`eerima ja eriti koka,i|ni`st näitavad ka, et vokaaljärjendit katkestava silbipiiri realiseerumiseks ei ole alati vaja, et silbipiirijärgne vokaal kannaks foneetiliselt realiseerunud seotud rõhku (vrd. Hint 1968b:107); mõnikord võib piisav olla, et silbipiirijärgne vokaal oleks rõhuline mingis abstraktsemas süvastruktuuris (vrd. hero|,i`sm ja koka|,`iin).

Fonoloogiliste komponentsõnade piiride määramisel võib esineda mitu alternatiivi isegi siis, kui relevantsete silpide rõhu- ja kvantiteediastmete osas on kõik selge. Näiteks häälдuse b`isüllaabiline liigendamisel fonoloogilisteks komponentsõnadeks on võimalik kaks alternatiivset vormelit: III-1° + aI/II-1° + I/II-2° = b`i|süllaabi|line ja III-1° + I/II-2° + I/II-2° = b`isül|laabi|line. Esimene liigendus on põhjendatud grammatilise analüüsiga ja võimalike junktuurinähtustega - komponentsõna algus-s võib omada sõnaalgulise s-i kvantiteeti. Teine liigendusvormel jällegi saab hakkama ilma võõrapäraste (prokliissilbiga) komponentsõnadeta. Enamikul juhtudel ei ole eriti võõra struktuuriga fonoloogiliste komponentsõnade sedastamine põhjendatud, kui on alternatiivseid analüüsivõimalusi. Praeguses probleemiasetuses ei ole liigenduse lõplike lahenduste üle teoretiseerimine kuigi vajalik.

Seotud kaasrõhu esinemine l i i t s õ n a d e s ei vaja kommenteerimist: komponentsõnade piir annab enamasti kätte ka seotud kaasrõhu asukoha. Tähelepanu on vaja juhtida ainult paarile pisiseigale. Kõnekeeles on liitsõnade pearõhk ja seotud kaasrõhk küllalt tihti vahetatavad (eriti emfaasi korral). ÕS-i (1960) liitsõna piiride märkimise praktika ei ole parim mõeldav lahendus. Oleks hea, kui ÕS märgiks liitsõnades sõnapiiri ühtlasemalt ja samal ajal erinevalt tuletusliidete piirist: vrd. miini/o`t´sija, miini~pi`lduja, miini~pi`lduja_tuli, raba~lava ja raba~line ÕS-is.

Kas võõrsõnade seotud kaasrõhku on ÕS-i ortograafias ortoeepilise normikohasuse tagamiseks vaja märkida, selle küsimuse juurde tullakse hiljem (4.1 ja 4.2). Valdaval osal juhtudest selgub rõhu asukoht võõrsõna silbistruktuurist. Siiski on üksikuid juhte, kus sõna struktuurist ei selgu seotud kaasrõhu asukoht ja seda peab lihtsalt teadma (atsido|bu̲türo|m`eeter, mitte *atsi|do̲but|tu̲ro|m`eeter, tohuva|bo̲hu, mitte *tohu|va̲bohu jts.).

L i i t v õ õ r s õ n a d e s analüüsitakse kõigi morfoloogiliste komponentsõnade rõhulis-rütmilist struktuuri eraldi. Ka keerulisema struktuuriga liitvõõrsõnade puhul on selline menetlus õigustatud grammatilise analüüsi ja junktuurinähtuste tõttu sõnapiiridel (need junktuurinähtused võivad olla oma ilmekuselt siiski erinevad või puududa hoopiski). Küsimuse teeb keerulisemaks asjaolu, et võõrsõnade puhul on liitsõnade ja lihtsõnade eristamine palju raskem kui oma sõnavaras. Seetõttu tuleb fonoloogias opereerida peamiselt ikkagi formaalsete kriteeriumidega ja mõistega f o n o l o o g i l i s e l t l i i t s õ n a s t r u k t u u r i o m a v a d s õ n a d.

Järgmises peatükis analüüsitakse eesti kirjakeele sõnavara (eriti võõrsõnade) rõhufonotaktilist ning rõhufonoloogilist ja -morfofonoloogilist struktuuri koos morfoloogiliselt seotud rõhkude normeerimise probleemidega. Sidumata kaasrõhule pühendatakse seejuures tähelepanu vaid niivõrd, kuivõrd sidumata kaasrõhu mudelid diakroonilistes protsessides või sõna tüübivahetamise juhtudel asendavad seotud kaasrõhu mudeleid.

Peatüki lõpuosas kirjeldatakse sidumata kaasrõhu paigutumise üldisi tendentse ja sidumata kaasrõhu kõige tavalisemaid mudeleid.

Alapeatükis 4.2 käsitletakse lähemalt ka küsimust, kas võõrsõnade pearõhulise silbi eelset prokliissilpi (juhtudel nagu pür`iit, bens`ool jne.) on õigem pidada struktuurselt nõrgarõhuliseks või kaasrõhuliseks.

4. peatükk

EESTI KIRJAKEELE SÕNAVARA RÕHUFONOLOOGILINE STRUKTUUR NING MORFOLOOGILISELT SEOTUD RÕHKUDE NORMEERIMISE PROBLEEMID (NOOMENI ULATUSES)

4.1. LIITSÕNA STRUKTUURIGA VÕÕRSÕNAD.

4.1.1. Teoreetilises kirjanduses on korduvalt käsitletud fonoloogiliselt liitsõna struktuuri omavaid sõnu, mis morfoloogiliselt pole liitsõnad (Hockett 1960:240; Nida 1961:122; Chomsky & Halle 1968:13, 34, 41, 94 jj., 100, 105 jm.; Átányi 1970; vrd. Veski 1956:224 jj.). Selliseid sõnu võib käsitada kahest fonoloogilisest tüvest koosnevatena, kusjuures sõna tervikuna ei lase ennast morfoloogiliselt analüüsida lihtsõnadeks üldise mudeli järgi, kuigi eraldatavad fonoloogilised tüved võivad korduda mitmes liitsõna struktuuriga võõrsõnas: tele|graa`f, karto|graa`f, karto|gra`mm; kata|ko`mb, kata|l`oog, katas|troo`f, apos|troo`f jne.

Eesti keeleteaduses ja normeerimispraktikas ei ole võõrsõnade struktuuri kohta püstitatud eesti keele seisukohalt ühtki töökindlat hüpoteesi. Mõnes seisukohavõtus on valitsev olnud etümoloogiline vaatenurk (J.V. Veski) või jälle võõrsõnade ortograafia normeerimine eesti sõnavara jaoks fikseeritud reeglite järgi (E. Muuk) või mõlemad, nagu näiteks 1960.a. ÕS-is (vrd. Veski 1955:205-209; Veski 1962:92; VÕS 1933; VÕS 1945; ÕS 1960). Siiski on just J.V. Veski vähemalt morfofonoloogilises plaanis mõistnud võõrsõnade tüpiseerimise vajalikkust (J.V. Veski võitlus normide nagu ko`tle`t vastu ja normide nagu ko`tle`tt eest, vt. edaspidi). Alles kõige viimastel aastatel on liitsõna struktuuriga võõrsõna mõistet eesti keeles põhjendatud (Hint 1968b:15-57) ning veel hiljem on see aktsepteeritud ka keele normeerijate poolt (Erelt & Kull 1970:89). Selliste võõrsõnade fonoloogilistel komponentsõnadel on fonoloogiline ja morfofonoloogiline struktuur, mis on üldine sõnatüvedes.

Nende sõnade fonoloogilise liitsõnalisuse kontseptsioon lihtsustab väga olulisel määral keele fonoloogilise süsteemi kirjeldamist, seda eriti esisilpide ja järgsilpide fonoloogilise koostise, distributsioonikitsenduste ja kvantiteedikontrastide võimaluste osas. Seni käsitleti neid sõnu ka fonoloogilisest seisukohast lihtsõnadena, kandes semantilise ja morfoloogilise analüüsi tulemused mehaaniliselt üle fonoloogiatasandile. Sellise seisukoha puhul tuli leppida arvamusega, et võõrsõnades on järgsilpide fonoloogiline ja morfofonoloogiline struktuur täiesti erinev eesti oma sõnavara järgsilpide

struktuurist ning et keele kogusüsteemis ei pea paika väide järgsilpide tugevasti piiratud struktuurilistest võimalustest (tüve esisilbiga võrreldes). Uus kontseptsioon lihtsustab nii võõrsõnade kui ka kogu keele fonoloogilise ja morfofonoloogilise süsteemi kirjeldamist.

Liitsõna struktuuriga võõrsõnade hulgas tuleb defineerida järgmised rõhumudelid. (Rõhumudelite määratlustes tähendab sõna mittekolmandavälteline esma- või teisevältelist, mitte aga teise või kolmanda välte kontrasti suhtes neutraliseerunud kvantiteeti. Rooma numbrid näitavad tüveosade väldet ning araabia numbrid rõhuastet: 1 - pearõhku, 2 - seotud kaasrõhku.)

A°. Fonoloogilised komponentsõnad III-1° + III-2°: üks pearõhuline kolmandavälteline silp (millele mõnel väga harval juhul järgneb üks nõrgarõhuline silp) pluss üks seotud kaasrõhuga kolmandavälteline silp, millele võib järgneda üks nõrgarõhuline silp. Näiteid: `aad|re`s´s, `aad|re`s´si, `aa|l`oe, `aa|l`oesid, a`p|tee`k, `ap|tee`ker, a`s|fal`t, a`s|fal`ti, e`ks|pre`s´s, e`ks|pre`s´si, fo`ks|tro`tt, fo`ks|tro`tti, kom`p|pa`s´s, kom`p|pa`s´se, kom`p|re`s´s, kom`p|re`s´si, pan`k|ro`t´, pan`k|ro`t´ti, sä`nd|vi`t´s, be`st|se`ller, bii`f|stee`k, b`oi|skau`t, grei`p|fruu`t, ro`st|bii`f, r`ein|le`nder, rei`s|f`eeder, vel`t|v`eebel, v`öör|mü`nder jne. Kahesilbilise esikomponendi näiteks on kon`tra|pun`kt.

Aa°. Fonoloogilised komponentsõnad III-1° + I/II-2°: üks pearõhuline kolmandavälteline silp (millele mõnel väga harval juhul järgneb üks nõrgarõhuline silp) pluss üks seotud kaasrõhuga mittekolmandavälteline silp, millele järgneb üks või kaks nõrgarõhulist silpi. Näiteid: `aad|re`s´si, a`p|tee`gi, a`s|fa`ldi, fo`ks|tro`ti, kom`p|pa`s´si, kom`p|re`s´sid, a`p|tee`gile, a`s|fa`ldile, kon`tra|pu`nkti jne. See rõhumudel esindab valdavas osas eelmise rõhumudeli A° vältevahelduslike sõnade nõrgaastmelisi vorme ja teine komponentsõna on siin praktiliselt alati teisevälteline.

B°. Fonoloogilised komponentsõnad I/II-1° + III-2°: üks pearõhuline mittekolmandavälteline silp, millele järgneb üks või kaks nõrgarõhulist silpi pluss üks seotud kaasrõhuga kolmandavälteline silp, millele võib järgneda üks nõrgarõhuline silp. Näiteid: akro|ba`a`t, akro|ba`a`ti, akusat|t`iiv, akusat|t`iivne, allat|t`iiv, allat|t`iivne, argu|me´`t, argu|me´`ti, aspi|ra`n`t, aspi|ra`n`ti, ele|va´`t, ele|va´`te, kome|ja´`t, kome|ja´`ti, parla|me`n`t, tabu|re`t´, kompa|n`ii, kompa|n`iisid jne.

Ba°. Fonoloogilised komponentsõnad I/II-1° + I/II-2°: üks pearõhuline mittekolmandavälteline silp, millele järgneb üks või kaks nõrgarõhulist silpi pluss üks seotud kaasrõhuga mittekolmandavälteline silp, millele järgneb üks või kaks nõrgarõhulist silpi. Näiteid: akro|baadi, akusat|tiivi, allat|tiivi, argu|me´diga, aspi|randi jne. See rõhumudel esindab eelmise rõhumudeli B° vältevahelduslike sõnade nõrgaastmelisi vorme; nende puhul on teine komponentsõna teises vältes. Peale selle on sellise rõhu-

lis-rütmilise struktuuriga väike hulk astmevahelduseta võõrsõnu: harak|kiri, kilo|parsek, tohuva|bohu (ÕS-i järgi pearõhk esisilbil), bugi|vugi jts.

C°. Fonoloogilised komponentsõnad I/II-2° + III-1°: üks seotud kaasrõhuga mittekolmandavälteline silp, millele järgneb üks või kaks nõrgarõhulist silpi pluss üks pearõhuline kolmandavälteline silp, millele võib järgneda üks nõrgarõhuline silp. Näiteid: abone|men`t, abone|men`ti, abo|nen`t, abo|nen`ti, amal|g`aam, amal|g`aami, amat|t`öör, amat|t`ööri, assimi|laa`t, assimi|laa`ti, asso|nan`ts, asso|nan`tsi, avant|t`üür, avant|t`üüri, ave|n`üü, ave|n`üüle, ele|vaa`tor, ekska|vaa`tor, permal|l`oi, proto|füü`t, kokete|r`ii, konjunkti|vii`t, obsku|ran`t, obsku|ran`tne, detek|t`iiv, huli|g`aan jne.

Ca°. Fonoloogilised komponentsõnad I/II-2° + I/II-1°: üks seotud kaasrõhuga mittekolmandavälteline silp, millele järgneb üks või kaks nõrgarõhulist silpi pluss üks pearõhuline mittekolmandavälteline silp, millele järgneb üks või kaks nõrgarõhulist silpi. Näiteid: abone|mendi, abo|nendi, amal|gaami, amat|tööri, assimi|laadi, asso|nantsi, avant|tüürile, konjunkti|viidi, mokas|siinid, obsku|randi jne. See rõhumudel esindab eelmise rõhumudeli vältevahelduslike sõnade nõrgaastmelisi vorme; sel juhul on teine komponentsõna alati teisevälteline. Peale selle on sellise rõhulis-rütmilise struktuuriga väike hulk astmevahelduseta võõrsõnu: abraka|dabra, akro|baatika, hipop|potamus, profü|laktika, prole|gomena, propa|ganda, tohuva|bohu (üldises häälduses), topo|nüümika, para|digma , proto|plasma jts.

Selliselt tüübistatud rõhumudelid võtavad arvesse morfofonoloogilisi seoseid eri alatüüpidesse kuuluvate sõnavormide vahel.

Nii fonoloogilisest kui ka morfofonoloogilisest seisukohast võib mõnel puhul olla vajalik iseloomustada rõhumudelite tüüpe täpsemalt ning alaliigitada neid osalevate fonoloogiliste komponentsõnade silpide arvust ja vältest lähtudes. Siin piirdutakse vaid alaliigitamise põhimõtte põgusa illustreerimisega, andmata ammendavat ja järjekindlat loetelu, mis selle töö probleemide esitamiseks pole vajalik. Järgnevas märgitakse rõhumudelit juba defineeritud tähesümbolite abil, kuna väldet tähistavad rooma numbrid ja silpide arvu araabia numbrid. Koolon rõhumudelite vahel näitab teise komponentsõna vaheldusi genitiivi vormis nominatiiviga võrreldes (esimene komponentsõna on loomulikult muutumatu).

Rõhumudel.	Näide.
A° : A° (III 1 + III 1 : III 1)	`aa|l`oe : `aa|l`oe
A° : Aa° (III 1 + III 1 : II 2)	`aad|re`s´s : `aad|res´si
A° : Aa° (III 2 + III 1 : II 2)	kon`tra|pun`kt : kon`tra|punkti
A° : A° (III 1 + III 2 : III 2)	vel`t|v`eebel : ve`lt|v`eebli
A° : A° (III 1 + III 2 : III 3)	be`st|se`ller : be`st|se`lleri

B° : B° (II 2 + III 1 : III 1)	kompa|n`ii : kompa|n`ii
B° : Ba° (II 2 + III 1 : II 2)	aspi|ran`t : aspi|randi
B° : Ba° (II 3 + III 1 : II 2)	akusat|t`iiv : akusat|tiivi
B° : Ba° (I 2 + III 1 : II 2)	tabu|re`t´ : tabu|ret´i
Ba° : Ba° (I 3 + I 2 : I 2)	tohuva|bohu : tohuva|bohu
C° : C° (I 2 + III 1 : III 1)	ave|n`üü : ave|n`üü
C° : C° (II 3 + III 1 : III 1)	kikerik|k`ii : kikerik|k`ii
C° : Ca° (II 2 + III 1 : II 2)	ambra|s`uur : ambra|suuri
C° : Ca° (I 2 + III 1 : II 2)	abo|nen`t : abo|nendi
C° : Ca° (II 3 + III 1 : II 2)	konjunkti|vii`t : konjunkti|viidi

Jne.

Rõhumudelitega A° ja Aa° ning B° ja Ba° esinevad võõrsõnad on fonoloogiliselt, morfofonoloogiliselt ja morfoloogiliselt paralleelsed eesti liitsõnadega, rõhumudelitega C ja Ca° esinevad võõrsõnad on morfoloogiliselt ja morfofonoloogiliselt paralleelsed eesti liitsõnadega, nende rõhumudel on aga eesti liitsõnadega võrreldes erandlik (pearõhk ja seotud kaasrõhk on ära vahetatud).

Fonoloogilisest aspektist on kõige olulisem nende võõrsõnade ja eesti liitsõnade rõhumudelite täielik kokkulangemine, kui võõrsõnade fonoloogilised komponentsõnad ja liitsõnade morfoloogilised komponentsõnad on ühesuguse silpide arvuga ja ühesuguse vältestruktuuriga. See parallellism säilib läbi kogu morfoloogilise sõnamuutmisparadigma, vrd.:

pan`k|re`t´	ja	väl`k|ma`t´t,
pan`k|ret´i	ja	väl`k|mat´i,
pan`k|re`t´ti	ja	väl`k|ma`t´ti,
pan`k|ret´ile	ja	väl`k|mat´ile

(aga vrd. van`krit-tele);

tabu|re`t´	ja	taga|le`t´t,
tabu|ret´i	ja	taga|let´i,
tabu|re`t´ti	ja	taga|le`t´ti,
tabu|ret´ile	ja	taga|let´ile;
akusat|t`iiv	ja	ehitus|l`iiv,
akusat|tiivi	ja	ehitus|liiva,
akusat|t`iivi	ja	ehitus|l`iiva,
akusat|tiivile	ja	ehitus|liivale.

Nagu liitsõnad, nii ei kacta ka nende sõnatüüpide sõnad ühtki oma seotud rõhkudest (pearõhk ja seotud kaasrõhk) üheski morfoloogilises muutevormis (vrd. neid sõnu selles suhtes ka seminar-m`uuse,um-tüüpi sõnadega, vt. edaspidi 4.3).

Ligi neljakümneaastase vaidluse on põhjustanud pan`kro`t´-tabure`t´-tüüpi sõnade ortograafia või õigemini nende sõnade ortograafia lahutamine liitsõnade ortograafiast (vt. Kask 1933:89 jj.; Veski 1933a; Veski 1933b:107, 111 jj.; Veski 1955:207 jj.; Veski 1956:224 jj.; Kask 1970:28). Ortograafiat püüti siin viia kooskõlasse astmevahelduslike li`k-, mi`k-, ni`k-, sti`k-, vi`k-liiteliste sõnadega, arvestamata seda, et viimaseid on kerge hõlmata reegliga, mis aga ei ole võimalik kahesugust ortograafiapõhimõtet järgivate liitsõna struktuuriga võõrsõnade puhul (vrd. Veski 1933c:124; Veski 1955:199, 208).

See E. Muugi ortograafiaalane algatus on viimasel ajal jälle leidnud tugevat oppositsiooni (Hint 1968b:28; Erelt & Kull 1970:155). pan`kro`t´-tabure`t´-kom`pve`k-katelo`k-pii`sko`p-tüüpi sõnade teise fonoloogilise komponentsõna tugevaastmelises ainsuse nimetavas ühe sõnalõpulise klusiili kirjutamine on nii fonoloogilise kui ka morfofonoloogilise süsteemikuse seisukohalt ilmne normeerimise järjekindlusetus, mis on seda põhjendamatum, et ta on väga suurel määral juhusliku iseloomuga, vrd. näit. ortograafias pankrot, aga fokstrott, piiskop ja anskop, aga villkopp, liliput, aga minarett, kabinet, aga vagonett, katelok, aga kabatšokk jne. Sellise järjekindlusetuse õigustuseks traditsioonilises grammatikas on viide rõhule: kui nende sõnade lõppsilp (nominatiivis) on pearõhuline, siis kirjutatakse klusiil kahekordselt, kui kaasrõhuline, siis ühekordselt (vrd. TRÜ EKG I-2:102 jj.). Ent liitsõna struktuuriga võõrsõnades ei ole midagi ebakindlamat kui pearõhu ja seotud kaasrõhu kindel fikseerimine: enamik igapäevaseid liitsõna struktuuriga võõrsõnu on kasutusel kahesuguse rõhumudeliga (pearõhk → seotud kaasrõhuks ja seotud kaasrõhk samaaegselt → pearõhuks ning vastupidi vagone`tt-tabure`t´-tüüpi sõnades; pearõhk → seotud kaasrõhuks ja sõnaalgulise silbi nõrk rõhk → pearõhuks ning vastupidi a`sfal`t-impul´`ss-tüüpi sõnades, vt. 4.2).

Rõhumudeli eestipärastumine on liitsõna struktuuriga võõrsõnades üldine tendents. Seetõttu saaks nende sõnatüüpide ortograafia sõltuvusse seadmine rõhumudelist resulteeruda ainult kahesuguste normide (paralleelvormide) lubamises. Selline vabadus oleks põhjendatud, kui liitsõna struktuuriga võõrsõnu käsitataks sõnarühmana, mis liigub fikseeritud rõhumudeli poole: siis saaks kahesuguseid ortograafianorme käsitada üleminekunähtustena. Eesti õigekeelsussõnaraamatud on asja näinud hoopis teisiti, mitte sõnarühma tendentsina, vaid üksiksõnade tendentsina omandada eestipärane rõhumudel. Üksiksõnuti on siis aeg-ajalt ka rõhu- ja ortograafianorme selle sõnarühma sõnades muudetud (vt. edaspidi). Tegelikult on rõhumudeli vahetamise ja eesti liitsõnade rõhumudeli omandamise tendents liitsõna struktuuriga võõrsõnade koguhulgas (ja impul´`ss-

tüüpi sõnade koguhulgas) väga ebaühtlane nii üksiksõnu kui ka sõnade kasutajaskonda silmas pidades. Seepärast ei saa pearõhu asukohta nendes sõnatüüpides võtta ortograafianormide aluseks.

On võimalik ainult üht laadi järjekindlus: kirjutada liitsõna struktuuriga võõrsõnade (ja ka mittevõõrsõnade) fonoloogilisi järelkomponente morfoloogiliste liitsõnade järelkomponentide ortograafia kohaselt, s.t. kahekordse klusiiliga nagu teisteski tugevaastmelistes vormides. Teiseks praktiliseks alternatiiviks on mitte teha sellest ortograafilisest ebajärjekindlusest probleemi ja lubada kõigist pan`kro`t´-tabure`t´-fo`kstro`tt-minare`tt-tüüpi sõnadest (ja ka vastavatest k- ja p-lõpulistest sõnadest) nimetava vormis kaht ortogrammi, kumbagi veaks lugemata.

Liitsõna struktuuriga võõrsõnade ja liitsõnade ortograafia diferentseerimiseks on juba seetõttu raske soliidset alust leida, et selliste võõrsõnade ja liitsõnade vahel pole selget piiri ka semantilises plaanis. Võrreldagu sellest seisukohast liitsõna struktuuriga võõrsõnu resp. liitsõnu nagu a`p|l`aager, jõnger|ma`n´n, hampel|ma`n´n, kada|li`pp, kata|pul´`t, klaper|ja`ht, kome|jan´`t, kr`uu|pin`k, ko`m|n`oor, kuker|pa`l´l, kure|mar`iin ~ kurema|r`iin, kun´`ts|ko`pp, kuller|ku`pp, s`uis|le`pp ~ ~ sui`s|le`p, mara|kra`t´t (ei häälduˣ[ma·rakra:t´] vaid [ma·raGra:t´]), peni|k`oorem, nanni|pu`n´n, pada|ja`n´n, panto|m`iim, pipar|mün´`t, plära|lära, pasti|naa`k, pas`k|n`äär, pa`sk|raa`t´, tota|mö`ll, vi`ll|ko`pp, kaba|jan´tsik, saba|ra`kk, vehver|men´`ts, tagu|men´`t, trolli|bu`s´s, tele|tai`p ~ telet|tai`p, para|gra`hv, v`eer|se`kk, peter|se`l´l, vi`r|va`rr, viker|k`aar, piller|k`aar, uni|vo`rm, sa`lv|rät´ik, kista|va`rs, kala|vin`skid ~ kala|vin`skid jne. (vrd. Kask 1967:95-101). (Et ÕS-is mõned neist sõnadest puuduvad, see asja ei muuda.)

Mõned sellistes sõnades esinevad fonoloogilised komponentsõnad tulevad ette rohkem kui ühes liitsõna struktuuriga võõrsõnas. Sellegipärast ei ole nende komponentsõnade semantilise sisu avamine kerge ning kõige hõlpsam on toetuda J.V. Veski seisukohale, et mitu grafeemi (= sõna) võib kokku anda ühe semantilise sõna (Veski 1956: 225).

Niisiis ei ole piir liitsõnade ja liitsõna struktuuriga võõrsõnade vahel terav. Ka mõningate tavaliselt liitsõnadena käsitatavate sõnade - nagu paa`ks|p`uu, aba|l`uu, l`au|p`äev, i`ssa|meie, kõnekeeles ka e`n|n`äe jts. - esimesed komponentsõnad ei esine iseseisvalt, rääkimata ilmselt liitsõna struktuuri omavatest eesti koha- ja perekonnanimedest nagu Karilatsi, Odalätsi, Vasalemma, Prillapatsi, Innikõrve, Rebovõitra, Simonlatser, Podekrat jne., mille komponentide tähendust tänapäeva keelekasutaja võib veel ainult rahvaetümoloogilisest vaatevinklist mõistatada. Piir "oma" sõnade ja liitsõna struktuuriga võõrsõnade vahel on tõepoolest hajuv.

Veenvateks argumentideks selle sõnarühma liitsõnalise struktuuri kasuks (fono-

loogia seisukohalt) on ilmsed struktuurse junktuuri nähtused nende sõnade teises komponentsõnas. Selles seoses märgitagu järgmist.

1. Palataliseeritud häälikud saavad esineda ainult esisilbis. Selline väide kehtib vähemalt fonoloogiliselt relevantse palatalisatsiooni kohta; kuid vrd. palatalisatsiooni liitsõna struktuuriga võõrsõnade teises fonoloogilises komponentsõnas: jönger|ma`n´n, kandi|daa`t´, argu|men´`t, paha|re`t´ jne.

2. Nende sõnade esimeste ja teiste komponentsõnade foneemkoosseis on sarnane, ehk täpsemalt: kehtivad ühesugused distributsioonikitsendused ja distributsioonivabadused kummaski komponentsõnas. Seetõttu ei saa teisi komponentsõnu käsitada järgsilpidena, mille foneemkoosseis ja distributsioonivabadused on hoopis piiratumad kui tüvede esisilpides.

3. Teised komponentsõnad on tihti vältevahelduslikud.

4. Komponentsõnadel on erinev vokaalsus mõnes liitsõna struktuuriga (võõr)sõnas või kohanimes: Oda|lätsi, tota|mö`ll, pipar|mün´`t jts. Pandagu tähele, et ka vokaalharmooniaga soome keeles ei sõltu teise komponentsõna vokaalsus esimese komponentsõna vokaalsusest ja käändelõpu vokaal sõltub ainult viimasest komponentsõnast: amatööri, kuvernööri, arkkitehtejä, karamellejä jne. (vrd. Harms 1964:57 jm.). Seegi tõestab fonoloogiliste komponentsõnade morfofonoloogilist sõltumatust.

5. Morfoloogiliselt ja morfofonoloogiliselt on selle sõnarühma paralleelsus liitsõnadega täielik: liitsõna struktuuriga (võõr)sõnade morfoloogilise muutmistüübi määrab ära sõna viimane fonoloogiline komponentsõna - selle fonoloogiline struktuur ja vältevahelduslikkus või vältevaheldusetus. Morfoloogiline muutmistüüp ei sõltu rõhu võimalikust kõikumisest (pearõhu ja seotud kaasrõhu vahetatavusest komponentsõnade vahel).

Kõigest ülalesitatust järgneb seisukoht, et liitsõna struktuuriga võõrsõnade fonoloogiliste järelkomponentide ortograafiat tuleb reeglistada liitsõnadega võrdsel alusel. Vähemalt osaliselt maksab see isegi esimeste fonoloogiliste komponentsõnade kohta: 1960.a. ÕS-i ümbernormeering rei`sf`eeder varasemast rei`ssf`eedrist (EÕS 1930) ei ole põhjendatav. ÕS-i normi järgib ka "Võõrsõnade leksikon" (1961), kus siiski antakse reiss-siin (mõlemad saksa Reiß); see teeb normi rei`sf`eeder veelgi küsitavamaks. Ortograafiline kirjapilt reisfeeder ei ütle, et selle sõna esiosas on kolmanda välte põhiliseks kandjaks s ja mitte diftong (vrd. vastupidist olukorda sõnas suislepp = s`uis|le`pp; siiski esinevad ka häälduses sui`s|le`pp ja isegi teisevälteline suislep). Tänu sellele, et kolmandavälteliste klusiilide puhul kasutatakse ortograafias alati k, p, t-d vastandatuna g, b, d-le, tekib klusiilide puhul selliseid probleeme vähem. Ortograafia normeerimisel tuleks eriti võõrsõnade puhul s-i eriolukorda arvesse võtta: s võimaldab pika vokaali, diftongi või helilise konsonandi järel

kaht kontrasteeruvat kvantiteediastet, mida saab väljendada ainult tähemärgi ühe- või kahekordse kirjutamisega (`aus ja kau`ss).

Ka ortograafianorm falrep = fa`lre`p (alamsaksa fallreep) on näiteks selle kohta, kuidas eestipärastatud ortograafia annab nii hääldust kui ka morfoloogilist muutmistüüpi edasi halvemini kui rahvusvaheline ortograafiline uusus: ortogramm falrep ei ütle midagi sõna välte ja järelikult ka muutmisviisi kohta (pigem on ortograafia siin desorienteeriv, viidates teisele vältele).

Problemaatilised on ka eesti paarissõnade kokkukirjutamisest sugenenud ortograafilised normid nagu virvarr ja siksakk (= vi`rva`rr ja si`ksa`kk), mille lahushoidmine hüüdsõnadena käsitatud juhtudest ki`ll-kõ`ll, pi`mm-pa`mm, ti`kk-ta`kk jts. on mõneti kunstlik.

Just nimelt liitsõna struktuuriga (võõr)sõnade fonoloogiliste komponentsõnade piiril on kõige enam põhjust suhtuda reservatsioonidega eesti mitteliitsõnade üldistesse ortograafiareeglitesse (vrd. ka ortogramme nagu anekdoot või sünekdohh, mis põhjendatult rikuvad neid üldreegleid).

4.1.2. On võimatu mitte märgata otsest seost liitsõna struktuuriga võõrsõnade B^{o} ja Ba^{o} ning C^{o} ja Ca^{o} vahel. Saadakse ju eesti liitsõnade rõhumudelid B^{o} ja Ba^{o} võõrsõnades enamasti sel teel, et esialgselt rõhumudelitega C^{o} ja Ca^{o} esinevates võõrsõnades pearõhk ja seotud kaasrõhk vahetuvad - sõna kodunemisel tema rõhumudel eestipärastub ja pearõhk siirdub esisilbile. (Muidugi tuleb osa liitsõna struktuuriga võõrsõnu otse kasutusele rõhumudelitega B^{o} ja Ba^{o}, pearõhuga esisilbil, näiteks viimastel aastatel pla`st|ma`s´s.)

On ka võimatu mitte märgata tendentsi viia kõnekeeles rõhumudeliga C^{o} ja Ca^{o} esinevad sõnad rõhumudelite B^{o} ja Ba^{o} alla. Tegelikus kõnekeeles on piir nende rõhumudelite vahel väga ähmane, paljud sõnad on kasutusel kahe rõhumudeliga (B^{o} ja Ba^{o} ning C^{o} ja Ca^{o}), paljud on ÕS-is normeeritud tegelikule uususele vastukäiva rõhumudeliga. Sellises olukorras ei või käsitada võõrsõnade rõhumudelit lõplikult kujunenuna, üht kahest alternatiivsest rõhumudelist normikohaseks tunnistades ja teist veana hüljates. Õigekeelsussõnaraamatud võiksid liitsõna struktuuriga sõnade rühmas rõhumudeli üldjuhul jätta uususe kujundada, sallides nende sõnade puhul mõlemat võimalikku rõhumudelit. Katsed kujutada võõrsõnade rõhumudeleid A^{o}, Aa^{o}, B^{o}, Ba^{o}, C^{o}, Ca^{o} (ja impul´`ss-tüübi rõhumudelit) fikseerunutena, ei ole ei teoreetiliselt ega praktiliselt põhjendatud (vrd. Ariste 1941; Vääri 1958:180).

Liitsõna struktuuriga võõrsõnade eestipärastumise põhiliseks teeks on rõhumudelite C^{o} ja Ca^{o} (pearõhk järgsilbil) asendumine rõhumudelitega B^{o} ja Ba^{o} (pearõhk esisilbil). Seda kõnekeele r e e g l i p ä r a s t t e n d e n t s i ei võta 1960.a. ÕS piisavalt arvesse (rääkimata sellest, et enamikus rõhumudelitega B^{o} ja Ba^{o} ning

C^{o} ja Ca^{o} sõnades ei ole üldse põhjust normeerida üht ainuõiget rõhumudelit). Võib osutada suurele hulgale liitsõna struktuuriga võõrsõnadele, mis kõnekeeles ammu esinevad eestipärastunud rõhumudelitega B^{o} ja Ba^{o} (või siis paralleelselt rõhumudelitega B^{o} ja Ba^{o} ning C^{o} ja Ca^{o}), kuid 1960.a. ÕS-is on esitatud võõrapärase rõhumudeliga C^{o} ja Ca^{o}: abonen`t, aerodr`oom, agent`uur, agregaa`t, agron`oom, akvare`l´l, alimen`did, ambulan`ts, amplit`uud, anal`üüs, antiloo`p, antip`ocd, aprik`oos, armat`uur, aspir`iin, assonan`ts, astron`oom, atmosf`äär, atribuu`t, automaa`t, avanga`rd, katastroo`f, hulig`aan, tomahoo`k, nurrik`aan, linotüü`p, kvalitee`t, kvantitee`t, manuskri`pt, polits`ei, propaganda jne.

Paljud sõnad on väga üldiselt kasutusel kahesuguse rõhumudeliga, näiteks adressaa`t, amat`öör, arhiv`aar, avant`üür jts.

Suur hulk liitsõna struktuuriga võõrsõnu on valdavalt kasutusel võõrapärase rõhumudeliga C^{o} või Ca^{o}, näit. aferi`st, afori`sm, aktivi`st, altrui`st, amalg`aam, ambras`uur, ametü`st, anarhi`st, animi`sm, antratsii`t, apatii`t, are`aal, arhai`sm, ataš`ee, atei`st, atelj`ee, avar`ii, aven`üü jne.

Võib osutada üksikuid sõnu, mis ÕS-is on normeeritud rõhumudeliga B^{o} ja Ba^{o} (eesti liitsõnade rõhumudel), kuid mis kõnekeeles esinevad vähemalt paralleelselt ka võõrapärase rõhumudeliga C^{o} ja Ca^{o} (asimuu`t).

Pole väga oluline, kas kõik nende liigitelude all esitatud sõnad kindlasti kuuluvad just märgitud rühma või oleks õigem üks või teine sõna arvata mõnda teise rühma. Oluline on, et liitsõna struktuuriga sõnad saavad esineda kahesuguse rõhumudeliga ning et nende sõnade puhul võib nentida tendentsi asendada rõhumudelid C^{o} ja Ca^{o} rõhumudelitega B^{o} ja Ba^{o}. ÕS esindab selle üldise tendentsi suhtes liiga konservatiivset keeletarvitust (vrd. Erelt & Kull 1970:87-89).

Nende sõnade rõhumudel võib sõltuda ka kontekstist. Eriti liitsõnades võib tavaline rõhumudel asenduda haruldasemaga, näiteks auto|maa`t, aga auto|maa`t↓jaam, armat|t`uur, aga armat|t`uur↓teras; vrd. impul´`ss-tüüpi sõnade puhul jälle kontro`l´l, aga kon`tro`l´l|t`öö jts. juhtumid. Nähtavasti sõltub pearõhu asukoht võõrsõnas mõnikord ka sellest, kas sõna on liitsõnas esimeseks või teiseks komponendiks, vrd. kontro`l´l, kon`tro`l´l|t`öö ja enese|kontro`l´l. Sellised tendentsid on siiski kaugel reeglipärasusest. Ka TRÜ "Eesti keele grammatikas" esitatav kontekstist sõltuv pearõhu viimine teise komponentsõnasse juhul apa|raa`tide tehas ei esinda arvatavasti järjekindlat tendentsi (TRÜ EKG I-1:117).

Tuletusliidete lisamine võib nende sõnade rõhumudelit mõjustada. Nii on pearõhk tavaliselt esisilbil sõnades alfabee`t, agron`oom, adjekt`iiv, akusat`iiv, polits`ei, automaa`t, kommuni`st, jts.; tuletusliidetega sõnades on pearõhk sagedamini pikal kolmandal või neljandal silbil: alfabeetiline, agron`oomi,a, agronoomiline,

adjektiivilisus, akusat`iivne, polits`eini`k, automaa`tne, kommuni`stli`k. Aga sellinegi tendents pole absoluutne.

Muidugi on suur hulk liitsõna struktuuriga võõrsõnu VÕS-is (1953) ja ÕS-is (1960) normeeritud pearõhuga esisilbil: abess`iiv, ablat`iiv, adjekt`iiv, adjutan`t, advokaa`t, akrobaa`t, akselban`t. alfabee`t, allat`iiv, anana`ss, aparaa`t, apostroo`f, argumen`t, asimuu`t, aspiran`t, atentaa`t, atestaa`t, kompan`ii, patar`ei, papag`oi jne. Ka on ÕS-is (1960) VÕS-iga (1953) võrreldes pearõhu esisilbile normeerimist mõnel määral laiendatud ja osa liitsõna struktuuriga võõrsõnu toodud rõhumudelite C^{o} ja Ca^{o} alt rõhumudelite B^{o} ja Ba^{o} alla, näiteks algustähe A ulatuses sõnad albatro`ss, almana`hh, anekdoo`t, arhite`kt. Ent nähtavasti ei ole sellise ümbernormeerimise teoreetiliseks platvormiks terve ühesuguse rõhumudeliga (ja ka fonoloogilise ja morfofonoloogilise struktuuriga) sõnarühma modifitseerumise reeglipärase tendentsi arvestamine, vaid ikka üksikjuhtude kaupa normeerimine, sest VÕS-iga võrreldes on ÕS-is sama A-tähe ulatuses paar sõna viidud ka rõhumudeli B^{o} ja Ba^{o} alt rõhumudeli C^{o} ja Ca^{o} alla: agron`oom, alfabee`t (pearõhuga kolmandal silbil).

Kui normeerimine võtakski rohkem arvesse tegelikku tendentsi tuua pearõhk selle sõnarühma sõnades esisilbile, siis jääb rõhumudeli jäik normeerimine siin ikkagi väga problemaatiliseks. Vaevalt saab enamikus (või üheski) selle sõnarühma sõnas veaks pidada ka rõhumudelit C^{o} ja Ca^{o} (pearõhk kolmandal või neljandal silbil: anekdoo`t ja akusat`iiv). Õiglane ja lihtne õigekeelsuslik lahendus võiks kõnealusel juhul olla järgmine: lubada üldjuhul kolme- ja neljasilbilistest (nominatiivis) liitsõna struktuuriga võõrsõnadest nii eesti liitsõna rõhumudelit B^{o} ja Ba^{o} kui ka võõrapärast rõhumudelit C^{o} ja Ca^{o}. Õigekeelussõnaraamatuis võib sellist lahendust läbi viia mõlema rõhulisena küsimusse tuleva vokaali alla (rõhumärgina) punkti trükkimisena: anekdoo`t, akusat`iiv, amat`öör, propaganda jne. Siis võiks tervet seda sõnarühma nimetada fluktueeriva rõhumudeliga tüübiks (Erelt & Kull 1970:89).

Liitsõna struktuuriga võõrsõnade rõhumudelite B^{o} ja Ba^{o} ning C^{o} ja Ca^{o} normeerimisel ilmneb eriti selgesti üksikjuhtude kaupa normeerimise perspektiivitus. Siin on vaja üle minna (või tagasi pöörduda) teoreetiliselt ja metodoloogiliselt põhjendatud struktuursete rühmade kaupa normeerimisele: üldpõhimõttena tuleb ühesuguse fonoloogilise ja morfoloogilise struktuuriga sõnades taotleda ühesuguseid ortograafia- ja ortoepianorme.

See ei tähenda, et kõik sõnad siin käsitletud suures ja siiski struktuurseid erinevusi (nii fonoloogilises kui ka morfoloogilises plaanis) sisaldavas sõnarühmas tuleb normeerimisel ja keeleuurimistöös lõplikult arvata ühte rühma. Kahtlemata tuleb rõhumudeli normeerimisel selles laias sõnarühmas eristada alarühmi. Kuid alarühmade eristamine ei tohi toimuda subjektiivsete harjumuste, maitseotsustuste või võõrkeelte

häälduSmudelite mõjul, vaid defineeritavate struktuuritunnuste põhjal, nagu tuletusliited, esimese ja teise fonoloogilise komponentsõna silpide arv, rõhuliste silpide fonoloogiline struktuur, sõna morfoloogiline muutmistüüp. Nendele tunnustele toetudes võib liitsõna struktuuriga võõrsõnade hulgas (rõhumudelite B^{o} ja Ba^{o} ning C^{o} ja Ca^{o} piirides) eristada erandrühmi, milles pearõhu esisilbile toomise tendents või sõna kasutamine mõlema alternatiivse rõhumudeliga (B^{o} ja Ba^{o} ning C^{o} ja Ca^{o}) on esindatud nõrgalt või nõrgemalt kui üldjuhul.

Kõigepealt võib sellise erandrühmana vaadelda rahvusvaheliste vältevahelduslike tuletusliidetega -i`sm ja -i`st lõppevaid sõnu: sõnad nagu anarhi`st või sotsiali`sm hoiavad pearõhku teise fonoloogilise komponentsõna algussilbil suhteliselt stabiilselt. Selles erandrühmas võib olla piiratud arv sõnu, mis suure kasutamissageduse tõttu võivad minna üldreegli alla, esindades fluktueerivat rõhumudelit: masini`st, kommuni`st ~ kommuni`st (ÕS-is on normeeritud viimane variant), kõnekeeles võib kuulda ka häälduST aktivi`st.

Ka mõned teised harvemini esinevad võõrliited (mis eesti keele seisukohalt õieti pole liited), nagu näiteks tee`t-liide või i,`oon-liide hoiavad pearõhku stabiilselt: autoritee`t, revolutsi,`oon jne.; i,`oon-liitelised sõnad võivad teatud tingimustel siiski üle minna seminar-tüüpi, nagu komisjon jts. sõnad (vt. edaspidi 4.3).

Teise erandrühmana võib vaadelda sõnu, mille teine fonoloogiline komponentsõna lõpeb ainsuse nimetavas kolmandavältelise vokaali või diftongiga (ÕS-i 89. ja 90. muutmistüüp): aven`üü, avar`ii jts. Suure kasutamissageduse korral asenduvad ka nendes sõnades rõhumudelid C^{o} rõhumudelitega B^{o}. 1960.a. ÕS-is on juba mitmel sellise struktuuriga sõnal pearõhk esisilbil: kompan`ii, papag`oi, kantsel`ei, patar`ei. Kõnekeeles lisanduvad nendele sõnad nagu kardav`oi, kombin`ee, meier`ei, polits`ei. (Ka mõned liitsõna rõhumudeliga A^{o} ning prokliissilbiga sõnad, mille lõppsilp on nominatiivis diftongiline, esinevad pearõhulise esisilbiga: v`aar`ao, `aal`oe, laulusalmis veel ka k`aub`oi ~ kaub`oi.)

Kahe vokaali vaheline silbipiir on foneetiline nähtus, mis teatud määral seob rõhku sellisele silbipiirile vahetult järgneva silbiga (ka morfofonoloogilist rõhku - viimast m`uuse,um-tüüpi sõnades ja ka sõnas nagu hõ`lla,us). Õieti on järgneva silbi rõhulisus eeltingimuseks sellise silbipiiri realiseerumiseks üleüldse (Hint 1968b:107 jj.). Ka liitsõna struktuuriga võõrsõnades on sellise silbipiiriga lahutatud komponentsõnade puhul pearõhk peaaegu alati teise komponentsõna esisilbil: aksi|,`oom, alli|,an`ss, audi|,en`ts, are|,`aal, kara|,`iim jne. Ilmselt on pearõhu selline asend vajalik silbipiiri ilmekaks esiletoomiseks. Päris kindlalt ei suuda pearõhku teises komponentsõnas hoida aga ka selline fonoloogiliste komponentsõnade piir, sõnad nagu ide,`aal, audi,en`ts või alli,an`ss võivad ette tulla ka pearõhulise esisilbiga.

Harva on pearõhk esisilbil liitsõna struktuuriga võõrsõnades, mille esimene foneloogiline komponentsõna on kolmesilbiline: ĕkono|m`aiser, ăpellat|t`iiv, ăutomo|b`iil jne. esinevad peaaegu ainult pearõhulise järelkomponendiga. Suure kasutamissageduse korral (kas siis üldkeeles või erialakeeles) võib aga ka selle alarühma sõnades pearõhk nihkuda esisilbile: ăkusat|t`ĭiv, ăntropo|l`ŏog, ăpellat|t`ĭiv. Nagu eespool mainitud, võib tuletusliite lisamine liitsõna struktuuriga võõrsõnale pidurdada pearõhu esisilbile nihutamise tendentsi, kuid suur kasutamissagedus soodustab siingi põhitendentsi (nominat|t`ĭivne, anek|dŏo`t|lĭ`k, atmos|fääri|lĭine).

Kõik sellised ja teised võimalikud klauslid ei varjuta liitsõna struktuuriga võõrsõnade põhilisi struktuurseid omadusi: esinemisvõimalust kahe alternatiivse rõhumudeliga ja tendentsi tuua pearõhk esisilbile üha rohkemates sõnades.

Liitsõna rõhumudelit A^{o} ja Aa^{o} esindavad võõrsõnad on tekkeloolises seoses rõhulis-rütmilist struktuuri aIII-1^{c} (impul´`ss) ja aII-1$^{o}$ (impul´si) omavate sõnadega. Viimaste hulgast kandub rõhumudeli eestipärastumisel sõnu üle liitsõna struktuuriga sõnade rühma. Selle kohta saab nii kirjakeele uuemast ajaloost kui ka tänapäeva keelepruugist tuua külluldaselt näiteid: impul´`ss-tüüpi sõna esisilp omandab pearõhu, endine pearõhuline silp jääb kandma morfoloogiliselt seotud kaasrõhku. Protsessi eelduseks on sõna nõrgarõhulise esisilbi struktuur: see peab olema selline, et saab rõhulisena olla kolmandavälteline. Seega ei saa liitsõna struktuuriga sõnade hulka üle minna lühikese nõrgarõhulise esisilbiga sõnad (või siis toimub sellise silbi pikenemine). Näiteid: adre`s´s → `aad|re`s´s, asfal`t → a`s|fa`l`t, intre`s´s → in`t|re`s´s, impor`t → im`p|po`r`t, ekspor`t → e`ks|po`r`t, kompre`s´s → kom`p|re`s´s, konkur`ss → → kon`k|ku`r`ss, portfe`l´l → po`r`t|fe`l´l, platvo`rm → pla`t|vo`rm, protsen´`t → → pro`t|sen´`t (viimane vorm on normiks, kasutusel on mõlemad), reostaa`t → r`eos|taa`t (ÕS-is reostaa`t pearõhuga teisel silbil) jne.

Liitsõna struktuuriga võõrsõnu laenatakse võõrkeeltest ka otse rõhumudelitega A^{o} ja Aa^{o}, pearõhuga esisilbil: `aa|l`ge, r`ein|le`nder, rei`s|f`eeder, vel`t|v`eebel, lei`t|mot`iiv jts.

Võõrsõnade rõhu normeerimisel tuleb peale lähtekeele tähele panna ka võõrsõnade fonoloogilise struktuuri sobivust ühe või teise eesti keeles kasutusel oleva rõhumudeliga. Vahel on etümoloogilistel kaalutlustel olnud liiga suur osatähtsus mõne võõrsõna normeerimisel pearõhuga esisilbil: praktiliselt prevaleerib näiteks folkl`oor : folkloori võõrapärase rõhumudeliga, mitte VÕS-i (1953) ja ÕS-i (1960) etümoloogiline rõhunorm folkl`ŏor (ka E. Muugi 1933.a. VÕS annab folk`loor). ÕS-i normid forint ja šerif (pearõhk esisilbil ja astmevaheldusega) kannavad liigselt lähtekeele rõhu pitserit, nende sõnade fonoloogiline struktuur seldab pearõhulist teist silpi ja vältevaheldust (vrd. ka lähtekeelset kirjapilti sherifi).

Liitsõna rõhumudelitega A^{o} ja Aa^{o} võõrsõnade ning võõrapärase rõhumudeliga $aIII\text{-}1^{o}$ ja $aII\text{-}1^{o}$ võõrsõnade vahekorda käsitletakse ka allpool, kui vaatlusele tulevad viimati mainitud rõhumudeliga sõnad (4.2).

Täiesti võimalik peaks olema mõne liitsõna rõhumudelit A^{o} ja Aa^{o} omava võõrsõna üleminek rõhumudeli osas täielikult eestipärastunud album-tüüpi (kal`ts|ma`nn → → kal`tsman.

Liitsõna rõhumudel võib olla ka ainult vaheastmeks võõrapärast rõhulis-rütmilist struktuuri $aIII\text{-}1^{o}$ omava sõna täielikul eestipärastumisel: kas kvart`aal → kvar`t|t`aal → kvar`tal või otse kvart`aal → kvar`tal, selles on sellise võimaluse arvestamise puhul küsimus (üks kõnekeelne lisanäide sellise arengu kohta on portfe`l´l → → por`t|fe`l´l → por`tvel). Fortisklusiiliga lõppevate sõnade puhul pole selline areng kirjakeeles võimalik, sest kirjakeeles jääks teine, fortisklusiiliga lõppev silp ikkagi astmevahelduslikuks, kui esisilp on kolmandavälteline. (Võrreldagu ka järgsilpide astmevahelduse teistsuguse realiseerumise poolt võimaldatud arengut lõunaeesti murretes: [apteˀ] : [apteGi] nagu [pikliˀ] : [pikliGu]; lõunaeestilises Tartu kõnekeeles esindab sellist tendentsi näiteks sõna bii`fstee`k.)

Mõned rõhumudeleid A^{o} ja Aa^{o} omavad liitsõna struktuuriga võõrsõnad võivad kontrollimata kõnes üle minna a`lbum-tüüpi, seda eriti neljasilbilistes sõnavormides: lei`tnan-dile, a`sfal-dile ~ a`sfalt-tile, `aadres-site jts. häälduses saavad rõhumudeli sidumata kaasrõhu reeglite järgi. (Neil juhtudel kaob seaduspäraselt ka teises fonoloogilises komponentsõnas esinev palatalisatsioon.) Üldjuhul pole põhjust selliseid häälduse sallida, sest enamik käsitletavat tüüpi sõnadest ei saa oma fonoloogilise struktuuri tõttu üle minna a`lbum-tüüpi. Üksikjuhtudel võib küll kõne alla tulla liitsõna struktuuriga sõnade modifitseerumine teisevältelisteks astmevahelduseta sõnadeks, näit. t`ee|man´`t (ÕS-is) ~ teemant. Selles seoses juhitagu tähelepanu J.V. Veski kartusele, et ko`tle`t-tüüpi astmevahelduslike sõnade kirjutamine ühe sõnalõpulise klusiiliga võib soodustada astmevahelduseta paralleelvormide piiskopeid, piiskopite, kotletite, kotleteid jne. teket (Veski 1933b:112).

Enamasti ei ole võõrsõnades seotud kaasrõhu ja üldse seotud rõhkude asukoha õige määramine probleemiks. Silbistruktuur määrab sõna rõhumudeli küllaldaselt täpselt, seda ka ortograafias ja ÕS-i ortograafias. Siiski on juhtumeid, kus ÕS-is peaks märgitama ka seotud kaasrõhu asukohta: nimelt siis, kui võõrsõnas ükskeise järel esineb viis või rohkem silpi, millest ükski pole pikavokaaliline või diftongiline või sõna mõnes muutes kolmandavälteline (resp. vältevahelduslik) ja sellest järelduvalt pearõhuline või seotud kaasrõhuga. Sellisel juhul on selles viiesilbilises või pikemas sõnaosas möödapääsmatult vähemalt kaks seotud rõhku: kas üks pearõhk ja üks seotud kaasrõhk või kaks seotud kaasrõhku. Üks nendest rõhkudest asub sõna esisilbil, teise

(resp. teiste) asukoha määramiseks ei ole ühtki formaalset kriteeriumi. Ometi on kõik seotud rõhud sõnavormis kinnistunud kindlale silbile, teistsuguse rõhutamise korral ei ole sõna alati aktsepteeritav normaalsena, vrd.

atsido|butüro|mee`ter	ja mitte	*atsi|dobut|türo|mee`ter,
faradi|satsi|,`oon	ja mitte	*fara|disatsi|,`oon,
hallutsi|natsi|,`oon	ja mitte	*hallut|sinatsi|,`oon,
elimi|natsi|,`oon	ja mitte	*eli|minatsi|,`oon,
organi|satsi|,`oon	ja mitte	*orga|nisatsi|,`oon,
prole|gomena	ja mitte	*prolego|mena,
tohuva|bohu	ja mitte	*tohu|vabohu.

Teatud juhtudel on alternatiivsed rõhumudelid siiski võimalikud, vrd. atri\|butivi\|satsi\|,`oon või atribut\|tivi\|satsi\|,`oon, aga siiski mitte *atri\|buti\|\|visatsi\|,`oon.

Silbistruktuuri täpsete definitsioonidega opereerides saab ka selle rühma enamikus sõnades rõhkude paigutumist reeglistada: paljusilbilise sõna lühike lahtine kolmas (või viies) silp ei ole rõhuline, kui neljas (või kuues) silp on kinnine või pikk. (Siin pakub huvi ka kahte silpi kuuluvate vokaaljärjendite ja diftongide vahekord, vrd. indi\|vidu\|,ali\|satsi\|,`oon ja mitte *indivi\|duali\|satsi\|,`oon, aga kolo\|niali\|satsi\|,`oon ja mitte *koloni\|,ali\|satsi\|,`oon, kuigi on indi\|vidu\|,`aalne ja koloni\|,`aalne.)Ka prolegomena- ja tohuvabohu-tüüpi rõhumudeleid ei saa reeglistada, üks neist jääb erandiks.

Teatud juhtudel - kui liitsõna struktuuriga võõrsõna teiseks fonoloogiliseks komponentsõnaks on rõhulis-rütmiline struktuur aIII-1° või aII-1° - osutub fonoloogilise komponentsõna piiri märkimine vajalikuks viiesilbilistes ja pikemates sõnavormides, mille viies silp kannab (üht) pearõhku, kuid sõna algusest lugedes teine, kolmas ja neljas silp ei sisalda pikka vokaalainest ega ole sõna üheski muutevormis kolmandavälteline: aktino\|mük`oos, amido\|pür`iin, atseto\|fen`oon, hetero\|sügoo`tne, parteno\|gen`ees jne. Ortograafias on siin tegemist nelja järjestikuse mittekolmandavältelise silbiga, millest esimene on rõhuline, järgmised kolm silpi aga mittekolmandavältelised (ja enamasti lühikesed lahtised silbid). Rõhkude paigutumise üldskeemi järgi peaks nende sõnade rõhumudeliks olema *akti\|nomük\|k`oos, *parte\|noge\|n`ees, *ami\|dopü\|r`iin, *hete\|rosü\|goo`tne jne. Et sellised rõhumudelid on enamasti vastuvõetamatud ja et rõhkude paigutumise skeem dikteerib vähemalt kahe rõhu olemasolu neljast silbist koosnevates järjendites, see osutab, et neil juhtudel läheb komponentsõnade piir kolmanda ja neljanda silbi vahelt: neljas nõrgarõhuline silp kuulub prokliissilbina järgmisesse fonoloogilisse komponentsõnasse. Kolme järjestikuse nõrgarõhulise silbi olemasolu võib käsitada struktuurse junktuuri nähtusena, mis näitab, et

sõnas tuleb teiseks (või kolmandaks) fonoloogiliseks komponentsõnaks sedastada nõrgarõhulise silbiga algav kõnetakt aIII-1° või aII-1° (alternatiivset seletusvõimalust vt. järgnevas - 4.2). Ei saa ka eitada, et üldtendentsile vastukäivate rõhumudelite säilimist nendes sõnades toetab nende etümoloogiline morfeemkoostis, mis ju eestigi kirjakeele võõrsõnavaras mõnel määral kajastub. Sellised probleemid on keele süsteemi oluliste osade suhtes marginaalsed, aga just marginaalsete probleemide seletamine on lingvistilise teooria üks proovikive - silmnähtavate ja selgete asjade seletamisega saab hakkama ka pinnapealsem teooria (vrd. Chomsky 1965:24, 36).

Pikemadki võõrsõnad koosnevad kõnetaktidest e. fonoloogilistest komponentsõnadest III-1°, I/II-1°, III-2°, I/II-2°, aIII-1° ja aII-1°: anti|sõtsi|,`aalne, atsee`t|alde|h`üüd, atsido|bütüro|mee`ter, fabrik|kätsi|,`oon, fo`rm|alde|h`üüd, revo|lutsi|,`oon, supra|segment|t`aalne, anti|propa|ganda, indust|riali|s`eeri|mine jne.

Fonoloogilisi komponentsõnu aIII-1° (püriit) ja aII-1° (aseptika) sisaldavaid võõrliitsõnu käsitletakse ka järgnevas osas.

Lõpuks märgitagu, et liitsõna struktuuriga võõrsõnade välte käsitlemine traditsiooniliste ja kooligrammatikate järgi oleks liiga kitsas teadusliku käsitluse puhul. Traditsiooniliselt määratakse võõrsõnades väldet ainult vältevahelduslikus või pearõhulises silbis, kus välte morfofonoloogiline funktsioon on kõige olulisem (TRÜ EKG I-1:111). Ülalpool esitatust on aga selge, et liitsõna struktuuriga võõrsõnades tuleb vältemäärang anda igale fonoloogilisele komponentsõnale.

Vältemäärangud võõrsõnades võivad küll põhjustada teoreetilisi ja ka praktilisi raskusi, kuna võõrsõnades esineb eesti vältesüsteemi seisukohalt ebatavalisi kvantiteediastmeid. Võõrsõnades esineb justkui kaks (või rohkemgi) teise välte varianti, vrd. hüdro- ja nitro-, abraka|dabra ja aprik|k`oos, algo|ri`tm ja alkohol jne. Selle probleemi detailkäsitlus kuulub siiski kvantiteedifonoloogiasse, rõhusüsteemi jaoks on oluline ainult, et need silbid pole kolmandavältelised.

4.2. püriit-bens`ool-impul´ss-aseptika-TÜÜPI VÕÕRSÕNAD.

4.2.1. Eesti keele genuiinsete rõhumudelite seisukohalt võõrapärast rõhulis-rütmilist struktuuri esindavad sõnad, milles pearõhulisele silbile eelneb üks nõrgarõhuline silp.

Rõhulis-rütmilist struktuuri aIII-1° (üks nõrgarõhuline silp pluss pearõhuline kolmandavälteline silp, millele võib järgneda üks nõrgarõhuline silp) esindavad sõnad nagu ag`aav, frig`iidne, projo`ktor, püriit, reali`st, bens`iin, bens`ool, blond`iin,

kat`ood, küpre`ss, mikr`oob, kongre`s´s, kont`einer, kontra`st, kontra`stne, šat`ään jne. Enamik selliseid sõnu on vältevahelduslikud (vahelduses struktuuriga aII-1°).

Rõhulis-rütmilist struktuuri aII-1° (üks nõrgarõhuline silp pluss üks pearõhuline mittekolmandavälteline silp, millele järgneb üks või kaks nõrgarõhulist silpi) esindavad sõnad nagu aseptika, kibitka, kruseiro, mahorka, magneeto, subrovka, akustika, konkista jne. Ka struktuuri aIII-1° all märgitud vältevahelduslike sõnade nõrgaastmelised vormid kuuluvad siia: agaavi, bensiini, kontrasti jne.

m`uuse,um- ja l`iili,a-tüüpi sõnad võivad anda ka struktuure aIIIa-1° (üks nõrgarõhuline silp pluss pearõhuline kolmandavälteline silp, millele järgneb kaks nõrgarõhulist silpi): tell`uuri,um, kol`ooni,ad jne. Ühe silbi lisamine neile sõnavormidele toob kaasa potentsiaalse seotud kaasrõhu realiseerumise ja sõnaalguline fonoloogiline komponentsõna omandab tavalisema struktuuri aIII-1°: tell`uuri|,umi, kol`ooni|,ates jne.

Õieti on nende sõnaalguliste (resp. fonoloogiliste komponentsõnade alguliste) silpide rõhulisuse aste ebaselge. Subjektiivsete rõhuotsustuste põhjal on nad nõrgarõhulised (ka vahetult järgnev pearõhk võib tendeerida selliseid otsustusi). Traditsioonilises kirjeldavas foneetikas peetakse neid silpe kaasrõhulisteks, kirjutades kùpréss, mònókkel jne. (= küpre`ss, mono`kkel käesoleva töö transkriptsioonis, vrd. TRÜ EKG I-1:119 jj.). Nende silpide foneetiline kaasrõhulisus vajab kontrollimist.

Rida rõhufonoloogilise süsteemikusega seotud kaalutlusi räägib kummagi rõhuhinnangu kasuks (nõrgarõhuline või kaasrõhuline, viimasel juhul loomulikult seotud kaasrõhuga). Olulisem kui ühe või teise seisukoha lõplik aktsepteerimine on kõigi probleemiga seotud asjaolude tundmine. Käesolevas töös on kõnealuseid prokliissilpe nimetatud nõrgarõhulisteks, kogu fonoloogilise komponentsõna problemaatikat ja ka normeerimisprobleeme saab aga rahuldavalt esitada ka lähtudes nende silpide kaasrõhulisusest (Hint 1968b:16-50).

Nende sõnaalguliste silpide nõrgarõhulisuse poolt räägivad järgmised süsteemikusega seotud asjaolud. Neis silpides ja nende silpide vokaalainese järel on võimalik ainult kaheastmeline kvantiteedikontrast: esmavälteline/mitteesmavälteline (nii vokaalide ja vokaaljärjendite kui ka konsonantide ja konsonantjärjendite puhul): ag`aav - akustika, kredii`t - kret`iin, ar`oom - aer`oon jne. Selline kontrastivõimaluste piiratus on omane nõrgarõhulistele ja sidumata kaasrõhuga silpidele, kuna seotud kaasrõhuga silpides on võimalik kvantiteedi kolmeastmeline kontrasteerimine.

Kvantiteedikontrastide võimaluste poolest on kõnealused sõnaalgulised silbid võrdsed siis nõrgarõhuliste või sidumata kaasrõhku kandvate silpidega. See järeldus peaks toetama prokliissilbi nõrgarõhulisuse kontseptsiooni, sest loogiliselt ei saa siin tegemist olla sidumata kaasrõhuga (kõne all on ju sõna algussilbi rõhuaste).

Siiski ei saa teise ja kolmanda välte kontrasti puudumisele sellistes silpides omistada erilist tähtsust, sest see on üsna üldine nähtus ka liitsõna struktuuriga võõrsõnade pearõhulistes ja seotud kaasrõhuga esisilpides, kus tihti praktiliselt ei esine teise ja kolmanda välte kontrasti. Tavaliselt vastanduvad seal esimene välde ja teine välde (adess`iiv ja atest`aat, adenii`t ja atet`oos), kusjuures vältemäärangu teine välde sees võib omakorda eristada kvantiteedi poolest kontrasteeruvaid konsonantjärjendeid, ilma et siiski normeeritaks kolmandat väldet (agron`oom ja akrobaa`t jne.). Selge teise ja kolmanda välte eristamine on võimalik ikkagi põhiliselt siis, kui need silbid on sõna viimasteks seotud rõhuga silpideks (ja seetõttu enamasti kas vältevahelduslikud või olnud vältevahelduslikud sama tüve mõnes teises variandis, nagu näit. proje`kt ja proje`ktor).

Kõnealuste prokliissilpide nõrgarõhulisuse poolt räägib ka tõik, et keeles leidub võõrsõnu nagu aritmomeeter, demobiliseerima, delimitatiivne, kaleidoskoop või karakteroloogiline, mida võib hääldada seotud kaasrõhuga sõna teisel silbil ning pearõhuga vokaabli teisel fonoloogilisel komponentsõnal: aritmo|mee`ter, demobili|s`eerima, delimitat|t`iivne, kaleidos|koo`p, karaktoro|loogi|line. Kui sellise häädamisvõimaluse korral veel ka sõna algussilpi pidada kaasrõhuliseks, siis tuleb aktsepteerida erinevate intensiivsusastmetega seotud kaasrõhkude olemasolu komponentsõna piirides, mis on rõhusüsteemi tervikuna silmas pidades vaevalt mõistlik.

Iseenesest ei ole ka see argument prokliissilpide nõrgarõhulisuse kasuks ultimatiivne, sest tegemist on marginaalsete häädusjuhtudega, mis ei mahu eriti hästi rõhusüsteemi: üldiselt hääldatakse neid sõnu pearõhuga sõna teisel silbil (aritmo|mee`ter ja kaleidos|koo`p) või pearõhuga vokaabli teisel fonoloogilisel komponentsõnal ja seotud kaasrõhuga sõna esisilbil (aritmo|mee`ter ja kaleidos|koo`p) või ka pearõhulise esisilbiga (aritmo|mee`ter, d`e|mobili|s`eerima, karak|tero|loogi|line).

Süsteemi seisukohalt marginaalsete häädluste osatähtsust ei tule ülehinnata, sellised nähtused kuuluvad ikkagi heterogeen-eksogeensesse süsteemiosasse keele heterogeenses kogusüsteemis (vt. sissejuhatus). Äsja esitatud harvad häädlusvõimalused esindavad tühist hulka juhtumeid, võrreldes püri`t-bens`ool-aseptika-tüüpi sõnade absoluutse enamusega, kus prokliissilp eelneb ikka pearõhulisele, mitte kaasrõhulisele silbile. (Esineb näiteks seksu|,`aalne, aga ei esine *aseksu|,`aalne nõrgarõhulise esisilbiga ja kaasrõhulise teise silbiga, vaid esineb ainult aseksu|,`aalne kaasrõhulise esisilbiga või `a|seksu|,`aalne = [â·se:ksu,â·lne] kolmandavältelise pearõhulise esisilbiga ja kaasrõhulise teise silbiga.)

Samal ajal ei saa probleemsõnade diagnostilist väärtust ka eitada. Prokliissilpide nõrgarõhulisuse kontseptsioon ei nõua käsitletud sõnade jaoks erandlike rõhureeglite või rõhumudelite fikseerimist, nende silpide kaasrõhulisuse kontseptsioon aga nõuab.

Kuid muidugi jääb eranditega opereerimine lingvistilises käsitluses alati võimalikuks, erandid aga ei kohusta tegema ühe- või teistsuguseid järeldusi süsteemi ulatuslikumate osade kohta. Nii saaks ka prokliissilbi kaasrõhulisuse kontseptsiooni puhul kaleidoskoop-delimitatiivne-tüüpi sõnu pidada eranditeks, mille mõnes hääldusvariandis prokliissilp on nõrgarõhuline, teine silp aga kaasrõhuline.

Võõrliitsõnad, mille mitteesimene komponentsõna on struktuuriga aIII-1° või aII-1° (atseto|fen`oon, kummi|araabik), võivad pakkuda tuge nii prokliissilbi kaasrõhulisuse kui ka tema nõrgarõhulisuse kontseptsioonile. Selliste võõrliitsõnade ja liitsõna struktuuriga võõrsõnade rõhumudel on järgmine: üks pearõhuline või seotud kaasrõhuga silp, millele järgneb üks või kaks nõrgarõhulist silpi pluss teine fonoloogiline komponentsõna aIII-1° või aII-1° (üks nõrgarõhuline silp, millele järgneb üks kolmanda- või teisevälteline pearõhuline silp; teisevältelisele pearõhulisele silbile järgneb obligatoorselt veel vähemalt üks nõrgarõhuline silp). Teise komponentsõna algulise prokliissilbi kaasrõhulisuse poolt räägib subjektiivne rõhuotsustus, mille kohaselt juhtudel nagu atsetofenoon või amidopüriin on tegemist pigem kahe pearõhuga (atseto|fen`oon, amido|pür`iin) kui seotud kaasrõhuga esimeses ning pearõhuga teises komponentsõnas (atseto|fen`oon ja amido|pür`iin). Mitu pearõhku ühes liitsõna struktuuriga võõrsõnas esinevad sagedamini aga nii, et nende vahele jääb üks või kaks seotud kaasrõhku (supra|segment|t`aalne jts. juhud, vt. eespool). Siiski ei saa sellele kaalutlusele anda erilist tähtsust, kuna siin on komponentsõnade struktuur teistsugune. Olulisem on silbipiiri realiseerumise võimalus vokaaljärjendeis juhtudel nagu polü,am`iid või intu,it`iivne. Üldiselt on vokaaljärjendit katkestava silbipiiri realiseerumise eelduseks silbipiirijärgse vokaali rõhulisus, seda nii liitsõnades kui ka võõrsõnades või võõrliitsõnades (Hint 1968b:107 jj.; vrd. siiski lk. 112 eespool).

Prokliissilpide kaasrõhulisuse kontseptsiooni poolt rääkivaks seigaks võib pealiskaudsemal vaatlusel olla sellistes liitsõna struktuuriga võõrsõnades teise fonoloogilise komponentsõna aIII-1° või aII-1° sedastamise fakt ise. Et sõnad nagu aktinomükoos : aktinomükoosi, amidopüriin : amidopüriini, atsetofenoon : atsetofenooni jne. jagunevad fonoloogiliseks komponentsõnadeks aktino|mük`oos : aktino|mükoosi, amido|pür`iin : amido|püriini, atseto|fen`oon : atseto|fenooni ja (tavaliselt) mitte *akti|nomük|k`oos, *ami|dopü|r`iin, *atset|tofe|n`oon jne., see näitab, et peab olema mingi kriteerium või tunnus fonoloogiliste komponentsõnade selliseks piiristamiseks (vrd. samasuguse silbistruktuuriga sõnast hoopis teistsugust liigendumist sulfa|dime|s`iin ja mitte *sulfadi|mes`iin).

Kõige lihtsam oleks oletada, et selliseks tunnuseks on teise fonoloogilise komponentsõna algussilbi kaasrõhulisus. Ent selline seletus on siiski kaheldav. Esiteks pole see kaasrõhk tajuliselt reaalne. Teiseks on kogu probleemi lihtsam ja usutavam

seletada j u n k t u u r i n ä h t u s t e g a. Kui häälduses nagu [a:miDo‿pürî·n] või [a·miDo‿pürî·n] on ortograafilise p kvantiteet mitte [p] või [p̆p~pp], vaid sõnaalgulise ja liitsõna järelkomponendi algulise [p] kvantiteet, siis on see ilmne junktuurinähtus, mis viitab selle sõna käsitamisele liitsõnaks või liitsõna struktuuriga sõnaks (foneetiliselt realiseeruva junktuuri kohta küll puuduvad eksperimentaalfoneetilised andmed). Selliste sõnade hulk, kus esitatud alternatiivsete seletusmooduste vahel tuleb valida, on üsna suur: hetero|sügoo`t, parteno|gen`ees, lümfo|granulo|mat`oos jne. Osa neist sõnadest on ka eesti keele pinnal analüüsitavad võõrliitsõnadeks.

Nagu eespool juba mainitud, võib sellistel juhtudel s t r u k t u u r s e j u n k t u u r i avaldumisvormiks olla kolme järjestikuse nõrgarõhulise silbi esinemine sõnaalgulise (või fonoloogilise komponentsõna algulise) rõhulise silbi järel (vt. 3.3.2). Nõrgarõhuliste silpide jada signaliseerib komponentsõna piiri olemasolu kolmanda (viimase) nõrgarõhulise silbi ees, mis siis analüüsitaksegi prokliissilbina järgmisse fonoloogilisse komponentsõnasse kuuluvaks.

Junktuurikontseptsiooni toetavad ka sellised sõnad nagu benediktiin või horisontaal või instrumentaalne või obskurantism või·eksperimentaalne või preservatiiv, kus on raske aktsepteerida fonoloogilisteks komponentsõnadeks jaotumist *benedik|t`iin, *horisont|t`aal, *instrument|t`aalne, *obskurant|ti`sm, *eksperiment|t`aalne, *preservat|t`iiv, sest sellise liigenduse puhul peaks kolmanda silbi lõpuline fortisklusiil olema kaasrõhuline ja kolmandavälteline ning moodustama iseseisva fonoloogilise komponentsõna (benedik- nagu vabadik = vaba|di`k, eksperiment- nagu eksperi|men`t jne.). Tegelikult aga pole neis sõnades silbid -dik-, -sont-, -ment-, -rant- ja -vat- kolmandavältelised ega moodusta iseseisvaid fonoloogilisi komponentsõnu (erinevalt sõnadest hori|son`t~ hori|son`t, instru|men`t~ instru|men`t, obsku|ran`t~ obsku|ran`t ja eksperi|men`t, kus need silbid o n kolmandavältelised).

Kui jääda fonoloogilise komponentsõna definitsiooni tingimuse juurde, et komponentsõnas peab olema võimalik määratleda kvantiteediastmeid nii nagu iseseisvates sõnades, siis tuleb sõnu nagu horisontaalne, eksperimentaalne, benediktiin jne. liigendada komponentsõnadeks selliselt, et liigendus põhjendaks ja seletaks, miks nende sõnade kolmandad silbid pole kolmandavältelised (ega ka teisevältelised ega vältevahelduslikud). Teooria ei või piirduda konstateerimisega, et nii need asjad on; tuleb esitada seletus, miks nad nii on. Selliseks seletuseks on nende silpide prokliitilisus (teise komponentsõna alguses). Seega tuleb neist sõnadest aktsepteerida järgmised liigendused fonoloogilisteks komponentsõnadeks: bene|dikt`iin, hori|sont`aal, instru|ment`aalne, obsku|ranti`sm, eksperi|mentaalne, preser|vat`iiv. Samu põhimõtteid järgides tuleks sõnu nagu revisionist või materialism liigendada kui revi|sioni`st ja

mate|riali`sm (vrd. reali`sm või piani`st).

Struktuurse junktuuri nähtusi ja distributsiooni põhjal defineeritud fonoloogilist silpi (vt. eespool 2.2) tuleb pikki võõrsõnu fonoloogilisteks komponentsõnadeks jagades arvestada teisalgi. Näiteks sõnu nagu kollektsioon või infektsioon on usutavam jagada fonoloogilisteks komponentsõnadeks kollek|tsi,`oon kui *kollektsi|,`oon või *kollekt|si,`oon, sest distributsioonilistel põhjustel ei saa aktsepteerida ts-järjendit mitteesimese silbi algusena aga ka kt-järjendit teise silbi lõpuna (viimases liigenduses). Märksa sagedasem on ts-järjend sõnaalgulisena (ja siis ka fonoloogilise sõna algusena esimeses liigenduses). Samasugustel põhjustel tuleb eelistada liigendust demon|str`eerima liigendusele demonst|r`eerima. Need näited osutavad, milliseid struktuurseid ja distributsioonilisi tegureid tuleb arvesse võtta pikkade võõrsõnade analüüsimisel fonoloogilisteks komponentsõnadeks ja nende võõrsõnade fonoloogilise sünteesimise seletamisel.

Paljudel juhtudel ei anna distributsiooniandmed siiski mingit eelistust ühele kindlale liigendusele (katas|troo`f või katast|roo`f, magist|r`aal või magis|tr`aal ide|,ol`oogi,a või ide,o|l`oogi,a jne.). Ühe või teise analüüsi eelistamisel võivad ka etümoloogilised ja morfoloogilised-leksikaalsed tegurid kaasa rääkida.

Võib niisiis nentida, et junktuurinähtuste arvestamine ja nende interpreteerimine toetab siiski oluliselt prokliissilpide nõrgarõhulisuse kontseptsiooni.

Käesolevas alapeatükis käsitletavad impul'`ss-bens`ool-tüüpi võõrsõnad võivad kindlatel tingimustel üle minna liitsõna struktuuriga sõnatüüpi: konkur`ss (VÕS 1933) → kon`k|kur`ss (VÕS 1953 ja ÕS 1960) jne. (vt. edaspidi). Sellise ülemineku puhul hakkab sõna algussilp kandma pearõhku ja pearõhk asendub seotud kaasrõhuga. Eespool käsitletud liitsõna struktuuriga võõrsõnade võõrapäraste rõhumudelite C^{o} ja Ca^{o} ülemineek eestipärasteks liitsõna rõhumudeliteks B^{o} ja Ba^{o} toimub aga just sel teel, et seotud kaasrõhk (ja mitte nõrk rõhk) asendub pearõhuga ja pearõhk seotud kaasrõhuga. See justkui annaks kaudse eelise struktuuride $aIII\text{-}1^{o}$ ja $aII\text{-}1^{o}$ algussilbi kaasrõhulisuse kontseptsioonile. Kuid ka sellel võrdlusel ei ole suurt kaalu, sest võrreldavad sõnarühmad on erineva struktuuriga, pealegi on pürii`t-bens`ool-tüübis palju sõnu, mis oma esisilbi struktuuri tõttu (lühike lahtine silp) ei saa üle minna liitsõna struktuuriga sõnade rühma.

Sellised on faktid ja kaalutlused prokliissilbi struktuurse kaasrõhulisuse või nõrgarõhulisuse kasuks. Käesolevas töös eelistatakse prokliissilbi nõrgarõhulisuse seisukohta, kuna kõiki selle silbi kaasrõhulisuse kasuks rääkivaid argumente on võimalik interpreteerida mitmeti, nõrgarõhulisuse kontseptsioon aga on taju seisukohalt eelistatav.

4.2.2. Õigekeelsussõnaraamatute transkriptsiooni ja õigete rõhumudelite tagamise seisukohalt on probleemiks just amidopüriin- ja sulfadimesiin-tüüpi sõnad. 1960.a. ÕS-is esitatud kirjapildid lasevad käsitletud juhtudel kõiki rõhulisi silpe identifitseerida ainult siis, kui sõna on ÕS-is käsitatud võõrliitsõnana: aktino~mük`oos, elektro/teraa`pia, epiro~gen`ees. Teistel juhtudel ei ole seotud rõhkudega silpide õige identifitseerimine ÕS-i kirjapildi järgi alati tagatud (eriti kui sõna silbistruktuur ei anna andmeid rõhu asukoha kohta). Millestki ei selgu, et amidopür`iin ja atsetofen`oon on teistsuguse rõhumudeliga kui näiteks epididümii`t või sulfadimes`iin (viimane sõna ÕS-is puudub); vrd. nende sõnade rõhulis-rütmilisi liigendusi amido|pür`iin ja atseto|fen`oon ning epi|didü|mii`t ja sulfa|dime|s`iin. Sellepärast tuleb pidada vajalikuks, et ortoepiasõnaraamatud märgiksid seotud rõhke viiesilbilistes ja pikemates võõrsõnades, mille teine, kolmas ja neljas silp ei sisalda pikka vokaalainest ega ole sõna üheski muutevormis kolmandavälteline. On võimalik, et reeglipärasema epi|didü|miidi ja sulfa|dime|siini analoogial muutuvad üldiseks ka häälduse ami|dopü|r`iin ja atset|tofe|n`oon. Sellisel juhul pole mõtet neid hääldusi keelata, kuna rõhumudelite süsteem säärasest nihkest ainult lihtsustub ja stabiliseerub (kui aga atseto|fen`ooni käsitatakse üldiselt võõrliitsõnana, siis sellist rõhumudelite vahetumist ei toimu).

Fonoloogiliste komponentsõnade aIII-1° ja aI/II-1° sedastamisesse kahe sõnaalgulise silbi järel (üks pearõhuline või seotud kaasrõhuga silp, millele järgneb üks nõrgarõhuline silp)tuleb üldjuhul suhtuda äärmise ettevaatusega, kui tegemist ei ole võõrliitsõnas foneetiliselt või struktuurselt selgelt markeeritud sõnapiiriga fonoloogiliste komponentsõnade aIII-1° ja aI/II-1° alguses. Viimase näiteks on amido|pür`iin, kus kolm järjestikust nõrgarõhulist silpi ja p potentsiaalne sõnaalgulise klusiili kvantiteet suunavad antud liigenduse eelistamisele. Samalaadsed liigendused tuleb aktsepteerida juhtudel, kus teise fonoloogilise komponentsõna nõrgarõhuline algussilp (sõnavormi kolmas või neljas silp) on diftongiline (müelo|leuk`oos, akto|müos`iin, komö|diograa`f) või pikk (instru|ment`aalne). Selliste kriteeriumide alusel saadud liigendused ühtivad tihti võõrsõna etümoloogilise morfeemideks liigendamisega, kuid see asjaolu pole praeguses kontekstis olulisim.

Juhud nagu akvamariin, arhipelaag, gardemariin esindavad kõik liitsõna struktuuriga võõrsõnade rõhumudeleid C° ja Ca°: üks seotud kaasrõhuga mittekolmandavälteline silp, millele järgneb kaks nõrgarõhulist silpi pluss üks kolmandavälteline pearõhuline silp, millele võib järgneda üks nõrgarõhuline silp (rõhumudelis C°) või üks mittekolmandavälteline pearõhuline silp, millele järgneb üks või kaks nõrgarõhulist silpi (rõhumudelis Ca°). Niisiis liigenduvad sellised sõnad akvama|r`iin : akvama|riini, arhipe|l`aag : arhipe|laagi, gardema|r`iin : gardema|riini. Nende sõnade puhul on

raske leida struktuurseid põhjendusi teistsuguse liigenduse postuleerimiseks, kolmas silp on siin lühike ja lahtine ning selle silbi alguses ei esine arvatavasti mingeid foneetilise junktuuri nähtusi. Siiski ei või täielikult ignoreerida ka morfoloogilisi kaalutlusi. Kui võõrsõna on võimalik jagada komponentideks, mida ka eesti keele seisukohalt saab pidada iseseisvateks, siis võib seda liigendusanalüüsi esitamisel arvesse võtta (näiteks akvamar`iin on selline piirijuht).

See rõhumudel võib ajapikku eestipärastuda ja suurema kasutussagedusega sõnade puhul anda eesti liitsõnade rõhumudeliga adekvaatse rõhumudeli B^{o} ja Ba^{o}.

Eespool arutati struktuurse junktuuri mõiste abil liigendusalternatiive (ning järelikult ka fonoloogilise sünteesi variante) sõnades nagu instrumentaalne, obskurantism, falsifikaator, horisontaalne, müeloleukoos, eksperimentaalne. Viimane sõna lisab argumendi prokliissilbilise teise komponentsõna sedastamise kasuks: kui teine komponentsõna algaks rõhulisest silbist, siis oleks esimeses fonoloogilises komponentsõnas neli silpi ja seetõttu peaks seal olema kaks seotud rõhku, mida seal aga pole (sest liigendamine *ekspe|riment|t`aalne on vale).

Kõik need normaalse süsteemi ootuspärasustele mittevastavad nähtused (nõrgarõhulise silbi kolmandavältelisust ja vältevaheldusliikkust võimaldav struktuur ning rohkem kui kaks nõrgarõhulist silpi järjestikku) ongi struktuurse junktuuri ilmingud, mis võimaldavad siin sedastada liigendused instru|ment`aalne (või instru|ment`aalne), obsku|ranti`sm (või obsku|ranti`sm), falsi|fikaa`tor (või falsi|fikaa`tor), hori|sont`aalne (või hori|sont`aalne), müelo|leuk`oos (või müelo|leuk`oos) = = [müe·lo‿leukkô·Z] või müelo|leuk`oos = [mü,ē·lo‿leukkô·Z], eksperi|ment`aalne (või eksperi|ment`aalne).

Sellise struktuuriga sõnades võib mõne häälduvariandi puhul olla raske eristavalt klassifitseerida sõnaalgulise fonoloogilise komponentsõna rõhku pearõhuks või seotud kaasrõhuks, sest nende sõnade rõhumudel on eriti lähedane morfoloogilistele võõrliitsõnadele, mille teine fonoloogiline ja morfoloogiline komponentsõna omab struktuuri aIII-1° või aI/II-1° (nagu ovo|gen`ees, vt. edaspidi). Selle paralleelsuse tõttu ei saa pidada põhjendamatuks kahe pearõhu märkimist ka käsitletavatel juhtudel instru|ment`aalne, eksperi|ment`aalne jne.

Lõpuks mainitagu siiski, et deskriptivistlikult positsioonilt poleks esitatud liigendusanalüüs täiesti ultimatiivne, sest sõnalõpulised kolmandad pikad silbid ei pea olema ei kolmandavältelised ega vältevaheldusliikud (vrd. parajalt, parajaks, parajat jne.); siiski kannavad sellised silbid sõnalõpulistena sidumata kaasrõhku. Võõrsõnade tüvedes ei tule sidumata rõhud arvesse, niisiis saab juhtudel nagu instrument|t`aalne või instru|ment`aalne kolmas silp olla ikka ainult kas seotud kaasrõhuga või seotud nõrga rõhuga (viimane mõiste on täiesti põhjendatud, sest võõr-

sõnades ja sõnatüvede algusosas on ka nõrk rõhk seotud ega vaheldu kaasrõhuga). Enamasti on siin küsimuses ainult analüüsi alternatiivid selles halvasti süsteemi sobivas sõnarühmas, mitte aga erinevad häälduses (vrd. ka samasuguse silpide arvuga sõnade liigendusprobleeme juhtudel ä̲kvama|r`i̇in ~ ä̲kva|mar`i̇in jne.). Seetõttu pole küsimus eriti oluline.

Kui on tegemist v õ õ r l i i t s õ n a d e g a, milles sõnapiir fonoloogilise komponentsõna aIII-1° või aI/II-1° ees on foneetiliselt ilmekalt markeeritud, siis tuleb pidada reaalseks rõhumudelit üks pearõhuline silp, millele järgneb üks nõrgarõhuline silp pluss nõrgarõhulise silbiga algav fonoloogiline komponentsõna aIII-1° või aI/II-1°. See fonoloogiline komponentsõna on siis ühtlasi morfoloogiliseks komponentsõnaks: a̲ntra|kin`ȯon, a̲so|bens`ȯol, o̲vo|gen`ėes (ÕS-is a̲ntra/kin`ȯon, a̲so◡bens`ȯol, o̲vo◡gen`ėes). Ootuspäraselt võiks siis siin liitsõna teise komponendi algusklusiil esineda erilises esimese ja teise välte vahepealses kvantiteedis, mis signaliseeriks sõnapiiri selle klusiili ees (vrd. Lehiste 1964:332; Lehiste 1966:5-30; vrd. Hint 1967:297 jj.). Piirisignaalina funktsioneeriva erilise kvantiteedi (kestuse) tegelik foneetiline realiseerumine on siiski problemaatiline. Parimal juhul realiseerub see eriline kvantiteet ebajärjekindlalt (selline piirisignaal ei realiseeru järjekindlalt isegi ilmsetes liitsõnades nagu kassipoeg või taktikepp). Pealegi on piirisignaalilise kvantiteedi kohta andmeid põhiliselt ainult sõnaalguliste klusiilide osas, sõna alguse foneetilise markeerimise võimaluste kohta teistel juhtudel usaldusväärsed andmed puuduvad.

Võõrliitsõna esikomponent (täiendsõna) peab kandma ka pearõhku, sest liitsõnades on ju pearõhk esikomponendil. Lisaks sellele peab vähemalt üks komponentsõna esinema ka iseseisvalt või vähemalt veel mõnes teises liitsõnas (kuigi see morfoloogiline kriteerium ei ole töökindel, vrd. a̲postroo`f ja ka̲tastroo`f ühelt poolt ning ka̲tastroo`f ja ka̲tapul´`t teiselt poolt).

Ainult nende tingimuste täitmise puhul on neid sõnu võimalik e e s t i k e e l e s e i s u k o h a l t käsitada morfoloogiliste võõrliitsõnadena. Võõrsõnade morfoloogiline liitsõnalisus võib olla mõnevõrra ähmasem kui eesti liitsõnade liitsõnalisus. Seetõttu on isegi pearõhulise esisilbi korral prokliissilbilise järelkomponendiga võõrliitsõnadel kalduvus esineda fonoloogiliselt liitsõna struktuuriga sõnadena ja viimaste rõhumudelitega B° ja Ba° (a̲soben|s`ȯol), rääkimata sellest, et tihti esinevad need sõnad pearõhuga järgkomponendis ja seotud kaasrõhuga esikomponendis - liitsõna struktuuriga võõrsõnade rõhumudelitega C° ja Ca°, mida niisiis tuleb vähemalt paralleelvariantidena sellistel puhkudel arvestada: a̲ntraki|n`ȯon = = [a:nt̀rakkinô·n] nagu a̲rhipe|l`ȧag = [a:r̆hippelâ·G], o̲voge|n`ėes = [o:voGenê·Z] nagu a̲bori|g`ėen = [a:BoriGê·n] jne. Sellistes sõnades ei tajuta tihti morfoloogilist piiri,

mistõttu kõnes seda piiri ka foneetiliselt ei markeerita (s.t. struktuuriga aIII-1° või aI/II-1° morfoloogilise järelkomponendi nõrgarõhuline algussilp liitub teise nõrgarõhulise silbina esimese fonoloogilise komponentsõnaga). Siin on tegemist morfoloogiliste üksuste (morfoloogiliste komponentsõnade) ja fonoloogiliste üksuste (fonoloogiliste komponentsõnade) omavaheliste mõjudega, mille põhjuseks on morfoloogiliste komponentsõnade ähmane morfoloogilisus (resp. leksikaalsus).

E e s t i k e e l e s e i s u k o h a l t saab võõrliitsõnadeks täie kindlusega pidada ainult neid liitsõnu, mille mõlemad (resp. kõik) morfoloogilised komponentsõnad esinevad eesti keeles iseseisvate sõnadena ja seejuures küllaldase sagedusega, nii et nende iseseisvus keelekasutajate teadvuses ei ähmastuks. Selliste liitsõnade puhul ei ole ka kahtlust, et nende morfoloogiline esikomponent (täiendsõna) tõepoolest kannab pearõhku ja et ka struktuuriga aIII-1° või aI/II-1° põhisõna algus on kõnes vähemalt sporaadiliselt junktuurinähtuste abil markeeritud: norm`aal↓tarii`f, part`ei↓kongre`s´s, kultuuri↓progra`mm, patar`ei↓r`aadi,o jne.

1960.a. ÕS märgib ruumi kokkuhoidu taotledes (lünklikult) ka etümoloogilisi seoseid võõrsõnades, mille mõlemad komponendid ei esine eesti keeles iseseisvate sõnadena. ÕS-i kirjaviisis püütakse sarnaste algusosadega märksõnu esitada koondatult, sõna algusosa kordamata. Sellise põhimõtte puhul on transkriptsioonis raske arvesse võtta, kas võõrsõna on morfoloogiliselt liitsõna või ei ole ta seda või on tema liitsõnalisus kaheldav. ÕS ei diferentseeri järjekindlalt morfoloogilisi võõrliitsõnu ja võõrsõnu, millel on fonoloogiliselt liitsõna struktuur, kuid mida eesti keele seisukohalt ei peeta morfoloogilisteks liitsõnadeks. Selliste otsustuste langetamine oleksk tõepoolest mõnikord väga raske, kuid samal ajal tuleb märkida, et ebamäärasus selles küsimuses jätab tihti lahtiseks ka sõna normikohase rõhumudeli.

Näiteks ei ütle ÕS-i kirjapildid strepto/ko`kk ja strepto~müts`iin ja lito~graf`eerija, kas on tegemist eesti keele seisukohalt morfoloogiliste võõrliitsõnadega või ei ole. Kui on, siis on ka strepto~ts`iid ja lito~l`oogi,a ja fono~l`oogi,a eesti keeles liitsõnad (koos kõigi sellest tulenevate järeldustega liitsõna struktuuriga sõnade suhtes); kui ei ole, siis ei ole ka antra/kin`oon ja ovi/du`kt ja ovi~p`aarne (ÕS-i kirjaviisis) liitsõnad. Ja nii lugu ilmselt ongi, sest ÕS-i lugemisreeglite järgi (ÕS 1960:10 jj.) ei ole sõnades nagu strepto~ts`iid või ovi/du`kt või lito~l`oogi,a esisilp pearõhuline (nagu ta liitsõna täiendsõna esisilbina peaks olema). ÕS-is on hulgaliselt sõnu, mis on kõrvutatavad sõnadega nagu ovi/du`kt või strepto~ts`iid või strepto~müts`iin või antra/kin`oon või hüdro~kin`oon, kuid mille puhul sõna pole analüüsitud etümoloogilisteks (resp. teistes sõnades korduvateks) koostisosadeks: akvamar`iin, arhipel`aag, ergograa`f, gardemar`iin, ve´lodr`oom (kõik ÕS-i kirjaviisis, kus akuudimärk vokaali järel tähis-

tab pearõhku) jne. Samal ajal märgib ÕS mõne lühenenud võõrtüve liitsõna komponentsõnaks: hüdr‿oks`üüd on ÕS-i järgi liitsõna (kuigi hüdr‿ ei saa iseseisvalt esineda ega olla ka kolmandavälteline).

Õigekeelsussõnaraamatute kirjaviisis peaks süstematiseeritama liitumist ja asendamist tähistavate trükimärkide /~‿ kasutamist ka seda arvestades, et need märgid annaksid informatsiooni sõna rõhumudeli (või võimalike rõhumudelite) kohta. 1960.a. ÕS-i reeglistik ei võimalda tihti isegi pearõhu asukohta täie kindlusega identifitseerida (s.t. ÕS-i seisukohta pearõhu asukoha suhtes), vrd. hüdro~paa`tia, hüdro~staatika ja hüdro~pul´`t: esimese kahe puhul pole päris selge, kas pearõhu asukoha määramisel tuleb lähtuda võõrsõnast kui tervikust ja määrata pearõhk teise komponendi pikale vokaalile, või tuleb sõnu käsitada liitsõnadena ja asetada pearõhk esimese komponendi esisilbile. Kolmanda sõna puhul kerkib sama probleem, kusjuures siin tuleb enne veel lahendada küsimus, kas ~pul´`t on võõrsõna või ei ole. Kui ei ole, siis on pearõhk esimese komponendi algussilbil (tavalise liitsõna rõhumudel), kui on, siis on probleem täpselt samasugune kui kahe esimese sõna puhul (ja siis tuleb ÕS-i süsteemi arvestades arvatavasti otsustada pearõhu kasuks kolmandavältelisel resp. vältevaheldusliku järelkomponendil ~pul´`t). Selline ebamäärasus on ÕS-ile omane küllaltki suures ulatuses: jäiku norme esitavast ja taotlevast sõnaraamatust ei selgugi alati, missugune on selle sõnaraamatu enese seisukoht võõrsõna liitsõnalisuse ja rõhumudeli osas (vrd. ÕS-i kirjapilte nagu spiro/hee`t, spiro~mee`ter, spektro/foto‿mee`ter, spektro~skoo`p jne.).

Etümoloogilistel kaalutlustel on eesti õigekeelsusalases kirjanduses pika aja vältel olnud teatav tähtsus, seda eriti klassikaliste keelte etümoloogiate osas (vt. näit. Veski 1912:32; Veski 1955:209). Etümoloogiat normeerimisel järjekindlalt arvestada ei ole võimalik. Ka 1960.a. ÕS ei ole nii morfoloogiliselt koostiselt kui ka formaalselt-fonoloogiliselt sarnaste liitsõna struktuuriga võõrsõnade resp. liitvõõrsõnade puhul etümoloogilisi andmeid järjekindlalt märkinud, vrd. ÕS-i kirjaviisis akvamar`iin ja arhipel`aag, aga antra/kin`oon ja ovo‿gen`ees. Iseseisvate märksõnadena on seejuures ÕS-is antud mar`iinne, kin`oon ja gen`ees. On selge, et õigekeelsuse ja rõhumudelite seisukohast on etümoloogiline informatsioon juhtudel nagu akvamar`iin või arhipel`aag ülearune ega ole ka võimalik sellist informatsiooni järjekindlalt esitada võõrsõnade puhul, mille liitsõnalisus on ähmane. Enamasti on liitsõnalisus ähmane ka antra/kin`oon- ja ovo‿gen`ees-laadi juhtudel, mille eristamine akvamar`iin-laadi juhtudest on praktiliselt võimatu. Seepärast olekski õigekeelsussõnaraamatus neutraalne informatsioon sõna rõhumudeli kohta eelistatavam kui lünklik etümoloogiline informatsioon. (Universaalses sõnaraamatus oleks oma kohal nii etümoloogilise informatsiooni järjekindel esitamine kui ka sellest sõltumatu sõna rõhustruktuuri märkimine;

sellist tüüpi sõnaraamatuid eesti keele jaoks pole lähemal ajal ette näha.)

4.2.3. pürii`t-bens`ool-impul´`ss-tüüpi sõnade eestipärastumiseks on põhiliselt kaks teed: 1) nende üleminek a`lbum-tüüpi sõnadeks, millel seotud kaasrõhk puudub, ja 2) nende üleminek liitsõna struktuuriga sõnadeks rõhumudelitega A^{o} ja Aa^{o} (`aad|re`s´s : `aad|res´si).

album-tüüpi kalduvad üle minema bens`ool-tüüpi sõnad, milles pearõhku kannab pikavokaaliline lühikese (enamasti helilise) konsonandiga lõppev silp või siis pika helilise konsonandiga lõppev silp: art`eer → ar`ter, hekt`aar → he`ktar (seda hoolimata sellest, et vormil hekt`aar või he`kt|`aar on liitsõnalisuse mõttes teatav semantiline põhjendus; vrd. Veski 1956:232), bakt`eer → ba`kter, bulv`aar → bu`lvar, Ampère → amp`eer → am`per, kapr`oon → ka`pron, mikr`oon → mi`kron, karb`ool → → ka`rbol, kef`iir → kee`fir, kan`aal → kanal, kvart`aal → kvar`tal, Coulomb → → kulo`ng → kulon, met`ood → mee`tod, nail`oon → n`ailon (vrd. ka inglise lähtekeeles nylon), parte`rr → par`ter, tomaa`t → tomat jne. (vt. ka edaspidi 4.4).

Eestipärastumise protsess on aktiivne, kõnekeeles nihkub album-tüüpi mitugi sõna, millest pearõhulise esisilbiga vormid küll ei ole veel legaliseeritud: jasm`iin → → ja`smin, prof`iil → proo`fil, sümpt`oom → süm`ptom, okt`aav → o`ktav. Muidugi on selliste võõrapäraste rõhumudelitega sõnade eestipärastumine vaevaline ja pikaldane protsess, kuid sellegipärast ei tohiks õigekeelsuslik normeerimine sellele vastu seista: toimub ju see protsess kindlate seaduspärasuste järgi ja kahesugusedki normid moodustavad süsteemi.

Liitsõna struktuuri ja rõhumudelit omavate sõnade hulka kalduvad üle minema impul´`ss-tüüpi sõnad, milles pearõhku kannab enamasti pika helitu konsonandiga või konsonantühendiga lõppev silp, sõna nõrgarõhuline esisilp aga omab struktuuri (resp. omandab struktuuri), mis rõhulisena saab kanda kolmandavältelisust: adre`s´s → → `aad|re`s´s, asfal`t → a`s|fal`t, atla`ss → a`t|la`ss, ekspor`t → e`ks|por`t, ekspre`s´s → e`ks|pre`s´s, impor`t → im`p|por`t, kompre`s´s → kom`p|re`s´s, konkur`ss → kon`k|kur`ss, kontser`t → kon`t|ser`t, protsen´`t → pro`t|sen´`t jne. Samal viisil on saadud paljud liitsõna struktuuriga $A^{o}$ ja $Aa^{o}$ sõnad, nagu a`p|tee`k, kom`p|ve`k, pan`k|ro`t´, por`t|fe`l´l jne. (vt. eespool 4.1).

On võimalik, et mõne sõna puhul rõhumudeli muutumine kiireneb ühe või teise võõrkeele mõjul (näit. rõhu siirdumine esisilbile sõnas konkurss vene keele mõjul).

Liikumine impul´`ss-tüübist pearõhulist esisilpi omavate liitsõna struktuuriga sõnade rühma on võrdlemisi laialdane. Kõnekeeles võivad pearõhulise kolmandavältelise esisilbiga ja liitsõna rõhumudeliga esineda näiteks sõnad e`ks|per`t, im`p|pul´`ss, kom`p|le`ks, pro`t|se`s´s, a`p|l`gus (normeeritud kui eksper`t, impul´`ss, komple`ks,

protse`s´s ja apl`aus, s.t. pearõhuga järgsilbil). Õigekeelsuslik normeerimine peab tee selliseks modifitseerumiseks lahti hoidma.

Loomulikule tendentsile vastutöötamise näiteks ÕS-is (1960) on ammu liitsõna struktuuri omandanud sõna ko`ng|re`s´s (=[ko·ŋGre:s̄´]) ~ ko`n|gre`s´s (= [ko·nGre:s̄´]) ümbernormeerimine võõrapärase rõhumudeli alla kongre`s´s, kuigi juba 1925.a. EÕS-is, 1933.a. E. Muugi VÕS-is ja ka 1953.a. VÕS-is oli sõna normeeritud liitsõna rõhumudeliga. Selle suure kasutamissagedusega sõna puhul on vana normi lubamine möödapääsmatu. Vähem häirivaid vastuvoolulisi ümbernormeerimisi on 1960.a. ÕS-is mitugi: vrd. EÕS 1925.a. ja E. Muugi VÕS 1933.a.: mi`lr`eis, aga ÕS-is milr`eis; EÕS 1925. ja E. Muugi VÕS 1933.a.: ma`krel (a`lbum-tüübis), aga ÕS-is makre`ll.

Võõrapärast struktuuri aIII-1° (ja nõrgas astmes struktuuri aII-1°) omavate sõnade eestipärastumisel on oma osa nii pearõhulise silbi eelse nõrgarõhulise silbi struktuuril kui ka pearõhulise silbi struktuuril ja foneemkoosseisul. Mõlemas toimuvad sõna tüübivahetusel olulised muutused. Ülemineku album-tüüpi pearõhuline vältevahelduslik silp lüheneb enamasti silbiks struktuuriga -CVC ja muutub nõrgarõhuliseks (see silp saab sõna mõnes muutevormis võtta sidumata kaasrõhu, näit. al`bumi). Samal ajal muutub sõna nõrgarõhuline prokliissilp pearõhuliseks ja enamasti pikeneb ka kolmandavälteliseks: karb`ool → ka`rbol, met`ood → mee`tod jne.; üldiselt on siis esialgselt nõrgarõhulisel prokliissilbil struktuur (C)VC(C)-. Kui sõna esialgne nõrgarõhuline prokliissilp on lühike, s.t. struktuuriga (C)V-, siis võib album-tüüpi ülemineku resultaadiks olla esmavälteline sõna: kulo`ng → kulon, kan`aal → kanal.

Kui pürii`t-tüüpi sõnade pearõhuline teine silp lõpeb vältevahelduslikku klusiiliga, siis on pearõhu nihkumine esisilbile ja morfoloogiline tüübivahetus haruldane. Kõnekeeles esindab sellist juhtu areng tapee`t → tapet. Küll aga on kirjakeelde otse laenatud mitu pearõhulise esisilbiga sõna, mis on astmevahelduslikku pürii`t-make`tt-tüübi astmevahelduseta paralleelideks: reket, kroket. Harvad on ka pika vokaali järel lühikese üksikklusiiliga lõppevate sõnade tüübivahetamise juhud (nagu met`ood → → mee`tod). Selliste sõnade astmevaheldusetu paralleelina tuli hiljuti keelde kalanimetus peled (omast. peledi). Sonoorsegi konsonandiga lõppevate sõnade hulgas ei ole tüübivahetamise tendents absoluutne, näiteks on vähe usutav, et morfeemist saaks *mor`fem või morfiinist *mor`fin.

bens`ool-impul´`ss-tüüpi sõnade üleminekul liitsõna struktuuriga sõnadeks muutub esialgselt nõrgarõhuline prokliissilp pearõhuliseks ja pikeneb alati kolmandavälteliseks; esialgselt pearõhuline vältevahelduslik silp säilitab oma vältevahelduslikkuse ja silbistruktuuri, kuid pearõhk asendub seotud kaasrõhuga: ekspor`t → e`ks|por`t, konkur`ss → kon`k|kur`ss, adre`s´s → `aad|re`s´s jne. Liitsõna struktuuriga (A° ja Aa°) sõnade hulka lähevad kõige sagedamini üle pika nõrgarõhulise prokliissilbiga

impul´`ss-tüüpi sõnad (kuid vrd. siiski adre`s´s → `aad|re`s´s).

4.3. seminar-m`uuse,um-TÜÜPI SÕNAD.

Liitsõna rõhumudeliga C^{o} ja Ca^{o} (pearõhk teises fonoloogilises komponentsõnas) võõrsõnade eestipärastumise ning eesti liitsõna rõhumudeliga B^{o} ja Ba^{o} (pearõhk esimeses fonoloogilises komponentsõnas) võõrsõnade edasise modifitseerumise üheks võimaluseks on nende sõnade üleminek seminar-m`uuse,um-tüüpi sõnadeks (ÕS-i 49. muutmistüüp).

seminar-tüüpi võivad üle minna peamiselt liitsõna struktuuriga võõrsõnad, milles pearõhk või viimane seotud kaasrõhk on kinnistunud pikavokaalilisele (nominatiivis) lühikese helilise konsonandiga lõppevale järgsilbile (teine komponentsõna on struktuuriga $C`V_1V_1R$, kus R on heliline konsonant). Harvem tuleb sellist tüübivahetust ette liitsõna struktuuriga võõrsõnades, mille teine komponentsõna on struktuuriga $CV`R_1R_1$ (ridikül, ka karaku`l´l esindab seda tendentsi). Sellele pearõhulisele või seotud kaasrõhuga sõnaosale eelneb kahesilbiline (erandjuhtudel ka kolmesilbiline) esma- või teisevälteline seotud kaasrõhuga või pearõhuline sõnaosa (mis ei pea veel tingimata olema sõna absoluutseks alguseks). Viimase seotud rõhuga silbi vokaali lühenemisel siirdub liitsõna struktuuriga sõna seminar-tüüpi, näit. person`aal (EÕS 1930) → → personal (VÕS 1953; ÕS 1960).

Nii on seminar-tüüp täienenud paljude sõnadega: alkohol, elektron, inventar, kardinal, komissar, magasin, madrigal, martsipan, samovar, sanitar, semafor, tribunal, tärpentin, veteran jts.

Lühenev silp kaotab igal juhul pearõhu; seminar-m`uuse,um-tüüpi sõnades on pearõhk ainsuse omastava vormi eelviimane seotud rõhk, ehk teisiti öeldes: pearõhuline on ainsuse omastava vormi lõpust lugedes neljas silp, näit. stipe`ndi|,umi, minis|t`eeri|,umi, laborat|t`oori|,umi, postil|joni, komis|joni jne. Erandjuhul on pearõhuline genitiivi vormi lõpust lugedes viies silp: magnetof|foni. Nagu esitatud vähestestki näidetest selgub, kuulub seminar-m`uuse,um-tüüpi mõnede võõrliidetega sõnu.

Muidugi lisandub seminar-m`uuse,um-tüüpi sõnu ka otselaenudena võõrkeeltest, ilma liitsõna struktuuriga võõrsõna vaheastmeta. Sellised on näiteks inglise keelest või inglise keele vahendusel eesti keelde tulnud sõnad nagu monitor, bädminton, mahagon, pullover, koroner jt., samuti sõnad, mis lõpevad võõrliidetega -`eeri,um, -`aari,um, -`oori,um, -e`ndi,um, -jon jts. Ka paljudel vene ja saksa keele kaudu tulnukatel ei ole kirjakeeles esinenud liitsõna struktuuriga vaheastet.

Nagu eespool juba kirjeldatud, on seminar-m`uuse,um-tüüpi sõnade rõhumudel mõneti

erinev liitsõna struktuuriga sõnade rõhumudelist. Ei ole kahtlust, et nende sõnade neljasilbilistes ja pikemates (pearõhulisest silbist lugedes) sõnavormides on tegemist seotud kaasrõhuga: semi|nari, semi|narile, semi|narisse, semi|nari-dele; m`uuse|,umi, m`uuse|,umile, m`uuse|,umisse, m`uuse|,umi-dele (ei esine *semina-risse, *semina--ridele, *m`uuse,u-misse, mis kõik oleksid foneetiliselt põhjendatud, kui tegemist oleks sidumata kaasrõhuga).

Traditsiooni ja fonoloogilise teooria kohaselt ei ole seminar-m`uuse,um-tüüpi sõnade ainsuse nimetava lõppsilpi põhjust pidada kaasrõhuliseks, sest seda tüüpi sõnade ainsuse nimetav on (pearõhulisest silbist lugedes) kolmesilbiline ja kolmas silp lõpeb lühikese vokaali järel lühikese konsonandiga, s.t. ei ole kolmandavälteline ega ka struktuuriga, mis sellises sõnalõpulises positsioonis kannaks kaasrõhku (selle töö definitsioonide järgi on see silp lühike, vt. eespool 2.3). Normaalselt saab selline silp olla kaasrõhuline ainult siis, kui ta ei ole sõnas viimane. Selles töös esitatud teooria kohaselt on siin tegemist morfofonoloogilise seotud kaasrõhuga, mis seminar-m`uuse,um-tüüpi sõnade nimetava vormis foneetiliselt ei realiseeru, kõigis teistes muudetes aga realiseerub.

Morfofonoloogilisel tasandil säilitavad seminar-m`uuse,um-tüüpi sõnad liitsõna struktuuriga sõnade rõhumudeli, mis tüübivahetusest põhjustatud foneetiliste-fonoloogiliste tingimuste muutumise tõttu ei saa aga nominatiivi vormis enam täpselt esialgsel kujul avalduda. Et see nii on, seda näitab ka ainsuse nimetavas neljasilbiline seminar-tüüpi sõna, mille pearõhk on esimesel silbil ja s i d u m a t a k a a s r õ h k kolmandal silbil: magnet-tofon, aga magneto|foni, magneto|fonisse, magneto|foni-dele jne. Et neljasilbiline sõnavorm peab omama kaht rõhku ja neljas sõnalõpuline lühike silp ei saa kanda ei seotud ega sidumata kaasrõhku, siis võtab kolmas silp sidumata kaasrõhu, kuigi sõna kõigis teistes muudetes on neljandal silbil seotud kaasrõhk (ei esine rõhumudeleid *magnet-tofo-nisse, *magnet-tofo-nile jne., mis oleksid ootuspärased, kui nominatiivis magnetofon oleks tegemist morfoloogiliselt seotud rõhuga või kui sõnas morfoloogiliselt seotud kaasrõhku polekski ja ta alati esineks sidumata kaasrõhu realiseerimismudelite järgi). On võimalik, et seda probleemsõna mõnes situatsioonis häälduatakse ka rõhulise neljanda silbiga. See toob aga kaasa selle silbi moondumise kolmandavälteliseks ja sellisel kujul oleks sõnal liitsõna struktuuriga astmevahelduslikku võõrsõna rõhu- ja kvantiteedimudel.

See on morfofonoloogilise ja foneetilise rõhusüsteemi lahknevuse ilmne näide, mis ühtlasi tõestab morfofonoloogilise ja foneetilise kaasrõhu erinevust. Traditsiooniline seisukoht seminar-m`uuse,um-tüüpi sõnade nominatiivi vormi lõppsilbi kaasrõhulisusest on arvatavasti seda tüüpi sõnade teiste muutevormide analoogiaüldistus (vrd. TRÜ EKG I-2:100). seminar-m`uuse,um-tüüpi sõnade seotud kaasrõhu esinemuse sele-

tamine nõuab morfofonoloogilise ja foneetilis-fonoloogilise süsteemi eristamist: kõik morfofonoloogiliselt relevantne ei realiseeru foneetiliselt.

seminar-m`uuse,um-tüüpi sõnadega sarnanevad rõhumudeli poolest nendega ühisesse morfoloogilisse muutmistüüpi kuuluvad t a r - l i i t e l i s e d  s õ n a d. See-juures on sõnalõpulise tar-liite kaasrõhulisus ainsuse nimetavas täiesti analoogiline probleem seminar-m`uuse,um-tüüpi sõnade ainsuse nimetava viimase silbi problemaatilise kaasrõhulisusega, vrd.: seminar, semi|nari, semi|narisse, semi|naride, semi|nari-dele ja kaunitar, kaunit|tari, kaunit|tarisse, kaunit|taride, kaunit|tari-dele;

m`uuse,um, m`uuse|,umi, m`uuse|,umisse, m`uuse|,umide, m`uuse|,umi-dele ja l`auljatar, l`auljat|tari, l`auljat|tarisse, l`auljat|taride, l`auljat|tari-dele;

magnet-tofon, magneto|foni, magneto|fonisse, magneto|fonide, magneto|foni-dele ja tan´`tsi-jatar, tan´`tsijat|tari, tan´`tsijat|tarisse, tan´`tsijat|taride, tan´`tsijat|tari-dele.

Niisiis on sõnavormis nagu tan´`tsijatar seotud kaasrõhuga tar-tuletusliitel selline asukoht, et rõhusüsteemis tekib konflikt morfofonoloogilise rõhu asukoha ja rõhu foneetiliste realiseerumisvõimaluste vahel. Selle konflikti lahenduseks on kaasrõhu kandumine seotud kaasrõhuga tuletusliitelt ettepoole. Nähtus on täiesti paralleelne magnetofon-sõna puhul esitatuga (rõhumudelid *tan´`tsi-jata-ride või *tan´`tsi-jata-riga on väga haruldased või isegi ebaloomulikud; normaalne ei ole ka lõppsilbi väldet moonutav häälduse *tan´`tsija|ta`r). Teisteks kirjakeeles kasutatud tan´`tsijatar-tüüpi sõnadeks on kuningatar ja sa`ngaritar, mille rõhuprobleemid on täpselt samad.

Need probleemid on kaudseteks lisatõenditeks, et seminar-m`uuse,um-tüüpi sõnades ei ole ainsuse nimetava vormi lõppsilpi põhjust pidada foneetilis-fonoloogiliselt kaasrõhuliseks ka magnetofonist ja tan´`tsijatarist silbi võrra lühemate sõnade puhul.

Üht teist seotud kaasrõhkude realiseerumise konflikti vähem kriitilist juhtu illustreerivad seminar-tüüpi sõnade derivaadid, milles ka tuletusliite esisilp omab morfoloogiliselt seotud kaasrõhku: sõnades nagu grenaderlik, partisanlik jts. on liite-eelne tüve lõppsilp tegelikus häälduses sageli pikk (nagu see on normikohane sõnades muham`eedlane, muham`eedli`k jts., kuid vrd. muhamedi u`sk). Rõhumudelite konflikt seisneb selles, et liite esisilp peab kandma seotud kaasrõhku, sel juhul ei saa aga seminar-tüüpi sõnade tüve lühike lõppsilp olla kaasrõhuline ka neljasilbilistes ja pikemates sõnavormides, kus ta muidu on kaasrõhuline. Konflikt laheneb häälduses tihti sel teel, et seminar-tüüpi põhitüvi läheb selliste tuletusliidete ees tagasi liitsõna struktuuriga sõnade hulka, mille pikk kolmandavälteline lõppsilp saab olla kaasrõhuline ka tuletusliite kaasrõhulise silbi ees: praktiliselt esinevad häälduses grena|d`eer|li`k, parti|s`aan|li`k jne. Teiseks võimaluseks on nominatiivi vormi häälduses, milles tuletusliide kaotab rõhu: partisanlik. Käändevormides (kus liide on

kahesilbiline), on selline rõhumudel siiski võimatu. Kuid muidugi on tavalised ka normikohased häälduse partisan|li`k, eriti käändevormides.

Üldse tuleb märkida, et liited takistavad liitsõna struktuuriga sõnade liikumist seminar-tüüpi, vrd. alkohol, aga alko|h`oolne, partisan, aga parti|s`aanlus, kardinal, aga kardi|n`aalne, personal, aga perso|n`aalne jne., kus liitsõna struktuuriga tüvedel on sageli ka erinev tähendus või tähendusvarjund seminar-tüüpi nihkunud tüvedega võrreldes. Normikohane portugal|lane ei ole välja tõrjunud portu|g`aal|last.

Õigekeelsuslikul normeerimisel tuleb tähele panna, et seminar-tüüp on produktiivne tüüp ja täieneb liitsõna struktuuriga sõnade arvel, näit. briga|d`iir (VÕS 1953) → → brigadir (ÕS 1960). Samasugust tendentsi ilmutavad kõnekeeles (ja ka trükisõnas) näiteks sõnad nagu eta|l`oon, fili|gr`aan, inte|gr`aal, magist|r`aal, paraf|f`iin, polü|g`oon, trotu|,`aar, tsellof|f`aan, tsirku|l`aar, kate|dr`aal, huli|g`aan jt., mis 1960.a. ÕS-is on kõik antud astmevahelduslikena. Tüübivahetamise puhul ei ole mingit tähtsust sellel, kas küsimusse tulevad sõnad on ÕS-is normeeritud pearõhuga esisilbil (liitsõna rõhumudelid B^{o} ja Ba^{o}) või teise fonoloogilise komponentsõna esisilbil (liitsõna rõhumudelid C^{o} ja Ca^{o}). Üleminekul seminar-tüüpi on pearõhulise esisilbiga variandid siiski eelisolukorras. Sonoorse konsonandiga lõppevate liitsõna struktuuriga võõrsõnade hulgas ongi pearõhu esisilbile nihkumise tendents eriti ilmne seepärast, et paljudel sellistel sõnadel on paralleelvormid seminar-tüübis. Õigekeelsuslik normeerimine peaks sallima tüübivahetuse r e e g l i p ä r a s t t e n d e n t s i.

seminar-tüüpi lähevad kirjakeeles üle ainult nominatiivis helilise konsonandiga lõppevad liitsõna struktuuriga võõrsõnad, mitte aga helitu konsonandiga (lühikese meediaklusiili või siis sibilandiga) lõppevad liitsõna struktuuriga võõrsõnad nagu limo|n`aad, marme|l`aad, sere|n`aad, šoko|l`aad, ekip|p`aaž, patro|n`aaž, pilot|t`aaž, sabot|t`aaž jts. (Hint 1969b:338). Kõnekeeles avaldavad üleminekutendentsi (eriti obliikvakäänetes, kus helitu konsonant ei jää sõna lõppu) siiski ka ortograafias d-ga lõppevad sõnad (šoko|ladi↓kar`p jts. juhud). Et need nominatiivis klusiiliga lõppevad sõnad tõepoolest rühmituvad eraldi, seda näitavad ka nende sõnade murdelised vormid [ma·řmelǎ:t̀´], [li·m̆munǎ:t̀´ti], [lē·ninGrǎ:t̀´ti] jne. Need vormid osutavad, et tüübivahetustendentsile seisavad hästi vastu ainult astmevahelduslikku klusiiliga sõnad. (Võrreldagu siin ka kirjakeeles vältevahelduslikku klusiiliga lõppevaid liitsõna struktuuriga võõrsõnu nagu kvalit|tee`t või kandi|daa`t, mis ei saa üle minna seminar-tüüpi.)

Kõiki kõne- ja murdekeele arenguid arvesse võttes tuleks käsitletavad sõnad rühmitada niisiis kolmeks: 1) helilise l, m, n, r-iga lõppevad sõnad (üleminek seminar-tüüpi on reeglipärane), 2) helitu (poolhelilise) d = [D]-ga lõppevad sõnad (üleminek

seminar-tüüpi ei ole kirjakeelne, kuid kõnekeeles esineb), ja 3) teiste klusiilide ja sibilantidega lõppevad sõnad (üleminekut seminar-tüüpi ei esine üldse).

Normatiivsest aspektist on vaja veel märkida hääldusteste nagu [mû·Zeumi:ŧte], [stâ·Diumi:ŧte]~[stâ·D'jumi:ŧte], [krittê·riumi:ŧte]~[krittê·rjumi:ŧte] jne. esinemist. Sellistes häälduste on silbipiir teise ja kolmanda silbi vokaalide vahelt kadunud, need vokaalid on liitunud diftongiks ja sõnad on üle läinud album-tüüpi, kus teine silp ei kanna morfoloogiliselt seotud kaasrõhku ei fonoloogilises ega morfofonoloogilises süsteemis: m`uuseu-mite, st`aadiu-mite. Selline areng ei vasta kirjakeele süsteemile, sest album-tüübis ei ole sõnu, mille teine silp oleks diftongiline. Seepärast on sellised häälduse süsteemivastased ega peaks kirjakeeles olema sallitavad.

Mõnesuguse murdetaustaga hääldusesesinevad l-, m-, n-iga (kuid mitte r-iga) lõppevatest seminar- ja isegi m`uuse,um-tüüpi sõnadest vältevahelduslikku konsonandiga vormid: [mû·Ze,u:m̆mi] : [mû·Ze,u:m̀mi] jts.

Seotud kaasrõhu märkimine õigekeelsussõnaraamatus pole seminar-m`uuse,um-tüüpi sõnades vajalik. Morfoloogiline muutmistüüp määrab ära nii seotud kaasrõhu olemasolu kui ka tema asukoha. (Küll aga oleks vajalik vokaalidevahelise silbipiiri järjekindel märkimine m`uuse,um-tüübis.)

Morfofonoloogilise ja foneetilis-fonoloogilise kaasrõhu teooria seisukohalt on seminar-m`uuse,um-tüüpi sõnadega paralleelsed l`iili,a-tüüpi võõrsõnad. Need ei etenda aga võõrsõnade tüübivahetustes mingit osa (ja nende rõhuprobleeme on eespool piisavalt käsitletud).

4.4. a`lbum-TÜÜPI SÕNAD.

Rõhumudeli osas täielikult eestipärastunud laensõnade puhul tuleb arvesse ainult sidumata kaasrõhk ning sidumata kaasrõhu ja nõrga rõhu vaheldumine eri sõnavormides, nii nagu see tuleb esile album-tüüpi laensõnades (ÕS-i 4. muutmistüüp).

Viimaste aastakümnete jooksul on rõhumudeli osas eestipärastunud sõnade hulk täienenud üsna mitme sõnaga: karb`ool → ka`rbol, kapr`oon → ka`pron, nail`oon → → n`ailon (vrd. ingl. nylon), parte`rr → par`ter jne.

Osa album-tüüpi sõnadest on niisiis etümoloogiliselt seotud võõrapärast rõhumudelit aIII-1° (morfofonoloogilises vahelduses rõhumudeliga aII-1°) omavate sõnadega (vt. eespool 4.2.3). Paljud sellistest sõnadest on kasutusel kahesuguse rõhumudeliga ja kahesuguse morfoloogilise muutmistüübiga, mõnest sõnast on ka normatiivselt kaks varianti lubatud (1960.a. ÕS-is näiteks k`eefir ja kef`iir). Kõnekeeles on mõnedki normatiivselt struktuuri aIII-1° (vahelduses struktuuriga aII-1°) omavad sõnad kasu-

tusel a`lbum-tüüpi sõnade rõhu- ja kvantiteedimudeliga, näit. sümpt`oom~süm`ptom, krista`l'l~kri`stal (pandagu siin tähele ka palatalisatsiooni kadumist nõrgarõhuliseks muutunud silbist), erialakeeles ok`taav~o`ktav jt. Normeerimine peaks sellisele tendentsile vastu tulema, lubades näiteks kasutada varianti sümpt`oom ÕS-i 73. muutmistüübi sõnana ja varianti süm`ptom 4. (a`lbum) muutmistüübi sõnana. Kõik tüübikõikumise juhtumid ei ole muidugi stiililiselt võrdväärsed (vrd. süm`ptom ja kri`stal).

Harvadel juhtudel on a`lbum-tüüp täienenud ka liitsõna rõhumudelit $A^{o}$ (morfofonoloogilises vahelduses rõhumudeliga $Aa^{o}$) esindanud sõnade arvel. Sellise päritoluga on arvatavasti kõnekeele sõna kal`tsman, aga ka kõnekeele vorm por`tvel.

Kahe rõhumudeli esinemine võib mõneks ajaks kaasa tuua morfoloogilise segaparadigma (segatüübi) kasutamise, mis morfoloogia süsteemipärasust silmas pidades on ebasoovitav. Siiski on segaparadigma kõnekeele nähtus, mis vaevalt saab ohustada väljakujunenud morfoloogilist süsteemi. Seepärast peaks normeerimine teraselt silmas pidama võõrsõnade eestipärastumise loomulikku protsessi. Seda protsessi ei ole võimalik ühelgi ajamomendil täpselt fikseerida, veel vähem aga pikemaks ajaks (õigekeelsussõnaraamatu järjekordse väljaande kehtivusajaks) peatada. Sellepärast tuleb normeerimise üldprintsiibina täie otsekohesusega tõstatada teatud formaalse struktuuriga võõrsõnadest kahe normi lubamine nii ortoeepias ja ortograafias kui ka morfoloogias (kui ortoeepia- ja ortograafianormi kahesus tingib ka morfoloogilise normi kahesuse, nagu näiteks liitsõna struktuuriga võõrsõnade ülemineku seminar-tüüpi või bens`ool-tüüpi sõnade ülemineku a`lbum-tüüpi).

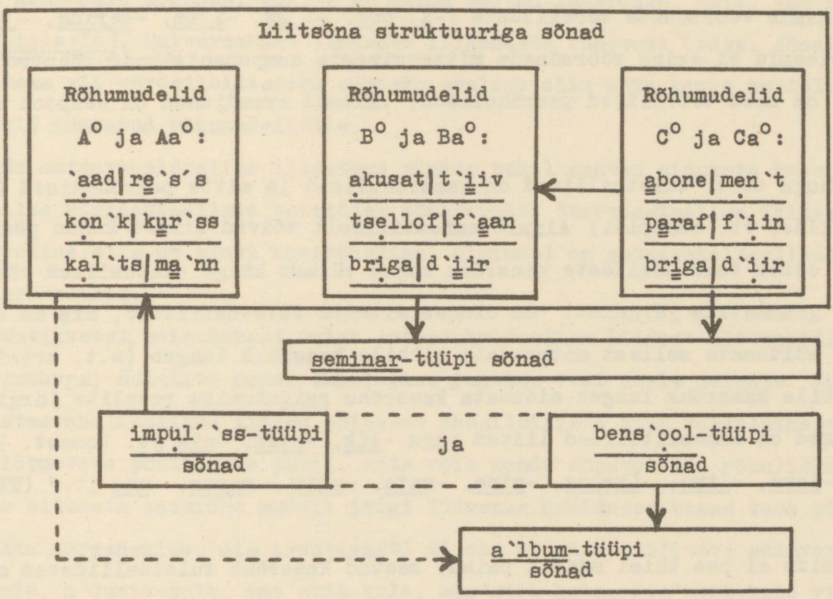
On selge, et võõrsõnade eestipärastumisel valitsevad kindlad seaduspärasused, seda ka rõhumudeli osas. Neid seaduspärasusi tuleb normeerimisel arvesse võtta. Normeerimine ei või lähtuda veendumusest, et järjekordse VÕS-i või ÕS-i ilmumisega on antud ainsad põhjendatavad normid, kusjuures endised normid on üleöö muutunud absoluutselt vääradeks. Normeerimine peab jätma ka normeeritud keele sees teatud liikumisruumi, et keele s e a d u s p ä r a s e d t e n d e n t s i d pääseksid maksvusele legaalsel teel.

Eelnenus tehti katse süstematiseerida võõrsõnade rõhumudeleid ning näidata erinevate rõhumudelite (ja nendega seotud kvantiteedistruktuuride) kõige arvestatavamaid omavahelisi seoseid, seda ka sõnade liikumisel ühe rõhumudeli alt teise rõhumudeli alla. Tegelikult on eesti keeles tarvitatavate võõrsõnade struktuuri nii rõhu, kvantiteedi kui ka silbipiiride seisukohalt nii vähe uuritud, et eelnevat kirjeldust ei saa mingil määral võtta ammendavana. Usutavasti on siiski olulisimad seigad, ühe või teise alternatiivse analüüsi tähtsaimad poolt- ja vastuargumendid esitatud; kõigi võõrsõnadega seotud detailide esitamine aga ei olegi esmajärgulise tähtsusega ülesanne, olulisim on süsteemi kompaktsema osa analüüs. Ka ei pretendeeri eelnev käsitlus sugugi

k õ i g i nende nähtuste kirjeldamisele, mis saadavad võõrapärase rõhumudeli asendamist eestipärasema rõhumudeliga, vaateväljas oli põhiliselt rõhk. (Eriti vajab erikäsitlust võõrsõnade mittevältevahelduslike komponentsõnade kvantiteediastmete küsimus, millest traditsiooniline grammatika mööda läheb.)

Mingit vajadust pole eraldi käsitleda laen- ja võõrsõnade rõhumudeleid, mis ei erine genuiinsete sõnade rõhumudelitest.

Võõrsõnade rõhumudelite käsitlust sobib lõpetada kokkuvõtliku illustratiivse skeemiga, mis kujutab võõrsõnade rõhumudelite eestipärastumise põhilisi võimalusi ja nende rõhumudelite omavahelisi seoseid.

Võõrsõnade rõhumudelite alterneerumise, modifitseerumise ja eestipärastumise põhilised teed on järgmised.

Nõrgarõhulise prokliissilbiga impul´`ss-tüüpi sõnad liiguvad liitsõna rõhumudelite A° ja Aa° suunas (kon`kur`ss, `aadre`s´s); nõrgarõhulise prokliissilbiga bens`ool-tüüpi sõnadel on tendents üle minna a`lbum-tüüpi.

Liitsõna rõhumudelitega C° ja Ca° (pearõhk teisel komponentsõnal) sõnad liiguvad liitsõna rõhumudelite B° ja Ba° suunas (pearõhk esisilbil): amat`öör → amat`öör, kvalitee`t → kvalitee`t jne.

Osa liitsõna rõhumudeleid B° ja Ba° ning C° ja Ca° omavatest sõnadest läheb üle seminar-tüüpi: brigad`iir → brigadir, paraf`iin → parafin jne.

Teised tüübivahetamisjuhud ei moodusta reeglipärast süsteemi.

Selle üldsõnalise skeemi interpreteerimisel tuleb arvesse võtta, et seosed ei ole

rangelt ühesuunalised (nagu on tähistatud skeemil), vaid pigem ainult tendentsina ühesuunalised, tegelikult aga kahesuunalised. Peale selle tuleb arvestada täiendavaid piiramisi, millest tüübivahetuse võimalikkus sõltub (sõnalõpulise konsonandi helilisus jts. tegurid).

4.5. SEOTUD KAASRÕHK TULETUSLIIDETES.

Selles osas käsitletakse ainult eesti tuletusliidete rõhuprobleeme, kuna eesti keeles kasutatavate võõrsõnade võõrliidete (-i,`oon, -i`st, -i`sm, -eering, -`eeriv jne.) rõhuprobleemid ei erine võõrsõnade mitteesimeste komponentsõnade rõhuprobleemidest. Üldiselt on need võõrliited pearõhulised, vähesed erandjuhud on eespool mainimist leidnud.

Seotud rõhuga eesti tuletusliited on kaasrõhulised ja mitte pearõhulised (välja arvatud Vnna-liide, vt. edaspidi) Ainult emfaatiliselt võivad liited kanda pearõhku.

Rõhuliste eesti tuletusliidete kaasrõhu kohta väidab kõige ulatuslikum häälda-mist normeeriv grammatika järgmist: "On olemas mitmeid tuletusliiteid, mis on alati kaasrõhulised, sõltumata sellest mitmendale silbile kaasrõhk langeb [s.t. arvatavasti: mitmendale silbile kaasrõhk langeb sidumata kaasrõhu paigutumise reeglite järgi - M.H.]. Seesugused on kahesilbilised liited nagu -lik, -stik, -nik jt. (omast. -liku, -stiku jne.); -lane, -line, -(ke)ne, -mine, -mata, -matu, -matus, -nna jt." (TRÜ EKG I-1:119).

Selline väide ei pea täiel määral paika, seotud kaasrõhk tuletusliidetes on märksa keerulisem nähtus.

Rõhulistest tuletusliidetest on alati seotud kaasrõhuga ainult astmevahelduslik (laadivahelduslik) ko`nd-liide (omastav -konna). ko`nd-liitega sõnad on tegelikult kõigiti paralleelsed liitsõnadega, vrd.

m`aa|ko`nd, m`aa|konna ja `öö|li`nd, `öö|linnu;
pere|ko`nd, pere|konna ja tuli|li`nd, tuli|linnu.

ko`nd-liitega sõnade liitsõnalist iseloomu rõhutab silbituum o (mis ju eesti sõnade järgsilpides ei esine) ja liite laadivahelduslikkus (ainus laadivahelduslik tuletusliide; vrd. ka Viitso 1971:129 jj.).

Harva esinev e`lm-liide on alati kaasrõhuline vältevahelduslikuna: kujut|te`lm, kujut|telmasse (kahesilbiliste tüvede järel; vrd. vältevahelduseta liidet sõnas nagu unelm).

Teised astmevahelduslikud liited - -i`k, -li`k, -mi`k, -ni`k, -ri`k, -vi`k, -di`k, -bi`k, -pi`k, -ndi`k, -sti`k (omastav -liku, -miku, -niku jne.) - võivad

ühesilbiliste põhitüvede järel esineda kahesuguse rõhumudeliga, seotud ja sidumata kaasrõhuga, vrd. ar`st|lɪ̄kule ja ar`stlik-kule (= [a·rɜ̀stli:k̆kule] ja [a·rɜ̀stlikku:le]), kõr`ts|mɪ̄kule ja kõr`tsmik-kule, kun´`st|nɪ̄kule ja kun´`stnik-kule, kun´`st|nɪ̄kesse ja kun´`stnik-kesse, kun´`st|nɪ̄ku-lɛ̄gi ja kun´`stnik-kulegi, le`p|lɪ̄kumalt ja le`plik-kumalt, mõ`t|lɪ̄kumalt ja mõ`tlik-kumalt jne. Selline alternatiivide võimalikkus tuleb esile nelja- ja viiesilbilistes sõnavormides.

Esitatud näidetes teise vormina toodud rõhulis-rütmiline liigendus ja seda tingiv kaasrõhu asukoht vastab sidumata kaasrõhuga sõnavormide liigendusele ja sidumata kaasrõhu asukohale sõnades, milles ei esine seotud kaasrõhke, näit. van`krit-tɛ̄le = = [va·ŋ̀kritte:le]. Universaalne tendents liigendada kõnevool (resp. sõnavorm) kahesilbilisteks või võrdsilbilisteks osadeks avaldab siin mõju keele morfoloogilise süsteemi poolt määratud rõhumudelitele.

Nende astmevahelduslike liidetega sõnade puhul saavad sidumata kaasrõhuga esineda ainult liite nõrgaastmeliste vormidega sõnavormid; tugevaastmelise liitevormiga kolmandavälteline silp on alati kaasrõhuline. Üldjuhul on astmevahelduslikud liited muidugi kaasrõhulised.

Normatiivsest seisukohast tuleb astmevahelduslike liidete alternatiivsete (sidumata kaasrõhuga) mudelite puhul tähelepanu juhtida veel ühele seigale. Kui kõne all olevad astmevahelduslikud liited esinevad ühesilbiliste pika vokaalainesega või diftongiga lõppevate põhitüvede järel, siis võib nende sõnavormide rõhulis-rütmiline liigendamine sidumata kaasrõhu mudeli järgi lõdvemas häälduses kaasa tuua põhitüve kolmanda välte nõrgenemise, mis arvatavasti ei ole normina sallitav: sõnavormidel nagu `aulik-kule, n`õunik-kule, maa`stik-kule, mäe`stik-kule, liu`stik-kule jts. on mõningane tendents esineda teisevältelise põhitüvega. Muide ei saa sidumata kaasrõhuga rõhumudelite puhul ka liite vältest enam rääkida, sest teise ja kolmanda välte kontrast on võimalik ainult seotud rõhuga silpides.

Võib küll teha mõönduse, et liite nõrgaastmelise vormiga nelja- ja viiesilbiliste sõnavormide hääldamine sidumata kaasrõhu mudeli järgi ei ole võib-olla soovitav, kuid nähtust maha salata (nagu ka absoluutselt keelata) ei ole võimalik. Teatud määral on siingi tegemist morfofonoloogilise rõhusüsteemi ja foneetiliselt realiseeruva rõhusüsteemi lahknemisega.

Seotud kaasrõhu kaotamine võib kaasa tuua normivastaseid nihkeid nende sõnade morfoloogiliselgi muutmisel: segaparadigma nähtusteks on häälduse nagu kun´`stnik-kute või p`uuslik-kute, milles li`k-liide on üle läinud astmevahelduseta liiteks (vrd. nuustikute). Kogu paradigma ulatuses sellist üleminekut toimuda ei saa, sest paljude sõnade nominatiivis säilib tüve kolmas välde ilmekalt ja sel juhul on kolme-

silbilistes partitiivi vormides hääldus *kun' `stnik-kut eriti ebaootuspärane.

Tõeliselt kriitilise sõna näiteks on mi`tmi`k, mis esindab tendentsi muutuda teisevältelise tüvega ja astmevaheldusega liitega sõnaks.

Keelekasutuses on ka näiteid selle kohta, kuidas astmevaheldusetuna normeeritud li`k-liide avaldab tendentsi üle minna astmevaheldusliikuks: ÕS-i teisevälteline pealik esineb ka kui p`eali`k astmevahelduslikuga liitega. Selleks on mõjuv struktuurne põhjus: hilisdiftongid esinevad teisevältelistena harva ning õieti on hilisdiftongide teine välde hiline ja süsteemiga halvasti sobiv nähtus (vrd. ka päälik-varianti, mille puhul sellist probleemi ei teki).

Kahesilbiliste ja pikemate põhitüvede järel esinevad need astmevaheldusliikud liited üldiselt ainult seotud kaasrõhuga: kannat|li`k, pare|mi`k, kirja|ni`k, häma|ri`k, mine|vi`k, vaba|di`k, kanar|bi`k, lagen|di`k, laevas|ti`k, kiusatus|li`k, inimes|li`k, elaja|li`k. Kuid kolmesilbilise põhitüvega sõnade neljasilbilised tuletised võivad esineda (eriti värsirõhu mõjul) siiski ka sidumata kaasrõhuga: kiusat-tuslik, ini-meslik, ka`nge-laslik (vt. Lisa).

Alati kaasrõhulised on ka astmevahelduslike liite tugevast astmest moodustatud liitliited nagu -li`kkus või -ko`ndsus (a`rg|li`kkus, tõ`t|li`kkus, kasu|li`kkus, kaabak|li`kkus, koda|ko`ndsus jne.). See on kõigiti ootuspärane, sest kolmas välde saab ju realiseeruda ainult pearõhulises või seotud kaasrõhuga silbis (resp. nende silpide vokaali järel).

Kaasrõhulised on ka astmevahelduslike tuletusliidete nõrgaastmeliste (teisevälteliste) vormide esisilbid mitme sufiksi järjendis, nagu näiteks -likult: lõ`p|likult, mõi`st|likult, mõ`t|likult jne. Ainult värsirõhu sunnil võib likult-lõpulistes sõnades kaasrõhk mõnel juhul nihkuda (vt. Lisa). Sellega analoogiliselt on teisevälteline võõrliide -eering alati pearõhuline (filosof|feering, konstat|teering jne.).

Astmevaheldusetud nimisõnaliited -lane, -line, -mine (adjektiviseeriva liitena ja teonimisõnaliitena), -kene ning geminaati sisaldavad liited -mata, -matu ja -matus esinevad enamasti kaasrõhulistena, kuid ühesilbiliste kolmandavälteliste põhitüvede järel annavad nende liidetega sõnad täiesti üldiselt sidumata kaasrõhuga paralleelvorme. Sidumata kaasrõhk (või õigemini kaasrõhu sidumatus) saab muidugi ilmneda ainult neljasilbilistes ja pikemates sõnavormides. Näiteid:

-lane: li`nla-sele~li`n|lasele, jä`rgla-sena~jä`rg|lasena, lä`tla-sele~ ~lä`t|lasele, sa`kslas-teta~sa`ks|lasteta, sa`kslas-tele~sa`ks|lastele, s`oomla--negi~s`oom|lanegi jne.

Kas kasutatakse seotud või sidumata kaasrõhuga realisatsioone, see võib sõltuda ka järgsilpide struktuurist. Kui sõnavormi teine silp on lühike ja lahtine ning kolmas silp lühike kinnine või koguni pikk silp, siis on arusaadav, et surve kaasrõhu

nihutamiseks kolmandale silbile on suurem kui vastupidise olukorra puhul, vrd. näiteks sõnavorme t`öö|listele ja t`ööli-seta.

Võib kujutleda ka olukordi, kus erinevad rõhumudelid aitavad identifitseerida morfoloogiliselt erinevaid koostisi, vrd. m`aant|t`ee|lastele (kolmeosaline liitsõna) ja m`aant|t`eelas-tele (lane-liiteline sõna).

-line: t`ööli-sena ~ t`öö|lisena, t`eeli-sele ~ t`ee|lisele, j`õuli-semad ~ ~ j`õu|lisemad jne.

-mine (adjektiviseeriva tuletusliitena ja teonimisõnaliitena): jä`rgmi-sele ~ ~ jä`rg|misele, l`aulmi-seta ~ l`aul|miseta jne. mine-liide ilmutab väga tugevat tendentsi tulla kasutusele ainult sidumata kaasrõhu mudelitega (vt. ka allpool).

-kene: päi`ke-sele ~ päi`k|kesele, lõo`ke-sena ~ lõo`k|kesena jne. Sõnadel väi`ke, äi`ke ja päi`ke on tugev kalduvus esineda ainult sidumata kaasrõhuga järgsilpidega. kene-liite nominatiivi lühendvorm -ke on nõrgarõhuline: eluke, hobuseke.

Hilisdiftongilise tüvega sõnad (lõo`kene, p`eoline, t`eoline) esinevad enamasti seotud kaasrõhu mudelite järgi.

lisus-liide on analoogiline line-liitega: isa|m`aali-suse ~ isa|m`aa|lisuse.

Kui astmevahelduslike liidete puhul on sidumata kaasrõhk sagedasem ühesilbiliste põhitüvedega sõnade neljasilbilistes sõnavormides, siis astmevahelduseta liited esinevad ühesilbiliste põhitüvedega sõnades valdavalt sidumata kaasrõhuga ka pikemates sõnavormides (paralleelselt esinevad siiski ka seotud kaasrõhuga variandid): sa`ksla-setagi ~ sa`ks|laset-tagi, t`ööli-senagi ~ t`öö|lise-nagi, mu`rdmi-setagi ~ ~ mu`rd|miset-tagi, päi`ke-selegi ~ päi`k|kese-legi, isa|m`aali-suset-tagi ~ isa|m`aa|lisu-setagi jne.

Geminaadilised matu- ja matus-liitliited (ja ka mittenominaliseerivad liitliited nagu -matult või -mata) esinevad ühesilbiliste kolmandavälteliste põhitüvede järel nii seotud kaasrõhuga liidetena kui ka ilma seotud kaasrõhuta liidetena, seda igasuguse silbiarvuga sõnavormides: või`t|matuks ~ või`tmat-tuks, k`uulmat-tule ~ k`uul|matule, k`uulmat-tutele ~ k`uul|matut-tele, k`uulmat-tute-legi ~ k`uul|matut-telegi, mõi`stmat-tuma-gagi ~ mõi`st|matu-magagi, sõna|k`uulmat-tuse ~ sõna|k`uul|matuse, sõna|k`uulmat-tusega ~ sõna|k`uul|matu-sega, sõna|k`uulmat-tuse-gagi ~ sõna|k`uul|matu-segagi; l`aulmat-tagi ~ l`aul|matagi jne.

mata-, matu- ja matus-liidete puhul on eriolukorras pika vokaaliga lõppevate ühesilbiliste teisevälteliseks modifitseerunud põhitüvedega sõnad: saamata, saamatu, saamatult, saamatus, võimatu, võimatus, võimatult jts.; nendes sõnades ei saa liite esisilp muidugi kanda kaasrõhku.

Kahesilbiliste põhitüvede järel esinevad need liited ainult seotud kaasrõhuga: sõnadest nagu venelane, suureline, tagumine (kahes tähenduses), lapsukene, suurelisus,

valimatu, oo`tamatus jne. ei esine liite osas sidumata kaasrõhuga paralleelvorme (normaalses resp. neutraalses keelekasutuses).

Üksnes mine-liide näitab nii ilmset tendentsi kaotada seotud kaasrõhk, et kahesilbilise kolmandavältelise põhitüvega sõnadest võib täheldada ka sidumata kaasrõhuga vorme: l`oen-dami-sele ~ l`oenda|misele.

Ka kolmesilbiliste ja pikemate põhitüvede järel esinevad need liited seotud kaasrõhuga. See ongi üheks aluseks, miks kõnealuseid astmevaheldusetа liiteid tuleb käsitada põhiliselt seotud kaasrõhuga liidetena: kadrina|lane, eseme|line, kirjuta|mine, paranda|mine, hobusek|kene (kuid vrd. hobu-seke ke-liitega), eseme|lisus, ühistu|line, arene|matu, arene|matus, parata|matus, takista|matu jne. Siiski on nende liidete esinemises kolmesilbiliste tüvede järel mitu kriitilist punkti, mis osutavad, et astmevaheldusetа tuletusliidetel on mõningane tendents üle minna sidumata kaasrõhuga liideteks (s.t. liideteks, mille esisilbi kaasrõhulisus või nõrgarõhulisus sõltub sidumata kaasrõhu paigutamise reeglitest). Selleks on ka äärmiselt mõjuv struktuurne põhjus: a s t m e v a h e l d u s e t a l i i d e t e s e o t u d k a a s r õ h u g a s i l p i d e s e i v a s t a n d a t a f o n o l o o g i l i s e l t t e i s t j a k o l m a n d a t, v ä l d e t, need silbid ei ole kunagi kolmandavältelised (teise ja kolmanda välte kontrasti puudumise tõttu).

Üks selliseid kriitilisi punkte on mine-liite esinemine ilma seotud kaasrõhuta ka kolmesilbiliste põhitüvede järel, kui tegemist on neljasilbiliste või pikemate sõnavormidega: kulut-tamist ~ kuluta|mist, saavut-tami-sele ~ saavuta|misele, valet-tami-sest ~ valeta|misest, alan-dami-sest ~ alanda|misest jne. Seegi osutab, et liide hakkab kaotama seotud kaasrõhku. See liide jääb tingimata rõhuliseks ainult juhul, kui ta eraldab sõna lõpust kahesilbilise kõnetakti, mille teine silp on lühike (lahtine või kinnine): paranda|mine, paranda|mised.

Teiseks huvitavaks märgiks on kolmesilbilise põhitüvega lane-, line- ja kene-liiteliste sõnade neljasilbiline ainsuse osastav, kus need liited võivad mõnikord kaotada oma seotud kaasrõhu (analoogiliselt mine-liitega). Siingi võib kohata nii seotud kaasrõhuga kui ka sidumata kaasrõhuga vorme: eseme|list ~ ese-melist, kopika|list ~ ~ kopik-kalist, hobusek|kest ~ hobu-sekest, ühistu|list ~ ühis-tulist jne. (Viimase tähelepaneku juurde on autorit juhtinud V. Hallap.)

Morfoloogiliselt seotud kaasrõhu kadumise tendents ilmneb eriti selgesti just neis positsioonides, kus sõnavormi morfoloogiliselt tingitud rõhumudel kõige enam vastu räägib foneetiliselt tingitud sidumata kaasrõhu paiknemise reeglitele.

Seotud kaasrõhu kaotamise tendentsi võivad mine-, line-, lane-liidete puhul toetada ka nende liidete lühenenud nõrgarõhulised vormid juhtudel nagu v`õim-lemis|tu`n´d, t`öölis|ro`ng, tegelas|pääse jne.

Seni ei ole normatiivne foneetika käsitlenud käesoleva punkti all esitatud fakte, mis teoretiseeritud seisukohtadest üsna kaugele hälbivad. Need faktid ootavad selget seisukohavõttu ka normatiivsest aspektist. Igatahes ei ole nende keelamine või veaks kuulutamine mõeldav, sest rõhumudelid nagu l`aul|mi̲sele või kuluta|mi̲st (kaasrõhulise liitega) ei ole tänapäeval enam valitsevad ja nähtavasti ei ole ka keele arenemistendents nendele konservatiivsetele rõhumudelitele soodne.

Seotud kaasrõhuga esineb ka elu-sufiks: käsit|te̲lu, arut|te̲lu, käsit|te̲lusse, arut|te̲lu-de̲le (ei esine *käsite-lusse või *arute-ludele).

Mis puutub Vnna-liitesse (V tähistab vokaali), siis on selle puhul normatiivne foneetika püsivalt seisukohal, et see liide peab korrektses kõnes olema alati kaasrõhuline ega tohi kunagi olla pearõhuline (TRÜ EKG I-1:118; vrd. Veski 1955:210; Veski 1956:228). On avaldatud siiski ka leplikumaid seisukohti, märkides, et see liide võib olla nii pea- kui ka kaasrõhuline (Ariste 1953:98; Tauli 1968:48).

Tegelikult ei saa olla kahtlust, et Vnna-liide on samavõrd pearõhuline võõrliide (tema etümoloogiast hoolimata) nagu seda on näiteks -i`st ja -i`sm või eering ja i,`oon, mis vaid erandjuhtudel loovutavad pearõhu esisilbile ja muutuvad ise seotud kaasrõhuga liideteks. Vnna-liite kaasrõhulisuse teoreetiliselt põhjendamatu rõhutamine on segadusse ajanud ka normeerimise: nii on krahvinna, sõbranna ja tsaarinna ÕS-i (1960) normide järgi teisevältelised ja pearõhuga esisilbil (teisevältelistes sõnades ei saa aga teine silp - nna-liite algussilp - olla kaasrõhuline ega teiselt poolt ka nn-geminaat esineda nõrgarõhulise teise silbi vokaali järel), vür`stinna, sa`kslanna ja s`oomlanna aga kolmandavältelised. Siin saaks ÕS-i normide põhjal nentida ainult tuletusreegli puudumist. Selle liite puhul on kolmandavältelise pearõhulise põhitüvega variandid kõnes üsna haruldased ja mõjuvad enamasti hüperkorrektsetena. Pealegi ei saa see liide olla kaasrõhuline sõnades, mille põhitüvest kolmandavältelist alternanti ei esine: vrd. sõbranna või lõvinna (mis on sama korrektne tuletis nagu venelanna või kuninganna).

Muidugi võib pearõhk Vnna-liitelistes sõnades nihkuda esisilbile, kui selline nihe on rõhusüsteemi reegleid rikkumata võimalik, näiteks kahesilbilise põhitüvega sõnade puhul või kolmandavältelise ühesilbilise põhitüvega sõnade puhul. Viimased on küll normina tihti sundnormid, mida kõnekeel omaks ei taha võtta: ta̲n´`tsi|janna ~ ~ tan´`tsi|ja̲nna, ku̲nin|ganna ~ kunin|ga̲nna, soomlanna ~ s`oom|la̲nna (vrd. kommu|ni̲`st ~ ~ ko̲mmu|ni`st). Kui ühesilbilise tüvega Vnna-liitelise sõna pearõhk on liite esivokaalil (sidevokaalil), siis pole õieti põhjust tüve vältest rääkida. Selliste sõnavormide rõhu- ja kvantiteedimudel on kõigiti paralleelne teoreetik- või moskiito-tüüpi sõnadega, kus nõrgarõhulise prokliissilbi kvantiteediaste on ebamäärane ja ebaoluline.

Mis puutub eesti eesliidetesse, siis on need loomulikult pearõhulised (eba-,

mitte-). Tegelikult pole eesti keeles vaja rääkida eesliidetest (välja arvatud rahvusvaheliste sõnade puhul), sest mõnes grammatikas (Valgma & Remmel 1968:51, 336) eesliideteks nimetatud sõnaosad eba- ja mitte-funktsioneerivad eesti keeles liitsõna esikomponentidena ja esimest peab sõnaks ka 1960.a. ÕS (teisest siis juba rääkimata; vrd. ÕS:10).

Selles töös ei käsitleta põhjalikumalt seotud rõhku verbide ja adverbide tuletusliidetes. Mitmed eespool käsitletud liited esinevad aga ka tuletatud verbides (-elu: käsit[e]lema, arut[e]lema) või verbidest tuletatud vormides (-mata, -matu, -matus). Käsitlemata jäävad seotud kaasrõhuga verbisufikseid sisaldavate deverbaalide rõhumudelid (kujuteldav).

Esitatud rõhuvaatlus ei pretendeeri ei täielikkusele ega ainuvõimalikkusele. Lõplikke lahendusi ei saa anda ka kõigile õigekeelsuslikele rõhuprobleemidele, kuigi osutati rõhu tähtsusele normeerimistöös. Seejuures tuli osaliselt korrigeerida varasemaid normatiivse foneetika ja õigekeelsusliku reglementeerimise seisukohti noomenite rõhu kirjeldamisel ja normeerimisel. Traditsiooniline väide suurtest kõikuvustest kaasrõhu esinemisel (vrd. Ariste 1953:98) peab täiel määral paika fonoloogiliselt ja morfofonoloogiliselt ebaolulise sidumata kaasrõhu puhul, kuna aga fonoloogiliselt ja morfofonoloogiliselt olulise seotud kaasrõhu osas esinevad kõikumised on küllaltki süsteemipärased.

Mõnigi selles töös postuleeritud rõhumudel võib olla mitteabsoluutne. Keelekasutuse tegelikkus on ikka laialivalguvam kui grammatika reeglid ja tüübid. Pealegi muutub olukord pidevalt, eilsed rõhumudelid ei pea ühtima homsetega. Seetõttu ongi väga oluline muutumistendentside väljaselgitamine ning printsiipide esitamine, millele rõhumudelite kirjeldust üles ehitada.

4.6. SIDUMATA KAASRÕHK EESTI KEELES.

Senini on sidumata kaasrõhku kirjeldatud väga puudulikult. Olemasolevad reeglid (TRÜ EKG I-1:118 jj.) ei ammenda kõiki võimalikke rõhumudeleid. Sellepärast ei ole ka sugugi selge, missuguseid rõhumudeleid tuleks pidada normikohasteks ja missuguseid normist hälbivateks. Selgus valitseb vaid kõige lihtsamatel juhtudel. Olukord on keerulisem, kui üht ja sama sõnavormi häälda takse kahe (või isegi kolme) rõhumudeliga. Niigi mitte eriti ilmekas kaasrõhk kaotab alterneeruvate rõhumudelite olemasolu korral oma ilmekust veelgi.

Senise reeglistiku teiseks oluliseks puuduseks on opereerimine ajaloolise grammatika mõistetega. Kui sünkroonilises grammatikas kasutatakse tänapäevaste rõhureeg-

lite defineerimisel keeleajaloolist sisekao mõistet, siis ei ole rõhureegli rakendusala selge, sest traditsiooniline sünkrooniline kirjeldav grammatika ei saa defineerida (ega ka loendina esitada) kõiki sisekaolisi tüvesid (TRÜ EKG I-1:118; Valgma & Remmel 1968:45; vrd. Hint 1969:332).

Järgnevas kirjelduses konstateeritakse vaid erinevate rõhumudelite reaalset esinemist. Kirjeldus ei ole mõeldud normatiivsena ja on kaheldav, kas sidumata kaasrõhu normeerimine on üldse vajalik.

Kui sõnavormis on ainult foneetiliselt tingitud ehk sidumata kaasrõhke, siis valitseb kaasrõhkude paigutumises kindel kord, mida saab foneetilis-fonoloogiliselt defineerida. Sõnavormi silpide arvu suurendamise korral võivad eelnevad nõrgarõhulised ja sidumata kaasrõhuga silbid oma rõhulisuse astet muuta, nii et uues sõnavormis saadakse ikkagi foneetilis-fonoloogiliselt defineeritavad lõigud, mille esimene silp on rõhuline. Rõhu domineerimispiirkond võib olla ühe-, kahe- ja kolmesilbiline. Ka sidumata kaasrõhu domineerimispiirkonnad (sõnaosad) matkivad silpide arvu osas iseseisvate sõnade struktuuri, kuid kvantiteediastmete kontrasteerumine ning segmentaalfoneemide esinemine ja kombineerumine on nendes sõnaosades oluliselt kitsendatud (seotud rõhuga iseseisvate sõnadega võrreldu na).

Sidumata kaasrõhu mudelite täpset kindlaksmääramist raskendab selle rõhu ilmetus (mõnedel juhtudel) ja individuaalsete variatsioonide lai diapasoon. Selle töö probleemiasetuse jaoks ei ole vajalik anda sidumata kaasrõhu detailkäsitlust. Oluline on, et s i d u m a t a k a a s r õ h u r e e g l e i d saab formuleerida nii, et ka pikkade sõnade suhteliselt keerulised ja alternatsioone omavad rõhumudelid d e f i n e e r i t a k s e f o n e e t i l i s - f o n o l o o g i l i s e l t, ilma et definitsioonides morfoloogia termineid kasutataks. Seevastu sidumata kaasrõhule vastandatud s e o t u d k a a s r õ h k on muutumatult f i k s e e r i t u d tuletusliitele või võõrsõna kindlale silbile ja teda tuleb defineerida morfoloogiliselt või leksikaalselt - vastavale liitele või võõrsõnale viidates (vrd. van`krit-telegi ja pan`k|rõt´i-legi, ulak-kusteta ja ulatus|liku). Tuletusliidetes ei ole piir sidumata ja seotud kaasrõhu vahel alati terav, kohati on üleminek ühelt kaasrõhuliigilt teisele astmeline (vt. 4.5 eespool).

Foneetilis-fonoloogiliselt defineeritavat kaasrõhku võib pidada afonoloogiliseks. Kaasrõhk on fonoloogiline ainult morfoloogilise seotuse korral. Seejuures on ka selle foneetilis-fonoloogiliselt mittedefineeritava kaasrõhu ala eri fonoloogiakontseptsioonides erinev: kui fonoloogiakontseptsioon lubab fonoloogilise kirjelduse reeglites kasutada morfoloogilisi ja morfofonoloogilisi määratlusi, siis kahaneb mittedefineeritava kaasrõhu ala eesti keeles miinimumini, hõlmates ainult tühist osa võõrsõnadest (vt. 3.3.2 ja 4.2.2 eespool).

Silpide arv ja struktuur määrab ära kuitahes pika sõnavormi sidumata kaasrõhkude asukoha, kuid üksnes selle punktini, kus sõnavormi tuleb sisse morfoloogiliselt seotud kaasrõhk - siit algab sidumata kaasrõhu reeglistiku rakendamise uus tsükkel (vrd. Lehiste 1965b:45l_{11}).

Sidumata kaasrõhu kirjeldamisel kasutatakse järgsilpide liigitamist lühikesteks ja pikkadeks (vt. 2.2). Lühikeste silpide silbituumaks on lühike üksikvokaal, millega lühike lahtine silp ka lõpeb; kinnine lühike silp lõpeb lühikese üksikkonsonandiga. Pikad silbid sisaldavad kas silbituumana diftongi või silbilõpuna pikka konsonanti või konsonantühendit. Geminaadieelset silpi peetakse pikaks. Ka pikki silpe võib jagada lahtisteks ja kinnisteks, aga kaasrõhu kirjeldamisel on selline liigitus väheoluline. Et siin kasutatav silpide liigitus erineb traditsioonilisest (kus iga kinnine silp on pikk), siis korratakse ka järgnevates kaasrõhumääratlustes aeg-ajalt pikkade silpide definitsiooni. Näiteid pikkade silpide kohta leiab järgnevas ulatuslikult juba 1a-2° ja 2a-2° alt.

Sidumata kaasrõhu toimel asetleidvaid rütmilisi liigendusi kirjeldades on lähtekohaks minimaalsed seotud pearõhuga sõnatüved, mida võib nimetada üherõhulisteks sõnadeks. Ü h e r õ h u l i s e d s õ n a d on

1°: kolmandavältelised ühesilbilised sõnad ja sõnavormid: ar`st, pan`k, k`aal, l`aul, veo`k, tõe`st jne.;

2°: esma- ja teisevältelised kahesilbilised sõnad ja sõnavormid: osa, redel, kahju, noorik, patu, katku, vana, ton´di jne.

Sellise struktuuriga tüvedest algab ka pikemate eesti sõnavormide formeerimine, mida järgnevas kirjeldatakse. Sõnavormide pikenemisel tekkivad kõnetaktid (komponentsõnad) eraldatakse sidekriipsuga (transkriptsiooni vt. eespool 2.2).

Kui esialgsetele sõnavormidele 1° ja 2° lisada üks lühike silp (struktuuriga (C)V või (C)VC), siis sõnavormi rõhkude arv ei suurene.

Üherõhuliste sõnade (eesti keele fonoloogiliste sõnade) põhitüüpe võib siis kujutada ka järgmiselt:

üks seotud rõhuga kolmandavälteline silp	sellele võib järgneda üks nõrgarõhuline lühike lahtine või lühike kinnine silp
mittekolmandavälteline kahe silbi järjend, kus esisilbil on seotud rõhk	

Kui üherõhulisele sõnale 1° või 2° lisatakse üks pikk silp (struktuuriga (C)V_1V_2C, (C)$V_1V_2C_1C_2$, (C)VC_1C_2 või (C)V$\grave{C}$, kus $\grave{C}$ on pikk), siis on see uus silp kaasrõhuline.

K a h e s i l b i l i s e d k o l m a n d a v ä l t e l i s e d s õ n a v o r m i d.

1 a - 1 ° (vrd. 1°).

Kahesilbiliste kolmandavälteliste sõnavormide teine lühike silp on nõrgarõhuline: ar`sti, pan`ka, k`aalu, l`aulu, k`augel, tõe`stus, veo`kil, lao`kil jne. Need sõnavormid on seega veel üherõhulised.

1 a - 2 °.

Kahesilbiliste kolmandavälteliste sõnavormide teine pikk silp on kaasrõhuline (selline kaasrõhk pole kuigi ilmekas): van`k-rit, k`au-gelt, s`aa-jaid, vin`ts-kest, võ`t'-meist, va`p-railt, veo`k-kist, tõe`s-tust jne. Need sõnavormid on juba kaherõhulised.

K o l m e s i l b i l i s e d e s m a - j a t e i s e v ä l t e l i s e d s õ n a v o r m i d.

2 a - 1 ° (vrd. 2°).

Kolmesilbiliste esma- ja teisevälteliste sõnavormide teine ja kolmas silp on nõrgarõhulised, kui kolmas silp pole pikk: osava, redeli, kahjude, nooriku, patuses, vanadel, ton'dile, tugevas, palaval jne. Need sõnavormid on jäänud üherõhulisteks. Sõnalõpulise lühikese kinnise silbi hääldamine kaasrõhulisena - nagu see vahel sünnib emfaasi või värsirõhu sunnil - võib moonutada sõnalõpulise konsonandi normaalset kvantiteeti.

2 a - 2 °.

Kolmesilbiliste esma- ja teisevälteliste sõnavormide sõnalõpuline kolmas pikk silp võib olla kaasrõhuline: osa-vat, rede-lit, kahju-dest, noorik-kult, patu-seks, tuge-vaid, pala-valt, palu-jaid, armet-tuil, kurve-maid, luulet-tai, üle-vast, kõla-vat, pari-malt, sooje-maks, saavut-tust, vaga-seiks jne. See kaasrõhk pole eriti ilmekas.

Kahe silbi lisamine esialgsetele sõnavormidele 1° ja 2° muudab uued sõnavormid tingimata kaherõhuliseks. Juhul 1b° võib pearõhuline komponentsõna olla nii ühe- kui ka kahesilbiline. Kaasrõhuline komponentsõna on siis vastavalt kahe- või ühesilbiline (liigendused 1 + 2 või 2 + 1 silpi). Liigendus sõltub eriti viimase (kolmanda) silbi pikkusest ning esisilbi fonoloogilisest struktuurist (hilisdiftongi olemasolu või puudumine esisilbis). Esma- ja teisevältelistes neljasilbilistes sõnavormides (2b°) on kaasrõhuline tavaliselt kolmas silp, ainult emfaasi, iseäraliku lauserõhu või värsirütmi mõjul võib pikk sõnalõpuline (neljas) silp olla kaasrõhuline.

K o l m e s i l b i l i s e d k o l m a n d a v ä l t e l i s e d s õ n a v o r m i d (1b-1°, 1b-2°, 1b-3°).

1 b - 1 °.

Kolmesilbilistes kolmandavältelistes sõnavormides on kaasrõhuline teine silp (kui sõnavormi kolmas silp pole pikk ning teine silp samaaegselt lühike ja lahtine). Siin on kaasrõhk võrdlemisi ilmetu: ar`s-tima, k`aa-luma, k`au-gele, van`k-rile, tõe`s-tuse, veo`k-kile, mõi`s-tuse, jä`l-gedes, k`au-guste, k`au-gustes. Emfaasi korral on võimalik rõhutada ka sõnalõpulist lühikest kinnist silpi, eriti kui teine silp on lühike ja lahtine (kuid selline rõhk võib moonutada sõnalõpulise konsonandi kvantiteeti): k`au-guses ~ k`augu-ses, k`au-gustes ~ k`augus-tes jts. Kui sõnavormi teine silp on pikk või esisilp hilisdiftongiline, siis on teine silp normaalselt kaasrõhuline kolmanda silbi struktuurist olenemata: l`öö-jaisse, ku`ld-seteks, va`l-getest, tea`t-ritest, veo`k-kites, pr`ae-gustelt, tõe`s-tustes, teo`s-tusel jne.

1 b - 2 °.

Kolmesilbilistes kolmandavältelistes sõnavormides võib kaasrõhuline olla kolmas sõnalõpuline pikk silp, kui sõnavormi teine silp on lühike ja lahtine ning esisilbis pole hilisdiftongi: jä`l-gedest ~ jä`lge-dest, ku`ld-semalt ~ ku`ldse-malt, k`au-gemat ~ ~ k`auge-mat, k`au-gemaid ~ k`auge-maid, h`aig-laseks ~ h`aigla-seks, ka`ht-lejaid ~ ~ ka`htle-jaid, mõ`t-levaist ~ mõ`tle-vaist, k`aa-luvat ~ k`aalu-vat, k`õr-gemalt ~ ~ k`õrge-malt jne. Paralleelselt esinevad kaasrõhulise teise silbiga vormid. Harvemini võib kolmas pikk silp olla kolmesilbilistes kolmandavältelistes sõnavormides kaasrõhuline siis, kui sõnavormi teiseks silbiks on lühike kinnine silp (esisilbis hilisdiftongi siiski olla ei tohi): h`ai-gustest ~ h`aigus-test, k`au-gustelt ~ k`augus-telt, h`aig-lastelt ~ h`aiglas-telt jne. Veel harvemini on kolmanda pika silbi rõhutamine võimalik siis, kui ka sõnavormi teine silp on pikk (sellised rõhud esinevad sagedamini värsis: võ`t'met-test, ku`ldset-teks jne.). Sama tuleb ütelda hilisdiftongilise esisilbiga kolmesilbiliste kolmandavälteliste sõnavormide kohta - nendes on normaalselt alati kaasrõhuline teine silp.

1 b - 3 °.

On võimalik, et hilisdiftongilise esisilbiga kolmesilbilistes kolmandavältelistes sõnades on isegi kaks sidumata kaasrõhku, nii et sõna on kolmerõhuline: emfaasi korral on mõeldavad rõhumudelid nagu ea`k-kai-maid ~ ea`k-kaimaid, ea`k-kai-maks ~ ~ ea`k-kaimaks.

N e l j a s i l b i l i s e d e s m a - v õ i t e i s e v ä l t e l i s e d s õ n a v o r m i d.

2 b - 1 °.

Neljasilbilistes esma- ja teisevältelistes sõnavormides on kaasrõhuline kolmas silp. Kui sõnavormi pikk neljas silp on emfaasi tõttu või värsirõhu sunnil kaasrõhu-

line, siis võib selliste sõnavormide paralleelses häälduslmudelis kolmas silp ikkagi olla kaasrõhuline (vt. 2b-2°): osa-vama, rede-lile, kahju-dele, noorik-kule, patu-sele, vana-dele, ton'di-legi, ilu-dusest, palu-jate, pari-malgi, valu-saile, sooje-matel, õpet-tajaks, pari-matelt, põlet-tavaid, kurve-maisse, pakse-matest, patu-semalt jne.

2 b - 2 °.

Neljas pikk silp võib esma- ja teisevältelistes sõnavormides emfaasi või värsirõhu sunnil olla kaasrõhuline, kui sõnavormi kolmas silp on lühike ja lahtine. Normaalses kõnes on sellised rõhumudelid harvad: tera-vamalt ~ terava-malt, pime-damat ~ ~ pimeda-mat, valut-tavaid ~ valuta-vaid, valet-tajaid ~ valeta-jaid, arvus-tavaid ~ ~ arvusta-vaid, kardet-tavailt ~ kardeta-vailt, püsi-vamaid ~ püsiva-maid, soola-semaks ~ ~ soolase-maks, olesk-lejaid ~ oleskle-jaid jne.

2 b - 3 °.

On võimalik, et neljasilbilised sõnavormid, mille kaks lõppsilpi on pikad, on emfaasi puhul kolmerõhulised: varak-kai-maid ~ varak-kaimaid, varak-kai-maks ~ varak-kaimaks.

Kolme silbi lisamine esialgsetele sõnavormidele 1° ja 2° jätab uued sõnavormid ikkagi kaherõhuliseks. Seejuures on rõhumudeli 1c° puhul pearõhuline fonoloogiline komponentsõna üldjuhul kahesilbiline, erijuhtudel aga ühesilbiline. Kaasrõhuline foneetiline komponentsõna on vastavalt kas kahe- või kolmesilbiline. Rõhumudeli 2c° puhul on pearõhuline kõnetakt enamasti kahesilbiline ja kaasrõhuline kõnetakt kolmesilbiline. Erijuhtudel on olukord aga vastupidine ja on võimalik ka rõhumudel, kus viiesilbilistes esma- ja teisevältelistes sõnavormides on kaks morfoloogiliselt sidumata kaasrõhku (kokku kolm kõnetakti).

N e l j a s i l b i l i s e d k o l m a n d a v ä l t e l i s e d s õ n a v o r m i d.

1 c - 1 °.

Kolmas silp on neljasilbilistes kolmandavältelistes sõnavormides kaasrõhuline, kui sõnavormi esisilbis pole hilisdiftongi, teine silp on lühike ja lahtine, kolmas silp aga pikk (sisaldab diftongi või lõpeb geminaadi esikomponendi või konsonantühendiga): ka`htle-vaile, kõ`hkle-jateks, lai`skle-jaile, lai`skle-jatest, vai`ku-sesse, kii`tu-seta jne. Paralleelselt esineva häälduslariandina on kolmas silp kaasrõhuline peaaegu igasuguse silbistruktuuriga neljasilbilistes kolmandavältelistes sõnavormides (kui sõnavormis pole morfoloogiliselt seotud kaasrõhku teisel või neljandal silbil).

1 c - 2 °.

Kolmas silp on peaaegu alati kaasrõhuline ka siis, kui sõnavormi kolm viimast silpi on lühikesed lahtised silbid ja esisilbis ei ole hilisdiftongi: k`auge-male,

kõ`hkle-vama, k`aalu-vale, van`kri-legi, näi`tu-sele, löi`ku-sele jne. Mõnikord võib sellise struktuuriga sõnades siiski esineda rõhumudeleid, milles kaasrõhuline on teine silp: töö`s-tusele ~ töö`stu-sele, tr`uu-dusele ~ tr`uudu-sele, l`aul-jalegi ~ ~ l`aulja-legi. Näib, et sellise häälduse võimalikkus sõltub suurel määral lause rõhumudelist ning kõnealuse kolmandavältelise sõna esisilbi häältdamise kestusest ja selle silbi suhtelisest pikkusest: mida pikem esisilp, seda tõenäolisem, et kaasrõhuline võib olla juba sõna teine silp (kui kolmas silp ei ole pikk). Esitatud juhud kujutavad endast üleminekuastet kolmanda silbi rõhutamisega häälduselt hilisdiftongilise esisilbiga sõnade rõhumudelitele, kus teise silbi rõhutamine on sagedane ning mõnikord koguni prevaleeriv või ainutõenäone.

1 c - 3 °.

Kolmas silp on neljasilbilistes kolmandavältelistes sõnavormides enamasti kaasrõhuline ka siis, kui sõnavormi teiseks silbiks on lühike kinnine silp. Teise silbi rõhutamine on siin siiski võimalik (hilisdiftongilise esisilbiga sõnu ei võeta praegu arvesse): löi`kus-tesse, vaa`tus-tele, kõ`rgus-tele, töö`stus-tele ~ töö`s-tustele, töö`stus-tesse ~ töö`s-tustesse, või`tlus-tega ~ või`t-lustega, ki`ndlus-tesse ~ ki`nd--lustesse jne. Liigendamine 2 + 2 silpi on siin tavalisem kui liigendamine 1 + 3 silpi.

1 c - 4 °.

Ka pika teise silbi puhul on neljasilbilistes kolmandavältelistes sõnavormides tavaliselt kaasrõhuline sõnavormi kolmas silp. Teise silbi rõhutamine on sellise struktuuriga sõnades ootuspärasem kui 1c-3° ja 1c-2° all käsitletud juhtudel (hilisdiftongilise esisilbiga sõnad jäävad siingi arvesse võtmata): m`eelsat-tele ~ m`eel--satele, `ausat-tele ~ `au-satele, k`uulsat-tesse ~ k`uul-satesse, k`uulsat-tele ~ ~ k`uul-satele, k`uulsai-legi ~ k`uul-sailegi, k`auget-tele ~ k`au-getele, k`aunei--male ~ k`au-neimale, l`auljai-legi ~ l`aul-jailegi, l`auljat-tesse ~ l`aul-jatesse, töö`kai-legi ~ t`öök-kailegi, töö`stus-segi ~ t`öö`s-tussegi, saa`tjat-tena ~ saa`t--jatena, van`krit-tele ~ van`k-ritele, võ`t´met-tega ~ võ`t´-metega jne.

1 c - 5 °.

Hilisdiftongilise esisilbiga neljasilbilistel kolmandavältelistel sõnavormidel on kaks rõhumudelit - kaasrõhuline on kas teine või kolmas silp, kusjuures juhul kui hilisdiftongilise esisilbiga sõna teine silp on pikk (diftongiline või lõpeb geminaadi esikomponendiga või konsonantühendiga), prevaleerib või on koguni ainutõenäone teise silbi rõhutamine (liigendamine 1 + 3 silpi): veo`k-kilegi ~ veo`ki-legi, tõe`s-tusele ~ ~ tõe`stu-sele, tõo`t-tustega ~ tõo`tus-tega, kao`t-tustele ~ kao`tus-tele, toe`t--tustena ~ toe`tus-tena, tea`t-tistele ~ tea`tis-tele; teo`t-tatule, teo`t-tatusse,

veo`k-kitele, seo`t-tuinagi, pea`t-tutagu, prao`s-titele, tea`t-ritestki jne.

1 c - 6 ^{o} (vrd. 1c-3°).

Hilisdiftongilise esisilbiga kolmandavältelistes neljasilbilistes sõnavormides võib olla ka kaks kaasrõhku, seda juhul, kui sõnavormi teine ja neljas silp on pikad: teo`t-tatut-telt, tõe`s-tatut-teks jts. Teistsuguse esisilbi puhul on selline rõhumudel mõeldav lauserõhu või emfaasi korral: `ausai-mateks ~ `au-saimat-teks.

Kolmandavälteliste sõnade rõhumudelites on palju ebaselget ja ebakindlat. Seetõttu tuleb esitatud süstematiseerimiskatset võtta ettevaatusega.

V i i e s i l b i l i s e d e s m a - j a t e i s e v ä l t e l i s e d s õ n a v o r m i d.

2 c - 1 ^{o}.

Esma- ja teisevältelistes viiesilbilistes sõnavormides on kaasrõhuline kolmas või neljas silp, kui sõnavormi kolm viimast silpi on lühikesed ja lahtised: pimes-tavale ~ pimesta-vale, osa-vamale ~ osava-male, karva-semale ~ karvase-male, väri-sevale ~ ~ värise-vale, sage-damini ~ sageda-mini, imen-duvale ~ imendu-vale. Liigendamine 2 + 3 silpi on tavalisem kui liigendamine 3 + 2 silpi ja mõnede sõnade puhul oleks viimane liigendusmudel üsna ootusvastane: ilu-dusele, üle-musega, kurvas-tusega, õpet-tajana jts.

2 c - 2 ^{o}.

Kolmas silp on viiesilbilistes esma- ja teisevältelistes sõnavormides kaasrõhuline, kui see kolmas silp on kas pikk või kinnine: valu-satele, kura-ditena, häbit--tutele, pakse-matesse, pimes-tatute, õpet-tustele, põlet-tusteta, häbit-tustega, ilu-dustega, äpar-dustele, paras-tatava, kallis-tustesse jne.

2 c - 3 ^{o}.

Viiesilbilistes esma- ja teisevältelistes sõnavormides on kaasrõhuline kolmas või (sagedamini) neljas silp, kui sõnavormi kolmas silp on lühike ja lahtine, neljas silp aga pikk (sisaldab diftongi või lõpeb konsonantühendiga või geminaadi esikomponendiga): varase-mate ~ vara-semate, pimesta-vasse ~ pimes-tavasse, pruugita-vate ~ ~ pruugit-tavate, tulise-maltki ~ tuli-semaltki, viisaku-seta ~ viisak-kuseta, soolase-mate ~ soola-semate, kavatsu-seta ~ kavat-suseta, hiline-nute ~ hili-nenute, virvenda-vate ~ virven-davate, vabasta-jaisse ~ vabas-tajaisse, varase-maile ~ vara--semaile jne. See rõhumudel ja rõhumudel 2c-1° moodustavad ühe koondtüübi, mille alatüüpides liigendamistendentsid on erinevad (alatüübis 2c-1° prevaleerib liigendus 2 + 3 silpi, alatüübis 2c-3° aga liigendus 3 + 2 silpi).

2 c - 4 ^{o}.

Esma- ja teisevältelistel viiesilbilistel sõnavormidel võib esineda ka rõhumudel,

milles kolmas ja viies silp on rõhulised - seda siis, kui viimane silp on pikk, s.t. sisaldab diftongi või lõpeb pika konsonandi või konsonantühendiga: õpeta-jateks ~ ~ õpet-taja-teks, ülista-vamaid ~ ülis-tava-maid, parasta-vamat ~ paras-tava-mat, hukata-vateks ~ hukat-tavat-teks.

Nelja silbi lisamine esialgsetele sõnavormidele 1° ja 2° annab kahe- või kolmerõhulised sõnavormid. Sõna silpide arvu kasvades variantsete rõhumudelite hulk suureneb, sest suurenevad erinevate silbitüüpide kombineerumisvõimalused.

V i i e s i l b i l i s e d k o l m a n d a v ä l t e l i s e d s õ n a v o r m i d.

1 d - 1 ° (vrd. 1c-1°).

Kolmas silp on viiesilbilistes kolmandavältelistes sõnavormides kaasrõhuline, kui sõnavormi esisilbis pole hilisdiftongi ning teine silp on lühike, kolmas silp aga pikk: ku`ldse-matele, tr`uudu-setagi, kõ`hkle-jatele, k`auge-matele, k`auge-matesse jne.

1 d - 2 ° (vrd. 1c-2°).

Kolmas silp on viiesilbilistes kolmandavältelistes sõnavormides peaaegu alati kaasrõhuline ka siis, kui sõnavormi neli viimast silpi on lühikesed lahtised silbid (hilisdiftongilise esisilbiga sõnu praegu ei vaadelda): tr`uudu-selegi, kõ`hkle-vamale, jä`lge-delegi jne. Teise ja neljanda silbi rõhutamine ei ole siiski täielikult välistatud: tr`uu-duse-legi, kõ`hk-leva-male, töö`k-kama-legi jts.

1 d - 3 ° (vrd. 1c-3°).

Kolmas silp on viiesilbilistes kolmandavältelistes sõnavormides kaasrõhuline enamasti ka siis, kui sõnavormi teiseks silbiks on lühike kinnine silp. Teise ja neljanda silbi rõhutamine on siiski võimalik (hilisdiftongilise esisilbiga sõnu praegu ei käsitleta): ki`ndlus-telegi ~ ki`nd-luste-legi, töö`stus-telegi ~ t`öös-tuste-legi jts. Seda tüüpi viiesilbilised kolmandavältelised sõnavormid esinevad praktiliselt väga harva.

1 d - 4 ° (vrd. 1c-4°).

Pika teise silbi puhul on viiesilbilistes kolmandavältelistes sõnavormides tavaliselt kaasrõhuline kolmas silp, kuid rõhumudelid teise ja neljanda silbi rõhutamisega on siin sagedasemad kui varasemates alltüüpides (hilisdiftongilise esisilbiga sõnavorme praegu ei vaadelda): `ausat-telegi ~ `au-sate-legi, k`auget-tessegi ~ k`au-getes-segi, võ`t´met-tegagi ~ võ`t´-mete-gagi, k`uulsat-tessegi ~ k`uul-sates-segi jne.

1 d - 5 ° (vrd. 1c-5°).

Hilisdiftongilise esisilbiga viiesilbilistel kolmandavältelistel sõnavormidel on

kaks rõhumudelit: kaasrõhulised on kas kolmas silp või teine ja neljas silp. Kui hilisdiftongilise esisilbiga sõnade teine silp on pikk (diftongiline või lõpeb geminaadi esikomponendiga või konsonantühendiga), siis on teise ja neljanda silbi rõhutamine väga tõenäoline: veo`k-kite-legi ~ veo`kit-telegi, tea`t-rites-segi ~ tea`trit-tessegi, tõe`s-tuse-legi ~ tõe`stu-selegi, tõe`s-tuset-tagi ~ tõe`stu-setagi jne.

K u u e s i l b i l i s e d e s m a - j a t e i s e v ä l t e l i s e d s õ n a v o r m i d.

2 d - 1 ° (vrd. 2c-1°).

Kuuesilbilistes esma- ja teisevältelistes sõnavormides on tavaliselt kaasrõhulised kolmas ja viies silp, paralleelselt esinevas rõhumudelis aga neljas silp, seda juhul kui sõnavormi neli viimast silpi on lühikesed lahtised silbid: osa-vama-legi ~ ~ osava-malegi, karva-sema-legi ~ karvase-malegi, eri-neva-maga ~ erine-vamaga, ilu-duse-legi jne.

2 d - 2 ° (vrd. 2c-2°).

Kolmas ja viies silp on kuuesilbilistes esma- ja teisevältelistes sõnavormides kaasrõhulised, kui sõnavormi kolmandaks silbiks on lühike kinnine või pikk silp: pimes-tatut-tele, õpet-tuste-legi, karas-tatui-male, vara-seimat-tele jne.

2 d - 3 ° (vrd. 2c-3°).

Kui kuuesilbilise esma- või teisevältelise sõnavormi neljas silp on pikk, kolmas silp aga lühike ja lahtine, siis on sellises sõnavormis kaasrõhuline neljas silp. On võimalik ka paralleelne rõhumudel kolmanda ja viienda silbi rõhutamisega (vrd. 2d-1°): valluta-jatega ~ vallut-tajat-tega, erine-vatesse ~ eri-nevat-tesse, hilise-matele ~ ~ hili-semat-tele, ilusa-mailegi ~ ilu-samai-legi jne.

Pikemad ilma morfoloogiliselt seotud kaasrõhuta sõnavormid on väga haruldased ja nendegi puhul saab sidumata kaasrõhu paigutumist kirjeldada silpide arvust ja silbistruktuurist lähtudes. Siin ei hakata kõiki variante täielikult kirjeldama, kaasrõhkude paigutumises kehtivad samad seaduspärasused, mis lühemate sõnavormide puhulgi. Seetõttu saab kirjeldatud süsteeme võtta aluseks üha pikemate sidumata kaasrõhuga sõnavormide rõhumudelite kirjeldamisel: näiteks seitsmesilbiline esmavälteline sõna võib liigenduda järgmiselt: usal-data-vamat-teks ~ usal-datava-mateks. Pikema sõnavormi esimese kõnetakti võib jätta kõrvale, siis selgub, kas järelejäänud osa mahub juba kirjeldatud silbistruktuuriga rõhumudelitesse (näiteks viimase näitesõna lõpuosa vastab siis rõhumudelile 2c-4°, vrd. 2c-3°).

Esitatud näitestiku põhjal võib konstrueerida ka sidumata kaasrõhu algoritmilise reeglistiku. Selles tuleb aga reeglite lihtsama formuleerimise huvides alustada vähem

üldistest, eriolukorraga seotud juhtudest (näit. hilisdiftongilise esisilbiga kolmandavältelistest sõnadest), mitte aga kõige üldisematest juhtudest, nagu on tehtud ülalpool esitatud formaliseerimata kirjelduses.

Rõhureeglite täpne süsteem jäetakse siin esitamata, sest ei ole kindel, et esitatud näitestik hõlmab kõik võimalikud juhud. Ebaselge on ka paralleelsete rõhumudelite sageduslik vahekord (üldise tendentsina). Ei või olla kindel, et kõik kaasrõhu paigutumist ja sõnavormi rõhulis-rütmilist liigendumist mõjustavad teguridki on täielikult esitatud ning nende omavahelised mõjud piisavalt arvesse võetud.

Käsitletagu veel kord tegurite süsteemi, mis omavahel põimudes määravad sidumata kaasrõhu paigutumise.

Kõige olulisemad on sõnavormi silpide arv, sõna esisilbi välde ja järgsilpide pikkus. Järgsilpide fonoloogilise struktuuri joontest on olulisim geminaatide ja diftongide esinemine. Geminaadieelne või diftongiline silp on sagedasti kaasrõhuline ja nii võib geminaat (eriti geminaatobstruent, tähendab [tt] või [ss]) või diftong olla üsna oluline tegur, mis mõjustab kahe- ja kolmesilbiliste kõnetaktide kujunemist: vrd. ilusa-mate ja ilu-samaga, kus silpide arv kõnetaktides on vastavalt 3 + 2 ja 2 + 3. Siiski ei mõjusta geminaat või diftong sidumata kaasrõhu paigutumist nii, et näiteks neljasilbiline sõnavorm liigenduks geminaadi või diftongi tõttu teises silbis alati üheks ja kolmeks silbiks: k`auget-tele ja k`augei-male on tavalisemad kui k`au-getele ja k`au-geimale.

Esisilbi struktuuri iseärasustest, mis kõige enam mõjustavad sidumata kaasrõhkude paigutumist, tuleb esile tõsta kolmandavälteliste sõnade hilisdiftongi (mittekõrge järelkomponendiga diftong). Sellist diftongi sisaldav silp moodustab omaette kõnetakti sagedamini kui teistsuguse struktuuriga kolmandavältelised silbid (eriti tuleb see arvesse neljasilbiliste sõnavormide puhul). Keeles on olemas tendents ühtlustada ka hilisdiftongiliste sõnade rõhumudelid üldiste rõhumudelitega, ent praegu on nende eriolukord ilmne.

Sidumata kaasrõhul on tendents liigendada pikemad sõnavormid nii, et saadavad kõnetaktid oleksid võimalikult ühepikkused või tasakaalus (arvesse lähevad silpide arv, välde ja pikkus ning teised eespool käsitletud tegurid). Lause rõhumudelil ja emfaasilgi on kahtlemata oma osa sidumata kaasrõhu paigutumisel.

Sidumata kaasrõhu paigutumises on veel palju ebaselget ja võib oletada, et mõningal määral mõjustab järgsilpide morfeemkoosseis kaasrõhu paigutumist just paralleelsete rõhumudelite võimaldamise või mittevõimaldamise osas, kuigi küsimuses olevad morfeemid ei oma morfoloogiliselt seotud kaasrõhku; vrd. selles suhtes näiteks rõhumudeleid ilu-samale ~ ilusa-male ja ilu-dusele ~ *iludu-sele, kus viimane rõhutamine on ilmselt ebaharilik.

Ei ole võimatu, et sellistel juhtudel mõjuvad kaasa kaasrõhu kunagise morfoloogilise seotuse reministsentsid või jälle seik, et mõned tuletusliited satuvad enamasti silpidesse, mis on rõhulised sidumata kaasrõhu avaldumise reeglipära tõttu. Näiteks ei ole kahtlust, et tu-sufiks ei kanna morfoloogiliselt seotud kaasrõhku: k`uulsu-setule, õnnetu-mate, vallat-tumale ~ vallatu-male jne. Ent see sufiks satub enamasti positsiooni, mis on rõhuline (kolmas või neljas silp): valut-tule, au`t-tute jne. Veelgi enam käib see kas-liite kohta, mis enamasti on kas esma- või teisevältelise sõna kolmandaks silbiks või kolmandavältelise sõna teiseks silbiks: turjak-kale, töö`k-kale jne. Võib-olla on selline morfoloogilis-fonoloogiline süsteemipärasus omalt poolt kaasa aidanud nende rõhumudelite püsimisele, kus kolmandavältelises neljasilbilises sõnavormis kaasrõhuline on teine silp (eriti kui selle ja järgneva silbi vahel on geminaatklusiil): töö`k-katesse, t`öö t-tutele, seo`t-tuteta, pea`t-tutena, toe`k-katele jne. (viimased näited on siin juba sellised, mille rõhumudelit mõjustavad ka esisilbi hilisdiftongid). Nii võib siis sidumata kaasrõhu paigutumise kohta tuua näiteid, milles rõhumudeli määramisel on oma osa esisilbi fonoloogilisel struktuuril, järgsilpide arvul ja struktuuril ning ka sõnavormi morfoloogilisel struktuuril.

Kaasrõhu kunagise (hüpoteetilise) morfoloogilise seotuse reministsentse ei maksa siiski ülehinnata. Näiteks on paljudel Põhja-Eestist pärit kõnelejatel tendents hääldada allatiivi lõppu geminaadilisena. Siis on kaasrõhk viiesilbilistes sõnavormides normaalselt ikka neljandal silbil: ülista-valle, jubeda-malle. Geminaadita hääldusesnihkub kaasrõhk kohe ettepoole (vähemalt paralleelse häälduvariandina): ülis-tavale, jube-damale. Seetõttu ei saa ütelda, et kaasrõhk on kinnistatud allatiivi lõpu eelse vokaali positsioonile.

Sõnavormi rõhumudel võib jääda muutumatuks mõne morfoloogilise formatiivi lisamisel esialgsele sõnavormile. Seegi seletab paralleelsete rõhumudelite olemasolu: kui näiteks kaasrõhk on sõnavormis või`t-lusse teisel silbil, siis võib kaasrõhk jääda sellele silbile ka ki-liitelises sõnavormis või`t-lussegi, kuigi sõnavorm on nüüd silbi võrra pikem ja võimaldab veel teistsugust rõhumudelit (vrd. samuti seo`t-tutesse ja seo`t-tutes-segi ~ seo`tut-tessegi jne.).

4.7. RÕHUREEGLID GRAMMATIKA SÜSTEEMIS.

4.7.1. Kogu eelnev analüüs näitab, et järjekindel keelekirjeldus "alt üles" - alustades fonoloogiast - võib sattuda teoreetilistesse ja praktilistesse raskustesse, mille ületamise ainsaks võimaluseks on kõrgemalt keeletasandilt pärineva informatsiooni kasutamine. Käsitletaval juhul pärineb selline informatsioon morfofonoloogiast

ja morfoloogiast.

Kui jääda "alt üles" keelekirjelduse põhimõtte juurde, siis võib see lisainformatsioon anda argumentatsiooniahelas metoodiliselt lubamatu ringi: näiteks kui kaasrõhu morfoloogilise seotuse või morfoloogilise sidumatuse küsimus lahendada ainult morfofonoloogiliste ja morfoloogiliste kriteeriumide abil (eriti apelleerides vältevahelduse esinemisele või mitteesinemisele sõna ühes või teises osas) ja seejärel jälle määratleda kõnealuste silpide kvantiteediaste (konkreetne välde või neutraliseerunud kvantiteet), lähtudes selle silbi rõhu morfoloogilisest seotusest või sidumatusest (vt. ka eespool 2.2). Need metodoloogilised raskused on välditavad "ülalt alla" grammatikas (näiteks generatiivses grammatikas), mis esitatakse lausete ja sõnavormide moodustamise (deriveerimise) ning fonoloogilise interpreteerimise ja foneetilise realiseerimise reeglitena. Sellises grammatikas on deriveeritavad sõnavormid loomulikult varustatud morfoloogilise ja morfofonoloogilise informatsiooniga.

Orientatsioon "ülalt alla" grammatikale on otstarbekas ka eesti keele rõhusüsteemi kirjeldamisel. Eesti rõhusüsteemi analüüsi tulemusi saab kokku võtta vähesteks fonoloogiliste, morfofonoloogiliste ja morfoloogiliste tunnustega opereerivateks genereerimisreegliteks. Seejuures on analüüs reeglite sünteesi põhjendajana ikkagi mõõdapääsmatu.

Rõhureegleid on terviklikku grammatikasse kõige sobivam lülitada hierarhiliselt järjestatud struktuursete junktuuride abil (Chomsky & Halle & Lukoff 1956; vrd. Harris 1951:119 jj.). Need junktuurid määravad ära junktuurile järgneva silbi pearõhulisuse või kaasrõhulisuse (seotud kaasrõhu) ning morfoloogiliselt seotud rõhuastmete absoluutse liikumatuse (liitsõnades) või vastastikuse vahetatavuse (liitsõna struktuuriga võõrsõnades) või osalise alterneerumise sidumata kaasrõhu mudelitega täpselt defineeritud tingimustel (seotud kaasrõhk mõningate tuletusliidete puhul). Samal kombel defineeritakse teise ja kolmanda välte kontrasti võimalikkus või siis nende väldete neutraliseerumine mõningate seotud kaasrõhku kandvate tuletusliidete puhul (vrd. astmevahelduslike ja astmevahelduseta tuletusliidete erinevat olukorda).

Junktuurid koos rõhkudega kuuluvad morfeemistruktuuri elementide ja reeglite hulka ning esinevad sõnatuletusreeglites. See peab paika morfoloogiliselt seotud rõhkude osas. Sidumata kaasrõhud on defineeritavad kui foneetilised realiseerimisreeglid. Junktuuridesse on inkorporeeritud ka potentsiaalsed foneetilised ja struktuursed piirisignaalinähtused sõna või sõnaosa (resp. tuletusliite) piiril.

Järjekindlalt generativistliku käsitluse puhul saaks nii eesti sõnavaras kui ka võõrsõnades junktuure koos rõhuastmetega ja junktuuride poolt dikteeritavate rõhumudelitega suures ulatuses hõlmata fonoloogiliste ja morfofonoloogiliste reeglitega, jättes sõnade leksikaalsetes kirjetes junktuurid ja rõhud otseselt märkimata. Ena-

masti piisab sõna fonoloogilise struktuuri analüüsist ja morfoloogilise muutmistüübi teadmisest, et eksimatult määrata tema rõhumudel. Morfoloogiline muutmistüüp laseb identifitseerida ka astmevahelduslikke silpe ja rõhufonoloogias olulisi tuletusliiteid (mis on generatiivses käsitluses küll ka ette antud). Ainult vähestes võõrsõnades ei allu rõhkude paigutumine üldistele reeglitele.

Sellisele võimalusele on eelnevas analüüsis korduvalt tähelepanu juhitud (vähestе erandite olemasolu ei tee põhimõtet küsitavaks). See näitab õieti, kui suhteline on mõiste fonoloogiline: niipea kui on selge, et fonoloogia on tihedalt seotud morfofonoloogiaga ja suurel määral sõltub viimasest, muutub morfoloogilise ja morfofonoloogilise informatsiooni kasutamine fonoloogilistes reeglites loomulikuks ja lubatuks ning koos sellega muutuvad reeglistatavaiks(järelikult liiasteks) paljud rõhufonoloogia seigad.

Käesoleva töö lõpetuseks esitatakse eesti sõnafonoloogia rõhusüsteemi reeglistamise põhimõtted sellisel kujul, mis oleks vastuvõetav nii traditsioonilisele kui ka generatiivsele grammatikale, jättes siiski kõrvale teema generativistliku detailarenduse ja rõhureeglite lõpliku formaliseerimise.

Tähelepanu ei pöörata ka sõnade, sõnaosade ja tuletusliidete leksikaalsete kirjete ökonoomiale, mida generativistlikus käsitluses tuleks teha. Nii jäetakse junktuurid teadlikult morfeemide koostisse, kuigi näiteks liitsõna struktuuriga võõrsõnades võiks selle asemel morfoloogilise muutmistüübiga opereerides defineerida junktuuride sisseviimise reeglid. Seda katset tuleb vaadelda kui esialgset, ta on pigem eesti rõhusüsteemi reeglistamist illustreeriv metoodiline näide kui teema lõplik käsitlus.

Enne rõhureeglite süstemaatilist kirjeldamist on vaja veel kord lühidalt peatuda sünteesiva ja analüüsiva käsitluslaadi põhimõttelistel erinevustel fonoloogilises praktikas.

Analüüsiga piirduv käsitlus saab anda ainult konkreetsete keelefaktide ühese kirjelduse või representatsiooni. Sünteesiv käsitlus lubab nii kirjeldusse kui ka keelefaktide fonoloogilistesse representatsioonidesse korraga inkorporeerida rohkem kui ühe konkreetselt esinenud keelendi. See on erakordselt tähtis e b a j ä r j e k i n d l a l t e s i n e v a t e d i s t i n k t s i o o n i d e käsitlemisel (vrd. Harris 1951:39 jj., 64 jj., 116$_7$).

Näiteks on eesti keele fonoloogia kirjeldamisel (ning morfoloogiliste sõnavormide fonoloogilisel transkribeerimisel) üheks marginaalseks probleemiks sõnaalguline /h/. Analüütiline kirjeldus või transkriptsioon peab potentsiaalselt /h/-ga algavaid sõnu edasi andma konkreetseid üksikjuhte jälgides: sõna kas esines sõnaalgulise /h/-ga või esines ilma /h/-ta (näit. /hupane/ või /upane/). Kirjelduses tuleb nentida, et morfoloogias ja süntaksis on mõlemad sõnakujud ekvivalentsed ning mõlemal on ühesugune

semantika (eri häälduste1 võib mõne inimese jaoks olla erinev stiilivarjund). Ent fonoloogilise analüüsi seisukohalt on siin ikkagi tegemist kahe erineva fonoloogilise representatsiooniga.

Sünteesivas käsitluses võib need erinevad fonoloogilised representatsioonid ühendada üheks representatsiooniks, mis võib kõnes realiseeruda kahel viisil: kirjaviisis /(h)upane/ on ümarsulgudesse paigutatud ebajärjekindlalt esinev foneem, mille esinemine või mitteesinemine ei ole reeglistatav (parimal juhul saab anda tõenäosuslik-statistilise hinnangu sõnaalgulise /h/ esinemise kohta).

Eesti keele sõnaalgulise /h/ fonoloogilist probleemi võib iseloomustada kui ühesuunalist vaba variatsiooni: /h/ võib varieeruda enda puudumisega sõna alguses, aga igas vokaaliga algavas sõnas ei saa vokaali ette lisada /h/-d (Hint 1963).

Ühesuunaline vaba variatsioon ei piirdu foneemitasandiga, ta võib esineda ka näiteks ebajärjekindlalt esinevate distinktiivtunnustena või suprasegmentaalsete kontuuride ühepoolse varieerumisena. Esimese juhu näiteks on mõnede eesti keele kõnelejate taotlused diferentseerida võõrsõnades sõnaalgulises positsioonis helilisi ja helituid klusiile ja sibilante (hääldades neid heliliselt sõnades nagu daam, buum, gaas, žiiro jne.). Selle nähtuse relevantsuse hindamine sõltub fonoloogilisest kontseptsioonist. Igatahes võimaldab sünteesiv transkriptsioonikontseptsioon nii helilise kui ka helitu sõnaalgulise konsonandiga häälduse inkorporeerida ühte transkriptsioonivormi. Märgitagu ka, et nii sõnaalgulise (rõhulise vokaali eelse) /h/ kui ka heliliste klusiilide ja sibilantide sõnaalgulisel hääldamisel on piirisignaali omadusi, mida võib ühendada junktuurfoneemidega.

Samalaadseks nähtuseks on otseste piirisignaalide ebajärjekindel esinemine. I. Lehiste uurimustest teame, et eesti keeles võib sõnaalguline klusiil või sibilant olla oma kestuse poolest pikem kui esmavälteline (vokaalidevaheline) klusiil või sibilant. Samal ajal ei ole see sõnaalguline konsonant siiski teisevältelise geminaadi kestusega (seda fakti kajastab ka traditsiooniline foneetiline transkriptsioon). Piiri signaliseeriv eriline kvantiteet võib esineda ka liitsõna järelkomponendi puhul, kuid nii seal kui ka sõna absoluutses alguses ei realiseeru piirisignaal järjekindlalt, vaid tihti on sõnaalguline konsonant esmavältelise konsonandi kvantiteediga (Lehiste 1962; Lehiste 1964; Lehiste 1966:5, 8-10, 17-19, 26-28, 32, 34, 42 jj.; vrd. Hint 1967). Sellist nähtust on fonoloogiateoorias nimetatud ka foneemide osaliseks kattumiseks.

Potentsiaalse junktuurfoneemi kasutamine transkriptsioonis võimaldab ühte transkriptsioonikujusse inkorporeerida mõlemad häälduse - nii manifesteeritud piirisignaaliga kui ka ilma selleta: sulgudesse kirjutatud või ka sulgudeta

junktuurfoneemi võib defineerida potentsiaalselt sõnaalgulist konsonanti modifitseerivana (näit. transkribeeringutes /+kas´si &p`oek/, /+takti &ke`pp/, /+t`ee &k`äija/, kus /+/ ja /&/ on junktuurfoneemid).

Suprasegmentaalsete rõhu- ja kvantiteedikontuuride ühepoolse vaba varieerumise kohta on selles töös toodud juba hulgaliselt näiteid: teatud juhtudel võib kindla silbi- ja kvantiteedistruktuuriga sõnavormil olla mitu rõhumudelit, teistel juhtudel aga mitte. Rõhureeglite formuleerimisel tuleb kõiki neid seaduspärasusi koos tausta moodustavate teoreetiliste seisukohtadega arvesse võtta.

Ebajärjekindlalt esinevad distinktsioonid, ühesuunaline vaba variatsioon ja foneemide osaline kattumine on kõik ühe ja sama nähtuse eri aspektid, mis on omavahel tihedalt seotud ning mis seostuvad k e e l e j a k õ n e e r i n e v u s e g a: keele süsteemis esinevaid võimalusi (näiteks sõnaalgulise /h/ hääldamiseks või sõnaalgulise piirisignaali foneetiliseks manifesteerimiseks) ei kasutata kõnes järjekindlalt.

Sünteesiv transkriptsioonikäsitus kajastab paremini keeles antud võimalikkusi, seevastu analüüsiv transkriptsioon kajastab kõnes kasutatud võimalikkusi. Kõne on suure variatiivsuse valdkond, kus ei kehti absoluutne determineeritus, vaid tõenäosuslikud seosed, nagu kogu füüsikalises reaalsuses. Kõrgematel keeletasanditel (eriti süntaksis) on tõenäosuslike seoste suur tähtsus ammu selge. Just ebajärjekindlalt esinevad distinktsioonid ja foneetika andmed ning nende fonoloogiline interpreteerimine veenavad, et ka fonoloogias ei saa läbi ei/jaa-otsustustega, vaid siingi on õigem mõningaid nähtusi kirjeldada enam-vähem-otsustustena. Fonoloogiatasand ei ole selles suhtes erandlik, nagu mõnikord on arvatud (vrd. Juilland 1961:44-47).

Ökonoomsed fonoloogilised reeglid ja transkribeerimismoodused, mis mitmese väljundiga k e e l e r e e g l i t e n a esitavad k õ n e r e e g l i p ä r a s e i d v a r i a n t e, on kahtlemata eelistatavad transkriptsioonimoodustele, milles sisuliselt kokkukuuluvad kõnetasandi realisatsioonid lahus hoitakse. Samal ajal tuleb pidevalt meeles pidada, et sünteesiv ja reeglistav kirjeldus on võimalik alles pärast ulatuslikku analüüsi.

Mitut foneetilist väljundit (resp. mitut realisatsiooni või interpretatsiooni) võimaldavad fonoloogilised reeglid on madala tasandi reeglid. Järjestatud reeglitena esitatavas keelesüsteemi kirjelduses rakenduvad nad sõnavormide moodustamise lõppetapil.

Käesolevas töös on sobiv toetuda teoreetilistele seisukohtadele, mis võimaldavad rõhureeglitesse ja ka transkribeeringutesse inkorporeerida ühe ja sama morfoloogilise sõnavormi paralleelsed rõhumudelid. Võib näiteks defineerida, et morfeemide pan`k ja -liku ja -le ahelas annab li`k-liite morfoloogiliselt seotud kaasrõhk seotud kaasrõhuga

sõnavormi, teiseks variandiks aga on seotud kaasrõhu kadumine, mille tulemusena sõnavorm saab kaasrõhu sidumata kaasrõhu reeglite järgi. Kui kaasrõhumärk transkriptsioonis kirjutada silbi ette ja pearõhumärk (+) sõna ette, siis võib seda väljendada järgmiselt:

+pan`k(=)likule < +pan`k=likule; +pan`klik-kule.

4.7.2. Rõhureeglite formuleerimisel on otstarbekas reeglites kasutatavaid junktuurisümboleid ja viimaste abil defineeritavaid rõhuastmeid käsitada keele d e l i m i t a t i i v s e t e v a h e n d i t e s ü s t e e m i n a. On võimalik defineerida, missuguseid foneetilisi, fonoloogilisi, morfofonoloogilisi ja morfoloogilisi ilminguid ühe või teise junktuuriga seostatakse ning missugused nendest ilmingutest on absoluutsed (alati esinevad), alterneeruvad (vahelduvad mõne teise ilminguga) või potentsiaalsed (ebajärjekindlalt esinevad). Sellist kontseptsiooni on igati loomulik seostada sõnavormi morfoloogilise liigendamisega ja morfoloogiliste üksuste piiristamisega sõnavormis (vrd. Viitso 1969; Viitso 1970).

Junktuuride kasutamisel fonoloogilises kirjelduses tuleb loobuda häälikute ja foneemide üksühesesse vastavusse seadmise põhimõttest. Kõige primitiivsema fonemiseerimispõhimõtte järgi peab iga häälik olema mingi foneemi manifestatsiooniks ning igal transkribeeritud foneemil peab olema häälikuline vaste:

[a b c d' a a] ⟶ /a b c d' a a/.

Iseseisva sümbolina kirjutatud junktuurfoneem võib aga märkida ühe konkreetse hääliku (tavaliselt junktuurfoneemi kõrvale kirjutatava foneemi realisatsiooni) erilist kvaliteeti või kvantiteeti:

[a b c d' a a] ⟶ /a b c & d a a/.

Selline fonemiseering tähendab foneetiliselt realiseeruvale piirisignaalile junktuurfoneemi staatuse andmist (vrd. eespool käsitletud näiteid sõnaalgulise klusiili erilise kvantiteedi kohta sõnades kassipoeg, taktikepp, teekäija).

On võimalik, et junktuurfoneem postuleeritakse veel ebamäärasemal alusel - sõna häälikulise struktuuri ulatuslikke lõike arvesse võttes. Nii võib ülal esitatud fonemiseering tähendada, et junktuurfoneemile /&/ järgnev sõnaosa omab teatud struktuurseid iseärasusi, mida selle junktuurfoneemiga seostatakse, näiteks et järgnev sõnaosa sisaldab tunnuseid, mis esinevad ainult sõna esisilbis või rõhulistes järgsilpides.

Eesti keeles on sõna esisilpide ja järgsilpide segmentaalkoostise võimalused väga erinevad nii põhimõtteliselt kui ka statistiliselt. Järgsilpides ei esine hilisdiftonge, pikki vokaale, lingvistiliselt relevantset palatalisatsiooni, paljusid konsonantühendeid jms. See kõik etendab kõnevoolu analüüsimisel ja liigendamisel oma osa, kuna kuulaja võrdleb tajutavaid foneemijärjendeid normaalsete morfeemistruktuuri reeg-

litega.

Tõsiselt tuleb arvesse võtta kõigi piirisignaalide koosmõju. See ongi üheks junktuuride kasutamise aluseks.

Eesti keeles on foneetiliseks piirisignaaliks ka näiteks ilmekalt kolmandavälteline silp, mis üldjuhul esineb sõnaalgulisena või morfeemialgulisena (astmevaheldusliikes tuletusliidetes). Üldse tuleb eesti keele puhul arvata, et sõna kogustruktuur mõjub kaasa piiride äratundmisele: on ju sõna - eriti lühemad sõnad - struktureeritud üksusteks, milles kvantiteedi- ja rõhusuhted on kindlate positsioonidega seotud (teise silbi poolpika vokaali esinemisvõimalused, rõhkude esinemisvõimalused jne.; vrd. Ravila 1961).

Kirjakeele sõnavara eri kihistustes või stiilides on piirisignaalid erinevad ja ka eri murrete piirisignaalid ei kattu, sest morfeemistruktuuri reeglid eri murretes on erinevad. Samal ajal on murrete piirisignaalid absoluutsele lähemal kui kirjakeele piirisignaalid, kuivõrd murretes on morfeemistruktuuri reeglid rangemad ja laenulise materjali mugandamine ulatuslikum (Hint 1971b).

Foneetiliselt ja struktuurselt manifesteeruvatele junktuurinähtustele ei saa siiski anda liiga suurt tähtsust. Keel ei püri looma järjekindlat ja ühemõttelist piirisignaalide süsteemi. Selle tõestuseks on piirisignaalide ebajärjekindlus ja mitteabsoluutsus (nende tõenäosuslik iseloom). Isegi ühelaadseid piire ei signaliseerita järjekindlalt. Piiri foneetiline ja struktuurne signaliseerimine on ainult liiaseks lisavahendiks piiride äratundmisel, mis põhiliselt toimub ikkagi semantilise ja grammatilise analüüsi abil.

Seetõttu võib pidada terminit piirisignaal tõepoolest põhjendatumaks kui terminit junktuurfoneem. Piirisignaalide teooria on soliidselt põhjendanud juba Trubetzkoy (Trubetzkoy 1960:299-325), samal ajal kui deskriptivistlik junktuurfoneemikontseptsioon on jäänud ähmaseks ja vaieldavaks (vrd. Vachek 1970).

Deskriptiivsest fonoloogiast erinevalt ei püüta generatiivses fonoloogias junktuure põhjendada ainuüksi foneetiliselt ja fonoloogiliselt, vaid junktuurid seostatakse sihikindlalt süntaktiliste ja morfoloogiliste piiridega. Sõnafonoloogia piirides tuleb pidada täiesti põhjendatuks rõhu- ja junktuurikontseptsiooni, milles junktuurid ja nendega seostatud rõhuastmed (või rõhumudelid või rõhureeglid) ühendatakse leksikaalsete ja grammatiliste morfeemidega või nende osistega.

Sõnavormide rõhumudelite kujunemise protsessi võib kõige üldisemalt kirjeldada järgmiselt.

Nii nagu lause või fraasi moodustamine toimub suunaga "ülalt alla" (semantikast ja süntaksist konkreetsete sõnade valiku ja järjestamise teel morfoloogiasse ja foneetikasse), nii toimub ka sõnavormide esialgne formeerimine semantilisi ja süntaktilisi

eeldusi arvesse võttes morfoloogilise protsessina.

Leksikonis on antud tüved ja tuletusliited. Nii ühed kui teised on varustatud junktuuridega, mis määravad ära nende rõhumudeli ja ka rõhumudeli võimalikud modifikatsioonid või alterneeruvad rõhumudelid tüvede liitumisel liitsõnadeks või sufiksite liitumisel tüvedele.

Näiteks on normaalne liitsõna rõhumudel selline, milles pearõhuline on esimese komponentsõna esisilp, seotud kaasrõhuga aga teise morfoloogilise komponentsõna esisilp. Kui kaks leksikonis pearõhulise junktuuriga märgitud tüve liituvad liitsõnaks, siis teine pearõhk redutseerub seotud kaasrõhuks: +kiri +male → +kiri &male, kus /+/ on järgneva silbi pearõhku inkorporeeriv junktuur ja /&/ järgneva silbi seotud kaasrõhku inkorporeeriv junktuur liitsõnas. Erandid ja erandtüübid tuleb defineerida kas morfoloogilisele osissõnale viidates (näit. teistkümmend-lõpuliste liitsõnade teise komponentsõna potentsiaalne pearõhulisus) või leksikaalselt üksikjuhtude kaupa (näit. sõna maailm erandliku rõhumudeli võimalikkus - pearõhuline võib olla teine komponentsõna).

Samade põhimõtete järgi toimub ka fraaside rõhumudelite reeglistamine, kuid neid selles töös ei käsitleta. Ei käsitleta ka liitumisprotsesside spetsiifilisi nähtusi, mis rõhuprobleeme ei puuduta. Selliste nähtuste hulka kuulub näiteks liitsõna teise komponentsõna algulise obstruendi võimalik gemineerumine vokaalide vahel (juhtudel nagu õunapuu, plekissepp jt.), mida tuleb defineerida üksikjuhtude kaupa.

Tutvustatav s ü s t e e m l ä h t u b s e e g a m o r f o f o n o l o o g i a s t: keelesüsteemi delimitatiivsed vahendid (ka rõhk) on inkorporeeritud morfeemi ette kirjutatud junktuuridesse. See tähendab, et genereeritud morfeemiahelates ei asu junktuurid alati fonoloogilistel piiridel. Kui fonoloogiline silbipiir ja junktuuriga varustatud morfeemipiir kokku ei lange, siis tuleb junktuure sisaldava morfeemijärjendi fonoloogilisel interpreteerimisel rõhuastet märkivat junktuuritähist nihutada, selleks et silbipiir ja sõna kvantiteedistruktuur kajastaksid fonoloogilist reaalsust:

+m`aa(=)stikule < +maa`s=tikule (või maa`stikule);
+maa`stik-kule (või maa`stikule).

Ilmne on morfoloogilise piiri ja silbipiiri diskrepants vokaaliga algavate rahvusvaheliste sufiksite -i`sm ja -i`st puhul jne. (vt. ka 3.3.1).

Sõnavormi foneetilis-fonoloogilise ja morfofonoloogilise struktuuri ebaparalleelsust on käesolevas töös juba käsitletud seminar-m`uuse,um-l`iili,a-tüüpi sõnade rõhuprobleemide puhul. Morfofonoloogiliselt relevantse kaasrõhuga nende sõnade viimastes silpides ei saa seostada mingeid erilisi junktuurinähtusi, küll aga saab seda teha näiteks sti`k-liitelistes sõnades (liite astmevaheldusliikkus ja vajadus võtta seisu-

koht liite esisilbi välte kohta). Seega on need kaasrõhujuhud erinevad ning nende reeglistamisel vajatakse erinevalt defineeritud junktuure, hoolimata sellest, et mõlemal juhul on tegemist seotud kaasrõhuga.

Erilaadne probleem on ka struktuurne junktuur liitsõna struktuuriga võõrsõnades. Ei ole teada, kas sõnades nagu akro|baa`t, arhi|te`kt, kata|ko`mb jne. esineb või võib esineda mingeid foneetilise junktuuri nähtusi teise fonoloogilise komponentsõna alguses. Et nende sõnade puhul on piisavalt alust struktuursest junktuurist kõnelemiseks, selles pole kahtlust. Selles suhtes ei erine nad morfoloogilistest liitsõnadest. Siiski tuleb defineerida, et nendes sõnades pole teise fonoloogilise komponentsõna ette kirjutatud junktuurimärgil morfoloogilist sisu eesti keele morfeemide piiristamise mõttes. Sel junktuurimärgil on ainult morfofonoloogiline tähendus, näiteks tähendab ta, et järgnev sõnaosa võib olla vältevahelduslik, mis nõuab väldete täpset määramist (esineb teise ja kolmanda välte kontrast).

Kokkuvõttes on eesti liitsõnades järelkomponendi ette kirjutataval junktuurimärgil teistsugune sisu kui liitsõna struktuuriga võõrsõnade fonoloogilise järelkomponendi ette kirjutataval junktuurimärgil. Kõiki sellelaadseid eriolukordi tuleb junktuuride süsteemi väljatöötamisel arvestada.

4.7.3. Järgnev junktuuride süsteem on üks võimalikke. Kokku vajatakse analüüsi tulemusena sedastatud rõhuliikide rahuldavaks esitamiseks nelja liiki junktuure. Arvestades aga, et kõik junktuurid esinevad nii obligatoorsetena kui ka asendatavatena, on junktuuride koguarv kaheksa. Lisandub veel nõrgarõhulise silbi märk, mida on vaja püriit- ja amidopüriin-tüüpi sõnades. Nii on eridefinitsioone kokku vaja üheksa.

Junktuure saab defineerida tabelina, milles nende tähendus on lahutatud komponentideks.

Tabel 4.7.3.

Junktuur / Junktuuri mõju talle järgnevale silbile	+	(+)	&	(&)	=	(=)	!	(!)	∪
Pearõhulisus	x	(x)							
Kaasrõhulisus			x	(x)	x	x	x	x	
Pearõhk ja seotud kaasrõhk on vastastikku vahetatavad		x		x					
Seotud kaasrõhk võib asenduda sidumata kaasrõhu mudeliga						x		x	
II ja III välte kontrast on võimalik ning vältemäärang vajalik	x	x	x	x	x	(x)			
II ja III välte kontrasti ei esine						(x)	x	x	x
Potentsiaalselt esinevad foneetilised piirisignaalinähud	x	(x)	x	(x)					x
Struktuursed piirisignaalinähud	x	x	x	x	x	x			

Iga rõhku omav tüvi või sõnaosa (resp. tuletusliide) on varustatud ühe konkreetse junktuuriga. Liitsõna struktuuriga võõrsõnades tuleb junktuuriga varustada iga komponentsõna.

Sellist junktuuride süsteemi võib veelgi detailiseerida, kuid sõnafonoloogia piirides võimaldab esitatud süsteem kõike olulist defineerida ja kirjeldada. On ainult vaja veel esitada reeglid, mis asendavad morfofonoloogilised või leksikaalsed junktuurijärjendid konkreetsete rõhumudelitega. Vaja on ka täpsustavaid reegleid, mis määravad kindlaks rõhuastmete alterneerumise kõik juhud ja selliste vahelduste saatenähud.

Liitsõnade moodustamisel ja rõhuliste tuletusliidete lisamisel tüvele moodustuvad junktuurijärjendid, milles võivad toimuda kindlad muutused. Seetõttu tulebki junktuuride loendit täiendada junktuurijärjendite modifitseerimise või alterneerimise reeglitega.

Liitsõnade rõhumudelites esinevad junktuurikombinatsioonid + &, + & +, + & + &, + + & jt. (vt. 1.1): +karja &poi`ss, +poi`ss &m`ees, +`uus &aa`sta +`öö, +taga &vara +vä`lja &p`ääs, +vaba +abi &elu jne. Iga tüvisõna on leksikonis antud pearõhulisena, kuid liitumisreeglid määravad ära, et teise komponentsõna pearõhk degradeerub kaasrõhuks (+ + → + &). Kui liitumisprotsessist võtab osa liitsõna, siis osiste rõhumudelid enam ei muutu (uusaasta ja öö, tagavara ja väljapääs, vaba ja abielu).

Mõni tüvi, mis esineb ainult liitsõna järelkomponendina, omab pearõhujunktuuri /+/ ega pea seda kaotama ka liitumisprotsessis. Liitsõnade üldises massis on need sõnad erandid ja paratamatult on ka nende rõhumudelireeglid erandlikud. Need tüved tuleb kas esitada loeteluna, arvata pearõhuliste tuletusliidete hulka (mis esitatakse samuti loeteluna) või varustada erilise täiendava junktuuriga, mis jätab nad pearõhuliseks ja degradeerib liitsõna esikomponendi pearõhu kaasrõhuks (alati või häälduvariandina).

Selliseks on näiteks +tei`st-sõna ( &v`iis +tei`st, &kaheksa +tei`st jne.), mis tihti on pearõhuline. Liitsõna järelkomponendina on ka +sama-sõna tihti pearõhuline: &s`ee +sama, &s`eal +samas jne. Erandsõnad tuleb anda loeteluna (liitsõnad, millel enamasti või tihti on pearõhk järelkomponendil, kusjuures selline rõhumudel ei ole järelkomponendi püsiv omadus; vt. 1.1 eespool).

Semantiliselt vastandav järelkomponendi pearõhk (&õuna +ma`hl, mitte +joo`k) defineeritakse erireegliga.

Liitsõna struktuuriga võõrsõnad ei ole enamasti eesti keele seisukohalt morfoloogiliselt analüüsitavad (kui nad ei sisalda tuletusliiteid). Seepärast on nende tüved leksikonis antud terviklikult koos rõhumudeliga või mitme paralleelse rõhumudeliga.

Liitsõna struktuuriga võõrsõnades on kõige tavalisem junktuurikombinatsioon (+)(&)~(&)(+), s.t. pearõhk ja seotud kaasrõhk on vastastikku vahetatavad, kusjuures foneetilised piirisignaalivõimalused jäävad ikkagi sõnaalgulise junktuuri atribuudiks. Seega tuleb defineerida junktuuride alterneerimisreegel (+)(&) = (&)(+) → +(&)~&(+), näit. (+)propa(&)ganda → +propa(&)ganda~&propa(+)ganda. Selle põhilise rõhumudeli kõrval on põhjust anda paljud sõnad ainult ühe rõhumudeliga - kas +(&) või &(+), nagu näiteks +pan`k(&)ro`t' või +parla(&)men`t või jälle &kokete(+)r`ii, &topo(+)nüümika jne.

Pikemates liitsõna struktuuriga võõrsõnades, milles on rohkem kui kaks fonoloogilist komponentsõna, ei ole pearõhujunktuur /+/ ja kaasrõhujunktuur /&/ tavaliselt omavahel vahetatavad: +su`pra(&)segment(+)t`aalne.

Mõned võõrtuletusliited omavad pearõhujunktuuri /(+)/ ega kaota seda ka liitumisprotsessis (kui üldse alati on põhjust selliste liidetega esinevaid võõrtüvesid eesti keele seisukohalt pidada sõnadeks - tihti ei esine nad ilma ühe või teise võõrliiteta): &anarh(+)i`st → &anar(+)hi`st, &kapital(+)i`sm → &kapita(+)li`sm jne. Junktuurijärjendid &(+) ja +(&) ei ole vastastikku asendatavad.

Ka eesti tuletusliitega lõppevas liitsõna struktuuriga võõrsõnas on pearõhk tavaliselt teise fonoloogilise komponentsõna esisilbil: &agro(+)noomi!line, &auto(+)maa`tne jne.

Nõrgarõhulise prokliissilbiga algavate võõrsõnade või komponentsõnade puhul vajatakse nõrga rõhu junktuuri /⌣/, mis piiristab fonoloogilisi komponentsõnu: ⌣ki(+)bitka, ⌣pü(+)rii`t, +amido⌣pü(+)r`iin jne.

seminar-m`uuse,um-tüüpi sõnades esinev seotud kaasrõhk ei manifesteeru nende sõnade nominatiivi vormis. Sellegipoolest on seda kaasrõhku nende sõnade esitamisel leksikonis vaja märkida. Selle probleemi tehniline lahendus võib olla järgmine. Sõnad on leksikonis antud koos tüvevokaaliga (sellises vormis tuleb morfoloogia lihtsama kirjeldamise huvides esitada enamiku sõnade lähte- ehk baasvormid); seega on tüvi silbi võrra pikem ja sellises sõnavormis kaasrõhk manifesteerub: +semi!nari, +m`uuse!,umi jne. Kaasrõhujunktuuri kustutamine nominatiivi vormis on fonoloogiliselt defineeritav (seda on eespool juba käsitletud, vt. 1.2 lõpuosa): +semi!nar → +seminar. Ka l`iili,a-tüüpi võõrsõnade morfoloogiliselt seotud kaasrõhk nõuab samalaadset fonoloogiliselt defineeritud realisatsioonireeglit +l`iili!,a → +l`ii!l`ia, aga +l`iili!,ate → +l`iili!,ate.

Astmevaheldusliikest liidetest on ko`nd-liide alati kaasrõhuline, li`k-, mi`k-, ni`k-, vi`k-, sti`k-liited võivad ühesilbiliste põhitüvede järel oma seotud kaasrõhu kaotada. Seetõttu on leksikonis kon`d-liide märgitud alterneerumatu kaasrõhujunktuuriga /=/ ja i`k-klassi liited samasuguse alterneeruva kaasrõhujunktuuriga /(=)/.

Vastavalt selle junktuuri definitsioonile ei tähenda junktuurimärgi sulgudesse asetamine kaasrõhu ja pearõhu vastastikust vahetatavust, vaid seotud kaasrõhu võimalikku kaotamist ühesilbilise põhitüve järel.

Tuletatud sõnade rõhumudelid kujunevad näiteks järgmiselt: +m`aa=ko`nd, +elanik=konnale; +vede(=)li`kku → +vede=li`kku, +elamus(=)li`k → +elamus=li`k, aga +ar`st(=)likule → +ar`st=likule ~ +ar`stlik-kule, +kun´`st(=)nikule → +kun´`st=nikule ~ ~ +kun´`stnik-kule jne.

Kui astmevaheldusliik liide kaotab paralleelses häälduses oma seotud kaasrõhu, siis kaob liite esisilbis ka teise ja kolmanda välte kontrasti võimalus.

ko`nd-liidet võib olla küllalt põhjust käsitada liitsõna järelkomponendina, varustades ta liitsõna järelkomponendi kaasrõhujunktuuriga: &ko`nd. Igatahes on sellel liitel mitu omadust, mis teevad ta sõna sarnaseks: ta ei kaota kunagi kaasrõhku, ta on ainus laadivaheldusliik tuletusliide, o on eesti sõnades esisilbi häälik, ko`nd-liitelistes sõnades ei toimu (normi kohaselt) kolmandavälteliste sõnade kvantiteedi intensiivsustipu ümberpaiknemist esisilbi pikalt vokaalaineselt silbilõpu obstruendile (sõnas j`aosko`nd on normaalselt diftong kolmandavälteline nagu ka sõnas j`aos, seevastu näiteks sti`k-liitega sõnades toimub kvantiteedi nihe: +m`äe(=)sti`k → → +mäe`s=ti`k). Niisiis on ko`nd-liite eelne piir sarnane liitsõna järelkomponendi eelse piiriga (vrd. Viitso 1971:128 jj.).

Astmevaheldusetа liidetest on Vnna normaalselt pearõhuline, normatiivselt aga kaasrõhuline. See liide tuleb siis esitada kas pearõhu- või mittealterneeruva kaasrõhujunktuuriga, kujul (+)Vnna või !Vnna: +kuning(+)anna → & kunin(+)ganna või +kuning!anna → +kunin!ganna. (Et +kuning(+)anna või +kapital(+)i`st ei annaks liitsõnade rõhumudeli eeskujul pearõhulise esisilbiga sõnavorme, selleks on vaja, et tuletusliiteid ei võrdsustataks liitumisreeglites tüvisõnadega.)

Teised astmevaheldusetа tuletusliited esinevad mitmesilbiliste tüvede järel seotud kaasrõhuga, võivad selle aga kaotada ühesilbiliste põhitüvede järel ja neljasilbilistes sõnavormides, kus põhitüvesse jääb kolm silpi ja liitesse üks silp. Need liited tuleb esitada sulgudes antud kaasrõhujunktuuriga: +mesi(!)lastele → +mesi!lastele, +küla(!)listega → +küla!listega jne., aga +t`öö(!)listele → +t`öö!listele ~ ~ +t`öölis-tele, +ilusa(!)kest → +ilusak!kest ~ +ilu-sakest, +klas´sika(!)list → → +klas´sika!list ~ +klas´sik-kalist jne.

Junktuurisüsteemi abil saab ilmekalt näidata, kuidas ühtmoodi kõlavad ja isegi ühesuguse rõhumudeliga sõnavormid grammatika süsteemis ometi teineteisest erinevad. Näiteks võib ortograafiliste sõnakujude peitleid, üksiklaste ja valevaga taga olla kaks eri sõna: liitsõnad +pei`t &l`eid, +üksik &laste ja +vale &vaga, ning liiteline sõna +üksik!laste, sidumata kaasrõhuga osastava vorm +pei`t-leid ja kaasaütleva vorm

+vale-vaga. Ainult esimestes sõnavormides on junktuurijärgsete sõnaosade vältemärangud (vastavalt kolmas välde, teine välde ja esimene välde) mõttekad, teistes sõnavormides on tegemist järgsilpidega, milles vältekontraste sellisel kujul ei esine.

Grammatilise junktuuri esinemise ja asukoha poolest erinevad omavahel ka näiteks sõnaühendid oi nad saavad ja oinad saavad, aga nad tulevad ja aganad tulevad, tema lelu ja temal elu jne., mis häälduses võivad täielikult kokku langeda (kuigi nende häälduslikukski lahushoidmiseks on markeeritud hääldusе näol võimalusi; vrd. Hallap 1961:223; vrd. Lehiste 1966:71$_{24}$). Vastandused +`oi ~nad +saavad ja +oinad +saavad või +tema +lelu ja +temal +elu on seega esmajoones grammatiliselt põhjendatavad, mitte foneetiliselt.

Konkreetses grammatikas tuleb lahendada veel mitu tehnilist probleemi. Näiteks tuleb sidumata kaasrõhu reeglid (vt. 4.6) seostada seotud kaasrõhu reeglistikuga. Sidumata kaasrõhu reeglid kuuluvad grammatikas madalama tasandi foneetilis-fonoloogiliste reeglite hulka, mis määravad ära foneetiliste väljundite lõplikud rõhu- ja kvantiteedimudelid. Nad rakenduvad pärast morfoloogiliselt seotud rõhkude paikapanemist, mõjustades teatud juhtudel ka viimaste realiseerumist (või realiseerumata jäämist). Seevastu junktuuride omavahelisi suhteid tuleb kirjeldada enne seda, nad kuuluvad grammatikas kõrgemale tasandile ja on vahetult seotud leksikoni ning morfoloogiliste derivatsiooniprotsessidega.

Ümberkirjutamisahelate lühendamiseks (kirjeldusökonoomia kaalutlustel) on võibolla otstarbekas loobuda sulgudes kirjutatavaist seotud kaasrõhu junktuuridest /(=)/ ja /(!)/, defineerides nende alternatsioonid sidumata kaasrõhu mudelitega ainuüksi põhitüvedest lähtudes: ühesilbiliste tüvede järel tingiksid siis junktuurid /=/ ja /!/ kaks väljundit: +ar`st=likule → +ar`st=likule ~ +ar`stlik-kule, +t`öö!listele → → +t`öö!listele ~ +t`öölis-tele jne., samal ajal kui mitmesilbiliste põhitüvede järel osutub igasugune ümberkirjutamine ülearuseks (+vede=li`k, +pagu!lastele jne.).

Käesolev käsitlus on eeltööks eesti keele grammatika ühe lõigu adekvaatsele esitamisele. Grammatikas endas tuleb selles töös esinevast liiasusest vabaneda ning mitme kirjeldusvariandi puhul otsustada ühe variandi kasuks. Generatiivses grammatikas tuleb rõhureeglid ja rõhumudelid omavahel suhtestada ka markeerituse teooria seisukohti silmas pidades (markeeritud ja markeerimata rõhumudelid).

Praegu võib jätta lõplikult otsustamata, kas grammatika peaks kasutama junktuuride süsteemi ja loobuma kahest kaasrõhuliigist, või on otstarbe`am jääda kahe kaasrõhuliigi juurde. Igatahes on eesti keele fonoloogia teiste probleemide uurimisel (kvantiteet, palatalisatsioon, võõrsõnade ortoeepia ja ortograafia eriprobleemid) kaasrõhu kahe liigi eristamine vajalik ja opereerimine kaasrõhuga mugavam kui junktuuride defineerimine.

L i s a

LICENTIA POETICA
NÄHTUSED SÕNARÕHU VALDKONNAS

Sidumata ja seotud kaasrõhu erinevus tuleb reljeefselt esile ka eesti luules. Kui meetrumi sunnil nihutatakse sidumata kaasrõhk tema tavalisest asukohast silbi võrra ette- või tahapoole (nõrga rõhu ja sidumata kaasrõhu vastastikune vahetamine), siis pole see eriti märgatav. Seevastu morfoloogiliselt seotud rõhu nihutamine värsimõõdu sunnil on silmatorkav.

Järgnevas käsitletakse eesti XX sajandi (1900-1970) luules esinevaid sõnarõhumudeleid, kusjuures tähelepanu koondub järgmistele küsimustele: sidumata kaasrõhu erisuguse paiknemise poolest erinevad sõnarõhumudelid, sidumata ja seotud rõhkude erinevus, eriti aga licentia poetica nähtustena interpreteeritavad seotud rõhkude nihutamised värsirütmi sunnil. Käsitlus on oluline ka normatiivsete probleemide seisukohalt (käesoleva töö 4. ptk.). Värsiteooria poolsest küljest on autor neid nähtusi juba kirjeldanud (Hint 1971a), siin rõhutatakse probleemide lingvistilist aspekti.

Luulekeele vabadusteks saab pidada selliseid normivastaseid rõhumudeleid, millele süsteemikus ei ole päris võõras ja millele ka keelesüsteemi seisukohalt võib leida põhjendusi (kaasa arvatud sõnarõhu ja lauserõhu omavahelised mõjud). Luulekeele iseärasusi saab mõistetavalt käsitleda ainult normaalse keele taustsüsteemi silmas pidades. Erakorralised vabadused ei ole midagi muud kui luba üle astuda tavalistest seadustest, mida niisiis tuleb analüüsitavate värsside võrdlusalusena pidevalt arvesse võtta. Seepärast jälgitakse siin rõhkude vahetamist, ärajätmist ja lisamist normeeritud keele rõhumudelite taustal. Käesolevas töös on näidatud, et mõnikord on ka normid ja normeerivad reeglid ise vaieldavad; siis võivad luules esinevad rõhumudelid olla vastuargumendiks liiga puritaanlikele keelenormidele. Mõndagi küsimust on allpool käsitletud ka sellest aspektist.

Sõnade normaalsetest rõhumudelitest kinnipidamine on eriti oluline silbilis-rõhulises värsisüsteemis, kus iga ebatavaline rõhutamisjuht kohe ilmsiks tuleb. Rõhulises värsisüsteemis tasub eriti jälgida pikemate sõnavormide paralleelseid rõhumudeleid, mis tekivad sidumata kaasrõhu erineva positsiooni pinnal.

S i d u m a t a k a a s r õ h u eri mudelid lasevad ennast värsistamisel hästi kasutada ja paralleelsete rõhumudelite esinemist ei saa pidada normaalsete rõhureeglite rikkumiseks (vrd. Annist 1958:84). Sellegipoolest on nähtus huvitav nii lingvistiliselt kui ka värsiteooria seisukohalt. Järgnevas on tähelepanu objektiks sidumata

kaasrõhu erinevad mudelid ühesuguse silpide arvuga ja kvantiteedistruktuuriga sõnadest. Luulenäiteid tsiteeritakse luuletuskogude esitrükkide järgi. Nii dokumenteerib luulekogu ilmumisaasta ühtlasi vastava rõhumudeli kasutamist sajandi algusest tänapäevani. Juhul kui luuletus (või poeem) on kogus avaldatud alles mitukümmend aastat pärast kirjutamist, tuuakse luuletuse pealkirja järel ära ka valmimisaasta (kui see on luulekogus märgitud). Näitesõnad on viidud käesolevas töös kasutatud ortograafialähedasse transkriptsiooni.

Võrreldagu näiteks kaht G. Suitsu stroofi, milles ühel ja samal sõnavormil laotusest on erinevad rõhumudelid:

Mul seltsiks vaimud julged, pärjapääd,
ja troostiks helgid kaugest lao`tu-sest
ma aiman surnud ema pilku hääd...
("Tuulemaa" IV - "Tuulemaa", 1913)

ja

Hing kui kaugest lao`t-tusest,
pao`t-tusest
otsiks igatsuste hiit.
("Kõik on kokku unenägu" - "Kõik on kokku unenägu", 1922)

Järgnevates näidetes kannab kolmesilbilistes kolmandavältelistes sõnades kaasrõhku pikk lõppsilp:

Aid on lillarohekas - ah, tunnen teda k`iusa-jat:
Lõhnad kõik ju hiilivad mu ligi nagu patt...
(M. Under, "Interjöörid" 3 - "Sinine puri", 1918)

või

Päike on mürisev kiide!
Põleda leekides neis,
Milles ürghõimude rõõmude liide
Ühineb pr`aegu-seis.
(M. Under, "Käik valgusse" 4 - "Kivi südamelt", 1935)

Kolmandavältelistes kolmesilbilistes sõnades on tihti rõhuline teine silp:

Tasa tuli õhtu merelt randa,
järel kerged kalalõhnad,
kõrkjaist tõusva valge, pehme udu
eilse päeva surilinaks kudus,

tõo`t-tades und ja rahu anda.

(K. Merilaas, "Õhtu rannal" - "Maantee tuuled", 1938)

Viimases näites on sõna lõppsilp sellise struktuuriga, mille kaasrõhuvõimet normatiivne grammatika eitab. Värsiteoreetikud (Roos 1938:23, 28 jm.; Annist 1958:83, 85) on neid silpe aga pidanud teatud juhtudel rõhulisteks (kas siis reservatsioonideta või reservatsioonidega). Ilmselt sõltub selliste lühikeste kinniste silpide rõhuaste kontekstist ja lause rõhuoludest suuremal määral kui ilmekalt ja reeglipäraselt rõhuliste või rõhutute silpide oma. Kuidas nende rõhutamist lauses hinnata, see sõltub konkreetsest olukorrast. Näiteks järgmises G. Suitsu värsis kaasneb sellise silbi rõhutamisega sõnas kaotades (struktuurilt täiesti paralleelne eelmise näitesõnaga tõotades) järgneva rõhutu sõna enkliis ja liesoon ning seetõttu on tulemus kõigiti hea:

kus armu koduigatsus vaid ütleks: maitse!
kus kao`ta-des end, leides oleks magus surm
üksteise põhja süüvimise ilmutus ja hurm...

("Koit" - "Tuulemaa", 1920)

Samasuguse struktuuriga silbi rõhutamine neljasilbilistes sõnavormides on märksa silma- ja kõrvatorkavam, kuigi sellist rõhulibistust on eriti kvantiteerivas värsis laialt pruugitud:

Otsegu sumisev muusika vaikuse viiulil kostvad
kraavide ni-rise-vad viimased, mässutud veed.

(G. Suits, "Õnnelikud" - "Kõik on kokku unenägu", 1922)

Ülipika silbi rõhutamine samasuguses positsioonis mõjub igati loomulikumalt:

Heledalt vilguvad kaugete külade hilised tuled
põigiti unele-vat lumist ja kiirgavat maad.

(V. Ridala, "Süda-talve öö" - "Villem Grünthali Laulud", 1908)

Kõige sagedasem on sellist tüüpi lõppsilbiga neljasilbilistest sõnadest siiski normaalse, tavalise rõhumudeli kasutamine:

Kõrvus laineid pragi-sevaid,
Kui kesk saasta,
Konnakarpe ragi-sevaid
Kõnnin laostumise teid - ...

(M. Under, "Käik tuultesse" - "Kivi südamelt", 1935)

Sidumata kaasröhk on eriti aldis värsirütmi nõudel kaduma, asenduma nõrga rõhuga. Näiteid selle kohta võib leida pea igast daktülilisest luuletusest:

Pilvedest õhetav rebe:
Oksile hõbelev lind.

(M. Under, "Käik valgusse" - "Kivi südamelt", 1935)

Märksa rohkem lingvistilisi ja värsiteoreetilisi probleeme tuleb esile s e o - t u d k a a s r õ h u g a sõnade jälgimisel värsis.

Äärmuslikemateks luulevabaduse juhtumiteks on liitsõna järelkomponendi rõhu nihutamine ja väljavahetamine nõrga rõhuga:

N`iisu-guseks, kellel oleks
huumorit, ja kelle huumor
nõtkuselt ei oleks kehvem
kassikäpast...

(J. Kross, "Päkapikk" 7 - "Lauljad laevavööridel", 1966)

Peaaegu sama efektikas on võõrsõnade normaalse rõhumudeli muutmine. R. Rimmeli poeemist "Sfinks sinilillega" (1969) võib tuua hulgaliselt näiteid selle kohta, kuidas on nihutatud võõrsõnade pea- või kaasrõhku, jättes sõna esisilbi nõrgarõhuliseks:

Olelusevõitlus: murdja loom
kapslikoopas on tuberku|l`oom.
(lk. 30)

Keemia müstifik|kaatsi|,`oon.
Allmaajõgi on kui veresoon.
(lk. 41)

Tervitan sind, beebiperspektiiv -
sama avar kui ... preservat|t`iiv: ...
(lk. 52)

Muud, ei muud, vaid suur arhipe|l`aag.
- - - - - - - - - - - - - - - - - -
Kokkusulamine. Metsas kiunuv saag.
(lk. 62)

Nähtust esineb ka teistel. J. Krossil on stroofialgulisteks värssideks näiteks

ning veel piimavasikaidki

ja

ning printsipi|,`aalse näoga
armastajaid, kes on valmis

laulma oma kallimaile
Saalomoni Ülemlaulu...

("Päkapikk" 5 - "Lauljad laevavööridel", 1966)

Lühemates sõnades ei ole rõhu nihutamine nii märgatav:

Rooste sööb väljale unustet sahka.
Keldreist õuele valguvad rotid.
Tänavail õgivad üksteist nahka
tuldsülitavad robotid.

(H. Talvik, "Surmatants" - "Kohtupäev", 1937)

Neil juhtudel on sõna rõhumudeli erinevus normaalsest vaieldamatu. Värsis on selline rütmi survel nihutatud kaasrõhk tihti foneetiliselt võrdne pearõhuga.

Tavalises kõnes ei esine sellised licentia poetica'sse kuuluvad rõhunähtused isegi emfaasi korral, kuid värsis ei pea rõhumudeli muutmine mõjuma häirivalt.

Ainult harukordadel õnnestub riimida pearõhulist silpi nõrgarõhulisega, nii et värsis rütm säilib. Sellistelgi juhtudel ei tajuta riimi kuigi ilmekalt:

Järv kuivagu, kalad kadugu!
kärvaku vähid, lindude sugu!

(A. Suuman, "Näkineid" - "Krähmukirjad", 1966)

Enamasti on sellised katsed küsitava väärtusega. Selle näiteks olgu järgmised A. Suumani värsid:

Äkki märkab, kinni hing,
täitsa lähedal, näe lind!
. . . . . .
Kogult meenutab vast hane,
kujult küll pole sarnane (~ sarnane?).

("Tulilind" - "Krähmukirjad", 1966)

Hoopis keerulisemaid küsimusi tõuseb liiteliste sõnade rõhumudelite puhul. Ka luule rõhumudelites ei leia kinnitust normatiivse grammatika väited, et -li`k, -mi`k, -ni`k, -vi`k jts. astmevahelduslikud liited, aga ka -line, -lane, -mine, -kene, -matu, -matus kannavad alati ja igasuguste tüvede järel kaasrõhku liite esisilbil. Tendents jagada neljasilbiline sõnavorm kaheks kahesilbiliseks kõnetaktiks paneb ennast ühesilbiliste tüvede järel värsis maksma. See nähtus esineb õige laialt ja enamasti ei satu ta vähimassegi vastuollu normaalse keeletundega ning ei tõstata pretensioone ka luuletuste vormitäiuse seisukohalt. Arvatavasti ei ole suurem osa järgnevate luulenäidete rõhumudelitest võõrad ka sidumata kõnele, kuigi normatiivselt pole see tunnustatud. Muidugi esineb värsis ka rõhumudeleid, mida tavalises sidumata ja

nõrgemini rütmistatud kõnes ei esine.

Normatiivselt peetakse niisiis sallitavaks järgmist rõhutamist:

Siis enese koreda käega
ta võttis määrdund põlle
lõ`p|likult eest.

(J. Sütiste, "Lihtsalt" - "Kaks leeri", 1933)

Täpselt samasuguse struktuuriga sõnades esineb siiski ka teistsugune, rõhulise lõppsilbiga rõhumudel:

On valge öö ja tuulekastest
nüüd märgub tõrvat paadiparras.
Ta mõ`tlik-kust ning pikast astest
jääb veele jälg kui looklev varras.

(B. Kangro, "Paadilaulud" 2 - "Vanad majad", 1937)

Selle ilma igav kainus
rõhub nagu raudne soomus -
kõigesse, mis väär ja ohtlik,
kiindub ki`rglik-kult mu loomus.

(B. Alver, "Selle ilma igav kainus..." - "Tolm ja tuli", 1936)

Kahe järjestikuse silbi rõhutamine lõplik-tüüpi sõnades on silbilis-rõhulises ja rõhulises värsisüsteemis ning ka vabavärsis üldse väga harv nähtus, kuna need süsteemid baseeruvad ju rõhuliste ja rõhutute silpide vaheldumisel.

Võib tuua näiteid ka li`k-liite esisilbi nõrgarõhuliseks degradeerumise kohta lühikese kinnise kolmanda (sõnalõpulise) silbi ees:

Pää pääle puista tahan E l u t u l e tuhka,
kui haldjas ki`rglikus ses hõlmas nüüd ei puhka!

(G. Suits, "Ohvrisuits" - "Ohvrisuits", 1920)

Täiesti normaalseks tuleb pidada normivastast rõhutamist ühesilbilise põhitüvega sõnade neljasilbilistes vormides:

Ning ta mõtles: "Siis kui tõuseb
teeninduskultuur ja veelgi
t`eadlik-kumaks muutub austus
meie mineviku vastu...

(J. Kross, "Päkapikk" 1 - "Lauljad laevavööridel", 1966)

Siia jätta? Taevas hoidku!
T`eadlik-kelgi kodanikel
võiks sind nähes äkki tõusta
täitsa tarbetuid probleeme.

(J. Kross, "Päkapikk" 3 - "Lauljad laevavööridel", 1966)

Seevastu liite tugeva astme puhul ei ole selline rõhumudel enam laitmatu:

Pea vankri põrisedes valgel teel
ööd läbi käivad veskiliste voorid,
kuid kraavikaldal päevatõusu eel
on juba halla|ä`mblik-kude loorid.

(K. Merilaas, "Lõikus" 1 - "Maantee tuuled", 1938)

Selline rõhutamine resulteerub kuuldeliselt liitsõnas ämblik + kude, mitte aga ämblik-sõna mitmuse vormis.

Samalaadse resultaadi annab Suitsu värss, milles on moonutatud tugevaastmelise li`k-liite rõhumudelit:

Olgu elu heitlus, võitlus,
sõda, sõitlus,
painav t`õelik-kuse rõhk...

("Kõik on kokku unenägu" - "Kõik on kokku unenägu", 1920)

Selle luuletuse hilisemates redaktsioonides on li`k-liiteline sõna asendatud line-liitelisega, nii et resultaadiks on kõigiti normaalne, kuigi normivastase rõhumudeliga värss

painav t`õeli-suse rõhk...

("Kogutud luuletused", 1938)

Võib tuua näiteid kaasrõhu nihutamise kohta liitelt ettepoole ka kolmesilbilise põhitüvega sõnades:

Ja meele valdab jube kahju tund:
on nagu halaks ini-meslik hääl
kesk ööde õudu, vastu võigast lund.

(V. Ridala, "Luiged" - "Kauged rannad", 1914)

Su kleepjas viinas kärblasi ei ujuks
kui poleks tal nii kiusat-tuslik maik.

(B. Alver, "Priiskaja" - "Tolm ja tuli", 1936)

Kuigi haruldane pole sõna lõppsilbis rõhu kaotamine normaalselt rõhuga liitelt:

Sa arvad, et peaksid vist kisema
nüüd kivid su kalmu najal.
Ei, mäletab tänulik isamaa,
et - surid sa õigel ajal.

(J. Kärner, "Hauakiri" - "Lõikuskuu", 1925)

Märgatagu, et ka liitsõna isamaa teine komponent on selles värsis nõrgarõhuline.

Astmevahelduslikku liite mõlemad silbid on nõrgarõhulised järgmises värsis:

Ent seegi on hea,
et lahtuvat viina ja haihtuvat ulma
me enese|pe`tlikult ehtsaks ei pea.

(K. Merilaas, "Nartsiss" 5 - "Kuukressid", 1969)

Normatiivsete reeglitega on vastuolus ka järgmised line- ja lisus-liiteliste sõnade rõhumudelid:

See kõlav nimi Nennit varjas
vaid n`äili-selt ja tükati.

(B. Alver, "Mõrane peegel", 1939 -
"Mõrane peegel", 1962, lk. 33)

Sest sul pole püsi olnud lihvida
valeõnneks t`õeli-suse kargust
ja nüüd pole vaja kellelegi pihtida
surmahirmu, julmust ega argust.

(J. Sütiste, "Õhtune aken" - "Valgus ja varjud", 1939)

N`äili-suselt saadud kõrvalops?
Gaasifilter, tahmahoidla - kops.

(R. Rimmel, "Sfinks sinilillega", 1969, lk. 39)

Kolm viimast näidet esindavad oma normivastasusest hoolimata kindlasti ka kõnekeele rõhumudeleid (vt. eespool 4.5).

Lõppsilbi rõhutamine lisus-sufiksiga sõnas ei mõju halvasti tänu järgneva rõhutu sõnakese enkliisile:

mõistmatuski - kuigi mõista võis;
n`äili-sus, mis kõrises kui põis...

(R. Rimmel, "Sfinks sinilillega", 1969, lk. 85)

(märgatagu ka normivastast rõhumudelit m`õistmat-tuski). Seevastu võib hoopis normikohane rõhutamine tunduda kunstlikuna:

Nii palju näind tõdede kängu,
vaateväljade avardu|mist,

et kõike võtnud kui mängu
ja enam ei jõuagi vist.

(A. Sang, "Teekond", 1940 - "Sada laulu", 1965)

Tendents liigendada pikki sõnavorme rõhkude abil kahesilbilisteks ja enam-vähem võrdse pikkusega sõnaosadeks avaldub ka kene-liite puhul:

Ju hõõgub päikses kõrvalest.
Eest pudenenud piir ja perv:
Lööb vastu laineid süᵴme serv
Ja l`õokes-tesse kätetõst.

(M. Under, "Kevad" - "Pärisosa", 1923)

matu-liide ei säilita normikohast rõhku oma esisilbil, kui talle eelneb ainult ühesilbiline põhitüvi ja tegemist on neljasilbilise või pikema sõnavormiga. Isegi samas värsis võib kasutada erinevalt rõhutatud liidet:

Kes kunagi pole kaotand oma maad, oma koduleed,
ei mõista see tu`ndmat-tusse, ei ole|matusse teed.

(G. Suits, "Tuul üle mere" - "Tuli ja tuul", 1950)

Veel paar näidet dokumenteerivad selle tendentsi põhjendatust ja süsteemipärasustki:

Sina oled imeline talleken,
Malleken!
Valge väikse punsund käega,
Väega
Mõi`stmat-tumaga sa mulle ütlemata armas.

(H. Visnapuu, "Eokene eo-eo" - "Jumalaga, Ene!", 1918)

Ta mõi`stmat-tuna rändas kunagi maailmas,
ta päevad kadusid nii nagu halli uttu...

(J. Kärner, "Hommikumaa legend" - "Valitud luuletused", 1957)

(Luuletuse esitrüki sõnastus 1913.a. ilmunud kogus "Tähtede varjud" erineb nii oluliselt hilisemast redaktsioonist, et ei sobi rõhuprobleemi illustratsiooniks.)

Alla kukub ainult tähti,
imeväikseid soove,
enamik neist p`üüdmat-tuna kaob.

(H. Runnel, "Vaikne öö" - "Avalikud laulud", 1970)

Samalaadseid näiteid saab tuua matus-liitega sõnadest:

Ah, tabanud ei olnud arm see ainus veel,
mis lõ`pmat-tuse rõõmu, tuska mahutab...

(G. Suits, "Ohvrisuits" - "Ohvrisuits", 1920)

Võib hõlpsasti taibata, et reeglikohased rõhumudelid mõi`st|matu-maga (!) või p`üüd|matuma on liiga lohisevad või tasakaalutud voolava rütmi jaoks.

Ebatavalisema rõhumudeli näiteks toodagu üks lõik J. Kärnerilt:

Mu meelest on, just nagu tõstaks
sa praegu kätt, ja metsaalt
kui k`uulmat-tuid siis hääli kostaks,
kui liiguks kaos lummavalt
mu poole säält ja kaoks mu tuba...

("Suveõine" - "Õitsev sügis", 1926)

Eelmises näites on rõhk normivastaselt nihutatud pikale sõnalõpulisele silbile; aga isegi sõna lühike kinnine lõppsilp võib matu-sufiksi esisilbilt rõhu üle võtta ja rõhutamine tundub kõigiti normaalne, kui ebatavalist rõhu asendit leevendab järgneva rõhutu ühesilbilise sõna enkliis ja liesoon:

Mõi`stmat-tus on must kui sügav kaev.
Tormil hambus kompassita laev.

(R. Rimmel, "Sfinks sinilillega", 1969, lk. 75)

(Selles värsipaaris on küll hoopis halvem rõhu nihutamine võõrsõnas kom`pas-sita pro kom`p|passita või kompassita.)

Nendes näidetes on tuletusliidete seotud kaasrõhk silbi võrra nihutatud, kuid enamik saadud rõhumudelitest on siiski ka tavalise keelekasutuse seisukohalt veel normaalsed, sest ühesilbilise kolmandavältelise tüve järel on tendents asendada seotud kaasrõhk sidumata kaasrõhuga üldine (eriti neljasilbilistes sõnavormides, vt. eespool 4.5).

Neid juhte võib käsitada kui seotud kaasrõhu asendamist sidumata kaasrõhuga.

Sõnarõhu probleemid luules on huvitavad nii värsiteooria kui ka lingvistika seisukohalt. Kahe vaatenurga ühendamine tuleb kasuks mõlemale. Muu hulgas selgub värsianalüüsist, et tuletusliidete seotud kaasrõhu asendamine sidumata kaasrõhu mudelitega ei ole ainult viimaste aastakümnete nähtus, vaid on vähemalt värsis tuntud ja esineb eesti suurimate vormimeistritegi luuletustes juba sajandi algusest alates.

Siin ei hakata käsitlema värsimõõdu sunnil toimuva rõhulibistuse ja skandeerimise teemat sellisena, nagu seda korduvalt on antiikluule tõlkimise ja rahvalaulu probleemide esitamisel tehtud (Roos 1938; Annist 1958; Kaalep 1959; Kõressaar 1964 ja 1965). Isegi kõige lingvistilisemad sellealased kirjutised E. Roosilt, A. Kaalepilt ja A. An-

nistilt ei ole märgatavalt mõjustanud rõhusüsteemi käsitlemist lingvistilisest seisukohast.

Kvantiteeriva värsi põhimõtete ülekandmine silbilis-rõhulisse süsteemi on võimalik ainult kindlatel tingimustel ja piiratud ulatuses. Kergemeelne rõhulibistus silbilis-rõhulises värsis annab kesiseks tulemuseks ebaloomuliku rõhutamise, mida tihtipeale ei leevenda ka silpide pikkussuhted. Näiteid sõnarõhu ja värsirõhu häirivast kokkusobimatusest võib tuua tippluuletajateltki.

Underi "Ingel" on kirjutatud selges ja lihtsas trohheilises värsis, ainult kaks stroofi rikuvad süsteemi; üks nendest on järgmine:

Hi`nge-de‿aeg tuli rajus.
meri mustalt õõtsus,
veis ja lammas longu vajus,
hobunegi lõõtsus.

("Ingel", 1954 - "Kolmteist ballaadi", 1963)

H. Talviku "Blasfeemilise ballaadi" jambilises värsimõõdus on kõige häirivamaks värss

kõik an`tvär-gid, kes loobund meistripõllest...
(vrd.: kel hoorad ula|elu õpetanud...)

("Blasfeemiline ballaad" - "Palavik", 1934)

Sama kohmakas on J. Sütiste stroofilõpu värss:

Sest miski ilman ei saa valmis,
ei ole täppis ükski kaal.
Niisama valu luulesalmi
me lõ`plik-ku ei tunda saa.

("Järelkaja" - "Rahutus", 1928)

Viimase kolme näite puhul moondub tõsiselt rõhulises asendis esineva normaalselt nõrgarõhulise silbi kvantiteedistruktuur: lühikest silpi tuleb lugeda pikana ning liitsõna järelkomponendi (hi`ngede|`aeg), liitsõna struktuuriga võõrsõna järelkomponendi (an`t|värgid) ja astmevahelduslikku liite (lõ`p|li`kku) seotud kaasrõhuga silpi tuleb lugeda nõrgarõhulisena. Esimesel ja kolmandal juhul on see väga raske, sest tegemist on kolmandavälteliste silpidega, mis peavad olema rõhulised. Ainult H. Talviku näite puhul saab rõhumudelit veidi parandada järgneva ühesilbilise sõna enkliisiga, teiste puhul pole ka see võimalik.

Mõnikord võib sõna esisilbi rõhu nihutamine anda talutava tulemuse (vrd. eespool tsiteeritud rõhunihutusi R. Rimmelil võõrsõnades):

Selma, seistes vaevu jalul,
hüppas äkki vankrist maha.
Kui ma hüüdsin: kuhu nii?,
vastas ta: kikerik-k`ii!

(B. Alver, "Pähklikoor" 2, 1937 - "Mõrane peegel", 1962)

Muidugi ei piirdu rõhualase licentia poetica nähtused ülalkirjeldatuga. Siia kuuluvad veel prokliisi- ja enkliisinähtused, jambilise värsi avasilp, ühesilbiliste kolmandavälteliste sõnade kasutamine nõrgarõhulistena, rõhutute sõnade (selliste nagu sa, mu) kasutamine rõhulistena, kaasrõhu ja pearõhu riimimine, stroofi- ja silbi-enjambement. Kõik need on aga üldtuntud.

Võib püstitada ka küsimuse, kas erinevate rõhuliikide (pearõhk, seotud ja sidumata kaasrõhk) riimimine on kõigiti korrektne. Väga rangelt võttes ei võiks ju lubada ka järgsilpide ja pearõhuliste silpide riimimist kvantiteedierinevuste ja rõhuastmete ebatäpse vastavuse tõttu (selliste nagu sülelust ja ust, tugevamaks ja samaks). Vaevalt on põhjust ebatäpseid välteriime täielikult legaliseerida, samavõrra ei saa neid aga keelatagi, sest asja võib seletada ka luulekeele vabadusena. Samasugune seisukoht on arvatavasti õige ka ebatäpsete rõhuriimide puhul; ainult nõrgarõhulise ja rõhulise silbi riimimine on enamasti õigustamatu.

Üks värsiteooria seisukohalt ja lingvistiliselt väga huvitav küsimus seostub silbilis-rõhulises värsisüsteemis hilisdiftongidega (o-, e- ja a-lõpulised diftongid).

Tänapäevases keelekirjelduses käsitletakse selliseid vokaalühendeid ühte silpi kuuluvate diftongidena ja nii on kahtlemata õige. Ometi ei ole nad päris paralleelsed u- ja i-lõpuliste algupäraste diftongidega või pikkade vokaalidega. Näiteks on nende vältevaheldus või esinemine teises vältes väga piiratud ja hiline, õieti süsteemivastane nähtus. Ka sidumata kaasrõhu mudelite jälgimine veenab, et mõnel juhul peetakse selliseid diftonge sisaldavaid silpe küllalt tõhusaks moodustamaks ühesilbilisi kõnetakte kolmesilbiliste kõrvale (tõe`s-tusele ~ tõe`stu-sele, veo`k-kitele ~ veo`kit-tele jne., vt. eespool 4.6).

Nii ei puudu lingvistiline alus luuletajate vabadusel kasutada selliste diftongidega silpe kahe silbi eest, kuigi üldiselt loetakse nad muidugi üheks silbiks ja sellistena võivad nad vajaduse korral esineda ka nõrgarõhulistena, nagu näitab järgmine A. Sanga stroof:

Üks hulkuv koer, paar hilist teelist,
bulvaaril luusib keskööd aam.

Kuid minu elust-haigund meelist
vaob mööda kogu panoraam.

("Ma üksikuna" - "Üks noormees otsib õnne", 1936)

Toodagu siis mõned näited tavaliselt ühesilbiliste hilisdiftongiliste sõnade kasutamise kohta kahesilbilistena.

- Kahvatades kustub eha...
K`aob (k`a,ob) kaugustesse koit!...
Närtsib suvi - langeb lumi -
Langend surma õnnis loit?...

(A. Haava, "Ikka sõnatumaks huuled" - "Põhjamaa lapsed", 1913)

Siiski sulin, siiski vulin,
Ikka ikka edasi -
Ojake, kes sulle ütles:
Ära vaata tagasi! -

Rakus k`äed (k`ä,ed), õnn nii kidur,
Vaevasammal, muresoo,
Muld on toit ja muld on lõbu,
Kustutas nii eluhoo.

(E. Enno, "Need ei vaata tagasi" - "Kadunud kodu", 1920)

Oh kuule: kerkokellä lüvväs,
see lööjä om so oma lell!
Heng niikui taiva poole püvväs,
nii rasselt kaibap, ikep kell.

So k`äe (k`ä,e) oma ohtjit kaknu
ja sälgä tõstnu toobripuud.
So kässi lehmä, peni laknu,
so oma poig es anna suud.

(G. Suits. "Kerko-kell" - "Tuulemaa", 1913)

Kui vinge suits, aur loorib ruuge taeva
ja väljul, metsil lasub painav õud.
Puist, taimist k`aob (k`a,ob) värskus, elu jõud.
Maa ägab janus, ägab surma vaeva.

(V. Ridala, "Põud" 1 - "Kauged rannad", 1914)

Kuid alla kupatati ruunakene luine -
ei aidand voorused, mätseengi Vanemuine:
Olümpi almanaki jao`ks (j`a,oks) leiti puine
see ruunat luule!...
Sa vaene Eesti Pegasus!

(A. Alle, "Ruunat Pegasus" - "Üksinduse saartele", 1921)

Ei olegi päris selge, mis tingib sellist kahe silbi eest lugemise võimalikkust - kas silbivahe tegelik realiseerimine kahe vokaali vahel või hilisdiftongilise kolmandavältelise silbi eriline pikkus. Usutavasti on tänapäeva keeles olulisem viimane, silbivahe aga on ainult potentsiaalne ja mittesüsteemne.

Sama nähtus esineb ka rahvalaulude keeles, kuid seal on asi selgem: tegemist on arhaismiga, mille rahvalaulu värsimõõt on konserveerinud (vrd. Laugaste 1955:108$_{19}$, 109 jj.).

Luulekeele nähtuste analüüs näitab selgesti, et elav keel ja keele elav kasutamine ei mahu rangetesse normirangidesse. Luulekeele vabaduse mõistegi juba eeldab normide rikkumise võimalusi. Siiski moodustavad ka licentia poetica nähtused kindlapiirilisema või lõdvema süsteemi, mille tundmisest on kasu luuletajatele, värsiteoreetikutele ja ka keeleuurijatele.

Luulekeele vabadused ei eksisteeri väljaspool aega ja ruumi. Keele arengu tendentsid igal konkreetsel ajastul ja luulekeele traditsioonid loovad neile vabadustele raamid, mille sees normeeringutest erinevad nähtused moodustavad oma süsteemi. Sellest normeeritud keelega võrreldes avaramast süsteemist hälbimine on ikkagi vormikaanonite tõsine rikkumine, mis üldjuhul ei alusta traditsiooni, jäädes seetõttu süsteemi rikkuvaks vormikonaruseks.

Licentia poetica nähtused käivad läbi keele kõigist allsüsteemidest ja kuskil ei saa vormi juhuslikke iseärasusi käsitada licentia poetica nähtustena. See kehtib nii süntaktiliste, morfoloogiliste ja leksikaalsete vahendite kohta (vrd. Rajamets 1962) kui ka siin käsitletud häälikulises süsteemis.

WORD PHONOLOGY OF ESTONIAN I.
THE MAIN PHONOLOGICAL AND MORPHOPHONOLOGICAL PROBLEMS OF THE ESTONIAN STRESS SYSTEM

Summary

0. INTRODUCTION

0.1. The introduction comprises a brief survey of the role of stress in the language system - its distinctive, delimitative and culminative functions. In Estonian stress has mainly delimitative functions, the main stress being fixed on the initial syllable of genuine Estonian words and adapted loanwords. In addition to it, the Estonian stress system is closely connected with the functioning of the quantity system (and in the history of the language, also with the formation of the grade alternation and quantity systems).

0.2. A study of the functioning of the Estonian stress system and its phonological and morphophonological problems must include the following complex of questions which determine the scope of the work: the phonological interpretations of the stress system, the morphophonological problems of the system and particularly the marking or not marking of the alternating stress degrees or stress models in inflectional and derivational processes (e.g., in the inflected forms of the same word or in its different derivatives); the phonetically automatic or non-automatic nature of some stress degrees in those processes; the relations between the stress system and the quantity system, and, in particular, the dependence of the number (two or three) of possible quantity contrasts in non-initial syllables upon the stress degree of the syllable in question; the delimitative functions of the stress system in word phonology (taking into account those general linguistic theories, according to which the accentual rhythmic patterning of speech represents a linguistic universal); the stress models of the Estonian vocabulary (together with the quantity structure); the changes in the stress models of words, the regularities and tendencies of transition from one stress model to another.

The last-named theme stipulates, on the one hand, the rejection of a static approach which is limited to recording the norms valid at a given time; on the other

hand, it requires a consideration of the norms and forms that existed in earlier periods and were subsequently changed.

All of those problems have been more or less thoroughly treated in the present work. However, the study is restricted to word phonology, whereas the problems of phrase stress have only been touched upon.

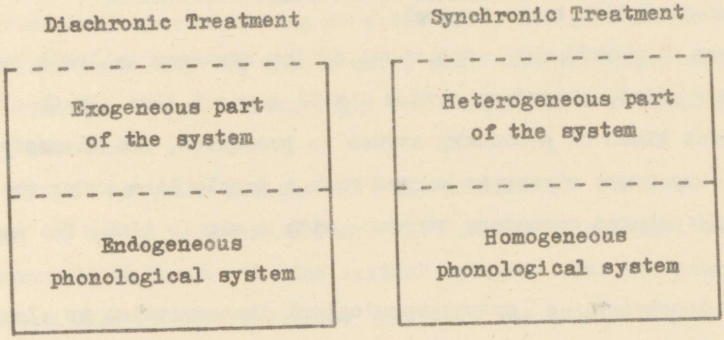
In the present investigation all the essential problems of the stress system are viewed in the light of different theoretical and methodological concepts (including the viewpoints of traditional grammar, autonomous phonology as applied in descriptive linguistics, and morphophonological and generative treatments of the stress system).

0.3. In the introduction, the question is raised whether a strict differentiation of the linguistic levels - and, particularly, the drawing of a border-line between phonology and morphophonology - is methodologically justified, and whether such a purely descriptive conception will allow us to solve (or explain) all the problems of phonology to advantage, or at all. The author adheres to the viewpoint that the functioning of the phonological system cannot be discussed without making use of morphophonological information. As to the range of problems connected with the Estonian stress system, it appears that neither the stress system itself nor the functioning of the quantity system can be adequately expounded in a rigidly descriptive manner since, in order to define the number of contrasting quantity degrees (two or three) in non-initial syllables, one must needs have information about whether the stress of that syllable is morphologically bound or not. That approach will be the essential starting point for the new concept of the Estonian stress system proposed in the present work. That viewpoint has been influenced by contemporary generative treatments of stress phonology (Lees 1961; Chomsky & Halle & Lukoff 1956; Chomsky & Halle 1968). The morphophonological or morpholexical concept of the present work proceeds from the item and process type of morphology, but the problems of item and arrangement morphology are also considered in connection with one or another interpretation of the stress system.

0.4. A researcher is obliged to take a stand concerning the possibilities of differentiating the vocabulary with the help of formal phonological features. According to the standpoint of rigid descriptivism, there are no grounds for dividing the word-stock into groups or for placing the foreign loans in a separate category. According to other schools, however, including generative grammar, a differentiation of the vocabulary is absolutely necessary in linguistic description. The author of the present work holds the view that the differentiation of the vocabulary is justified, and in this connection he proposes the following concepts and spheres of their

application.

The Phonological System

In the diachronic treatment of the phonological system one has to differentiate its endogeneous and exogeneous parts. In the synchronic treatment of the phonological system, on the other hand, a difference must be made between the homogeneous and heterogeneous parts of the system. Both the exogeneous and heterogeneous parts are open to alien elements that can be borrowed from other languages.

Transitions from the heterogeneous part of the system into the homogeneous system take place in case of the phonological adaptation of loanwords, or in cases of a high frequency in the use of alien structural type. Genetically and etymologically exogenic elements may belong both to the heterogeneous as well as to the homogeneous part of the system, whereas the endogenic elements usually (but not necessarily and not always) belong to the homogeneous part of the synchronic system.

In the work considerable attention is devoted to the adaptation processes of foreign loans and to the alternation of stress models both in the recent history of the literary language as well as synchronically.

0.5. In this work the traditional terminology of phonology and morphophonology is used. The author was obliged to devise some new terms in the course of his work. All the new concepts have been thoroughly explained and defined.

0.6. The transcription used is based upon the orthography of the "Orthological Dictionary" ("Õigekeelsuse sõnaraamat", 1960), with some modifications. In that transcription, the grave accent ` denotes the third degree of quantity of the following consonant or vowel sequence; the acute accent ´ signifies the palatalization of the consonant; the comma marks the syllable boundary in vowel sequence.

In our discussion of the delimitative functions of the stress system, long words have been divided into component parts (stress groups) according to their rhythmical patterns determined by stresses. The boundaries between these components

are marked by vertical lines (in case of morphologically bound stresses) or hyphens (in case of morphologically unbound secondary stresses). The morphological component words are connected with a semi-circle ⌣.

The stress is marked under the vowel of the stressed syllable as follows: primary stress - with a point, secondary stress - with a short line. In Chapter 2 the concept of two different kinds of secondary stress is presented, and thenceforth the morphologically bound secondary stress is marked with a double line under the vowel, and the morphologically unbound secondary stress - with a single line. The weak stress is not marked.

Whenever necessary, a morphophonological transcription is also used, as well as the traditional phonetic transcription of Finno-Ugrian languages.

Non-occuring or incorrect word forms and stress models are marked with an asterisk *.

1. THE TRADITIONAL CONCEPT OF THE ESTONIAN STRESS SYSTEM AND ITS POSSIBLE PHONOLOGICAL INTERPRETATIONS WITH A CONSIDERATION OF MORPHOPHONOLOGICAL PROBLEMS

1.1. The phonological interpretation of the traditional conception of three stress degrees (primary stress, secondary stress, weak stress) depends on the phonological theory accepted as a theoretical basis. It is possible to regard as phonologically relevant only those cases of primary stress which have the function of differentiating the meaning (for example, in the forms of the loanwords följetonist 'feuilleton, Elat. Sg.' and följetoni`st 'a feuilleton-writer').

From the point of view of descriptive linguistics, all the degrees of stress that may occur in similar positions (or syllables) in words of an identical syllabic and quantity structure are phonologically relevant. In that case, all the three degrees of word stress should be regarded as phonemic; compare the contrasts between primary and weak stress or between weak and secondary stress in identical positions in such words and word phrases as

v`ii limagi	and	v`iilimagi,	or
a`lg⌣ajale	and	a`lgajale,	or
pan`krot'ile	and	van`kritele,	or
pan`klikule	and	on`klitele.	

The difference of the primary vs. the secondary stress is quite often the sole means of distinguishing a word combination from a compound word (in such cases as s`uur li`nn 'a big town' and s`uurli`nn 'a city'). In compound words with several

components, in long loanwords and internationalisms we may have more primary stresses than just one, e. g., taga‿vara‿vä`l'ja‿p`ää̲s, su̲`prase̲gment`aalne.

Those theoretical concepts according to which words and phrases have segmental and suprasegmental sections likewise enable us to postulate three phonological stress degrees. In suprasegmental stress contours all the degrees of stress differentiated are phonologically relevant.

At the same time it is quite obvious that the distinctive value of stresses is quite insignificant in Estonian as the primary word stress in genuine Estonian words and in adapted loanwords is bound to the initial syllable. The Estonian stress system has, above all, a delimitative function. Therefore the author presents and substantiates his view, according to which a difference must be made, first and foremost, between the stresses that are morphologically bound and those that are morphologically unbound. This view is influenced by the morphophonology of the Estonian language and by the generative approach to word phonology.

The morphologically bound stresses are the primary word stress and some secondary stresses which are bound to certain derivational suffixes or to certain syllables of foreign loanwords. The morphologically unbound stresses comprise some secondary stresses whose position can be defined with the help of phonetic rules, after the morphologically bound stresses have been allocated. The rest of the syllables have a weak stress. In transcription, the weak stress must be marked only in the case of the extraction of suprasegmental stress contours.

The secondary stresses occurring in identical positions and in quantitatively equal syllables, are phonetically (and perceptually) of equal value, regardless of whether they are morphologically bound or not; compare the secondary stresses in such words as

pan`kli̲`k and van`kri̲t, or
vedeli̲`k and redeli̲t

(in words with the suffix -li̲`k the secondary stress is morphologically bound).

1.2. In morphological description, the traditional concept of the three phonological degrees of stress (primary, secondary and weak stress) presents enormous difficulties owing to the fact that the syllables joined to the stem of the word by the addition of grammatical formative morphemes receive their degree of stress (whether secondary or weak) according to phonetic conditions. If the phonetic conditions of the non-initial syllables are changed by adding new morphemes, the whole stress model of the word may be changed likewise. From the descriptivist point of view, the change of the stress model ought to be qualified as a morphophonological process. This would

complicate morphological description to a considerable degree, and that is why the traditional conception of the Estonian stress system seems unsubstantiated from the standpoint of morphophonology. For example, let us compare the stress alternations in the following morphological paradigms:

van`kri,	redeli,	varasem,
van`krit,	redelit,	arasema,
van`krite,	redelite,	varasemat,
van`kritele,	redelitele,	varasematele

(secondary stress is marked by a line under the vowel).

If all these cases of secondary stress could be covered by a rule of a phonetically conditioned secondary stress, the marking would become superfluous and the description of morphology would be considerably facilitated. Such a solution, however, presupposes a differentiation of morphologically bound and unbound (i.e. phonetically conditioned) secondary stresses.

Regardless of whether the purely descriptive item and arrangement method or the more generative item and process method is used in morphological description, the consideration of the morphologically unbound stress will entail complications: in the first case by presenting an excessively great number of allomorphs and too detailed descriptions of the conditions of their occurrence, and in the second by marking all the secondary stresses in the morphological and morphophonological rules and in their results.

In traditional grammars, all these intricate questions are avoided.

Another important problem not answered in traditional grammars is that of the interrelations between stress system and quantity system. In such grammars the question of how to determine the quantity degree of all the non-initial syllables bearing secondary stress is not raised: the quantity degree is determined only in those noninitial syllables which have grade alternation (however, in such cases the same syllables also bear a morphologically bound stress). In non-initial syllables in which no grade alternation is observed, but which nevertheless have a secondary stress, the quantity degree is not determined.

The vague attitude of traditional grammars towards the problem of the dependence of quantity degree definitions upon stress degrees is due to the fact that those definitions are kept apart: the description of the secondary stress in non-initial syllables is based on purely phonetic criteria, whereas the quantity degree of the same syllables is defined in keeping with the morphophonological system (the presence or absence of quantity alternation in those syllables).

The starting point of all traditional assessments of stress lies in the phonetic

fact that the secondary stresses in cases like van`krit and pan`kro`t´ or redelit and kabine`t´ or redelite and kabinet´i are regarded as identical. In morphophonology, however, those phonetically undistinguished stresses are nevertheless entirely different. In word forms of the type van`krit and redelit or van`krite and redelite, the secondary stress is conditioned by phonetic factors, and in other inflectional forms of the word it may disappear or be shifted to the next syllable (e.g., van`kritele). In the case of the type pan`krot´i and kabinet´i, on the other hand, the stress model is fixed for the entire stem part of the word; the secondary and weak stresses never alternate in any of the inflected forms, but always remain in their given position, the weak stress following the secondary one (pan`krot´ile, pan`krot´isse, kabinet´ile, etc.). The morphologically bound secondary stress is also the precondition for grade alternation in non-initial syllables.

Therefore, from the standpoint of morphophonology, an adequate description of the relations between the quantity and stress systems (in particular, the cases of contrast or morphophonological alternation of the second and the third quantity degrees in non-initial syllables) may be achieved only if a difference is made between the morphologically bound and unbound stresses.

The problem of differentiating the morphologically bound and unbound secondary stresses is of great significance in very extensive sections of Estonian vocabulary and morphophonology - in compound words and foreign loans (and, in particular, in foreign loans of a compound structure) as well as in derivational suffixes with grade alternation (-ko`nd, -li`k, -ni`k, -mi`k). The secondary stress is morphologically bound in some derivational suffixes without grade alternation, as well (-line, -lane, and some others).

In some types of words, a morphologically bound secondary stress is observed which is not phonetically realized in some inflectional forms, on account of the absence of corresponding phonetic prerequisites:

√l`iili,a √ → /l`iil`ia/,
√m`uuse,um √ → /m`uuse,um/,
√seminar √ → /seminar/, etc.

In those cases we have a discrepancy between the morphophonological stress system and the phonetic realization of stress. The reason for that discrepancy will be revealed when we examine the morphological inflection paradigms of the word types involved and the conditions of the phonetic realization of the secondary stress. In the longer inflectional forms the syllables bearing a morphologically bound secondary stress acquire a phonetic secondary stress as well, and do not conform to the rules of the morphologically unbound secondary stress: l`iili,at, m`uuse,umis,

seminarisse. In some cases it also becomes necessary to take into consideration the stress models of the source language from which the loanwords in question originated, though those models were subsequently replaced by stress models that are in better harmony with the Estonian stress system; in spite of that the initial stress model has left some traces in the morphophonological stress system.

2. PHONOLOGICAL QUANTITY CONTRASTS IN NON-INITIAL SYLLABLES AND THEIR RELATIONS TO THE PHONOLOGY AND MORPHOPHONOLOGY OF SECONDARY STRESS

2.1. Hitherto the phonological quantity contrasts of noninitial syllables have been treated according to three different and more or less integrated concepts.

In traditional grammars (and school-grammars as well) of the Estonian language, the problem of determining the quantity degrees is restricted to initial syllables bearing the primary stress, and to derivational suffixes in which morphophonological alternation of quantity degrees is observed, whereas in loanwords and internationalisms only those syllables are considered which show grade alternation (morphophonological alternation of quantity degrees). In non-initial syllables in which morphophonological quantity alternation is not observed and, consequently, an accurate assessment of quantity degrees is deprived of a semantic, morphological or morphophonological function, definitions of quantity degrees are simply omitted. Such a conception may be called the semantic conception of quantity contrasts. In this conception the definitions of stress degrees of a syllable and the definitions of quantity degrees are not directly related between themselves (with the exception of those cases when the noninitial syllable bears the primary stress). Therefore, in the traditional conception it remains obscure why the determination of stress degrees is effected according to phonetic criteria, whereas the question of the necessity of quantity degree determination is solved on the basis of non-phonetic criteria. Both the stress and quantity degrees are integrated parts of the phonetic and phonological systems of the language, and both have a definite role in morphophonology as well.

Apart from that, the traditional conception is unable to explain why all the syllables with grade alternation are stressed, whereas not all of the stressed syllables have grade alternation, though in their phonetic structure they do not differ among themselves. It also remains unexplained why the quantity degree is not determined in all stressed syllables. Here one ought again to consider the words of the type van`krit and pan`kro`t' or pan`kli`k, paberit and habemi`k, etc., where in some cases the final stop is defined as belonging to the third degree of quantity, whereas in

some other cases the quantity degree is not determined.

I. Lehiste, in a number of works (1965b, 1966, 1970), has presented a conception of quantity contrasts of non-initial syllables, according to which the stress system and the quantity system are treated as being entirely independent of each other (at least, the possibilities of quantity contrasts are not considered as dependent upon the stress degree of the syllable in question). Such a treatment could be called phonological in character.

Here, the number of possible quantity degrees is considered to depend on the position of the relevant syllable and on the quantity degree of the preceding syllable: in odd-numbered syllables and in syllables following a syllable in the third degree of quantity (irrespective of whether the relevant syllable is odd- or even-numbered), three phonological quantity degrees are possible, whereas in all other cases there occur two-way quantity contrasts. Consequently, in such cases as kin`dlasse, in the second syllable (or between the vowels of the second and the third syllable), and elamusse, in the third syllable (or between the vowels of the third and the fourth syllable), a phonological contrast of the second and third degrees of quantity ought to be possible (and, indeed, I. Lehiste treats the geminate consonant ss as belonging to the third quantity degree in both cases), whereas in cases of the type talusse that contrast ought to be neutralized (and here I. Lehiste considers the ss as being of an intermediate quantity between the second and the third degree).

Thus, I. Lehiste has attempted to present a purely phonological explanation of the phonological contrasts between the second and third quantity degrees and of the neutralization of those contrasts in non-initial syllables. However, both in the quoted instances as well as in most of the examples presented by I. Lehiste, there are no phonological contrasts of the second and third quantity degrees in non-initial syllables but we have here the neutralization of those quantity degrees.

The purely phonological theory of I. Lehiste does not explain the fact why in the syllables (or positions) in which, according to her scheme, the maximum quantity contrasts are possible, and where in some single cases the contrasts of the second and third quantity degrees do really occur (as, e.g., in the cases p`uusliku and p`uusli`kku, luu`stiku and luu`sti`kku), those contrasts, nevertheless, are in most cases actually neutralized (as in the cases already mentioned, viz. ki`ndlasse and elamusse, or in the case of a phonetic geminate t between vowels, as in her examples aa`state and ma`ksmata).

Hence I. Lehiste's scheme does not correspond to linguistic reality. Her scheme only determines syllables in which the alternation of quantity degrees is in principle possible, and in case of the existence of that alternation, the phonological contrast

of the second and third degrees of quantity is likewise present. Since, however, the quantity alternation and the phonological contrast of the second and third degrees of quantity do not occur in all of the syllables (or positions) indicated, the assigning of the second and third degrees of quantity to those syllables in the absence of morphophonological quantity alternation is quite meaningless for here we have a neutralization of the phonological contrast of those degrees.

The shortcomings of the two conceptions quoted show that the theory of the quantity contrasts in non-initial syllables cannot be based on the isolation of the quantity system from the stress system. A third conception presented by M. Hint unites both those systems (Hint 1968a and 1968b).

2.2. According to M. Hint's morphophonological (or morpholexical) conception which takes account of the mutual involvement of the quantity and stress systems, the possibility of contrasting the second and third quantity degrees as well as the cases of their neutralization in non-initial syllables are connected with two different kinds of secondary stress.

The morphologically unbound secondary stress, depending on phonetic conditions, functions in the morphophonological and morphological systems like the weak stress. In the syllables bearing that kind of secondary stress, the phonological contrast of the second and third quantity degrees is neutralized in the same way as it is in the syllables with a weak stress.

In transcription it is likewise necessary to differentiate between both kinds of secondary stress: in the following the morphologically bound secondary stress will be marked by two lines under the vowel, and the unbound one - by one line. Apart from that, in some cases it is expedient to mark the accentual-rhythmical structure of the words which depends on the stress model of the word: a vertical line before the syllable with a bound stress (secondary or primary), and a hyphen before the syllable with an unbound (phonetically conditioned) secondary stress will, as a general rule, mark the accentual-rhythmical units (stress groups, Sprechtakte) of the word form.

A morphologically bound secondary stress occurs in the second components of compound words, in loanwords and internationalisms, and in derivational suffixes which have grade alternation: compare the contrast between the stress models of such words as väl`k‿mat′i(le), pan`krot′i(le) and jan′`tliku(le) with the stress models of simple word forms van`krite and van`kritele. In the first case, the phonetic geminates t and k between vowels are characterized by the second quantity degree which contrasts with the third degree, and in the second case the geminate t that follows a vowel bearing an unbound secondary stress, or a weak stress, is quantitatively neutralized. Whether that neutralized geminate reveals in one or another specific case a

greater quantitative resemblance to the second or the third quantity degree is of no particular significance from the phonological point of view; the fact of significance is the possibility of contrasting the second and third degrees of quantity in some cases, and the absence of that possibility in other cases.

The conception based on the differentiation of the morphologically bound stress from the morphologically unbound one (i.e. from the one depending on phonetic conditions) is the only conception so far proposed which explains the functioning of quantity in non-initial syllables. Concomitantly with this, according to this conception, it is inevitable to accept the standpoint that a complete separation of phonology from morphophonology is inconceivable since all phenomena of phonology cannot be explained without resorting to morphophonology.

In the realization of the morphologically unbound secondary stress, notable individual differences involving alternating stress models may be observed (e.g., the cases of the type usalda-vamale ~ usal-dava-male, etc.). The shift of the morphologically bound stress takes place mainly in poems for rhythmical considerations, and even in those instances such phenomena pertaining to the sphere of licentia poetica seem sometimes rather conspicuous. In the appendix to this book the application of the new conception to the analysis of Estonian verse is demonstrated.

2.3. An analysis of the quantity contrasts actually represented in non-initial syllables shows that the weak stress and the morphologically unbound secondary stress function by way of the realization or neutralization of contrasting quantity degrees in a similar manner : both in syllables with a weak stress and in syllables with a morphologically unbound secondary stress (or in a position after the vowel of those syllables), the two-way quantity contrast of stops is possible (short/long): palad - palat, paneb - kanep, aa`stad - aa`stat; kavalad - kavalat; vilede - pileti, väriseda - värisete, ju`lgeda - ju`lgete, etc. (= /palat/ - /palatt/, /panep/ - /kanepp/, ... /väriseta/ - /värisette/ etc.).

Under such stress conditions, the contrast of the second and third degrees of quantity is impossible. The same applies to s between vowels in noninitial syllables: aluse - talusse, ju`lguse - ju`lgesse, varajase - parajasse, etc. In the syllables with unbound stress and in weakly stressed syllables the consonant clusters and diphthongs do not occur in two contrasting quantities either: e.g., oleksin, kavatseksin, pahemaid, pahemaile, etc.

On the other hand, in non-initial (except final) syllables with a morphologically bound stress (or in a position after the vowels of those syllables), the second and third degrees may contrast: avaliku - avali`kku, hämariku - hämari`kku, paradoksi -

of the second and third degrees of quantity is likewise present. Since, however, the quantity alternation and the phonological contrast of the second and third degrees of quantity do not occur in all of the syllables (or positions) indicated, the assigning of the second and third degrees of quantity to those syllables in the absence of morphophonological quantity alternation is quite meaningless for here we have a neutralization of the phonological contrast of those degrees.

The shortcomings of the two conceptions quoted show that the theory of the quantity contrasts in non-initial syllables cannot be based on the isolation of the quantity system from the stress system. A third conception presented by M. Hint unites both those systems (Hint 1968a and 1968b).

2.2. According to M. Hint's morphophonological (or morpholexical) conception which takes account of the mutual involvement of the quantity and stress systems, the possibility of contrasting the second and third quantity degrees as well as the cases of their neutralization in non-initial syllables are connected with two different kinds of secondary stress.

The morphologically unbound secondary stress, depending on phonetic conditions, functions in the morphophonological and morphological systems like the weak stress. In the syllables bearing that kind of secondary stress, the phonological contrast of the second and third quantity degrees is neutralized in the same way as it is in the syllables with a weak stress.

In transcription it is likewise necessary to differentiate between both kinds of secondary stress: in the following the morphologically bound secondary stress will be marked by two lines under the vowel, and the unbound one - by one line. Apart from that, in some cases it is expedient to mark the accentual-rhythmical structure of the words which depends on the stress model of the word: a vertical line before the syllable with a bound stress (secondary or primary), and a hyphen before the syllable with an unbound (phonetically conditioned) secondary stress will, as a general rule, mark the accentual-rhythmical units (stress groups, Sprechtakte) of the word form.

A morphologically bound secondary stress occurs in the second components of compound words, in loanwords and internationalisms, and in derivational suffixes which have grade alternation: compare the contrast between the stress models of such words as väl`k‿mat´i(le), pan`krot´i(le) and jan´`tliku(le) with the stress models of simple word forms van`krite and van`kritele. In the first case, the phonetic geminates t and k between vowels are characterized by the second quantity degree which contrasts with the third degree, and in the second case the geminate t that follows a vowel bearing an unbound secondary stress, or a weak stress, is quantitatively neutralized. Whether that neutralized geminate reveals in one or another specific case a

greater quantitative resemblance to the second or the third quantity degree is of no particular significance from the phonological point of view; the fact of significance is the possibility of contrasting the second and third degrees of quantity in some cases, and the absence of that possibility in other cases.

The conception based on the differentiation of the morphologically bound stress from the morphologically unbound one (i.e. from the one depending on phonetic conditions) is the only conception so far proposed which explains the functioning of quantity in non-initial syllables. Concomitantly with this, according to this conception, it is inevitable to accept the standpoint that a complete separation of phonology from morphophonology is inconceivable since all phenomena of phonology cannot be explained without resorting to morphophonology.

In the realization of the morphologically unbound secondary stress, notable individual differences involving alternating stress models may be observed (e.g., the cases of the type usalda-vamale ~ usal-dava-male, etc.). The shift of the morphologically bound stress takes place mainly in poems for rhythmical considerations, and even in those instances such phenomena pertaining to the sphere of licentia poetica seem sometimes rather conspicuous. In the appendix to this book the application of the new conception to the analysis of Estonian verse is demonstrated.

2.3. An analysis of the quantity contrasts actually represented in non-initial syllables shows that the weak stress and the morphologically unbound secondary stress function by way of the realization or neutralization of contrasting quantity degrees in a similar manner : both in syllables with a weak stress and in syllables with a morphologically unbound secondary stress (or in a position after the vowel of those syllables), the two-way quantity contrast of stops is possible (short/long): palad - palat, paneb - kanep, aa`stad - aa`stat; kavalad - kavalat; vilede - pileti, väriseda - värisete, ju`lgeda - ju`lgete, etc. (= /palat/ - /palatt/, /panep/ - /kanepp/, ... /väriseta/ - /värisette/ etc.).

Under such stress conditions, the contrast of the second and third degrees of quantity is impossible. The same applies to s between vowels in noninitial syllables: aluse - talusse, ju`lguse - ju`lgesse, varajase - parajasse, etc. In the syllables with unbound stress and in weakly stressed syllables the consonant clusters and diphthongs do not occur in two contrasting quantities either: e.g., oleksin, kavatseksin, pahemaid, pahemaile, etc.

On the other hand, in non-initial (except final) syllables with a morphologically bound stress (or in a position after the vowels of those syllables), the second and third degrees may contrast: avaliku - avali`kku, hämariku - hämari`kku, paradoksi -

paradõ`ksi, allatĭivi - allat`ĭivi, etc. Since the contrast of the second and third degrees of quantity in noninitial syllables with a bound secondary stress is not neutralized, the comparison of those syllables with short non-initial syllables reveals a three-way quantity contrast involving all the three quantity degrees:

harakĭri - allatĭivi - allat`ĭivi

(three degrees of i). On the basis of non-initial syllables without a morphologically bound stress (weakly stressed syllables or those with an unbound secondary stress) it is impossible to construct phonological contrasts of all three degrees of quantity.

The differentiation of the second and third degrees of quantity in non-initial syllables is impossible if it is unknown whether the corresponding syllable bears a morphologically bound secondary stress or an unbound one. This may be found out with the help of mere phonetic and phonological facts only in some particular instances (for example, if the secondary stress occupies an unusual position differing from the position of the phonetically conditioned secondary stress in words of similar syllabic and quantity structure).

In other cases, the differentiation of the morphologically bound and unbound secondary stresses and likewise a precise phonological definition of the quantity of non-initial syllables must be based on morphological and morphophonological information.

The corresponding part of this book presents the first attempt at a clear and exhaustive description of quantity degrees contrasted or neutralized in non-initial syllables bearing the weak or the unbound secondary stress.

3. MORPHOPHONOLOGICAL, PHONOLOGICAL AND PHONETIC COMPONENT WORDS AND THEIR INTERRELATIONS IN WORD PHONOLOGY

3.1. When describing the Estonian stress system it is of the utmost importance to devote serious attention to the delimitative function of stresses. The division of the speech flow into accentual and rhythmical units is a linguistic universal. The morphological boundness of the stresses, on the one hand, and the phonotactic rules of the phonetically determined stresses, on the other, determine the division of the word forms into accentual-rhythmical units (stress groups). From the viewpoint of word phonology, those accentual-rhythmical units may be considered to be larger and pertaining to a higher phonological level as compared with phonemes and syllables. The definition of the size of such a unit depends on whether we state that the word form contains as many accentual-rhythmical units as it contains stressed syllables or, proceeding from the hierarchy of stresses, also define the hierarchy of the accentual-rhythmical units.

In the latter case the higher units of the hierarchy may also embrace the lower ones; if so, the section in which the higher stress of the hierarchy predominates, may include all the syllables with stresses that are lower in the hierarchy.

In Estonian, the hierarchy of word stresses is as follows: the primary word stress, the morphologically bound secondary stress, the morphologically unbound secondary stress, the weak stress. The weak stress does not form any accentual-rhythmical units, but the weakly stressed syllables are included in stress groups where syllables with some higher degree of stress predominate. In the present work, the hierarchy of stresses is taken as a basis.

The w o r d as a linguistic unit and the efficiency of word phonology are the necessary prerequisites of the whole discussion. As the methodological basis of the definition of the accentual-rhythmical units we take the fact that in Estonian the stresses divide the long word forms into sections whose syllabic and quantity structure repeats the structure of the shorter, independent words.

3.2. In theoretical phonology the c o n c e p t o f t h e p h o n o - l o g i c a l w o r d is employed. However, there is as yet but little agreement as to the definition of that concept. In defining the accentual-rhythmical units of Estonian, the author of the present work has most of all adhered to the general theoretical viewpoints of G.L. Trager and H. L. Smith, as well as to those of Ch. F. Hockett; the use of the concept by I. Lehiste, I. Revzin, and others, has also been taken into account (Trager & Smith 1951; Hockett 1949; Lehiste 1970; Revzin 1962).

The phonological word is smaller in size than the word proper. It does not, however, coincide with a syllable though some phonological words or their types may be of the size of one syllable and at the same time coincide with actual words (e.g. monosyllabic Estonian words). However, quite a considerable number of the possible syllable types cannot perform the role of independent words (including the role of potential or phonologically possible words). Those types of syllables do not form phonological words.

The concept of the phonological word may be used to advantage both in the phonological analysis of the pronounced word forms as well as in the elaboration of a synthesizing model of the formation of word forms. That concept also enacts a certain part in the analysis of larger sections of speech.

When defining a phonological unit of the size of a syllable or bigger, it is of importance to consider their usefulness in the description of recurring phonological patterns and their types. Therefore it is expedient to define the phonological word and other phonological units bigger than a syllable in a manner permitting one to limit oneself to an examination of those units when describing the distribution and combi-

nation of phonemes, eliminating the need to examine long polysyllabic words as wholes. The same applies to phonological modelling with the help of canonic types (in terms of V and C).

3.3. The phonological units of the Estonian language which are bigger than a syllable (and which in some cases coincide with the syllable) must be defined in such a manner as to reveal the quantity patterns within the word and within the units defined, and, above all, the difference in the number of the phonologically contrasting quantity degrees in the presence of different stress degrees; e.g. that three contrasting quantity degrees are possible in the syllables with a morphologically bound stress (primary stress and morphologically bound secondary stress) and two contrasting quantity degrees in the syllables with a morphologically unbound stress (morphologically unbound secondary stress and weak stress).

Thus, morphophonological criteria are unavoidable when defining such larger phonological units as the phonological word since it is inevitable to differentiate the morphologically bound secondary stress and the unbound one.

The morphologically unbound secondary stress divides the longer word forms in such a way that every stress group which begins with a syllable with an unbound secondary stress contains either a long syllable (ending with a long stop or with a consonant cluster or containing a diphthong as syllable nucleus), or two syllables of any structure, or three syllables, the last of which is not a long one. (Here V. Tauli's definition of the long syllable is taken into consideration, cf. Tauli 1966.) Syllables of the third quantity degree always bear a bound secondary stress or primary stress.

The section of the maximum size in which an unbound secondary stress predominates, consists of three syllables; four-syllable words and parts of word forms are divided by an unbound secondary stress into two stress groups. The rules of placement of the unbound secondary stress and the accentual-rhythmical division of words based on the unbound secondary stress are phonetically definable phenomena that are to a certain extent of a universal nature. As there is a possibility of subjecting the unbound secondary stress to phonetically defined rules, its phonemicity becomes doubtful.

Proceeding from the phonetic character of the unbound secondary stress and considering the restricted nature of the quantity contrasts in syllables with such a stress, the author of the present paper calls the accentual-rhythmical units between the syllable with an unbound secondary stress and the next stressed syllable (or the end of the word) p h o n e t i c c o m p o n e n t w o r d s, e.g., in the word forms tõe`s-tust, tõe`s-tuse, tõe`s-tusele, osa-vama-legi the phonetic component words are -tust, -tuse, -tusele, -vama and -legi. Phonetic component words occur exclusively

in the non-initial syllables of word forms, where, in addition to the limited number of quantity contrasts, the number of segmental phonemes and their combinations is also considerably smaller than in the first syllable (or in the syllables with morphologically bound stress). The phonetic component word defined in that manner cannot occur as an independent unit.

The term p h o n o l o g i c a l (c o m p o n e n t) w o r d is used in the present work to denote accentual-rhythmical units in which the morphologically bound stress predominates (the primary word stress or the morphologically bound secondary stress). A phonological component word begins with the syllable bearing the morphologically bound stress (with the exception of special cases treated in 4.2.), and ends before the next stressed syllable or a pause. The phonetic component words following the phonological component word are not regarded as integral parts of the phonological component word: the word forms kun´`st|ni`kku-dena, automo|b`iili-dele, auto|maa`ti-dega contain two phonological component words and one phonetic component word each. A phonological component word may coincide with a word (kun´`st, auto, etc.). In the stressed syllable of the phonological (component) word the maximum number of phonological quantity contrasts is possible, and the segmental phonemes have the maximum freedom of occurrence, being subjected to minimum restrictions in their distribution.

The phonological (component) word and the phonetic component word are treated in the present work as coordinated concepts in the hierarchy of accentual-rhythmical units, which are both subordinated to the concept of the m o r p h o p h o n o l o g i c a l (c o m p o n e n t) w o r d. The morphophonological (component) word embraces one phonological (component) word and all the phonetic component words (which may also be absent) up to the beginning of the next phonological component word or up to the pause. In such word forms as kun´`st|ni`kku-delegi or para|gra`hvi-dega, the morphophonological component words are separated by a vertical line. The morphophonological (component) word represents a maximum structural unit, within the framework of which it is necessary to describe the quantity contrasts and the distribution of segmental phonemes in order to satisfy the requirements of word phonology. (However, in some types of the morphophonological component word, e.g., in derivational suffixes with an alternation of quantity degrees, the number of occurring segmental phonemes is limited.)

The structural differentiation of the three accentual-rhythmical units defined depends immediately on the different functions of the morphologically bound and morphologically unbound stresses in the phonology of the Estonian language.

In contemporary Estonian there are rare instances showing how the second compo-

nent of compound words loses its morphologically bound stress and how, when this happens, the word is deprived of the character of a compound word both at the phonological level (in respect of the stress model and quantity structure) as well as at the morphological level (in respect of the inflectional type). The most recent instances of that transformation are the words rä`tt‿se`pp → rätsep and Ta`l'li`nn → → [ta`l'lin].

In general, the morphologically bound stresses do not lose their morphophonological properties even in those cases when, e.g., the primary stress and the morphologically bound secondary stress mutually exchange their positions (that phenomenon is quite frequently observed in the process of the adaptation of foreign loans).

It is quite compatible with the purpose of describing the structure of loanwords or tracing the processes taking place during the adaptation of foreign loans to resort to the concept of the phonological word according to the definition presented in this work. This concept may be used when describing the structure of the native word-stock, as well.

In the interests of a precise description of word structures that concept may be set out in further detail, so that the following types of phonological component words may be defined (the Roman numerals indicate the phonological quantity degree and the Arabic numerals the degree of stress - number 1 stands for primary and number 2 for morphologically bound secondary stress).

I/II-1°: one primary-stressed syllable in quantity 1 (the first degree of quantity) or in quantity 2 (the second degree of quantity) with one or two weakly stressed syllables following; I/II-2°: one syllable in quantity 1 or in quantity 2 bearing a bound secondary stress, with one or two weakly stressed syllables following; e.g., hari|li‿ku, argu|men'did, tõhuva|bohu.

aII-1°: one weakly stressed proclitic syllable which is followed by a syllable in quantity 2 bearing primary stress, with one or two weakly stressed syllables following, e.g., kibitka, mahorkale; projekti; in some words like kale‿idos|koo`p, which are of an exceptional type, this proclitic syllable may occur before the morphologically bound secondary stress, see 4.2.

III-1°: one primary-stressed syllable in quantity 3 (the third degree of quantity), which may be followed by a weakly stressed syllable; III-2°: one syllable in quantity 3 bearing the bound secondary stress which may be followed by a weakly stressed syllable; e.g., kon`tra|pun`kti, `aa|l`õe, kun'`st|ni`kku.

aIII-1°: one weakly stressed proclitic syllable followed by a primary-stressed syllable in quantity 3 after which may stand a weakly stressed syllable, e.g., proje`kt, lave`ndel.

III-la°: one primary-stressed syllable in quantity 3 with two weakly stressed syllables following, e.g., m`uuse,um, l`iili,ad; that type of phonological word includes those word forms of foreign loans in which the bound secondary stress of the morphophonological system cannot be realized in the final syllable of the word form, owing to phonetic conditions.

aIII-la°: a weakly stressed proclitic syllable with a subsequent primary-stressed syllable in quantity 3; after it there are two weakly stressed syllables, e.g., tell`uuri,um, kol`ooni,ad (this type of phonological word represents a contamination of the two preceding types).

When dividing long word forms into phonological component words, the following rules apply: 1) a phonological component word contains only one syllable of the third degree of quantity; 2) the syllable bearing the morphologically bound stress is followed by no more than two weakly stressed syllables, within the frames of one phonological (component) word; a joining of new syllables to the word form involves new stresses as well - either morphologically bound stresses in the case when new phonological component words are added (e.g., in the form of derivational suffixes with grade alternation) or morphologically unbound secondary stresses which alter the allocation of stresses in the final part of the word form (e.g., agro|n`oomi, agro||n`oo-mide, agro|n`oomi-dele).

With the help of the phonological (component) words defined in this manner, it will be possible to describe and explain the accentual-rhythmical structure as well as the quantity structure of practically all words of the Estonian language, including foreign loans and internationalisms.

4. THE ACCENTUAL STRUCTURE OF THE VOCABULARY OF LITERARY ESTONIAN AND ORTHOLOGICAL PROBLEMS OF MORPHOLOGICALLY BOUND STRESSES

4.1. The Estonian language contains a great number of foreign loans that are phonologically and morphophonologically of the same structure as Estonian compound words. Some of those loans have become successfully adapted to the Estonian phonological system (pan`k|ro`t', tabu|re`t', etc.). In morphological analysis those words are not divided into component words (at least, the majority of them remain unanalyzable in Estonian).

However, from the viewpoint of the phonological system their phonologically composite nature is nevertheless justified (compare pertinent views concerning English expressed by Hockett 1955 and 1960; Nida 1961; Chomsky & Halle 1968, and others).

The second phonological components of those words possess a phonological and morphophonological structure that is similar to word stems.

In that way, the concept of the phonologically composite nature of these words simplifies the description of the phonological system of the language to a very considerable extent (particularly, the description of the restrictions in the distribution of phonemes and quantity contrasts in the initial and non-initial syllables). Up to the present time such words have been considered to be phonologically simple since the results of semantic and morphological analysis were mechanically transferred to phonology. In case of such an approach one was obliged to accept the view that the phonological and morphophonological structure of the non-initial syllables of loanwords differs entirely from that of the non-initial syllables of native words, and that in the lexical system of the language as a whole, no proof can be found to support the thesis concerning the very restricted structural possibilities of the non-initial syllables (as compared with the initial syllable of the stem). The new concept simplifies the description of the phonological, morphological and morphophonological systems of the language in general, and of foreign and loanwords in particular.

For foreign words of a composite structure, the following stress models have been defined. In the formulae the Roman numerals indicate the phonological quantity degree of the stem part (viz. of the phonological component word) and the Arabic numerals the stress degree - number 1 standing for primary and number 2 for morphologically bound secondary stress.

A^0. Phonological component words III-1^0 + III-2^0: `aad|re`s´s, a`p|tee`ker, kon`tra|pun`kt, kom`p|re`s´s, bii`f|stee`k, etc. The majority of these words alternate morphophonologically with the stress model Aa^0: III-1^0 + I/II-2^0, e.g., `aad|res´si, kon`tra|punkti, kom`p|res´si, bii`f|steegi, etc.

B^0. Phonological component words I/II-1^0 + III-2^0: aspi|ran`t, tabu|re`t´, argu|men´`t, kompa|n`ii, etc. The majority of these words alternate morphophonologically with the stress model Ba^0: I/II-1^0 + I/II-2^0, e.g., aspi|randi, tabu|ret´i, argu|men´di, etc.

C^0. Phonological component words I/II-2^0 + III-1^0: abone|men`t, asso|nan`ts, obsku|ran`tne, huli|g`aan, kokete|r`ii, etc. Such words most frequently alternate morphophonologically with the stress models Ca^0: I/II-2^0 + I/II-1^0, e.g., abone|mendi, asso|nantsi, huli|gaani, etc.

The foreign loans of the stress model A^0 ($\sim Aa^0$) represent phonological and morphophonological parallels to the native Estonian morphological compounds with a monosyllabic first component of the type väl`k|ma`t´t. The words of the stress model B^0 ($\sim Ba^0$) are parallels to the native morphological compounds whose first component

is longer than one syllable (taga↓tre`pp, ehitus↓l`iiv, etc.). The foreign loans of the type C^{o} (~ Ca^{o}) are likewise parallels of the previously mentioned native words, the main difference from the latter consisting in the shift of stress (primary stress and the morphologically bound secondary stress have mutually exchanged their positions).

The author goes on to show that it should be advisable to subject the phonologically adapted foreign loans of compound structure to the spelling principles of native compounds. The current spelling is extremely varied and there is no unifying principle regulating the orthography of those words (compare the spelling norms pankrot and fokstrott, piiskop and villkopp, liliput and minarett, etc.). The inconsistency in spelling cannot be justified by the different position of primary stress, viz. if the primary stress lies on the first syllable then the final stop of the third quantity degree in the Nominative form is rendered by a single consonant, and if the primary stress lies on a non-initial syllable, this final stop is doubled; however, in other inflected forms of the strong grade (quantity 3), the stop must needs be rendered by a double consonant in any case: pankrotti, piiskoppi, etc.).

The crucial problem in the orthoepical regulation of the foreign loans of compound structure is namely that of the stress model. The author of the present work shows that the stress models B^{o} and Ba^{o}, C^{o} and Ca^{o} are quite equal, both in the phonological and in the morphophonological system of the language. Owing to that circumstance, it is understandable that there is a tendency to replace the rather alien stress models C^{o} and Ca^{o} by the stress models B^{o} and Ba^{o} of the native compounds. That natural tendency is not yet fully considered in the regulation of Estonian spelling and orthoepical norms which proceeds from the ad hoc stress norms of single words (B^{o} and Ba^{o}, or C^{o} and Ca^{o}, only). Regulation of whole structural groups should be preferred to regulation of single words. In the group of foreignisms and loanwords treated, there is no reason to ban either the stress models B^{o} and Ba^{o} or the models C^{o} and Ca^{o}. In current usage there are very many words that display both stress models: (almana`hh, agent`uur, automaa`t, kvalitee`t, polits`ei, etc.

Nevertheless, some definable structural features still exert an impeding influence upon the replacement of the stress models C^{o} and Ca^{o} by the stress models B^{o} and Ba^{o}. Those structural features are international suffixes -i`sm and -i`st in the second phonological component word of the loan, a long final vowel or diphthong in the second phonological component word that is not subjected to morphophonological quantity alternation (aven`üü, kabar`ee), the presence of derivational suffixes (akusat`iivne, agronoomiline), and others. In case of a high frequency of occurrence, such words may also display primary stress on the first syllable (kommuni`st,

kantsel`ei, nominat`iivne).

The group of words characterized by the stress models A^{o} and Aa^{o} is constantly being supplemented on account of the word type impul'`ss beginning with a weakly stressed proclitic syllable (stress model $aIII\text{-}1^{o}$). Such a transition from one stress type to another is in complete harmony with the language system, and orthological regulation ought to treat the tendency with tolerance. Most words of the stress models of the type A^{o} and Aa^{o} have undergone that transformation (`aadre`s´s, a`sfal`t, e`kspor`t, im`por`t, kom`pre`s´s, etc.).

The orthological regulation of the literary language should acknowledge the regular tendencies in the development of the language.

4.2. The words beginning with a weakly stressed proclitic syllable (the stress model $aIII\text{-}1^{o}$ which most frequently alternates morphologically with the stress model $aII\text{-}1^{o}$) like pürii`t, bens`ool, impul´`ss, aseptika present a problem: should their initial proclitic syllable be considered as weakly stressed or as bearing the secondary stress? According to tradition it is considered to bear the secondary stress.

On the other hand, one might present arguments in favour of the view that such initial proclitic syllables are structurally equal to weakly stressed syllables. This, by the way, is also evidenced by such words as kaleidoskoo`p, delimitat`iivne, demobilis`eerima, aritmomee`ter, in which the main stress falls on the second phonological component word, and the morphologically bound secondary stress on the second syllable. If the initial syllable had a secondary stress as well, then one ought to admit the existence of a bound secondary stress with two differing degrees of intensity. There do not, however, seem to be sufficient grounds to do this. (The other logical possibility is to consider such words as exceptions and to acknowledge the weak stress in the proclitic syllable of these words; though to other words with a proclitic syllable the traditional concept would be applied, according to which that syllable bears a secondary stress.)

Other foreignisms of a problematic nature are such in which the second phonological component word begins with a weakly stressed syllable, as in atseto|fen`oon, aktino|mük`oos, amido|pür`iin etc. Such a syllable cannot be included in the preceding component word since in that case the first component word would have four syllables, and a four-syllable accentual-rhythmic unit should be divided into two units with the help of a bound or unbound secondary stress. Hence there ought to be such stress models as *atset|tofe|n`oon, *akti|nomük|k`oos, etc., which, however, do not exist. The problem finds its solution in the theory of structural juncture, according to which three weakly stressed syllables between stressed ones signalize the presence of a boundary of the phonological component words in front of the third weakly stressed

syllable. Such a viewpoint is also confirmed by the compound loanwords in which the boundary of the morphological component words is located in this position (compare atseto|fen`oon, etc.).

In a description of stress groups and in syllable division in foreign words, one ought always to consider the phenomena of structural juncture, whereas etymological considerations (the morpheme composition and the stress model of the source language) play but an insignificant role in the interpretation of such problems.

The concept of structural juncture is also supported by the definition of the phonological component word: we must have a possibility of determining within the boundaries of the phonological component word the phonological quantity degrees of all the syllables in exactly the same way as in independent words. Consequently, such cases as instrument`aalne or benedikt`iin indicate that the words are divided as instru|ment`aalne and bene|dikt`iin, since in the case of the division instrument|t`aalne and benedik|t`iin the final syllable of the first phonological component word (the third syllable of the word proper) ought to be characterized by the third degree of quantity because of its structure and position, and in the same manner it ought to have a secondary stress, which, however, is not observed in such cases.

From the viewpoint of the Estonian language, the borderline between foreign words of a phonologically composite structure and loanwords interpreted as morphological compounds is unclear. Only those words can be safely considered as compounds both (or all) of whose components occur as independent words. From the phonological aspect this problem is of no particular consequence, but there is no doubt as to its importance for orthological dictionaries.

From the viewpoint of orthological regulation it is necessary to point out the tendency of words with a long weakly stressed proclitic syllable of the type impul´`ss to acquire a double stress model: that of the impul´`ss type words, and of the words of a compound structure with the stress model A^{0} and Aa^{0} - im`pul´`ss : im`pul´si. In the end, the stress model of the compound may predominate. Such a process may be regarded as regular and should therefore be treated with tolerance. At the present time, usage shows quite a number of such words with a fluctuating stress model (e.g., protse`s´s ~ pro`tse`s´s, apl`aus ~ a`pl`aus, komple`ks ~ kom`ple`ks, etc.).

Another widely spread manner of the modification and adaptation of foreign words with a proclitic syllable is their transition to the a`lbum type, where the primary stress lies on the first syllable and the morphologically bound stress is altogether missing. A tendency towards that kind of shift is above all noticeable in words of the bens`ool type which end in a final voiced consonant in the Nominative, preceded by a stressed long vowel: bakt`eer → ba`kter, kapr`oon → ka`pron, kvart`aal → kvar`tal,

etc. In colloquial usage such a transitional phase is also observed in words like prof`iil ~ proo`fil, sümpt`oom ~ süm`ptom, etc. This tendency of development is also quite regular and in perfect harmony with the language system. For that reason orthological regulation ought to adopt a more tolerant attitude in these cases as well.

4.3. The foreign words with the stress models of the compounds B^{o} and Ba^{o}, C^{o} and Ca^{o} may be transformed into the seminar type, e.g., person`aal → personal, invent`aar → inventar, etc. The transition becomes possible if the second phonological component word in the foreign loan with phonologically composite structure has in the Nominative the form of CV_1V_1R, where R is a voiced consonant. In contemporary usage, a number of such words experience a transitional stage: polüg`oon ~ polügon, tsellof`aan ~ tsellofan, etc. The class of the words of the seminar type may be supplemented by direct loans from foreign languages, and from English, in particular: pullover, bädminton, etc.

Owing to the transition of loanwords of a composite structure to the seminar type, the final syllable acquires a structure which, in the Nominative Singular, cannot have a secondary stress; in all other inflected forms, however, this syllable has a morphologically bound secondary stress (seminarisse, etc.). Consequently, here we have a phenomenon in which the change of word structure results in a restriction of the realization of the morphologically bound secondary stress.

Exactly the same problems of stress arise in connection with the foreign loans of the m`uuse,um type: m`uuse,um, m`uuse,umi, m`uuse,umisse, etc. In the standard (literary) language, the stress models *seminarisse or *m`uuse,umisse do not exist. This testifies to the fact that the type alternation of such words does not involve a loss of the morphologically bound secondary stress and its replacement by a pronunciational model with an unbound secondary stress (in substandard pronunciation it is possible, nevertheless, in some cases to use other stress models).

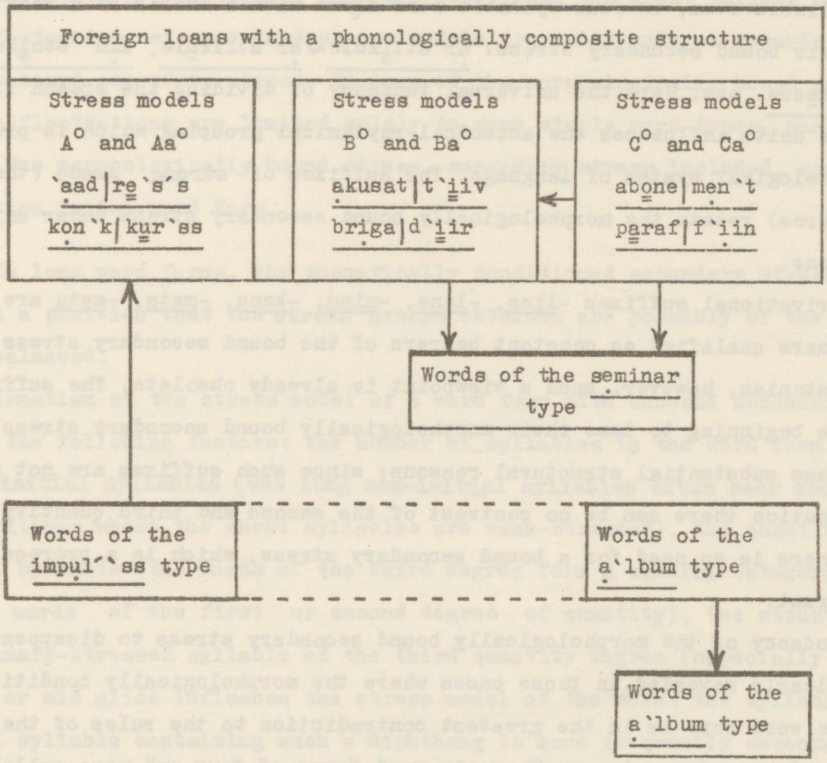
The words with the suffix -tar (l`auljatar, kaunitar, etc.) have the same stress model as the words of the seminar and m`uuse,um type, and the phonological and morphophonological problems of their accentuation reveal a complete parallelism.

Owing to the discrepancies between the morphophonological and the phonetico-phonological stress systems, the words of the l`iili,a type also reveal a parallelism with the word types mentioned above (cf. l`iili,ad ~ l`iil`iad, l`iili,ale).

4.4. In the case of an accentual adaptation of the loanwords with a proclitic syllable of the bens`ool type (stress model aIII-$1^{o}$, morphophonologically alternating with the stress model aII-$1^{o}$) a shift to the class of words of the a`lbum type is observed: karb`ool → ka`rbol, parte`rr → par`ter, etc. In current usage a number of

such words are passing through a transitional stage.

The main tendencies of the alternation of stress models in standard Estonian may be represented in the following scheme:

The words with a weakly stressed proclitic syllable of the impul´`ss type tend to shift to stress models A° and Aa° (kon`kur`ss, `aadre`s´s); the words with a weakly stressed proclitic syllable of the bens`ool type reveal a tendency to pass over to the a`lbum type.

The foreign loans with the stress model of the compounds of the C° and Ca° type (primary stress on the second phonological component word) tend to shift over to the stress models of the compounds of the B° and Ba° type (primary stress on the first syllable): amat`öör → amat`öör, kvalitee`t → kvalitee`t, etc.

A part of the words with the stress models of the B° and Ba°, C° and Ca° types are shifting to the seminar type: brigad`iir → brigadir, paraf`iin → parafin, etc.

The rest of the type changes do not form a regular system.

Actually the influence of a stress model upon other models is of reciprocal rather than unidirectional nature.

4.5. Some Estonian derivational suffixes have a morphologically bound secondary stress. To these belong, first of all, the derivational suffixes with grade alternation (-li`k, -ni`k, -vi`k, etc.). Here it is of importance to note that when joined to a monosyllabic stem, in four-syllable word forms with a suffix of a weak grade, they may lose their bound secondary stress: ar`stlikule ~ ar`stlikule, kun´`stnikesse ~ ~ kun´`stnikesse, etc. Here the universal tendency of dividing the speech flow into two-syllable units influences the accentual-rhythmical grouping which is predetermined by the morphological system of language. The suffixes of strong grade (the third quantity degree) retain the morphologically bound secondary stress under any phonetical conditions.

The derivational suffixes -line, -lane, -mine, -kene, -mata, -matu are in traditional grammars qualified as constant bearers of the bound secondary stress. In contemporary Estonian, however, such a viewpoint is already obsolete. The suffixes in question are beginning to lose their morphologically bound secondary stress. This phenomenon has substantial structural reasons: since such suffixes are not subject to grade alternation there can be no contrast of the second and third quantity degrees in them, and there is no need for a bound secondary stress, which is a prerequisite of such a contrast.

The tendency of the morphologically bound secondary stress to disappear is particularly clearly revealed in those cases where the morphologically conditioned stress model of the word form is in the greatest contradiction to the rules of the allocation of the unbound secondary stress. Thus, in word forms of four and more syllables, of words with a monosyllabic stem, the following stress models may occur: li`nlasele ~ ~ li`nlasele, t`öölisena ~ t`öölisena, jä`rgmisele ~ jä`rgmisele, sa`kslasetagi ~ ~ sa`kslasetagi, k`uulmatulegi ~ k`uulmatulegi, etc.

The suffix -mine reveals a tendency to lose its morphologically bound secondary stress in a position after a three-syllable stem, likewise: saavutamisele ~ ~ saavutamisele, valetamisest ~ valetamisest, kulutamist ~ kulutamist. A similar tendency is to some extent also noticeable in the case of the suffixes -lane, -line, and -kene, which may occur in four-syllable word forms without a bound secondary stress: kopikalist ~ kopikalist, esemelist ~ esemelist, hobusekest ~ hobusekest.

The words äi`ke(ne), päi`ke(ne), väi`ke(ne) almost always occur without a bound secondary stress.

Traditionally, the suffix -Vnna is considered to bear the bound secondary stress. However, this suffix is most frequently primary-stressed. There occur words in which, owing to phonetical conditions, this suffix cannot be secondary-stressed, but only primary-stressed (sõbranna, lõvinna).

In poetry, stress models are treated more liberally than is usually the case, owing to the requirements of rhythm in the particular verse.

The statements of traditional grammars concerning the great variety and the individual fluctuations of secondary stress models are valid only as regards the morphologically unbound secondary stress. In case of the morphologically bound secondary stress, the fluctuations are limited solely to some single word types, whereas, on the whole, the morphologically bound stress, secondary stress included, occupies a fixed position in the word form.

4.6. In long word forms, the phonetically conditioned secondary stress tends to occupy such a position that the stress groups obtained are possibly of the same length or balanced.

The formation of the stress model of a word form with unbound secondary stress depends on the following factors: the number of syllables in the word form, the length of the non-initial syllables (the long non-initial syllables often bear secondary stress in such positions where the short syllables are weak-stressed), the quantity degree of the initial syllable (the words of the third degree form a special category as compared with the words of the first or second degree of quantity), the structure of the initial primary-stressed syllable of the third quantity degree (especially diphthongs with a low or mid glide influence the stress model of the word: the syllable following the initial syllable containing such a diphthong is more frequently secondary-stressed than in other words of the third quantity degree). In quite a number of cases these factors are intertwined, occurring simultaneously.

Considering all these factors, it is possible to present the rules of the placement of unbound secondary stresses. Those phonetically formulated rules will cover alternative stress models as well.

The unbound secondary stress divides the word forms (morphophonological words or morphophonological component words) into stress groups of one, two, or three syllables, depending on the influence of the aforementioned factors: o̍sa-va̍t, ku̍`ld-se̍malt ~ ~ ku̍`ldse-ma̍lt, re̍de-li̍le, o̍lesk-le̍jaid, m`e̍elsat-te̍le ~ m`e̍el-sa̍tele, lai̍`skle-ja̍test, toe̍`t-tu̍stena, teo̍`t-ta̍tut-te̍lt, pi̍mes-ta̍vale ~ pi̍mesta-va̍le, pi̍mesta-va̍te, hi̍li-se̍mat--te̍le ~ hi̍lise-ma̍tele etc.

Where alternative stress models exist, the emphasis and the stress model of the sentence undoubtedly affect the choice of the concrete stress model of the word.

In the relevant part of the book the author attempts to formulate rules concerning the unbound secondary stress in a more detailed way than has been done before.

4.7. The work shows that the traditional description of a language, "from bottom to top" (beginning with phonology), may meet with difficulties which can be overcome only if one uses information obtained at a higher level.

In some cases phonological description must use morphological and morphophonological information. That may lead to a methodologically impermissible (from the viewpoint of the traditional description) circle of arguments, e.g., in the solution of the problem of the morphological boundness or unboundness of secondary stress on the basis of morphophonological or morphological criteria (and, in particular, on the grounds of the presence or absence of a quantity alternation in one part of the word or another), and on the other hand, in determining quantity on the basis of the morphological boundness or unboundness of secondary stress.

These complications may be avoided if one proceeds with the description of a language from a higher level to a lower one (as is done, for example, in generative grammar), by way of a system of rules of the phonological interpretation and phonetic realization of derived word forms which are supplied with morphological and morphophonological information.

The allocation of morphologically bound stresses, both in genuinely Estonian words and in loanwords, may likewise be described with the help of rules, using phonological, morphological and morphophonological information (phonological structure of word stems, derivational suffixes and types of inflection). However, in a certain number of loanwords, the placement of bound stresses cannot be determined by general rules.

The present work does not contain a generative system of rules covering the Estonian stress system, but in the conclusion the author shows how the alternation or non-alternation of stress models may be subjected to rules in an economical manner.

Those rules may be most efficiently integrated into grammar, by operating with hierarchically organized structural junctures which help to define rules concerning the morphological boundness of stresses (in compound words as well as in foreign loans of a composite structure) and their partial alternation with unbound stresses in strictly defined cases (applied to the bound secondary stress in derivational suffixes). In the same manner the possibility or impossibility of the contrast of the second and third quantity degrees will be determined in the derivational suffixes with a bound secondary stress (differing conditions for derivational suffixes with grade alternation and without it).

Junctures are treated as initial phonemes of morphemes or morphophonological component words. They also incorporate potential phonetic and structural boundary signal phenomena at the border of a word or a part of the word (or suffix).

A total of nine different junctures are needed for defining the different phenomena of the stress and quantity system.

Influence of juncture upon following syllable / Juncture	+	(+)	&	(&)	=	(=)	!	(!)	⌣
Primary stress	x	(x)							
Secondary stress			x	(x)	x	x	x	x	
Primary stress and secondary stress are mutually interchangeable		x		x					
Bound secondary stress may be replaced by unbound secondary stress model						x		x	
Contrast of 2nd and 3rd quantity degree is possible, and definition of degree is necessary	x	x	x	x	x	(x)			
2nd and 3rd degree contrast does not occur						(x)	x	x	x
Potential occurrence of phonetic boundary signals	x	(x)	x	(x)					x
Structural boundary signal phenomena	x	x	x	x	x	x			

(⌣ represents the juncture of a weak-stressed syllable in case of a word-initial proclitic syllable.)

Every stressed word-stem or part of the word (or suffix) is provided with a concrete juncture; in the loanwords with a compound structure, every component word must be provided with a juncture.

In the formation of compound words and when stressed suffixes are added to the stem, sequences of junctures come into being which may be subjected to definite changes. Therefore, the list of junctures must be supplemented by rules concerning the modification or alternation of juncture sequences (e.g., the juncture sequence /+...+/ which arises during the formation of two-component compounds is modified in the following manner: /+...+/ → /+...&/).

Different juncture sequences occur in different word types. For example, the juncture sequences peculiar to compound words are: /+ &/ (+karja &poi`ss), /+ + &/ (+vaba +abi&elu), /+ & + &/ (+taga &vara +vä`l´ja &p`ääs),etc., and in loanwords of a compound structure: /+ (&)/∼/& (+)/, e.g. +propa(&)ganda∼&propa(+)ganda.

The junctures /=/ and /(=)/ of suffixes with grade alternation occur, for

example, in such cases as +m`aa=ko`nd, +m`aa=konnale, etc., or +ar`st(=)li`k → → +ar`st=li`k, +ar`st(=)likule → +ar`st=likule ~ +ar`stlik-kule, etc., where the alternation rule foresees the possibility of the loss of the juncture in certain cases.

Analogical examples of junctures /!/ and /(!)/ in suffixes without grade alternation are the word forms +küla(!)line → +küla!line, +küla(!)listele → küla!listele, +t`öö(!)line → +t`öö!line, +t`öö(!)listele → +t`öö!listele ~ +t`öölis-tele, etc., where the word forms to the right of the arrow have been subjected to realization rules.

The juncture /!/ also occurs in such word types as seminar-m`uuse,um-l`iili,a, in which, in keeping with realization rules, it disappears in some cases: +semi!narisse → +semi!narisse, but +semi!nar → +seminar, etc.

The juncture of weak-stressed syllables is necessary in such cases as ˘ki(+)bitka or +amido˘pü(+)r`iin.

As such structural junctures have been defined proceeding from grammatical units, realization rules must be formulated according to which the juncture mark or the stress degree mark determined by the juncture is always written either in front of the syllable or under the stressed vowel or above it: +m`aa(=)stikule → +maa`s=tikule ~ ~ +maa`stik-kule, or maa`st̲ikule ~ maa`stiku̲le, etc.

After placing the morphologically bound stresses in their proper positions, as defined by realization rules, the rules for the allocation of the unbound secondary stresses are applied (cf. 4.6.).

Appendix: Phenomena of licentia poetica in the sphere of word stress

In the appendix, examples of word-stress models occurring in 20th-century Estonian poetry (1900-1970) are presented.

In poetry abundant examples may be found of possible alternations of unbound secondary stresses (e.g. la̲o`tu-se̲st and la̲o`t-tu̲sest). Apart from the use of such possibilities that are in accordance with rules, one may in verse also find such models of unbound secondary stress that are in disagreement with the system, and must therefore be regarded as phenomena of licentia poetica, or simply offences against the requirements of poetic form and linguistic norm (ka̲o`ta-de̲s, ni̲rise-va̲d).

In connection with the bound secondary stress, it is of interest to note that some poets make use of uncommon stress models in foreign loans (müstifik|ka̲tsi|,`oon, preservat|t`iiv and others).

In poetry, on account of rhythmical considerations, word forms with unbound secondary stress are numerous among words with suffixes having quantity alternation (these suffixes normally have bound secondary stress). In most cases, such word forms do not call forth any objections (ki`rglik-kult, kiusat-tuslik, ini-meslik, t`eadlik--kumaks etc.). Such examples may be found in Estonian poetry from as early as the beginning of the present century; they occur in the poetry of great masters of verse (Ridala, Suits, Alver), and serve, once again, to refute the normative claim that suffixes subjected to grade alternation cannot lose their bound secondary stress under any circumstances.

Of at least equal frequency in poetry is the replacement of bound secondary stress in suffixes without grade alternation by pronunciation models with unbound secondary stress. This happens likewise for rhythmical reasons (n`äili-suselt, t`öeli-suse, lõo`kes-tesse, lõ`pmat-tuse, mõi`stmat-tumaga, etc.).

The stress models used in poetry prove the statement that syllables containing a diphthong with a low or mid glide vowel (k`äed, k`aob) often function in the role of two syllables in verse.

The stress phenomena connected with licentia poetica constitute a definite system which is validated by the language system and the trends of development of the language. An uncommon use of stress models which fall out of that larger system may for the most part be regarded as faulty.

K I R J A N D U S

Ahmanova 1966 = О. С. А х м а н о в а, Словарь лингвистических терминов. Москва 1966.

Annist 1958 = A. A n n i s t, Antiikeeposte eestikeelseist tõlkeist ja nende värsiprobleemidest. - Keel ja Kirjandus 1958, lk. 75-89.

Ariste 1941 = P. A r i s t e, Rõhutunde lõdvenemine eesti keeles. - Eesti Keel ja Kirjandus 1941, lk. 376-380.

Ariste 1953 = P. A r i s t e, Eesti keele foneetika. Tallinn 1953.

Átányi 1970 = I. Á t á n y i, Aus dem Bereich der ungarischen Morphophonemik. - Congressus Tertius Internationalis Fenno-Ugristarum, Tallinn 17.-23.VIII 1970. Thesen I, lk. 131.

Avanessov 1956a = Р. И. А в а н е с о в, О трех типах научно-лингвистической транскрипции (в связи с вопросами теории фонем). - Slavia XXV (Praha), 1956, lk. 347-371.

Avanessov 1956b = Р. И. А в а н е с о в, Фонетика современного русского языка. Издательство Московского университета 1956.

Bierwisch 1968 = M. B i e r w i s c h, Two Critical Problems in Accent Rules. - Journal of Linguistics, vol. 4 (1968), lk. 173-178.

Bloch 1950 = B. B l o c h, Studies in Colloquial Japanese IV. Phonemics. - Language, vol. 26 (1950), lk. 86-125.

Bolinger 1963 = D. L. B o l i n g e r, The Uniqueness of the Word. - Lingua, vol. 12 (1963), lk. 113-136.

Chomsky 1965 = N. C h o m s k y, Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, Mass., 1965.

Chomsky & Halle 1968 = N. C h o m s k y and M. H a l l e, The Sound Pattern of English. New York, Evanston, London (Harper & Row) 1968.

Chomsky & Halle & Lukoff 1956 = N. C h o m s k y, M. H a l l e, F. L u k o f f, On Accent and Juncture in English. - For Roman Jakobson. Essays on the occasion of his sixtieth birthay, 11. October 1956. Compiled by M. Halle, H.G. Lunt, H. McLean, C. H. van Schooneveld. The Hague 1956, lk. 65-80.

TRÜ EKG I-1 = E e s t i k e e l e g r a m m a t i k a I. Häälikuõpetus ja ortograafia, 1. vihik. Tartu 1963 (Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder).

TRÜ EKG I-2 = E e s t i k e e l e g r a m m a t i k a I. Häälikuõpetus ja ortograafia, 2. vihik. Tartu 1964 (Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder).

EÕS 1925 = E e s t i õ i g e k e e l s u s e - s õ n a r a a m a t [I köide]. "Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu" II täiendatud ja parandatud trükk [Koostanud J.V. Veski]. Tartus 1925.

EÕS 1930 = E e s t i õ i g e k e e l s u s e - s õ n a r a a m a t, II köide: N-Rio. "Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu" II täiendatud ja parandatud trükk [Koostanud J.V. Veski]. Tartus 1930.

EÕS 1937 = E e s t i õ i g e k e e l s u s e - s õ n a r a a m a t, III köide: Ripp-Y. "Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu" II täiendatud ja parandatud trükk

[Koostanud J.V. Veski ja E. Muuk]. Tartus 1937.

Elisto 1933 = E. E [l i s t o] , Akad. Emakeele Seltsi koosolekuteateid. - Eesti Keel 1933 (XII), lk. 153-158.

Erelt & Kull 1970 = T. E r e l t, R. K u l l, Quo vadit eesti õigekeelsussõnaraamat. Sõnavalik, õigehäälduse, õigekiri. - Keel ja Kirjandus 1970, lk. 79-89 ja 147-160.

v. Essen 1962 = O. v. E s s e n, Allgemeine und angewandte Phonetik. Berlin 1962.

Fries & Pike 1949 = C. C. F r i e s and K. L. P i k e, Coexistent Phonemic Systems. - Language, vol. 25 (1949), lk. 29-50.

Fudge 1970 = E. C. F u d g e, Phonology. - New Horizons in Linguistics (edited by J. Lyons). Penguin Books. Harmondworth 1970, lk. 76-95.

Gårding 1967 = E. G å r d i n g, Internal Juncture in Swedish. - Travaux de l'Institut de Phonétique de Lund. Publiés par Bertil Malmberg VI. Lund 1967.

Gleason 1961 = G l e a s o n, H. A. Jr., An Introduction to Descriptive Linguistics. New York 1961.

Hallap 1961 = V. H a l l a p, Soome-ugri transkriptsioon ja fonoloogiline transkriptsioon. - Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused VI. Tallinn 1961, lk. 217-237.

Hallap 1963 = V. H a l l a p, Fonoloogiline etüüd eesti keele väldete alalt. - Nonaginta. Johannes Voldemar Veski 90. sünnipäevaks 27. juunil 1963 (= Emakeele Seltsi Toimetised Nr. 6). Tallinn 1963, lk. 95-122.

Hallap 1964a = V. H a l l a p, Morfemaatika küsimusi. - Emakeele Seltsi Aastaraamat X (1964). Tallinn 1964, lk. 3-24.

Hallap 1964b = V. H a l l a p, Morfeemilise positsiooni mõiste. - Keel ja Kirjandus 1964, lk. 283-289.

Halle 1959 = M. H a l l e, The Sound Pattern of Russian. A Linguistic and Acoustical Investigation. 's-Gravenhage 1959.

Halle & Keyser 1971 = M. H a l l e and S. J. K e y s e r, English Stress. Its Form, Its Growth, and Its Role in Verse. New York (Harper & Row) 1971.

Halliday 1961 = M. A. K. H a l l i d a y, Categories of the Theory of Grammar. - Word, vol. 17 (1961), lk. 241-292.

Harms 1962 = R. T. H a r m s, Estonian Grammar (= Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, vol. 12). Bloomington, The Hague 1962.

Harms 1964 = R. T. H a r m s, Finnish Structural Sketch (= Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, vol. 42), Bloomington, The Hague 1964.

Harms 1968 = R. T. H a r m s, Introduction to Phonological Theory. Englewood Cliffs (New Jersey), 1968.

Harris 1951 = Z. S. H a r r i s, Methods in Structural Linguistics. Chicago 1951 (= Structural Linguistics. Phoenix Books, Chicago & London 1960, 1961 etc.).

Haugen 1951 = E. H a u g e n, Directions in Modern Linguistics. - Language vol. 27 (1951), lk. 211-222.

Hint 1963 = M. H i n t, Mitte foneem, vaid allofoon. - Keel ja Kirjandus 1963, lk. 549-550.

Hint 1964 = M. H i n t, Fonoloogilistest võõrjoontest normeeritud eesti kirjakeeles. - Emakeele Seltsi Aastaraamat X (1964). Tallinn 1964, lk. 25-43.

Hint 1965 = M. H i n t, Murrakute foneetiliste ja fonoloogiliste süsteemide kirjeldamisest. - Emakeele Seltsi Aastaraamat 11 (1965). Tallinn 1965, lk. 113-156.

Hint 1966a = M. H i n t, On the Phonological Transcription of Overlength in Standard Estonian. - Советское финно-угроведение II (1966) lk. 23-36.

Hint 1966b = M. H i n t, [Review:] L. V õ r k, Viron kielen ääntämys (= Studia Philologica Jyväskyläensia II). Jyväskylä 1966. - Советское финно-угроведение II (1966), lk. 308-311.

Hint 1967 = M. H i n t, [Review:] I. L e h i s t e, Consonant Quantity and Phonological Units in Estonian (= Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, vol. 65). Bloomington, The Hague 1966. - Советское финно-угроведение II (1967), lk. 297-300.

Hint 1968a = М. Х и н т, Основная проблема фонологии и морфофонологии второстепенного словесного ударения в эстонском языке. - Artura Ozola diena. Zinātniska konference "Fonētikas un fonoloģias aktuālas problēmas." Referātu tēzes. Rīgā 1968 (Petera Stučkas Latvijas Valsts Universitāte. Latviešu valodas katedra), lk. 17-22.

Hint 1968b = M. H i n t, Ortoeepia normeerimise probleeme. - Keel ja struktuur 2. Töid strukturaalse ja matemaatilise lingvistika alalt. Tartu 1968 (Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder), lk. 1-123.

Hint 1969a = М. Х и н т, Создание морфофонологической транскрипции для описания морфологии эстонского языка. - Советское финно-угроведение У (1969), lk. 3-17.

Hint 1969b = M. H i n t, Eesti grammatikakirjanduse põhimõttelised ja konkreetsed probleemid. Uute eesti keele grammatikate puhul. - Keel ja Kirjandus 1969, lk. 327-341 ja lk. 399-412.

Hint 1970 = M. H i n t, The Requirement of Algorithmicity of Grammar and the Method of Morphological Description. - Annual Meeting of the Research Group for Generative Grammar 1970. Abstracts. Tartu 1970 (Tartu State University. Department of Estonian Language), lk. 9-12.

Hint 1971a = M. H i n t, Licentia poetica sõnarõhu valdkonnas. - Looming 1971, lk. 1567-1578.

Hint 1971b = M. H i n t, On Boundary Signals in Estonian. - Annual Meeting of the Research Group for Generative Grammar 1971. Abstracts. Tartu 1971 (Tartu State University. Department of Estonian Language), lk. 3-7.

Hint 1972a = M. H i n t, Generatiivinen fonologia sekä viron astevaihtelu ja kvantiteettisysteemi. - Virittäja 1972, lk. 27-33.

Hint 1972b = M. H i n t, Eesti keele morfoloogia kirjeldamise metoodika probleeme. - Keel ja Kirjandus 1972, lk. 603-615.

Hockett 1942 = Ch. F. H o c k e t t, A System of Descriptive Phonology. - Language, vol. 18 (1942), lk. 3-21.

Hockett 1947 = Ch. F. H o c k e t t, Problems of Morphemic Analysis. - Language, vol. 23 (1947), lk. 321-343.

Hockett 1949 = Ch. F. H o c k e t t, Two Fundamental Problems in Phonemics. - Studies in Linguistics, vol. 7 (1949), No. 2, lk. 29-51.

Hockett 1954 = Ch. F. H o c k e t t, Two Models in Grammatical Description. - Word, vol. 10 (1954), lk. 210-234.

Hockett 1955 = Ch. F. H o c k e t t, A Manual of Phonology (= International Journal of American Linguistics, Memoir 11). Baltimore 1955.

Hockett 1960 = Ch. F. H o c k e t t, A Course in Modern Linguistics. New York 1960.

Itkonen 1946 = E. I t k o n e n, Struktur und Entwicklung der ostlappischen Quantitätssysteme (= Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 88), Helsinki 1946.

Jakobson 1931 = R. J a k o b s o n, Die Betonung und ihre Rolle in der Wort- und Syntagmaphonologie. - Travaux du Cercle Linguistique de Prague IV. Prague 1931, lk. 164 jj. Uus trükk kogumikus R. J a k o b s o n, Selected Writings I. The Hague 1962, lk. 115-136.

Juilland 1961 = A. J u i l l a n d, Outline of a General Theory of Structural Relations.- Janua Linguarum, series minor N° XV, 's-Gravenhage 1961.

Kaalep 1958 = A. K a a l e p, Eesti keele fonoloogilise struktuuri ja eesti värsiõpetuse suhetest. Emakeele Seltsi Aastaraamat IV (1958). Tallinn 1959, lk. 110-126.

Kask 1933 = A. K a s k, EKS-i Keeletoimkonna viimastest otsustest. - Eesti Keel 1933 (XII), lk. 88-93.

Kask 1967 = A. K a s k, Liitsõnad ja sõnade liitumisviisid eesti keeles (= Eesti keele grammatika III, 1. vihik). Tartu 1967 (Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder).

Kask 1970 = A. K a s k, Elmar Muuk ja eesti kirjakeele normid. - Keel ja Kirjandus 1970, lk. 21-29 ja lk. 94-101.

Kiparsky 1966 = P. K i p a r s k y, Über den deutschen Akzent. - Studia Grammatica VII. Untersuchungen über Akzent und Intonation im Deutschen. Berlin 1966 (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Arbeitsstelle strukturelle Grammatik), lk. 69-98.

Koutsoudas 1963 = A. K o u t s o u d a s, The Morpheme Reconsidered. - International Journal of American Linguistics, vol. 29 (1963), lk. 160-170.

Kuznetsov 1964 = П. С. К у з н е ц о в, Опыт формального определения слова. - Вопросы языкознания 1964, № 5, lk. 75-77.

Köressaar 1964 = V. K ö r e s s a a r, Kaks algust ehk eesti värsikeele vormiprobleemist. - Lund, 1964, lk. 158-172.

Köressaar 1965 = V. K ö r e s s a a r, Kvantiteerivast värsist eesti luules Gustav Suitsust Aleksis Rannitini. - Lund, 1965, lk. 198-206.

Lamb 1966a = S. M. L a m b, Outline of Stratificational Grammar. Georgetown University Press, Washington D.C., 1966.

Lamb 1966b = S. M. L a m b, Prolegomena to a Theory of Phonology. - Language, vol. 42 (1966), lk. 536-573.

Laziczius 1961 = J. L a z i c z i u s, Lehrbuch der Phonetik (= Schriften zur Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung Nr. 5). Berlin 1961.

Laugaste 1955 = E. L a u g a s t e, Arhailised jooned eesti rahvalaulude keeles. - Ajaloo-Keeleteaduskonna töid (= Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik N° 38), Tallinn 1955, lk. 95-144.

Laugaste & Teder 1954 = G. L a u g a s t e, M. T e d e r, Eesti keele grammatika VIII klassile. Tallinn 1954.

Lees 1961 = R. B. L e e s, The Phonology of Modern Standard Turkish (= Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, vol. 6), Bloomington, The Hague 1961.

Lehiste 1960 = I. L e h i s t e, Segmental and Syllabic Quantity in Estonian. - American Studies in Uralic Linguistics (= Indiana University Publication. Uralic and Altaic Series, vol. 1), Bloomington 1960, lk. 21-82.

Lehiste 1962 = I. L e h i s t e, Acoustic Studies of Boundary Signals. - Proceedings of the Fourth International Congress of Phonetic Sciences. Helsinki 1961. The Hague 1962, lk. 178-187.

Lehiste 1964 = I. L e h i s t e, Compounding as a Phonological Process. - Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists, Cambridge, Mass. 1962. The Hague 1964, lk. 331-337.

Lehiste 1965a = I. L e h i s t e, Juncture. - Proceedings of the Fifth International Congress of Phonetic Sciences, Münster 1964. Basel, New York 1965, lk. 172-200.

Lehiste 1965b = I. L e h i s t e, The Function of Quantity in Finnish and Estonian. - Language, vol. 41 (1965), lk. 447-456.

Lehiste 1966 = I. L e h i s t e, Consonant Quantity and Phonological Units in Estonian (= Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, vol. 65). Bloomington, The Hague 1966.

Lehiste 1970 = I. L e h i s t e, Suprasegmentals. Cambridge (Massachusetts), London (England) 1970 (The M.I.T. Press).

Lyons 1969 = J. L y o n s, Introduction to Theoretical Linguistics. Cambridge 1969.

Malmberg 1962 = Б. М а л ь м б е р г, Проблема метода в синхронной фонетике. - Новое в лингвистике. Выпуск II. Составил В. А. Звегинцев. Москва 1962, lk. 340-388.

Matthews 1970 = P. H. M a t t h e w s, Recent Developments in Morphology. - New Horizons in Linguistics (edited by J. Lyons). Harmondworth 1970 (Penguin Books), lk. 96-114.

Meier 1961 = G. F. M e i e r, Das Zéro-Problem in der Linguistik. Kritische Untersuchungen zur strukturalistischen Analyse der Relevanz sprachlicher Form (= Schriften zur Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung Nr. 2). Berlin 1961.

Milewski 1963 = Т. М и л е в с к и й, Предпосылки типологического языкознания. - Исследования по структурной типологии. Москва 1963 (Академия Наук СССР. Институт славяноведения), lk. 3-31.

Moulton 1947 = W. G. M o u l t o n, Juncture in Modern Standard German. - Language, vol. 23 (1947), lk. 212-226.

Nida 1961 = E. A. N i d a, Morphology. The Descriptive Analysis of Words (Second edition, sixth printing). Ann Arbor 1961.

Pike 1947 = K. L. P i k e, Grammatical Prerequisites to Phonemic Analysis. - Word, vol. 3 (1947), lk. 155-172.

Pike 1952 = K. L. P i k e, More on Grammatical Prerequisites. - Word, vol. 8 (1952), lk. 106-121.

Pike 1958 = K. L. P i k e, Phonetics. A Critical Analysis of Phonetic Theory and a Technic for the Practical Description of Sounds. Ann Arbor 1958 (Esmatrükk 1943).

Pike 1959 = K. L. P i k e, Phonemics. A Technique for Reducing Languages to Writing. Ann Arbor 1959 (Esmatrükk 1947).

Pike 1967 = K. L. P i k e, Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior (= Janua Linguarum. Series maior XXIV). The Hague, Paris 1967.

Postal 1968 = P. M. P o s t a l, Aspects of Phonological Theory. New York, Evanston, London (Harper & Row) 1968.

Rajamets 1962 = H. R a j a m e t s, Keelevabadus värsis. - Keel ja Kirjandus 1962, lk. 284-293.

Raun 1968 = A. R a u n, Problems of Estonian Quantity. - Fenno-Ugrica. Juhlakirja Lauri Postin kuusikymmenvuotispäiväksi 17.3.1968 (= Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 145). Helsinki 1968, lk. 190-195.

Raun & Saareste 1965 = A. R a u n, A. S a a r e s t e, Introduction to Estonian Linguistics. - Ural-Altaische Bibliothek XII (Fortsetzung der ungarischen Bibliothek). Wiesbaden 1965.

Ravila 1959 = P. R a v i l a, Mitä on ymmärrettävä struktuurilla. - Totuus ja metodi. Kielitieteellisiä esseitä. Porvoo-Helsinki 1967, lk. 92-100 (Esmakordselt ilmunud "Virittäjäs" 1959).

Ravila 1961 = P. R a v i l a, Kvantiteetti distinktiivisenä tekijänä. - Totuus ja metodi. Kielitieteellisiä esseitä. Porvoo-Helsinki 1967, lk. 110-118 (Esmakordselt ilmunud "Virittäjäs" 1961).

Redkin 1971 = В. А. Р е д ь к и н, Акцентология современного русского литературного языка. Пособие для учителей. Москва 1971.

Revzin 1962 = И. И. Р е в з и н, Модели языка. Москва 1962 (Академия наук СССР. Институт славяноведения).

Roos 1938 = E. R o o s, Eestikeelse kvantiteeriva heksameetri süsteem. - Tartu Ülikooli Toimetused, B:XLII, 3. Tartu 1938.

de Saussure 1931 = F. de S a u s s u r e, Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft. Herausgegeben von Charles Bally und Albert Sechehaye. Übersetzt von Herman Lommel. Berlin und Leipzig 1931.

Šaumjan 1965 = С. К. Ш а у м я н, Структурная лингвистика. Москва 1965.

Zinder 1960 = Л. Р. З и н д е р, Общая фонетика. Издательство Ленинградского университета 1960.

Tauli 1966 = V. T a u l i, On Quantity and Stress in Estonian. - Acta Linguistica Hafniensia, vol. IX (1966), Nr. 2, lk. 145-162.

Tauli 1968 = V. T a u l i, Keelekorralduse alused. Stockholm 1968.

Trager & Smith 1951 = G. L. T r a g e r and H. L. S m i t h, An Outline of English Structure. - Studies in Linguistics. Occasional Papers 3. Norman (Oklahoma) 1951.

T r a v a u x l i n g u i s t i q u e d e P r a g u e 2. Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue. Prague 1966.

Trubetzkoy 1960 = Н. С. Т р у б е ц к о й, Основы фонологии. Москва 1960. Esmakordselt ilmunud 1939: N.S. Trubetzkoy, Grundzüge der Phonologie. - Travaux du Cercle linguistique de Prague VII.

Vachek 1970 = J. V a c h e k, Some Remarks on "Juncture" in Phonological Analysis. - Proceedings of the Sixth International Congress of Phonetic Sciences, Prague 1967. Prague 1970, lk. 963-965.

Valgma & Remmel 1968 = J. V a l g m a, N. R e m m e l, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn 1968.

Veski [1912] = J. V. V e s k i, Eesti kirjakeele reeglid. - Johannes Voldemar Veski keelelisi töid (= Emakeele Seltsi Toimetised Nr. 1). Tallinn 1958, lk. 22-37.

Veski 1933a = J. V. V e s k i, Märkmeid "EKS-i Keeletoimkonna viimaste otsuste" kohta. - Eesti Keel 1933 (XII), lk. 93-95.

Veski [1933b] = J. V. V e s k i, Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna viimaste otsuste kohta. - Johannes Voldemar Veski keelelisi töid (= Emakeele Seltsi Toimetised Nº 1). Tallinn 1958, lk. 107-114.

Veski [1933c] = J. V. V e s k i, Märkmeid eelmise kirjutise puhul. - Johannes Voldemar Veski keelelisi töid (= Emakeele Seltsi Toimetised Nr. 1). Tallinn 1958, lk. 122-125.

Veski [1955] = J. V. V e s k i, Arenemise sihtjooni eesti kirjakeele foneetikas ja morfoloogias. - Johannes Voldemar Veski keelelisi töid (= Emakeele Seltsi Toimetised Nr. 1). Tallinn 1958, lk. 198-212.

Veski [1956] = J. V. V e s k i, Ortograafilisi ja morfoloogilisi ebakohti eesti kirjakeeles. - Johannes Voldemar Veski keelelisi töid (= Emakeele Seltsi Toimetised Nr. 1), Tallinn 1958, lk. 224-234.

Veski 1962 = J. V. V e s k i, Kriitilisi märkmeid "Õigekeelsuse sõnaraamatu" kohta. - Keel ja Kirjandus 1962, lk. 89-96.

Viitso 1962 = T. - R. V i i t s o, Tüvelisest astmevaheldusest (eriti eesti keeles). - Emakeele Seltsi Aastaraamat VIII (1962). Tallinn 1962, lk. 44-62.

Viitso 1963a = T. - R. V i i t s o, Sõnarõhust eesti keeles. - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, XII köide, 1963, lk. 147-157.

Viitso 1963b = T. - R. V i i t s o, Üks lingvistiline ahelprobleem. - Nonaginta. Johannes Voldemar Veski 90. sünnipäevaks 27. juunil 1963 (= Emakeele Seltsi Toimetised Nr. 6). Tallinn 1963, lk. 276-283.

Viitso 1963c = T. - R. V i i t s o, Teese ja antiteese. - Emakeele Seltsi Aastaraamat IX (1963). Tallinn 1963, lk. 7-25.

Viitso 1969 = T. - R. V i i t s o, Principles of Word Inflection in Estonian. - Annual Meeting of the Research Group for Generative Grammar 1969. Abstracts. Tartu 1969 (Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder), lk. 36-47.

Viitso 1970 = T. - R. V i i t s o, Consonant Mutation in Estonian. - Annual Meeting of the Research Group for Generative Grammar 1970. Abstracts. Tartu 1970 (Tartu State University. Department of Estonian Language), lk. 46-51.

Viitso 1971 = T. - R. V i i t s o, Kombinatoorne meetod keelekirjelduses. - Keel ja struktuur 5. Töid strukturaalse ja matemaatilise lingvistika alalt. Tartu 1971 (Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder), lk. 71-163.

Volotskaja & Mološnaja 1963 = З. М. В о л о ц к а я, Т. Н. М о л о ш н а я, О некоторых понятиях морфологии. - Исследования по структурной типологии. Москва 1963 (Академия Наук СССР, Институт славяноведения), lk. 160-168.

Võrk 1966 = L. V õ r k, Viron kielen ääntämys (= Studia Philologica Jyväskyläensia II). Jyväskylä 1966.

VÕS 1933 = V ä i k e õ i g e k e e l s u s - s õ n a r a a m a t. Koostanud E.Muuk. Teine trükk, Tartu 1933.

VÕS 1945 = V ä i k e õ i g e k e e l s u s - s õ n a r a a m a t. Koostanud E.Muuk. Tartu 1945.

VÕS 1953 = V ä i k e õ i g e k e e l s u s e s õ n a r a a m a t. Tallinn 1953 (Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Keele ja Kirjanduse Instituut).

V õ õ r s õ n a d e l e k s i k o n. Koostanud R. Kleis, J. Silvet, E. Vääri. Tallinn 1961.

Vääri 1958 = E. V ä ä r i, Kõrvalekaldumisi võõrsõnade hääldamisel eesti kirjakeeles. - Keel ja Kirjandus 1958, lk. 175-180.

Wiik 1967 = K. W i i k, Suomen kielen morfofonemiikkaa. Yritys soveltaa transformaatioteoriaa suomen yleiskielen sanojen taivutukseen (= Turun Yliopiston Fonetiikan Laitoksen Julkaisuja N:o 3), 1967.

ÕS 1960 = Õ i g e k e e l s u s e s õ n a r a a m a t. Toimetanud E. Nurm, E. Raiet ja M. Kindlam. Tallinn 1960 (Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Keele ja Kirjanduse Instituut).

Näidete allikad lisale "Licentia poetica nähtused sõnavõhu valdkonnas"

August A l l e: Üksinduse saartele. Tartun 1921.

Betti A l v e r: Tolm ja tuli. Luuletusi. Tartu 1936.

Betti A l v e r: Mõrane peegel. Kuus poeemi. - ""Loomingu" Raamatukogu" Nr. 47 (263) 1962.a. Tallinn.

Ernst E n n o: Kadunud kodu. Uus kogu luuletusi 1916/1918. Tallinn 1920.

Anna H a a v a: Põhjamaa-lapsed. Tartus 1913.

Bernard K a n g r o: Vanad majad. Luuletusi 1936-37. Tartu 1937.

Jaan K r o s s: Lauljad laevavööridel. Tallinn 1966.

Jaan K ä r n e r: Lõikuskuu. Luuletused 1921-1925. Tartu 1925.

Jaan K ä r n e r: Õitsev sügis. Luuletused 1925-26. Tartus 1926.

Jaan K ä r n e r: Valitud luuletused 1910-1945. Autori valik ja redaktsioon. Tallinn 1957.

Kersti M e r i l a a s: Maantee tuuled. Luuletusi. Tartu 1938.

Kersti M e r i l a a s: Kuukressid. Valitud luuletusi 1935-1966. Tallinn 1969.

[Villem R i d a l a:] Villem Grünthali Laulud. Tartu 1908.

V. R i d a l a: Kauged rannad. Tartus 1914.

Rudolf R i m m e l: Sfinks sinilillega. Tallinn 1969.

Handо R u n n e l: Avalikud laulud. - ""Loomingu" Raamatukogu" Nr. 27 (659) 1970.a. Tallinn.

August S a n g: Üks noormees otsib õnne. Luuletusi. Tartu 1936.

August S a n g: Sada laulu. Valik luuletusi 1933-1963. Tallinn 1965.

Gustav S u i t s: Tuulemaa. Luuletused 1905-1912. Helsingi 1913.

Gustav S u i t s: Tuulemaa. Luuletused 1906-1913. Tallinn 1920.

Gustav S u i t s: Ohvrisuits. Valik armastusluuletusi 1904-1920. Tallinn 1920.

Gustav S u i t s: Kõik on kokku unenägu. Luuletused 1913-1921. Tartu 1922.

Gustav S u i t s: Kogutud luuletused. Tartu 1938.

Gustav S u i t s: Tuli ja tuul. Luuletusi. Stokholm 1950.

A. S u u m a n: Krähmukirjad. Luulet 1963-1966. Tallinn 1966.

Johannes Schütz [= Juhan S ü t i s t e]: Rahutus. Eesti Kirjanikkude Liidu Kirjastus 1928.

Johannes Schütz [= Juhan S ü t i s t e]: Kaks leeri. Tartus 1933.

Juhan S ü t i s t e: Valgus ja varjud. Luuletused. Tartus 1939.

Heiti T a l v i k: Palavik. Luuletusi 1924-1934. Tartu 1934.

Heiti T a l v i k: Kohtupäev. Luuletusi. Tartu 1937.

Marie U n d e r: Sinine puri. Tallinn 1918.

Marie U n d e r: Pärisosa. Tallinn 1923.

Marie U n d e r: Kivi südamelt. Kümnes kogu luuletusi. Tartu 1935.

Marie U n d e r: Kolmteist ballaadi. - ""Loomingu" Raamatukogu" nr. 10 (278) 1963.a. Tallinn.

Henrik V i s n a p u u: Jumalaga, Ene! Tartu 1918.

A I N E R E G I S T E R

Olulisemad leheküljenumbrid on alla kriipsutatud.

afonoloogiline rõhk (rõhu afonoloogilisus) 33 jj., 36 jj., 40, 155; vt. ka kaasrõhu automaatsus, delimitatiivne funktsioon (rõhul)

analüüs ja süntees 63, 85, 89-91, 94, 133, 135, 166-169; vt. ka fonotaktika ja sõnavormide fonoloogiline formeerimine

album-tüüpi sõnad 126, 139 jj., 145-147

alet-tüüpi sõnad 53-56

astmevaheldus, vt. rõhk ja astmevaheldus, kvantiteet

autonoomne (taksonoomiline) fonoloogia, vt. fonoloogia

competence ja performance, vt. keelepädevus ja keelekasutus

delimitatiivne (liigendav) funktsioon (rõhul) 9-11, 30, 32, 35, 63 jj., 67, 70, 82 jj., 88, 90, 97-100, 102, 111 jj., 149, 155-165, 170; vt. ka rõhulis-rütmiline üksus, rõhumudel, komponentsõna, kõnetakt

delimitatiivsete vahendite süsteem 10, 46, 170-172

derivatsioon, vt. tuletusliited

deskriptiivne lingvistika ja deskriptivistlik kirjeldus 12-14, 18, 20, 23, 33-35, 38, 42 jj.; 83 jj., 135, 171; vt. ka fonoloogia (autonoomne)

diakroonia ja sünkroonia, diakrooniline ja sünkrooniline keelekirjeldus, diakroonilised protsessid 19, 21 jj., 105; vt. ka muutumistendentsid

distributsioon ja distributsiooni kitsendused 21 jj., 63, 65 jj., 89, 98, 100 jj., 114, 120, 133, 155, 170

domineerimispiirkond (rõhul) 29, 66 jj., 85, 97, 155; vt. ka komponentsõna, kõnetakt, rõhulis-rütmiline üksus

ebajärjekindlalt esinevad distinktsioonid 167-169

ekspressiivsusetaotlus ja emfaas 31, 148, 157-159, 161, 164

erandid 127, 131, 172, 174

etümoloogiline põhimõte, etümoloogiline rõhk, sõna etümoloogiline morfeemkoostis 102 jj., 105, 112, 114, 125, 133, 137 jj.

foneetiline analüüs, rõhu- ja kvantiteediastmete foneetiline määramine 15, 39-43, 50, 52-55, 59 jj., 62, 68 jj., 80, 129, 142

foneetiline komponentsõna, vt. komponentsõna

foneetiline süsteem (tasand), foneetiline rõhusüsteem 48, 63 jj., 67, 85, 108 jj., 142 jj., 149

foneetiline tingitus (kaasrõhu puhul), vt. kaasrõhu automaatsus

foneetiline transkriptsioon, vt. transkriptsioon

fonoloogia (üldteoreetiliselt) ja sõnafonoloogia 23 jj., 48, 83, 88, 91 jj., 100, 106, 167-171; autonoomne e. taksonoomiline fonoloogia 13 jj., 23, 33, 84, 92, 171; vt. ka deskriptiivne lingvistika; generatiivne e. süsteemfonoloogia 14, 19, 23, 33, 35, 48, 83, 92, 101, 166, 171 jj.; fonoloogia seos morfofonoloogiaga 23, 35 jj., 38, 41-43, 48, 50, 54, 57-59, 61-63, 70, 80 jj., 82, 96, 114, 167, 172

fonoloogiline analüüs, vt. fonoloogia, deskriptiivne lingvistika ja deskriptivistlik kirjeldus, morfoloogiline

ja morfofonoloogiline lisainformatsioon fonoloogilises analüüsis

fonoloogiline (tähendust eristav) funktsioon (rõhul) 9, 29 jj., 32-34, 49; vrd. afonoloogiline rõhk, kaasrõhu automaatsus

fonoloogiline komponentsõna, vt. komponentsõna

fonoloogiline struktuuritüüp (foneemitüüp, kanooniline vorm) 88 jj.

fonoloogiline sõna 53, 83, 87-90, 92-97, 99-101, 105-111, 132; vt. ka komponentsõna, kõnetakt, rõhulisrütmiline üksus

fonoloogiline süsteem (tasand) 12-16, 21-23, 30, 48, 53, 62 jj., 70, 8. jj., 85, 92, 94, 106, 109, 114, 167; endogeenne e. genuiinne ja eksogeenne fonoloogiline süsteem ja keelematerjal 20-22, 30 jj.; homogeenne ja heterogeenne fonoloogiline süsteem ja keelematerjal 19-22, 30, 130

fonoloogiline transkriptsioon, vt. transkriptsioon

fonotaktika ja sõnavormide fonoloogiline formeerimine 52-53, 63 jj., 66, 77 jj., 82, 85-90, 96, 155, 171 jj.; vt. ka analüüs ja süntees

fraasi ja lause rõhumudel 35, 60, 90, 93 jj.; selle mõju sõna rõhumudelile 157, 160 jj., 164, 172

generatiivne fonoloogia, vt. fonoloogia

genuiinne keelematerjal (sõnavara, rõhumudelid) 20-22, 30 jj.; vt. ka fonoloogiline süsteem

grammatika: deskriptivistlik grammatika, vt. deskriptiivne lingvistika, morfoloogia kirjeldamise meetod (item and arrangement); generatiivne ja transformatsioonigrammatika 14, 63, 171 jj., 177; vt. ka fonoloogia (generatiivne e. süsteemfonoloogia), morfoloogia kirjeldamise meetod (item and process); traditsiooniline ja kooligrammatika 11, 29, 38-44, 48-57, 60-62, 70-72, 128, 142

hierarhia (eriti rõhkude hierarhia) 67, 85, 94, 100, 166

hilisdiftongid 151, 157-165, 189-191

internaliseeritud grammatika kontseptsioon 16

junktuurid ja junktuurfoneemid 14, 16, 37, 46, 92 jj., 95, 166-177

junktuurinähtused (piirisignaalinähtused) - foneetilised ja struktuursed 10, 16, 37 jj., 48, 65-69, 76, 80, 97, 112 jj., 120, 127 jj., 132 jj., 135 jj., 166, 168, 170 jj., 173

kaasrõhk 26, 32-34, 36-44, 52, 54, 57, 60-76, 78-81, 97 jj., 107, 118, 121-125, 130, 135, 142, 153, 170; morfoloogiliselt seotud ja morfoloogiliselt sidumata kaasrõhk 15 jj., 27, 30-37, 39, 41-50, 61-64, 67-70, 72, 75, 78-81, 86 jj., 90, 96-99, 103, 106-111, 142 jj.; 148-152, 154 jj., 165 jj., 170, 172 jj., 178, 181-189; sidumata kaasrõhk 71, 97, 111, 126, 149-152, 154-165, 178-181; vt. ka kaasrõhu automaatsus

kaasrõhu automaatsus (foneetiline tingitus) 15, 49, 67, 70 jj.; 86, 97, 150-152, 155 jj., 164 jj.; vrd. sidumata kaasrõhk

kaasrõhuliikide positsiooniline kontrast 15, 30-34, 36 jj., 67-69, 87; vt. ka kaasrõhk, morfoloogiliselt seotud ja morfoloogiliselt sidumata kaasrõhk

kabinet-tüüpi sõnad 39, 41-43, 118 jj.

kaleidoskoop-tüüpi sõnad 109, 130 jj.

kanooniline vorm, vt. fonoloogiline struktuuritüüp

keeleajalugu 9, 17, 80, 97, 105, 154 jj.

keelepädevus (competence) ja keelekasutus (performance), keel ja kõne 101, 169

komponentsõna 26, 66; vt. ka rõhulis-

rütmiline üksus, kõnetakt; foneetiline komponentsõna 83, 85, 98-100, 156-163; fonoloogiline komponentsõna 82, 85, 87-89, 99-101, 105-110, 112, 115, 118-121, 127-129, 131-133, 135-137, 156-163, 173; vt. ka fonoloogiline sõna; morfofonoloogiline komponentsõna 82, 85, 98-103, 107 jj.; morfoloogiline komponentsõna 31-33, 62, 65, 67, 102-104, 107, 135-138

kotlet~kotlett 39, 114, 126, vrd. lk. 118 jj.

kvantiteet ühesilbilistes sõnades 54 jj.

kvantiteedikontrastid ja kvantiteediastmete määramine järgsilpides 11, 15, 37-45, 47, 49-64, 66-68, 70, 72-81, 96, 98, 100, 128, 149, 152, 177; vt. ka foneetiline analüüs, morfoloogiline ja morfofonoloogiline lisainformatsioon fonoloogilises analüüsis, rõhu- ja kvantiteedisüsteemi seosed; silbikvantiteet, vt. silp

kvantiteedikontrastide neutraliseerumine 11, 37, 41, 44 jj., 47, 49, 51, 53-59, 61, 64, 67 jj., 70, 75 jj., 78-80, 149; vt. ka alet-tüüpi sõnad, niit-tüüpi sõnad, saata-tüüpi sõnad

kõnetakt 64-68, 70, 82, 85 jj., 97-101, 111, 128, 156-165, vt. ka komponentsõna, rõhulis-rütmiline üksus, fonoloogiline sõna

liilia-tüüpi sõnad 27, 46 jj., 108-110, 129, 145, 172, 175

liitsõnad 31-37, 62 jj.; 65, 67-69, 90, 103 jj., 106, 113, 117-122, 148, 169, 172-174, 176; võõrliitsõnad 131-138, 151

liitsõna struktuuriga võõrsõnad 36, 42, 62 jj.; 68 jj.; 102 jj., 105, 107, 111-128, 133, 173-175, 181; vt. ka kabinet-tüüpi sõnad, pankrot-tüüpi sõnad

morfeemimuutmatuse põhimõte 77

morfeemistruktuuri reeglid 170 jj., vrd. lk. 120

morfofonoloogia, morfofonoloogilised alternatsioonid, morfofonoloogiline rõhusüsteem, morfofonoloogiline tasand 13, 23 jj., 35 jj., 38-43, 45-48, 62-64, 67, 70, 80-82, 85-87, 106, 108 jj., 114, 116, 120, 142 jj., 149

morfofonoloogiline analüüs 15 jj., 39, 41, 83

morfofonoloogiline komponentsõna, vt. komponentsõna

morfoloogia, morfoloogiline süsteem ja tasand, morfoloogiline kirjeldus, morfoloogiline muutmistüüp 37, 39-43, 63 jj., 84, 94, 112, 117, 120, 145 jj., 149, 167

morfoloogia kirjeldamise meetod (item and arrangement ja item and process) 17, 23, 39, 41 jj., 83-85

morfoloogiline ja morfofonoloogiline lisainformatsioon fonoloogilises analüüsis 15 jj.; 23, 37, 40 jj., 52 jj., 57 jj., 61-63, 70, 80 jj., 85, 96, 111, 155, 165-167

morfoloogiline komponentsõna, vt. komponentsõna

morfoloogilised normid 103 jj., 146, 149

morfoloogilised piirid (sõna- ja morfeemipiirid) 67, 76, 90, 97, 101-103, 112, 128, 132, 134-138, 164-166, 170-172, 176

morfoloogiline sõnavorm, vt. sõnavorm

muuseum-tüüpi sõnad 47, 108-110, 129, 141-143, 145, 172, 175

muutumistendentsid 12, 19 jj., 30, 105, 118, 121-126, 139-141, 144-147, 152-154, 164

niit-tüüpi sõnad 54-56

normeerimine ja normeerimispõhimõtted 114, 118, 120-125, 137-140, 144-146, 149, 153 jj.; vt. ka ortoeepia, ortograafia, morfoloogilised normid, etümoloogiline põhimõte, kotlet~kotlett;

vt. ka märksõnu ÕS (1960), VÕS, EÕS isiku- ja allikaregistrist

nõrgarõhulise algussilbiga võõrsõnad (impulss-aseptika-püriit-tüüp) ja nende rõhumudelid 22, 30 jj., 98, 106, 109, 118, 121, 125 jj., 128-140, 145-147, 153, 175

nõrk rõhk 33 jj., 36, 53, 60, 64, 78, 85, 118, 135, 175

ortoeepia 102-104, 121-125, 145 jj., 153

ortograafia 39, 64, 104, 114, 118-121, 126, 146

palatalisatsioon 10, 16, 18, 25, 65, 97, 104, 120, 126, 146, 170

pankrot-tüüpi sõnad 11, 34, 36 jj., 39, 41-43, 68-70, 118 jj.

paralleelvormid (resp. paralleelhäälduused) ja vaba variatsioon 36, 38, 42, 44, 67-69, 112, 118 jj., 121 jj., 125 jj., 136, 139 jj., 144-146, 149-153, 155, 158-165, 168-170, 172

pearõhk 29-34, 62, 65, 106 jj., 111, 118, 121-125, 135 jj., 138-141, 153

piirisignaalid, vt. junktuurinähtused

pindstruktuur ja süvastruktuur 87, 112

põhitüvi 44 jj., 149-153, 176, 183

rõhk ja astmevaheldus 9, 36 jj., 41, 50, 54, 57, 61-63, 68, 105, 126

rõhuaste 24, 29, 48, 85; vt. ka kaasrõhk, morfoloogiliselt seotud ja morfoloogiliselt sidumata kaasrõhk, nõrk rõhk, pearõhk; rõhuastmete määramine 37, 39-41, 62, 67-69, 85; vt. ka foneetiline analüüs

rõhu- ja kvantiteedisüsteemi seosed 10 jj., 15, 32, 45, 47, 49-52, 55-57, 60-64, 67 jj., 70, 72-76, 78-81, 82, 96, 98, 129 jj., 149, 152; vt. ka rõhk ja astmevaheldus

rõhumudel 24, 31-35, 40, 68, 85, 107, 115-118, 121-129, 131, 133-147, 149-155, 156-165, 171 jj., 174 jj.; rõhumudel värsis 178-191; vt. ka komponentsõna, kõnetakt, rõhulis-rütmiline üksus

rõhulis-rütmiline üksus 63 jj., 83, 85 jj., 88, 99 jj., 102, 111 jj., 149, 155-164; vt. ka komponentsõna, kõnetakt, rõhumudel

saata-tüüpi sõnad 55 jj.

seminar-tüüpi sõnad 22, 47, 109, 124, 141-145, 147, 172, 175

silbikvantiteet ja silbivälde 56, 59, 60, 64

silbipiir 65 jj., 101 jj., 172; silbipiir vokaaljärjendis 46 jj.; 112, 124, 127, 131, 145

silp, silbitüüp ja silbistruktuur 29, 40, 60, 70-72, 78, 82, 89, 126 jj., 133, 139-142, 150 jj., 156, 164; lühike kinnine silp 60, 71, 156; pikk silp 71 jj., 156, 161 jj., 164

superfiksid 91-94

suprasegmentaalne osa lausungis 34 jj., 57, 89-94, 169; vrd. rõhumudel

sõna 24, 38, 83 jj., 87 jj., 91 jj., 119, 171; potentsiaalne sõna 87, 89

sõnavara diferentseerimine 17-20; vrd. genuiinne keelematerjal, fonoloogiline süsteem

sõnavorm e. morfoloogiline vorm 24, 38, 83 jj., 87 jj., 92 jj., 95, 169, 171

sõnaühend 33, 35

sünkroonia, vt. diakroonia ja sünkroonia

süntees, vt. analüüs ja süntees, vrd. fonotaktika

süvastruktuur, vt. pindstruktuur

traditsiooniline grammatika, vt. grammatika

transformatsioonigrammatika, vt. grammatika

transkriptsioon 24-27; foneetiline transkriptsioon 24, 26; fonoloogiline transkriptsioon 24, 26, 77 jj.,

167-170, 172; morfofonoloogiline transkriptsioon 27, 43-46; transkriptsioon selles töös 25 jj., 33, 64-66; õigekeelsussõnaraamatute transkriptsioon 24-26, 113, 123, 126 jj., 134, 137 jj.

tuletusliited ja derivatsioon 62 jj., 80, 101, 122 jj., 125, 144, 148-154, 165 jj., 169 jj., 172, 174, 176, 182-188; astmevahelduseta tuletusliited 23, 33, 43-47, 150-152, 176, 185-188; astmevahelduslikud tuletusliited 36, 44, 54 jj., 57, 68 jj., 101, 118, 143, 148-151, 170, 172, 175 jj., 182-185; võõrtuletusliited (-ist, -ism, -teet, -ioon, -eerium, -endium, -jon) 30, 101, 124, 141, 148, 150, 172, 175; ne- ja s-sõnad 43 jj.; tar-liitelised sõnad 143; nna-liitelised sõnad: 153, 176

universaalsed liigendamistendentsid 86, 97, 101, 149

vere-lõpulised kohanimed 104 jj.

võõrsõnad 18, 22, 30 jj., 36, 42, 62 jj., 68 jj., 98, 102 jj., 105-107, 109, 111-147, 153, 173-175; vt. ka liitsõna struktuuriga võõrsõnad, nõrgaröhulise algussilbiga võõrsõnad, album-tüüpi sõnad, liilia-tüüpi sõnad, kabinet-tüüpi sõnad, muuseum-tüüpi sõnad, pankrot-tüüpi sõnad, seminar-tüüpi sõnad

vältekontrastid järgsilpides, vt. kvantiteedikontrastid ja kvantiteediastmete määramine järgsilpides

värsiteooria ja rõhk värsis 59 jj., 157-159, 178-191

I S I K U - J A A L L I K A R E G I S T E R

Ahmanova, O. 88
Alle, A. 191
Alver, B. 183-185, 189
Annist, A. 178 jj., 187
Ariste, P. 30 jj., 121, 153 jj.
Átányi, I. 114
Avanessov, R.I. (ja Moskva koolkond) 14

Bierwisch, M. 31
Bloch, B. 18
Bolinger, D.L. 83

Chomsky, N. 14-16, 19, 35, 37, 82 jj., 89, 92, 114, 128, 166

TRÜ "Eesti keele grammatika" I 28-31, 40, 50, 52, 54 jj., 57 jj., 62, 64, 71 jj., 118, 122, 128 jj., 142, 148, 153-155
Elisto, E. 104
Enno, E. 190
Erelt, T. 26, 32, 114, 118, 122 jj.
v. Essen, O. 33, 66
EÕS 25, 39, 120, 140

Fries, C.C. 18
Fudge, E.C. 29, 63

Gårding, E. 97
Gleason, H.A.Jr. 13
Grünthal-Ridala, V. 180, 184, 190

Haava, A. 190
Hallap, V. 17 jj., 65 jj., 109, 152, 177
Halle, M. 14-16, 19, 35, 37, 82 jj., 89, 92, 114, 166
Halliday, M.A.K. (ja Londoni koolkond) 14
Harms, R.T. 14, 82, 89, 120
Harris, Z.S. 13 jj., 18, 34 jj., 88, 166 jj.
Haugen, E. 63
Hint, M. 17 jj., 21 jj., 26, 32, 39, 49 jj., 55, 57, 62, 72, 77, 84, 89, 112, 114, 118, 124, 129, 131, 136, 144, 155, 168, 171, 178
Hockett, Ch.F. 13 jj., 17 jj., 83 jj., 88, 94 jj., 114

Itkonen, E. 83, 89, 97

Jakobson, R. 35
Juilland, A. 17, 83, 169

Kaalep, A. 60, 187
Kangro, B. 183
Kask, A. 39, 90, 118 jj.
Keyser, S.J. 15
Kiparsky, P. 15
Koutsoudas, A. 17, 84
Kross, J. 181, 183 jj.
Kull, R. 26, 32, 114, 118, 122 jj.
Kuznetsov, P.S. 83
Kõressaar, V. 187
Kärner, J. 185-187

Lamb, S.M. 14, 86
Laziczius, J. 29, 31
Laugaste, E. 191
Laugaste, G. 43
Lees, R.B. 15, 19, 35
Lehiste, I. 11, 29, 32, 34 jj., 47-49, 51-59, 61, 70, 75, 81, 85, 88, 91, 96-98, 101, 103, 136, 156, 168, 177
Lukoff, F. 15, 35, 37, 92, 166
Lyons, J. 88

Malmberg, B. 66
Matthews, P.H. 17, 84
Meier, G.F. 12
Merilaas, K. 180, 184 jj.
Milewski, T. 29
Mološnaja, T.N. 17
Moulton, W.G. 13
Muuk, E. 114, 118, 125, 140

Nida, E.A. 88, 93, 95, 114

Pike, K.L. 14, 18 jj., 83, 97
Postal, P.M. 14, 16, 19, 82, 89

Rajamets, H. 191
Raun, A. 61 jj., 66, 71
Ravila, P. 89, 171
Redkin, V.A. 15
Remmel, N. 17, 154 jj.
Revzin, I. 83, 88 jj.
Rimmel, R. 181, 185, 187 jj.
Roos, E. 59 jj., 180, 187
Runnel, H. 186

Saareste, A. 66, 71
Sang, A. 186, 189
de Saussure, F. 101
Smith, H.L. 34, 88, 91-94
Suits, G. 179 jj., 183 jj., 186 jj., 190
Suuman, A. 182
Sütiste, J. 183, 185, 188

Šaumjan, S.K. 14

Zinder, L.R. 29

Talvik, H. 182, 188
Tauli, V. 62, 71, 153
Teder, M. 43
Trager, G.L. 34, 88, 91-94
Trubetzkoy, N.S. (ja Praha koolkond) 19, 30, 171

Under, M. 179-181, 186, 188

Vachek, J. 171
Valgma, J. 17, 154 jj.
Veski, J.V. 62, 104, 114, 118 jj., 126, 138 jj., 153
Viitso, T.-R. 20-22, 29 jj., 37, 46, 62, 64, 66, 81, 89, 148, 170, 176
Visnapuu, H. 186
Volotskaja, Z.M. 17
Võrk, L. 39, 96
VÕS (1933) 114, 125, 140
VÕS (1945) 114
VÕS (1953) 25, 114, 123, 125, 140 jj.
"Võõrsõnade leksikon" 120
Vääri, E. 103, 121

Wiik, K. 65

ÕS (1960) 25, 41, 46, 64 jj., 104, 106 jj., 113 jj., 116, 119-126, 134, 136-138, 140 jj., 144-146, 153 jj.

S Õ N A R E G I S T E R

Register toob ära kõik näitesõnavormid, olenemata sellest, millise probleemi näitlikustamiseks sõna on kasutatud (rõhumudelid, kvantiteediastmed, silbipiiri küsimused, transkriptsioonipõhimõtete esitamine jm.). Sõnavormid esitatakse ortograafias (ka normivastaste häälduste puhul), ainult vähesed murdenäited on foneetilises transkriptsioonis ja mõned võõrkeelsed sõnad fonoloogilises transkriptsioonis.

aadress 105 jj., 115 jj., 125, 139-141, 147
aadressi 115 jj., 139
aadressite 126
aaloe 106, 115 jj., 124 jj.
aaloesid 115
aariale 46
aastad 58
aastase 58
aastasse 58
aastat 58
aastate 51, 58, 61
abaluu 119
abessiiv 123
abielluma 31
abielulahutus 31, 106
abistavamat 42
ablatiiv 123
abonemendi 116
abonement 106, 147
abonementi 116
abonendi 116 jj.
abonent 106, 116 jj., 122
abonenti 116
aborigeen 106, 136
abrakadabra 106, 116, 128
adekvaatne 26
adekvaatsetele 26
adeniit 130
adessiiv 130
adjektiiv 122 jj.
adjektiivilisus 123
adjektiivsus 123
adjutant 102, 123
adress 125, 139-141
adressaat 122
adresseerima 105
advokaat 123
aerodroom 122
aeroon 129
aferist 122
aforism 122
agaav 109, 128 jj.
aga nad tulevad 177
aganad tulevad 177
agentuur 122
agregaat 122
agronoom 32, 122 jj., 130
agronoomia 122
agronoomiline 122, 175
ainult 73
ait 56
aita 56
Aita 56
aitäh 18, 109
akent 73
aklimatiseeruma 102
akrobaadi 115
akrobaat 106, 115, 123, 130, 173
akrobaati 115
akrobaatika 106, 116
akselbant 123
aksioom 124
aktinomükoos 127, 131, 134
aktinomükoosi 131
aktivist 122, 124
aktomüosiin 134
akusatiiv 26, 64, 106, 115, 117, 122 jj., 125, 147
akusatiivi 115, 117
akusatiivile 117
akusatiivne 106, 115
akustika 109, 129
akvaarium 110
akvamariin 134-137
akvamariini 134
akvarell 122
alabaster 106
alamuse 76
alamusse 76
alandamisest 152
alasi 76
alasse 76
alatud 72
albatross 123
album 126, 139 jj., 145-147
albumi 140
alet 37, 40, 47, 53, 55 jj.
alfabeet 102, 122 jj.
alfabeetiline 122
algaja 68
algajale (liht- ja liitsõna allatiiv) 34, 36, 67
algajas 36
algava 68
algavale 34
algoritm 128
alimendid 122
alkohol 105, 128, 141, 144
alkohoolik 105
alkohoolne 105, 144
allatiiv 106, 115, 123
allatiivi 79, 115
allatiivne 85, 106, 115
allianss 124
allkava 68

allkavale 34
almanahh 123
aloogiline 112
altruist 122
aluse 76
alustamist 23
amalgaam 116, 122
amalgaami 116
amatöör 102, 116, 122 jj., 147
amatööri 116
amatööri (soome) 120
ambrasuur 117, 122
ambrasuuri 117
ambulants 32, 122
ametüst 122
amidopüriin 70, 111, 127, 131 jj., 134, 173, 175
amidopüriini 131
ampeer 139
amper 139
Ampère 139
amplituud 122
anaeroobne 112
analüüs 122
ananass 123
anarhist 101, 122, 124, 175
anekdoot 121, 123
anekdootlik 125
aneurüsm 112
animaalset 59
animism 122
anorgaaniline 102
anskop 118
antikommunistlik 106
antiloop 122
antipatriootlik 106
antipood 102, 122
antipropaganda 128
antisotsiaalne 106, 128
antrakinoon 136-138
antratsiit 122
antropoloog 125
antvärgid 188
aparaadilt 59
aparaat 123
aparaatide tehas 122
apatiit 122
apellatiiv 125
aplaager 119
aplaus 139 jj.
apostroof 114, 123, 136
aprikoos 106, 122, 128
aprioorne 26
apteegi 115
apteegile 115
apteek 106, 115, 139
apteeker 106, 115
[apteGi] 126
[aptek] 126
areaal 122, 124
arendada 98
arenematu 152
arenematus 152
arglikkus 150
argumendid 107
argumendiga 115
argument 106, 110, 115, 120, 123
argumenti 115
arhaism 122
arhipelaag 134, 136 jj., 138, 181
arhipelaagi 134
arhitekt 102, 123, 173
arhivaar 122
aritmomeeter 109, 130
arkkitehtejä (soome) 120
armastust 72
armatuur 122
armatuurteras 122
armetuil 157
aroom 129
arst 87, 156
arsti 157
arstima 158
arstlik 44, 87
arstlikule 44, 68, 149, 176 jj.
arteer 139
arter 139
arut[e]lema 154
arutelu 153
aruteludele 153
arvatavast 72
arvatavasti 31
arvustavaid 159
aseksuaalne 130
aseptika 109, 111, 128-130
asfaldi 115
asfaldile 115, 126
asfalt 106, 115, 118, 125, 139
asfalti 115
asfaltile 126
asimuut 122 jj.
asobensool 136
aspirandi 115, 117
aspirant 106, 115, 117, 123
aspiranti 115
aspiriin 32, 106, 122
assimilaadi 116
assimilaat 116
assonants 106, 122
assonantsi 116
assotsiatiivne 111
astronoom 122
atašee 122
ateist 122
ateljee 122
atentaat 123
atestaat 123, 130
atetoos 130
atlase 96
atlass 139
atlassi 96
atmosfäär 122
atmosfääriline 125
atributivisatsioon 127
atribuut 122
atseetaldehüüd 107, 128
atsetaat 130
atsetofenoon 106, 109, 127, 131, 134
atsetofenooni 131, 134
atsidobutüromeeter 113, 127 jj.
audients 124
aulikule 149
aus 121
ausaimateks 161
ausatele 160
ausatelegi 162

automaat 32, 122
automaatidega 99
automaatjaam 122
automaatne 123, 175
automobiil 102, 125
automobiilidele 99
autoriteet 124
autute 165
avalaga 79
avalikku 79
avaliku 79
avangard 122
avantürist 105
avantüür 105 jj., 122
avantüürile 116
avardumist 185
avarii 26, 122, 124
avariile 59
avenüü 117, 124

bakteer 139
bakter 139
beeta 56
benediktiin 132
bensiin 22, 128
bensool 109, 113, 128, 130, 133, 139 jj., 146 jj.
bestseller 115
bestselleri 116
bibliograafia 111
biifsteek 115, 126
binokulaarne 102
bisüllaabiline 112
blondiin 128
boiskaut 115
bolševistlik 110
brigadiir 144, 147
brigadir 144, 147
bugivugi 79, 106
bulvaar 139
bulvar 139
buum 168
bädminton 141

Capetown 104
catalogue (inglise) 95
catastrophe (inglise) 95
Cato, vt. /kéy+tðw/ 95
Coulomb 139

daam 168
debütant 59
deheroiseerima 112
delimitatiivne 109, 130 jj.
demobiliseerima 109, 130
demograaf 102
demokraat 102
demonstreerima 133
desorienteerima 111

eakaimaid 158
eakaimaks 158
eba- 154
ebard 73
ebardlik 76
ehitusliiv 117
ehitusliiva 117
ehitusliivale 117
ekipaaž 144
eksklusiivne 65
ekskrement 65
eksperiment 132
eksperimentaalne 132, 135
ekspert 139
eksplitsiitne 65
ekspluateerima 111
eksport 125, 139 jj.
eksposítsioon 112
ekspress 115, 139
ekspressi 115
eksproprieerima 65
ekstrale 65
ekstsellents 65
elajalik 150
elamulukk 69
elamus 86
elamuslik 36, 69, 86, 176
elamusse 51, 58, 61, 78
elanik 54 jj.
elanikkonnale 176
elavamat 36
eldoraado 106
elektron 141
elektroteraapia 134
elevant 115
elevante 115
eliminatsioon 127
eluke 151
emalt 73
emalta 76
[emälD] 74
enesekontroll 122
enesepetlikult 185
ennäe 119
epididümiit 134
epikureism 25
epirogenees 134
Erelt 74
Erelti 76
ergograaf 137
erinevamaga 163
erinevatesse 163
esemeline 152
esemelist 34, 44, 152
esemelisus 152
esitlema 77
essimenne 9
etaloon 144
ettepoole 103
eugeenika 98

fabrikatsioon 128
fallreep (alamsaksa) 121
falrep 121
falsifikaator 135
faradisatsioon 127
fiakker 25
fiasko 25
fideism 25
filigraan 144
filoloog 59
filosofeering 150
filosoof 59
fokaalinfektsioon 107
fokstroti 115
fokstrott 106, 115, 119
fokstrotti 115
folkloor 125
folkloori 125
fonoloogia 137
forint 125
formaldehüüd 106 jj., 128

frigiidne 109, 128
furgoon 109
följetonist (elatiiv ja ist-liiteline sõna) 30

gaas 168
galsworthylik 20
gardemariin 134, 137
gardemariini 134
genees 138
gramophone (inglise) 95
greipfruut 115
grenaderlik 143

haarang 74
habemik 50
haiglaseks 158
haiglastelt 158
haigustest 158
haleda 51
haledaile 55
haledast 78
haledasti 78
haletse 51
haletsema 55
hallaämblikkude 184
hallutsinatsioon 127
haltuura 111
hampelmann 119
harakiri 64, 79, 106, 110, 116
harilikku 110
hariliku 107, 110
harta 56
heinte 56
hektaar 139
hektar 139
heroiseerima 111 jj.
heroism 112
heterosügoot 132
heterosügootne 109, 127
hiilides 60
hilinenute 161
hilisematele 163
hingedeaeg 188
hingitsema 76 jj.
hipopotamus 64, 106
hirmsad 72
hirmsaks 72
hirmsamaks 59
Hispaanias 110
hobuseke 151 jj.
hobusekene 44, 152
hobusekest 152
horisont 132
horisontaal 132
horisontaalne 132, 135
hubane 167 jj.
hukatavateks 162
huligaan 122, 144
hurrikaan 122
huvitav 53, 55 jj.
hõbetaskukell 32
hõllaus 124
häbitutele 161
häbitustega 161
hämaraga 75, 79
hämarik 150
hämariku 79
hämarikku 79
hämelast 37
härrat 39
hüdrant 65
hüdro- 128
hüdrokinoon 137
hüdroksüüd 138
hüdropaatia 138
hüdropult 138
hüdrostaatika 138

ideaal 124
ideaalseid 59
ideoloogia 133
ilmumisse 59
iludusele 161, 164
iluduselegi 163
iludusest 159
iludustega 161
iludustele 71
ilusaid 72
ilusaisse 59
ilusakest 176
ilusalle 71
ilusam 60
ilusama 68
ilusamaga 71, 164
ilusamailegi 163
ilusamale 164
ilusamate 67, 71, 164
ilustusena 86
[iluZamB] 74
ilutuleta 67
imelast 37
imelik 5 , 73
imelikku 59
imeliku 73
imelikkust 59
imenduvale 161
impeerium 98
import 125, 139
impulsi 125
impulss 109, 118 jj., 121 jj., 125, 128, 133, 139 jj., 147
indeterministlik 112
individuaalne 127
individualisatsioon 127
industrialiseerimine 128
infektsioon 133
inimeslik 150, 184
Innikõrve 119
innimessed 9
instrument 132
instrumentaalne 132, 134 jj.
integraal 66, 144
interjektsioon 111
interpreet 65
interstadiaalne 65
intress 125
intuitiivne 131
inventar 141
isamaa 185
isamaalisuse 151
isamaalisusetagi 151
issameie 119
Issand 74

jaks 84
jalaga 75
jalas 78
jalast 78
jalutlema 50
jantlikule 68
jaoks 191
jaos 176

jaoskond 176
jasmiin 139
jasmin 139
jubedamale 165
jubedamalle 165
julgeda 75
julgel 60
julgesse 76
julgest 78
julgesti 78
julgete 75
julguse 76
jumalal 60
jõngermann 119 jj.
jõngermannidena 67
jõulisemad 151
jälgedelegi 162
jälgedes 158
jälgedest 158
järglasena 150
järgmisele 45, 151

kaabaklikkus 150
kaal 156
kaalu 26, 157
kaaluma 158
kaalutuse 76
kaalutusse 76
kaaluvale 160
kaaluvat 158
kaarjate 46
kabajantsik 119
kabatšokk 118
kabi 25 jj.
kabinet 39, 41-43, 50, 118
kabineti 41
kabinett 39
kabinetti 41
kabja 66
kadalipp 119
kadrinalane 44, 152
kadrinalast 34, 44 jj.
kadrinalaste 45
kadugu 182
kaheksateist 174
kahju 156
kahjude 157
kahjudele 159
kahjudest 157
kahtlejaid 158
kahtlevaile 159
kaksteistkümmend 31
kaladki 76
kalavinskid 119
kaleidoskoop 109, 130 jj.
kallim 104
kallistustesse 161
kaltsman 126, 146
kaltsmann 126, 147
kalu 26
kamaarinskaja 109
kana 25
kanaal 139 jj.
kanal 139 jj.
kanarbik 150
kandidaat 120, 144
kanep 73
kanepi 75
kanepit 62
kanged 73
kangelaslik 150
kangelast 44
kanget 73
kanna 25
kannatlik 150
kantselei 106, 124
kaob 190
kaotades 180
kaotustele 160
kapi 25 jj.
kapitalism 175
kapitalist 176
Kaplinn 104
kappi 26
kapron 139, 145
kaproon 139, 145
karaiim 124
karakteroloogiline 130
karakull 141
karamellejä (soome) 120
karaski 50
karastatuimale 163
karaul 109
karbol 139 jj., 145
karbool 139 jj., 145
kardavoi 124
kardetavailt 159
kardinaalne 144
kardinal 141, 144
Karilatsi 119
karjalast (lane-liiteline ja liitsõna) 37
karjapoiss 90, 174
karlups 111
karlupsti 109
karmauhti 18
karsklane 65
karta 56
kartograaf 114
kartogramm 114
karuse 76
karusse 76
karvase 97
karvasemaid 97
karvasemale 161
karvasemalegi 163
karüatiid 111
karüoloogia 111
kasarm 78
kassipoeg 136, 169 jj.
kasulikkus 150
katakomb 103, 114, 173
katapult 119, 136
kataraktist 59
katastroof 102, 114, 122, 133, 136
katedraal 144
katelok 118
katku 156
katlasse 96
katood 109, 129
katus 77
katust 44
kauboi 124
kauged 73
kaugeimale 164
kaugel 72, 157
kaugele 158
kaugelt 72, 157
kaugema 71
kaugemaid 158
kaugemal 71
kaugemale 159
kaugemast 71
kaugemat 158
kaugematele 162

kaugematesse 162
kauget 73
kaugetele 160, 164
kaugetessegi 162
kauguses 158
kaugust̃e 158
kaugustelt 158
kaugustes 158
kauneimale 160
kaunitar 143
kaunitari 143
kaunitaride 143
kaunitaridele 143
kaunitarisse 143
kauss 121
kaustikut 62
kavala 71
kavalad 72 jj.
kavalal 71 jj.
kavalas 71 jj.
kavalast 71
kavalat 73
kavaldab 72
kavaldama 76
kavalus 72
kavatsuseta 161
keefir 139, 145
keelatut 72
keelelist 44
keerubit 59
kefiir 139, 145
Kerese 76
keresse 76
kestab 73
kett 41
/kéy+tȍw/ 'Cato' (inglise keeles) 95
khaki 104
kibitka 109-111, 129, 175
kiituseta 159
kikerikii 117, 189
kill-kõll 121
kiloparsek 106, 116
kimptoestik 65
kindlaga 75
[kiʼDiamB] 74
kindlasse 51, 58, 61, 71, 78
kindlasti 71
kindlat 42
kindlate 42, 71
kindlustelegi 162
kindlustesse 160
kinoon 138
kireb 73
kirglikult 183
kirglikus 183
kirimale 69, 172
kirjanik 150
kirjutamine 44, 152
kirjutamist 45
kistavara 119
kiusajat 179
kiusatuslik 150, 184
klaperjaht 119
klassikalist 176
klimatoloogia 102
kodakondsus 150
kodunt 73
kohtunikke 59
kogukonna 106
koiku 56
kokaiin 112
kokainist 112
koketerii 106, 116, 175
kolhoos 109
kolhoosnik 104
kolisend 73
kollektsioon 133
[kolmaBa] 75
koloniaalne 127
kolonialisatsioon 127
kolooniad 129
koloonias 110
kolooniates 129
kombinee 124
komejant 115, 119
komejanti 115
komisjon 124
komisjoni 141
komissar 141
kommunism 101
kommunist 122, 124, 153
kommunistlik 123
komnoor 119
kompanii 106, 115, 117, 123 jj.
kompaniisid 115
kompass 106, 115
kompasse 115
kompassita 187
kompleks 139
kompress 106, 115, 125, 139
kompressi 115
kompressid 115
kompvek 118, 139
kompvekki 62
kompveklik 106
komödiograaf 134
konarlikkus 60
konflikt 65
kongress 129, 140
konjunktiviidi 116 jj.
konjunktiviit 106, 116 jj.
konkista 109, 129
konku 56
konkurss 64, 125, 133, 139 jj., 147
konstateering 150
konteiner 109, 129
kontramark 59
kontrapunkt 59, 106 jj., 115 jj.
kontrapunkti 115 jj.
kontrast 129
kontrastne 109, 129
kontroll 122
kontrolltöö 122
kontsert 139
kontsertlikkus 60
Koonart 74
koosolek 103
kopikalist 34, 44, 152
koplitesse 68
koroner 141
kotlet 39, 114, 126
kotleteid 126
kotletile 68
kotletisse 68
kotletite 126
kotlett 39, 114
kotletti 62
kott 54
kotti 54
krahvinna 153

krediit 129
kretiin 129
kristal 146
kristall 146
kriteeriumite 145
kroket 140
kruseiro 109, 129
kruupink 119
kujuteldav 154
kujutelm 148
kujutelmasse 148
kukerpall 119
kuldsemalt 158
kuldsematele 162
kuldseteks 158
kullassepp 103
kullerkupp 119
kulon 139 jj.
kulong 139 jj.
kultuur 98
kultuuriprogramm 137
kulutamist 152 jj.
kummiaraabik 131
kuninganna 153, 176
kuningatar 143
kunst 100
kunstnik 44, 70, 100, 107
kunstnikesse 149
kunstnikku 99, 107
kunstnikkude 44
kunstnikkudele 100
kunstnikkudena 99
kunstnikule 44, 68, 149, 176
kunstnikulegi 149
kuntskopp 119
Kupard 74
kunstnikut 150
kunstnikute 149
kuraditena 161
kuratlik 76, 106
kuratlikkusena 67
kuratliku 106
kuremariin 119
kurvastusega 161
kurvemaid 157
kurvemaisse 159
kustutist 72
kustutit 72
kuulmatuid 187
kuulmatule 151
kuulmatutele 151
kuulmatutelegi 151
kuulsailegi 160
kuulsatele 160
kuulsatesse 160
kuulsatessegi 162
kuulsusetule 165
kuuria 46
kuvernööri (soome) 120
kvaliteet 122, 144, 147
kvantiteet 122
kvartaal 126, 139
kvartal 126, 139
kõhklejateks 159
kõhklejatele 162
kõhklevama 160
kõhklevamale 162
kõlavat 157
kõneleb 60
kõneleks 84
kõnelusse 59
kõneluste 60
kõrbend 74
kõrge 46
kõrgelt 74
kõrgemalt 158
kõrgustele 160
kõrtsmikule 149
kõveraks 59
käe 190
käed 190
käiamagi 34
käi jamaga 34
käpard 73
käpardlik 76
käratsevale 86
käsitama 77
käsit[e]lema 154
käsitelu 153
käsitelusse 153
käsitlema 76 jj.
käsitsema 77
kübaratutt 36
Kübassaare 103
külalistega 176
küllap 73
künnab 73
küpress 129

laboratooriumi 141
ladva 66
laevastik 150
laevastikku 101
lagendik 150
laia 25
laisklejaile 159
laisklejatest 159
langeda 75
langend 74
langete 75
laokil 157
laotusest 179
laps 86
lapsukene 151
last 86
laul 26, 156
lauljailegi 160
lauljalegi 160
lauljatar 143
lauljatari 143
lauljataride 143
lauljatarile 143
lauljatarisse 143
lauljatesse 160
laulmatagi 151
laulmisele 153
laulmiseta 151
laupäev 119
lavakultuur 99
lavendel 109 jj.
leidlast (leidla elatiiv ja liitsõna partitiiv) 37, 79
leidlaste 79
leitmotiiv 125
leitnandile 126
[lē·ninGrā:ᵛti] 144
lepikute 75
lepitada 75
leplikumalt 149
liialdamast 72
liigse 77
liilia 27, 46 jj., 108-110, 118, 129, 145, 172, 175

liiliad 46, 108, 110
liiliaile 46
liilial 27, 46, 108
liiliale 108
liilias 46
liiliasse 46
liiliate 46, 175
liiliatega 46
liiliatest 46
liiljate 46
liipa-laapa 56
liliput 36, 69, 118
liliputi 69
[li·m̆munǻ:ť'ti] 144
limonaad 144
linlasele 150
linotüüp 122
litografeerija 137
litoloogia 137
liuhka 18
liustikule 149
loendamisele 152
lund 87
luuletai 72, 157
luustikku 61
luustiku 61
lõikusele 160
lõikustesse 160
lõokene 151
lõokestesse 186
lõplik 183
lõplikku 188
lõplikult 150, 183
lõpmatuse 187
lõvinna 153
läheks 78
läheksin 78
lätlasele 150
lööjaisse 158
lühike 53
lümfogranulomatoos 109, 132

maailm 31 jj., 172
maailmatu 30
maakond 148, 176
maakonna 148
maaks 77
maanteelastele (lane-liitelise sõna ja laps-sõna pluurali allatiiv) 151
Maarjale 46
maastikule 149, 172
madalaile 72
madalamaga 71
madalamat 42
madalamate 42, 71
madalasse 71
madalat 42
madalate 42, 71
madrigal 141
madrigalist 34
magasin 141
magasinist 34
magistraal 133, 144
magneeto 109, 129
magnetofon 142
magnetofoni 141-143
magnetofonide 143
magnetofonidele 142 jj.
magnetofonile 142
magnetofonisse 142 jj.
magnetofonist 143
mahagon 141
mahorka 109 jj., 129
mahorkale 110
majade 111
majadesse 111
majja 25
makett 140
makrel 140
makrell 140
maksmata 51, 58, 61
maksude 58
malaka 75
malakate 96
mantlitele 68
manuskript 32, 102, 122
marabu 75
marakrati 96
marakratt 119
marakratti 96
mariinne 138
marjakest 44
marmelaad 144
[ma·r̆melǻ:ť'] 144
Marta 56
martsipan 141
masinist 124
materialism 111, 132 jj.
meelsatele 160
Meeta 56
meetod 139 jj.
meierei 124
mesilast 44
mesilastele 176
metallist (elatiiv ja ist-liiteline sõna) 30
metood 139, 140
metsik 54
miiniotsija 65, 113
miiniotsijatele 65
miinipilduja 65, 113
miinipildujatuli 65, 113
mikron 139
mikroob 109, 129
mikroon 139
milreis 140
minarett 118 jj.
minevik 150
ministeeriumi 141
mitmik 150
mitte- 154
moderaato 106
mokassiinid 116
monitor 141
monokkel 129
moosipirukas 31
moosisai 31
morfeem 140
morfem 140
morfiin 140
morfin 140
moskiito 153
mu 189
muhamedi usk 143
muhameedlane 143
muhameedlik 143
múka (vene) 9
muká (vene) 9
murdmisetagi 151
musikaalsel 60
mustritele 68
[mû·Ze:u,m̀mi] 145
muuseum 26 jj., 47,

108-110, 118, 129,
141-143, 145, 172, 175
muuseumi 47, 108,
142 jj., 175
muuseumide 143
muuseumidele 47, 142 jj.
muuseumile 108, 142
muuseumisse 47, 142 jj.
muuseumite 145
mõistlikult 150
mõistmatumaga 186 jj.
mõistmatumagagi 151
mõistmatuna 186
mõistmatus 187
mõistmatuski 185
mõistuse 158
mõmisend 73
mõningalt 73
mõnuleda 75
mõnulete 75
mõtisklema 50
mõtlevaist 158
mõtlikult 150
mõtlikumalt 149
mõtlikust 183
mäestik 176
mäestikule 149
müalgia 25 jj.
müeloleukoos 134 jj.
mürinaks 72
müstifikatsioon 181
müüa 25
müüja 25

naatrium 47
nailon 139, 145
nailoon 139, 145
nannipunn 119
narr-rumala 34
narrumagi 34
need 54
negentroopia 102
niidate 75
niisama 31
niisuguseks 181
niit 54-56
nirisevad 180
nitro- 128
noale 84
nominatiivne 125
nonoh 109
noodaga 75
noorik 156
nooriku 157
noorikule 159
noorikult 157
normaaltariif 137
novellist (elatiiv ja
ist-liiteline sõna)
30
nuga 84
numbreid 79
numbreile 79
numbreis 72
nutria 46, 108
nutriad 108
nutrjate 46
nuustikute 149
nõgestest 59
nõunikule 149
nähtavasti 31
näiliselt 185
näilisus 185
näilisuselt 185
näitlikustama 99
näitusele 160
nylon (inglise) 139, 145

obskurandi 116
obskurant 116, 132
obskurantism 132, 135
obskurantne 106, 116
Odalätsi 119 jj.
odekolonn 102
oi nad saavad 177
oinad saavad 177
oktaav 139
oktav 139
olek 73
oleks 77 jj.
oleksin 77 jj.
olematusse 186
olemist 44
olemus 72
olemust 44
oleng 74
olesklejaid 72, 159
olijaid 72
onklitele 34
oodaku 75
ootamatus 152
organisatsioon 127
osa 156
osava 157
osavale (lihtsõna alla-
tiiv ja liitsõna) 37
osavama 98, 159
osavamale 36, 161
osavamalegi 98, 163
osavamat 43
osavamate 43
osavat 157
osavate 37
osavõtu 37
osmik 54
ovidukt 137
ovipaarne 137
ovogenees 135 jj.

paakspuu 119
paaria 46
paariate 46
paberit 50
padajann 119
pagulastele 177
paharet 120
pahemaid 37, 69, 79
pahemaile 69, 79
paikama 64
pajupuu 103
paksematesse 161
paksematest 159
palad 73
palade 75
palat 73
palati 75
palatki 76
palavaga 79
palaval 157
palavalt 157
palavikku 79
palaviku 79
palitu 75
palkama 64
palujaid 157
palujate 159
paneb 73

paneme 86
pank 156
panka 157
panklik 36, 44, 50, 69
panklikkude 44, 86
pankliku 69
panklikule 34, 44, 170
pankrot 36, 39, 41-43, 50, 58, 69, 110, 115, 117-119, 139, 175
pankroti 37, 41, 69, 117
pankrotile 33 jj., 68, 70, 117
pankrotilegi 155
pankrotisse 11
pankrott 39
pankrotti 41, 115, 117
pankrottide 11, 70
pantomiim 119
pantritele 86
panust 44
paotusest 179
papagoi 123 jj.
paplitele 86
paradigma 116
paradoks 69, 79
paradoksi 79
parafiin 144, 147
parafin 147
paragrahv 66, 119
paragrahvidega 99
paragrahvidele 100
parajad 72
parajaks 40, 69, 84, 135
parajalt 40, 135
parajasse 76
parajast 40
parajat 40, 135
parajate 41
paralüsaator 105
paralüüs 105
parandaks 78
parandaksin 78
parandamine 152
parandamised 152
paras 77
parastama 77
parastatava 161
parastavamat 162
paratamatus 152
paremaid 43, 47
paremaiks 40
paremaile 40, 43, 47
paremailt 40
paremais 40
paremaist 40
paremal 72
paremat 47
paremate 47
[paremB] 74
paremik 150
parimaga 75
parimale 69
parimalgi 159
parimalt 157
parimat 72
parimatelt 159
parlament 115, 175
paroodiad 110
part 56
partei 26
parteikongress 137
partenogenees 109, 127, 132
parter 139, 145
parterr 139, 145
partisaanlik 143
partisaanlus 144
partisan 144
partisanlik 143 jj.
pasknäär 119
paskraat 119
pastinaak 119
patarei 123 jj.
patareiraadio 137
patronaaž 144
patu 156
patuseks 157
patusele 159
patusemalt 159
patuses 157
pealik 150
peatutagu 161
peatutena 165
peitleid (pluurali partitiiv) 37, 69, 176
peitleid (liitsõna) 37, 69, 79, 176
peitleide 79
peks 84
peled 140
peledi 140
penikoorem 119
pensionär 112
peoleo 106
peoline 151
perekond 148
perekonna 148
personaal 141
personaalne 144
personal 141, 144
peseks 77
peseksin 77
pesitsema 77
petersell 119
pianist 133
pidurit 39
piigad 73
piigade 85
piigat 73
Piirissaar 103
piiskop 118
piiskopeid 126
piiskopite 126
piiskoplikku 60
piiskopluselt 60
piiskoppi 59, 62
[pikliGu] 126
piklik 126
piklikule 86
pileti 75
piletit 62
pillerkaar 119
pilotaaž 64, 144
pilvedest 181
pimedamat 159
pimedas 72
pimedast 72
pimedust 72
pimestatute 161
pimestatutele 163
pimestavale 161
pimestavasse 161
pimm-pamm 121
piparmünt 119 jj.
plastmass 121
platvorm 125

plekissepp 103, 172
/pléy+tòw/ 'Plato' (inglise keeles) 93-95
pliiatsit 54
pläralära 119
Podekrat 119
poeedita 60
poissmees 174
politsei 122, 124
politseinik 123
polüamiid 131
polügoon 144
poolteist 31
porgand 50, 73
portfell 125 jj., 139
portugaallane 144
portugallane 144
portvel 126
postiljoni 141
potents 105
potentsiaalne 105
potsepale 104
potsepate 104
praeguseis 179
praegustelt 158
pragisevaid 180
predikaadi 106
preservatiiv 132, 181
Prillapatsi 119
printsipiaalse 181
priskelt 72
pro ja contra 20
profiil 139
profülaktika 106, 116
projekt 109 jj., 130
projektor 109, 128, 130
prolegomena 30,106,116,127
proofil 139
propaganda 87, 106, 116, 122 jj., 175
protofüüt 116
protoplasma 116
prožektor 110
protsent 125, 139
protsess 139 jj.
pruugitavate 161
puhanuil 72
pullover 141
pult 138
purustama 50, 57
puuslak 106
puuslikku 61
puusliku 61
puuslikute 149
põdra 66
põlenul 72
põletavaid 159
põletusteta 161
põlevad 73
põlevat 73
põnevutsema 76
põrandal 50
päike 151
päikesele 23, 45, 151
päikeselegi 151
päälik 150
Pääskülasse 34
pääsky (soome) 34
püriit 70,109,113,128,130, 133,139 jj.,173,175
püsiva 97
püsivale 97
püsivamaid 159
püüdmatuna 186 jj.

rabalava 113
rabaline 113
ragisevaid 180
rahututel 98
rahututelegi 98
Rakverele 105
Rakvereni 105
Rakveresse 105
randevuu 106
rangelt 74
raskeisse 59
raudtee 103
realism 133
realist 128
Rebovõitra 119
redel 156
redeli 38, 157
redelile 159
redelit 36, 38, 41, 69, 157
redelite 38, 41, 43, 69
redelitele 38
regeneratsioon 107, 111 jj.
reinlender 106, 115, 125
reisfeeder 106, 115, 120, 125
reiß (saksa) 120
reissfeeder 120
reiss-siin 120
reket 140
reorganiseerima 26, 112
reostaat 125
restaureerima 112
revisionist 111 jj., 132
revolutsioon 124, 128
ridikül 141
ridikülist 34
ristsugutamiseugeenika 98
robotid 182
rostbiif 115
rott 41
rublase 76
rublasse 76
rumalat 59
rätsep 103
rätsepale 103
rätsepate 103

sa 189
saajaid 157
saamata 151
saamatu 151
saamatult 151
saamatus 151
saata 55 jj.
saate 56
saatjatena 160
saavutamisele 45, 152
saavutamist 23
saavutust 157
sabarakk 119
sabotaaž 144
sagedamini 161
sahibi 75
sakslanna 153
sakslasetagi 151
sakslastele 150
sakslasteta 150
salgab 73

salkkond 64, 106
salvrätik 119
sama 174
samaaegsetena 100
samaks 189
samblikele 68
samovar 141
sangaritar 143
sanitar 141
sarnane 182
savipott 36, 69
sealsamas 31, 174
sedapsi 77
seesama 31, 174
segaprogramm 98
seksuaalne 130
seksuoloogia 111
selgesse 76
selguse 76
semafor 141
seminar 22, 47, 108 jj., 112, 118, 124, 141-147, 172, 175
seminari 142 jj., 175
seminaride 143
seminaridele 142 jj.
seminarile 142
seminarisse 142 jj.
sensualistlik 111
seotuinagi 161
seotutesse 165
seotutessegi 165
seotuteta 165
serenaad 144
sestap 73
sheriff (inglise) 125
siinsamas 31
siirupi 75
siksakk 121
Simonlatser 119
sinep 73
sinepi 75
sinepit 53
/slay+nis/ (inglise 'slyness') 93
sodipodi 106
soe vesi 32
soloikism 112
solvang 74
soojavee 32
soojaveekraan 32
soojemaks 157
soojematel 159
soolasemaks 159
soolasemate 161
soomlanegi 150
soomlanna 153
sotsialism 124
spektrofotomeeter 138
spektroskoop 138
spiroheet 138
spiromeeter 138
staadiumite 145
stipendiumi 141
streptokokk 137
streptomütsiin 137
streptotsiid 137
subrett 109
subrovka 129
sugu 182
suislep 119 jj.
suislepp 119 jj.
sulavad 73
sulavat 73
sulfadimesiin 131, 134
suprasegmentaalne 32, 106, 128, 131, 175
surimuri 106
suureline 151
suurelisus 151
suur impeerium 98
suur linn 33
suurlinn 33
sõbranna 153
sõnakuulmatuse 151
sõnakuulmatusega 151
sõnakuulmatusegagi 151
sõnatut 59
sädemeid 79
sädemeile 79
sändvitš 115
südamlik 59
sülelust 189
sümptom 29, 139, 146
sümptoom 29, 139, 146
sünekdohh 121
süsteem 105
süstematiseerima 105
Süüria 46
süürialane 46

šagrään 66
šatään 129
šerif 125
šokolaad 144
šokoladikarp 144

zooloogia 104
zootehnika 104

žiiro 168

taastada 58
taburet 115, 117-119
tabureti 117
taburetile 117
taburetti 117
taevase 76
taevasse 76
tagaleti 117
tagaletile 117
tagalett 117
tagaletti 117
tagant 73
tagavaraväljapääs 31, 174
tagument 119
tagumine 151
tahapoole 103
tahvlit 53, 54
takistamatu 152
taktikalist 44
taktikepp 136, 169 jj.
Tallinale 104
Tallinasse 104
Tallinata 104
Tallinn 104
Tallinna 104
Tallinnaga 104
talude 75
talund 73
talusse 53, 76, 78
talute 75
ta läheb rappa 90
tantsijanna 153
tantsijatar 143
tantsijatari 143

tantsijataride 143
tantsijataridele 143
tantsijatariga 143
tantsijatarisse 143
tantsijatarist 143
tapeet 140
tapet 140
taskukellakett 32
teadlikelgi 184
teadlikumaks 183
teadmata 71
teatistele 160
teatritessegi 163
teatritest 158
teatritestki 161
teeks 77
teeksin 77
teekäija 169 jj.
teelisele 151
teelistele 45
teemant 126
teenus 78
teete 56
tegelaspääse 152
-teist 31, 174
-teistkümmend 31, 172
telegraaf 114
telegraph (inglise) 95
telefonist (elatiiv ja ist-liiteline sõna) 30
telephone (inglise) 95
teletaip 119
telluurium 110, 129
telluuriumi 129
tema lelu 177
temal elu 177
teoline 151
teoreetik 153
teotatule 160
teotatusse 160
teotatutelt 161
teotusel 158
teravadki 76
teravamalt 159
teravatki 76
teravutsema 76 jj.
/teykər/ (inglise 'taker' ja 'take her') 94
tikk-takk 121
toekatele 165
toetustena 160
tohuvabohu 30, 79, 106, 111, 113, 116 jj., 127
toks 84
tomaat 139
tomahook 122
tomat 139
tondi 156
tondile 157
tondilegi 159
toonesepp 103
toorium 47
toponüümika 106, 116, 175
totamöll 119 jj.
traktorist (elatiiv ja ist-liiteline sõna) 30
tribunal 141
triloogiad 110
trollibuss 119
trotuaar 144
truudusele 160
truuduselegi 162
truudusetagi 162
tsaarinna 153
tsellofaan 144, 147
tsirkulaar 144
tsüstadenoom 107
tuberkuloom 181
tublid 73
tublim 38
tublima 38
tublimat 38
tublimatele 38
tublit 73
tugevaid 157
tugevamaks 189
tugevas 157
tule 84
tulega 51, 75
tulek 73
tulekahjuhäire 31, 106
tuleks 40, 78
tuleksin 78
tuleku 51, 75
tulelt 40
tulest 40
tulevik 84
tulilind 148
tulilinnu 148
tulisemaltki 161
tulup 73
tundlikku 59
tundliku 59
tundmatusse 186
tundmatut 51, 58
turjakale 165
tõelikkuse 184
tõelisuse 184 jj.
tõepoolest 31
tõest 156
tõestatuteks 161
tõestus 157
tõestuse 98, 158
tõestusele 98, 160, 189
tõestuselegi 163
tõestusetagi 163
tõestust 98, 157
tõestustega 160
tõestustes 158
töllassepp 103
tõotades 180
tõotustega 160
tõpralik 110
tõreleb 60, 73
tõtlikkus 150
täielikult 31
täika 56
täite (täis : täie) 56
tänulik 185
tärpentin 141
töökailegi 160
töökale 165
töökamalegi 162
töökatesse 165
töölisena 151
töölisenagi 151
tööliseta 151
töölisrong 152
töölist 45
tööliste 45
töölistele 45, 102, 151, 176 jj.
tööstusele 160
tööstussegi 160

tööstustele 160
tööstustelegi 162
tööstustesse 160
töötutele 165
tütart 73
tütarta 76
[tüttärD] 74

uks 87
ulakusteta 155
ulatusliku 155
ulub 73
ulukite 64
unelevat 180
unelm 148
uniselt 73
univorm 119
usaldavamad 74
usaldavamale 67
usaldavamat 74
usaldavamateks 163
usalduslikkusele 67
ust 87, 189
usund 73
usutlema 76
uusaastavastuvõtt 106
uusaastaöö 31, 174
uusaastaööball 31, 106 jj.

vaarao 124
vaataks 78
vaataksin 78
vaatama 64
vaatustele 160
vabaabielu 31, 106, 174
vabadik 132, 150
vabadikuna 67
Vaband 74
vabariiklikku 99
vabariiklusele 67
vabarn 78
vabastajaisse 161
vagaseiks 157
vagonett 118
vagurusele 86
vahemaid 37, 69, 79
vahemaile 69, 79
vaikusesse 159
vaimsus 60
valest 78
valesti 78
valeta 51
valetajaid 159
valetajale 86
valetamisest 152
valevaga (lihtsõna komitatiivi vorm ja liitsõna) 176
valgetest 158
valgustab 73
valida 75
valigu 75
valik 73
valiku 75
valimatu 152
valitseks 78
valitseksin 78
valitsema 50, 57
valjust 78
valjusti 78
vallatlema 76
vallatumale 165
vallutajatega 163
valusaile 159
valusatele 161
valutavaid 159
valutule 165
vana 156
vanadel 157
vanadele 159
vanadlane (metateetiline vorm) 76
vanaduse 98
vanaldane 76
vanalta 76
vanker 69
vankri 38, 69
vankrid 73
vankrile 158
vankrilegi 160
vankris 60
vankrit 36, 38 jj., 41, 43, 50, 69, 73, 157
vankrite 37 jj., 41, 43, 69, 85
vankritele 26, 33 jj., 38, 64, 68 jj., 85, 149, 155, 160
vankritelegi 155
vankritesse 11
vanust 44
vaprailt 157
varajase 76
varakaimaid 159
varakaimaks 159
varaseimatele 163
varasem 38
varasema 38
varasemaile 161
varasemat 38, 68 jj., 86
varasemate 86, 161
varasematele 38
vareselik 68
variser 47
varitsema 76 jj.
varte (vars : varre) 56
Vasalemma 119
vasar 78
vastamata 51, 58
vastastikust 44
vedelik 36, 69, 177
vedelikku 176
veenusk 78
veersekk 119
vehverments 119
veiderdajad 74
veiderdajat 74
velodroom 137
veltveebel 115 jj.
veltveebli 116
venelane 151
venelanna 153
veok 156
veokil 157
veokile 158
veokilegi 71, 160
veokist 157
veokitegi 71
veokitele 161, 189
veokitelegi 163
veokites 158
veteran 141
vett 54
vigla 66
viiksin 77

vii limagi 34
viilimagi 34
viinase 76
viinasse 76
viinerid 73
viinerit 73
Viiralti 76
viiruk 73
viisakuseta 161
viisteist 31, 174
viisteistkümmend 31
viisteist sammu 31
viite (viis : viie) 56
vikerkaar 119
viled 73
vilede 75
vileks 77
vilet 37, 47, 73, 77
vilets 50, 77
viletsus 76 jj.
viljatuid 72
villkopp 118 jj.
vintskest 157
vintsklema 65
vireleb 73
virisejat 42
virisejate 42
virvarr 119, 121
virvendavate 161
võidsin 77
võiks 77
võiksin 77
võimatu 151
võimatult 151
võimatus 151
võimlema 99
võimlemiskultuur 98 jj.
võimlemistund 152
võitlete 59
võitlusesse 98
võitlusse 165
võitlussegi 165
võitlustega 160
võitmatuks 59, 151
võitsin 77
võrkkude (liitsõna) 68 jj.
võrkkudede 67
võrkkudegi 34
võrkude 68 jj.
võrkudegi 34
võrkudele 67
võtmeist 157
võtmetega 160
võtmetegagi 162
võtmetest 158
võõramaalaste (lane-liiteline sõna ja laps-lõpuline sõna) 33
väike 151
väike laps 33
väikelaps 33
väike lastekodu 33
väikelastekodu 31, 33
väikesele 23
välkkabe 64
välkmati 117
välkmatile 117
välkmatt 36, 69, 117
välkmatti 117
väriseda 75
värisege 75
värises 60
värisete 75
värisevale 161
vöörmünder 115
vürstinna 153

õnnelik 59
õnnetumate 165
õpetajaks 159
õpetajana 161
õpetajateks 162
õpetustele 161
õpetustelegi 163
õrn 104
õrna 104
õunajook 31, 174
õunamahl 31, 174
õunapuu 103, 172
õunte 56

äbar 78
äike 151
äpardustele 161
ärarääkimata 31
ärkab 72
ärkvel 72
äärmisse 59

ökonomaiser 125
öölind 148
öölinnu 148

ühistuline 152
ühistulist 152
üksiklaste (lane-liiteline sõna ja laps-lõpuline liitsõna) 176
üksteist 32
üksteistkümmend 31
ülaseil 43
ülaseile 43
üldist 44
ülemusega 161
ülevast 157
ülistavale 165
ülistavalle 165
ülistavamaid 162
ümbrik 104

Хинт Мати

ФОНОЛОГИЯ СЛОВА В ЭСТОНСКОМ ЯЗЫКЕ

I

Основные фонологические и морфологические проблемы акцентуационной системы

На эстонском и английском языках

Редакционно-издательский совет

Академии наук Эстонской ССР. Таллин, ул. Сакала 3

Toimetaja T. Erelt

==========

Paljundamisele antud 20.IV 1973. Ofsetpaber 30x45.1/2. Trükipoognaid 32,0. Tingtrükipoognaid 29,76. Arvestuspoognaid 19,63. Trükiarv 900. MB 02167. Tell. nr.521. TRÜ rotaprint, ENSV, Tartu, Pälsoni tn. 14.

Hind 1 rbl. 96 kop.

33514
7011671

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00701167 1